

Лявон Баршчэўскі

Словы і вобразы

Частка I

Лявон Баршчэўскі

Словы і вобразы

*Літаратура і мастацтва
ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя*

Частка I

Ад пачаткаў да эпохі Адраджэння

Мінск
Выдавец Зміцер Колас
2017

УДК [821(100).09+7(100)]“-/15”

ББК 83.3(0)+85(0)

Б26

Р е ц е н з е н т :

М. А. Тычына, доктар філалагічных навук

К р ы н і ц ы і л ю с т р а ц ы й :

Wikimedia Commons, фота аўтара і інш.

ISBN 978-985-7164-67-7

© Баршчэўскі Л. П., , 2017

© Афармленне. Выдавец Зміцер Колас,
2017.

КУЛЬТУРА Ў ЖЫЦЦІ ЛЮДЗЕЙ

Культура – найважнейшая з’ява, што праводзіць выразную мяжу паміж чалавекам і жывёльным светам. Чалавек пачынаецца з першага культурнага акту, які здзяйсняецца ў разумовай дзейнасці, у творчасці, якая і ўздымае яго над светам прыроды. Прынята лічыць, што культура існуе ў дзвюх формах – матэрыяльнай і духоўнай.

Культура – гэта сістэма матэрыяльных і духоўных каштоўнасцяў чалавека, дзейнасць чалавека з мэтай стварэння гэтых каштоўнасцяў, спажыванне гэтых каштоўнасцяў, якое звязана з засваеннем сацыяльнага і культурнага досведу, назапашанага папярэднімі пакаленнямі.

Адной з найважнейшых формаў духоўнай культуры з’яўляецца мастацтва.

Мастацтва ў шырокім разуменні – гэта дзейнасць чалавека, заснаваная на ведах, практыцы, уяўленні, інтуіцыі. У вузкім сэнсе словам «мастацтва» абазначаюць вынікі мэтанакіраванай творчай (крэатыўнай) дзейнасці асобы або групы асоб.

Мастацтва ствараецца праз мастацкі вобраз.

Мастацкі вобраз – форма абагульненага ўвасаблення сродкамі мастацтва пэўных эстэтычных уяўленняў аўтара адпаведнага твора.

Важным сродкам «стварэння мастацтва» з’яўляецца таксама *сімвал*.

Сімвал у літаратуры і мастацтве – гэта пэўны знак, які ў выглядзе мастацкага вобраза ўвасабляе пэўную ідэю.

Рэчыўны вобраз і глыбінны сэнс утвараюць у структуры сімвала як бы два полюсы, якія не могуць існаваць адзін без аднаго.

Мастацтва падзяляюць на розныя *віды* – формы крэатыўна-мастацкай дзейнасці, якія адрозніваюцца паміж сабою найперш спосабам матэрыяльнага ўвасаблення мастацкага зместу. Так, *жываніс* ствараецца фарбамі, *музыка* – гарманічна ўпарадкаванымі гукамі, *архітэктура* і *скульптура* – матэрыяламі, якія могуць пластычна апрацоўвацца, *танец* – пазамі і гарманічнымі рухамі чалавечага цела, *тэатральнае мастацтва* – пераўвасабленнем людзей у *персанажаў* дзеля стварэння драматычнай дзеі.

Персанаж – паказаная ў літаратурным творы як суб’ект думак і дзеянняў асоба, якая валодае сваім асаблівым і адрозным ад іншых унутраным светам.

Літаратура ўяўляе сабою асаблівае мастацтва, бо яе мастацкі змест ствараецца словам, найперш *словам вобразным*, а слова, у адрозненне ад створаных самой прыродай фарбаў, гукаў, пластычных матэрыялаў, створана самім чалавекам, прычым на высокай ступені яго развіцця. Пры гэтым слова набывае сваё значэнне толькі ў пэўным *кантэксце*, а кантэкст гэты мае моцна індывідуалізаваную прыроду ў дачыненні да кожнай асобы.

Кантэкст – тэкст, часткай якога з’яўляецца дадзенае слова або значэнне; словы, выразы, мікратэкст набываюць сваё значэнне толькі ў канкрэтным кантэксце.

Мастацтва, літаратура маюць, сярод іншага, *пазнавальнае значэнне*. З дапамогай мастацтва і літаратуры пазнаюцца ўніверсаль-

ныя з’явы быцця, пачуцці і паводзіны чалавечай асобы, культурна-гістарычная рэальнасць, нацыянальны характары.

Кожны мастацкі або літаратурны твор – плён працы канкрэтнай асобы – *аўтара*. «Дух аўтара» прысутнічае таксама і ў працах, якія з’яўляюцца вынікам калектыўнай творчасці. Роля індывідуальна-аўтарскага пачатку ў мастацтве і літаратуры гістарычна ўзмацнялася з кожнай новай эпохай у развіцці чалавецтва.

Сапраўднае мастацтва, гуманістычная літаратура адлюстроўваюць пэўную сістэму каштоўнасцяў. Гэтыя каштоўнасці могуць быць як універсальнымі, так і датычыцца пэўных супольнасцяў людзей.

Як адна з формаў сацыяльнай свядомасці мастацтва знаходзіцца ў цеснай сувязі з іншымі падобнымі грамадска-значнымі з’явамі – *мараллю, этыкай, міфалогіяй, філасофіяй*, іншымі навукамі.

МАСТАЦТВА ПЕРШАБЫТНАГА СВЕТУ І НАЙСТАРАЖЫТНЕЙШЫХ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ

Археологі і гісторыкі вывучаюць усе вядомыя на сённяшні дзень помнікі пісьмовай і матэрыяльнай культуры, усё, што створана чалавечымі рукамі дзеля задавальнення штодзённых патрэб чалавека – харчавання, будаўніцтва жылля, апранання... Але тыя самыя навукоўцы сведчаць, што ўжо ў глыбокай старажытнасці людзі мелі патрэбы, куды разнастайнейшыя за названыя. Чалавек аздабляў малюнкамі сцены пячоры, поспех у паляванні ці ў рыбалоўстве адзначаў агністымі танцамі... Здаўна ён імкнуўся таксама пазнаваць розныя таямніцы жыцця і прыгожага ў гэтым жыцці. Яго ўяўленні пра гэта выліваліся ў міфы, мелі рэлігійна-магічны характар. Адсюль узніклі *рытуалы*, праз якія людзі шукалі кантакту з прадуманымі імі самімі надзвычайнымі істотамі і з’явамі.

Рытуал – дакладна вызначаны набор сімвалічных дзеянняў, з дапамогай якіх ажыццяўляюцца пэўныя магічныя маніпуляцыі, рэлігійныя абрады або значныя ўрачыстасці.

Так узнікла мастацтва першабытнага свету, пачаткі якога сягаюць у эпоху палеаліту. Артэфакты такога мастацтва знойдзены на тэрыторыі Еўропы, Паўднёвай Азіі, Паўночнай Афрыкі.

Артэфакт – любы штучна створаны прадукт чалавечай дзейнасці.

З названай эпохі паходзяць, напрыклад, выявы бізонаў у *пячоры Альтаміра* (сучасная Іспанія).

Жаночыя статуэткі з эпохі палеаліту, нягледзячы на свае невялікія памеры, адлюстроўваюць значэнне жанчыны-маці ў часы матрыярхату. Самы вядомы прыклад такога мастацтва – т. зв. «Вілендорфская Венера», адкрытая археолагамі на тэрыторыі сучаснай Аўстрыі.

У мезаліце, у сувязі з узнікненнем у чалавека першых вераванняў у замагільнае жыццё, фарміруецца больш ідэальны, абстрактны позірк творцы на свет, для рознага кшталту выяў характэрнымі робяцца сілуэтнасць, абрысавасць.

У мастацтве *неаліту* (эпохі бронзы і жалеза) выяўляецца схільнасць старажытнага чалавека да стварэння цэласных *кампазіцый*, паказу розных сцэнаў і рытуальных дзеянняў. Істотнае месца тут пачынае займаць *манументальная* архітэктура, у межах якой сфарміраваліся тры тыпы збудаванняў: *менгіры, дэльмены, кромлехі*. Самы вядомы кромлех знаходзіцца ў Стоўнхенджы (Паўднёвая Англія): магчыма, ён быў свяцілішчам сонца і адначасова служыў для астранамічных назіранняў.

Бізоны з пячоры Альтаміра
(40–30 тыс. г. да н. э.).

Вілендорфская Венера.
Аўстрыя. Палеаліт.

Кампазіцыя – пабудова мастацкага твора ў цэлым, у адпаведнасці з яго сэнсам, зместам і пэўнай ідэяй, а таксама мастацкі твор складанай пабудовы.

Манументальнае мастацтва – група відаў пластычных мастацтваў, да якіх належаць творы, што набываюць пэўную ідэйна-вобразную завершанасць пры ўзаемадзеянні з прыродным асяроддзем (мемарыяльныя ансамблі, помнікі, паркавая скульптура, фантаны і г. д.).

Стоўнхендж (да XVI ст. да н. э.).

*Мегалітычны кром-
лех – група камянёў,
размешчаных на коле
ці на незамкнёнай
крывой і перакрытых
каменнымі плітамі.*

мастацтва бронзавага веку – напрыклад, знаходкі знакамітых «скіфскіх курганоў».

Асаблівай дасканаласцю вызначаліся творы дэкаратыўна-ўжыткавага

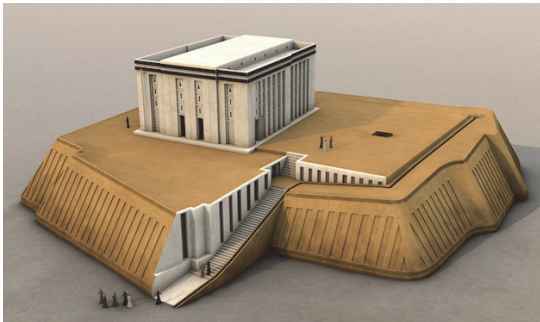
Дэкаратыўна-ўжыткавае мастацтва – умоўная назва, якой прынята аб'ядноўваць вялікую групу мастацкіх (не вырабленых серыйна) твораў, што выкарыстоўваюцца адначасова ў дэкаратыўных (як аздабленне) і ўжытковых (у штодзённым побыце) мэтах; сюды адносяцца прылады працы, мэбля, зброя, дробная пластыка, посуд, мастацкія тканіны, вопратка, ювелірныя вырабы, сродкі перамяшчэння).

Яшчэ ў IV тысячагоддзі да н. э. Ў Пярэдняй Азіі і на поўначы Афрыкі ўзніклі першыя цывілізацыі. У Міжрэччы (Месапатаміі), у далінах рэк Тыгра і Эўфрата, узніклі дзяржавы шумераў, пазней –

акадцаў і асірыйцаў. У гэтых дзяржавах атрымалі развіццё цагляная архітэктура (гарадскія мury, палацы ўладароў, святыні-зікураты), а таксама фігура-тыўная пластыка (рэльеф).

Скіфскія лучнікі
(400–350 гг. да н. э.).

Белы храм ва Уруку
(IV тыс. да н. э.).
Рэканструкцыя.

«Брама багіні Іштар» у Вавілоне
(пач. VI ст. да н. э.).
Сучасная рэканструкцыя.

Зікурат – у Старажытнай Месапатаміі піраміда-вежа, звычайна ступенепадобная, з культавай пабудовай на верхняй пляцоўцы.

Рэльеф – скульптурная выява на плоскай паверхні, у якой прысутнічае перспектыўная пабудова дзеля стварэння прасторавай ілюзіі. Адрозніваюць барэльеф – нізкі рэльеф – і гарэльеф – высокі рэльеф. Рэльеф таксама можа быць пукатым або заглыбленым.

Старажытны Егіпет слаўны сваімі гіганцкімі пахавальнямі фараонаў, пірамідамі, вядомымі яшчэ з III тыс. да н. э.

Піраміда – манументальная прызмападобная пабудова з чатырохкутнай асновай.

Піраміда фараона Джосера ў Сакара
(сяр. XXVIII ст. да н. э.). Сучаснае фота.

Майстэрня Тутмэса.
Партрэт царыцы Неферціці
(пач. XIV ст. да н. э.).

Егіпецкія музыканты. Фрэска з магілы
Небамуна (XIV ст. да н. э.).

Егіпцяне дасягнулі высокага ўзроўню ў жанрах манументальнай і малой скульптуры, у жывапісе, у т. л. у мастацтве *партрэта*.

Партрэт – жанр выяўленчага мастацтва; у аснове яго ляжыць выява чалавека або групы людзей, якія існуюць або існавалі ў сапраўднасці.

Веліч егіпецкіх багоў і фараонаў усаўлялі музыканты, якія ўжо ў той час віртуозна гралі на дугавых арфах і флейтах, а таксама на своеасаблівых ударных інструментах – *сістрах*. У егіпецкім войску з часам з’явіліся і трубы.

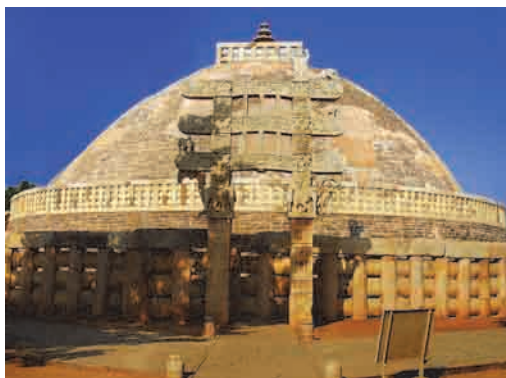
Мастацтва *Старажытнай Індыі* пачало развівацца ў далінах рэк Ганга і Інда яшчэ ў даарыйскую эпоху, на мяжы III і II тыс. да н. э. Гара-

Індыйскі горад
Махенджа-Дара
(пач. III тыс. да н. э.; за-
гадкавая гібель
каля 1500 г. да н. э.).
Сучаснае фота.

ды *Харапа* і *Махенджа-Дара* сталі першымі значнымі цэнтрамі новай цывілізацыі.

Пры дамінаванні *арыяў* індыйскае мастацтва дасягнула найвышэйшага росквіту тады, калі будызм стаў галоўнай рэлігіяй гэтай краіны. Асаблівай адметнасцю вылучаецца архітэктура будысцкіх пахавальняў-*ступаў*.

Вялікая Ступа ў Санчы,
Індыя (сяр. III ст. да н. э.).
Сучаснае фота.

Узнікненне літаратуры як мастацтва слова

Слова, якое атрымлівала магічную сілу, павінна было мець асаблівую арганізацыю – так нараджалася імкненне да мастацкага, паэтычнага слова, да рытмізаванай мовы. Зафіксаваныя на пісьме ўзоры рытуальных зваротаў людзей заклалі пачаткі *літаратуры*.

Літаратурны твор характарызуецца адметным *мастацкім светам*, так ці інакш адрозным ад свету рэальнага.

Мастацкі свет – сукупнасць шэрагаў значэнняў слоў вышэйшага парадку, якія фарміруюць літаратурна-мастацкі твор. Да мастацкага свету належаць усе прысутныя ў творы дынамічныя і статычныя матывы; сітуацыі, падзеі, сюжэт, персанажы, прадметы, час, прастора, праблематыка.

Вядома, да нашага часу не маглі дайсці ўсе помнікі самых старажытных літаратур. Іх вытокі – у далёкай мінуўшчыне, у культурах першых вядомых нам сёння цывілізацый: егіпцянаў, шумераў, асірыйцаў, вавілонцаў. Напрыклад, узрост егіпецкіх рытуальна-магічных «Тэкстаў (гімнаў) пірамід» і «Павучання Птахатэна», шумерскіх міфалагічных і гераічных паданняў сягае за пяць тысяч гадоў!

У пачатку XIX ст. француз Жан Франсуа Шампальён расшыфраваў старадаўнія егіпецкія іерогліфы, а немец Фрыдрых Гротэфэнд – клінапісныя знакі вавілонскай і іншых цывілізацый. Гэта дазволіла пазнейшым даследчыкам сістэматызаваць урыўкавыя дагэтуль факты з гісторыі сусветнай мастацкай культуры і літаратуры, выявіць пэўныя заканамернасці таго, як пачыналася развіццё літаратурнай творчасці.

Тэксты самых старажытных егіпецкіх *песняў і гімнаў* захаваліся высечанымі ў камені ўнутры піраміды.

Песня – найстаражытнейшы від паэтычнага твора; першапачаткова выконвалася пад музычны акампанемент, пазней набыла самастойнае значэнне.

Гімн – урачысты спеў усхвалення боскай істоты, гераічных учынкаў людзей або паўсюдна шанаваных каштоўнасцяў або ўстаноў.

Характэрным для гімна з'яўляецца наяўнасць глыбока адданага сваёй веры лірычнага суб'екта.

Лірычны суб'ект – асоба, якая выказвае свае пачуцці і перажыванні, сваё «я», не звяртаючыся неспасрэдна да чытача (слухача) твора і ўспрымаецца апошнім як асоба адрозная ад сапраўднага аўтара.

З цыкла егіпецкіх гімнаў «Усхваленне Ніла»

Калі ты збіраеш у сябе ваду, о Хапі!
Табе прыносяць ахвяры,
Прыводзяць быкоў на закланне,
Адкормліваюць птушак для цябе,
Ловяць для цябе львоў у пустыні,
Дораць табе цудоўныя рэчы.
Так сама, як прыносяцца ахвяры Хапі,
Прыносяцца яны кожнаму богу:
Нябесныя пахі, быкі, скот,
Птушкі, агонь.
Хапі пракапаў пячоры ў Фівах,
Ды імя яго невядомае ў апраметнай.

Пераклад Генадзя Даўгялы.

Адным з першых твораў мастацкай літаратуры, які мае пэўную сюжэтную цэласнасць і аб'яднаны асобай галоўнага героя, сёння

лічыцца створаны на шумерскай і акадскай мовах у Паўднёвым Міжрэччы «Эпас пра Гільгамеша», гаворка ў якім ідзе пра герояў, што жылі прыкладна паміж 2750 і 2600 гг. да н. э.

Старажытны эпас (як жанр) – твор вялікага памеру, звычайна вершаваны; меў свае вытокі ў народных паданнях пра легендарных або сапраўдных асоб-герояў.

Крыніцамі эпасу былі міфы, паданні і казкі. Героі старажытнага эпасу адважныя, гатовыя да змагання; свет зямны і свет пазазямны ўтвараюць адно цэлае праз асобу аўтара. Стыль старажытнага эпасу – узнёслы; у творах шмат *тропаў*: *гіпербал*, разгорнутых апісанняў, *параўнанняў*, пышных *эпітэтаў*, эмацыйных зваротаў.

Троп – слова або моўны выраз, які ўжываецца ў пераносным значэнні дзеля эстэтычных мэтай; да тропай адносяць метафару, метанімію, эпітэт, перыфраз, мастацкае параўнанне, адухаўленне, сінекдаху, гіпербалу, літоту і г. д.

Гіпербала – рытарычная фігура і літаратурны прыём, які палягае на наўмысным перабольшанні ў мастацкім выяўленні якога-небудзь аб'екта, персанажа або з'явы.

Параўнанне – адзін з галоўных відаў тропай, які ўяўляе сабою вобразнае супастаўленне пэўных паняццяў, прадметаў, жывых істот, з'яў дзеля стварэння нейкай агульнай для іх рысы, характарыстыкі.

Эпітэт – дадатак, звычайна выражаны прыметнікам або дзеепрыметнікам, які вобразна характарызуе персанажа, аб'ект, з'яву, паняцце.

Апавядальнік у эпічным творы гаворыць пра падзеі з эпічнай дыстанцыі, імкнучыся стварыць уражанне аб'ектыўнасці і праўдзівасці таго, пра што ён расказвае. Такім чынам узнікае мастацкі апавед.

Апавядальнік (нара́тар) – стваральнік апаведу (эпічнага выказвання), які вядзе яго ў адпаведнасці з уласцівымі адпаведнай эпосе, стылю нормамі літаратурных наводзінаў.

Аповед у мастацкім творы (нара́цыя) – выяўленне ў словах шэрагаў падзей у эпічным творы, якое адыгрывае больш важную – у параўнанні з дыялогамі, лірычнымі адступленнямі і г. д. – ролю.

Лірычнае адступленне – устаўка лірычнага характару ў эпічным творы, якая непасрэдна не звязана з характарам расповеду і развіццём сюжэтай лініі.

Сюжэтная лінія – чарада падзей у літаратурным творы, якая мае прычынна-выніковую сувязь і канцэнтруецца вакол аднаго персанажа ці групы персанажаў; сукупнасць сюжэтных ліній эпічнага твора ўтварае яго сюжэт (фабулу).

Галоўны герой шумерска-акадскага эпаса Гільгамеш, вялікі цар Урука, расказвае пра сваё доўгае і поўнае розных прыгод падарожжа да Крыніцы Маладосці, пра свае сустрэчы з багамі і пачварамі, пра сваё сяброўства з дзікім чалавекам Энкіду. У гэты эпас уваходзіць і паданне пра Вялікі Патоп, сюжэт якога шмат у чым супадае з вядомым біблейным сюжэтам. Ужо ў гэтым творы мы сустракаем роздум пра Дабро і Ліха, пра іншыя найважнейшыя праблемы духоўнага жыцця людзей.

З «Эпасу пра Гільгамеша»

[...Героі старажытнасці былі не толькі адважныя і моцныя, але і па-боску мудрыя: «Забудзься пра смерць – жыцця дасягнеш», – гэтак угаворваў Гільгамеш свайго сябра і пабраціма Энкіду, натхняючы на подзвігі... Аднак успомніць пра смерць Гільгамешу давялося – і вельмі хутка...

Той-сёй з багоў выказаў незадаволенасць подзвігамі двух сяброў, што ўжо ўступалі ў суперніцтва з боскімі «прэрагатавымі». І прысуд быў суровы: Энкіду пазбавіць жыцця, а Гільгамеша адправіць у пустыню...

Вось тады і ўспомніў Гільгамеш пра смерць, а дакладней пра бясмерце, калі не выпрасіў у багоў даравання свайму баявому сябру. Гэта толькі багам дадзены (самі сабе далі) прывілей на вечнае жыццё. А нейкаму Энкіду – народжанаму і выхаванаму ў звычайным статку – бясмерце недаступнае. Як і самому Гільгамешу – бо толькі «на дзве траціны ён бог»...

І тады выпраўляецца герой на самы галоўны свой подзвіг – здабыць бясмерце чалавеку (чым не Фаўст?!).

Пойдзем жа і мы з Гільгамешам той дарогай.]

...Раптоўна з неба голас пачуўся:

«Спрадвек, Гільгамеш, назначана людзям:
Земляроб рыхліць глебу ды ўраджаі свой збірае,
Пастух з паляўнічым жыўнасць пільнуюць,
Апранаюцца ў шкуры і мяса ядуць.
Ты ж чаго захацеў, Гільгамеш, чаго не бывала
З таго часу, як вецер мой гоніць воды...»

[То быў голас аднаго з трох вярхоўных багоў – Эліля. Засмучоны і бог Шамаш – апякун Гільгамеша...]

«Гільгамеш, куды ты імкнешся?
Жыцця, што шукаеш, табе не знайсці!»
Гільгамеш у адказ яму мовіў:
«Пасля таго, як блукаў я па свеце,
Хіба ў зямлі спакоюм здаволюся?»

Быццам праспаў я гады ўсе гэтыя!
Хай жа сонечным ззяннем напоўняцца вочы:
Цемра пустая – патрэбна святло!
А ці дадзена мёртваму бачыцца з сонцам?»

.....
Пра горы ён чуў – называюцца Машу, –
Як толькі да гэтых гор падышоў ён,
Што ўсход і захад пільнуюць штодзённа,
Наверсе металу нябёс дасягаюць,
Грудзьмі – апраметнай унізе,
На варце трымаюць людзей-скарпіёнаў:
Грозны іх выгляд, пагібельны позірк,
Пры бляску якога руйнуюцца горы, –
Вартуюць яны сонца ўзыход і захад, –
Як толькі іх Гільгамеш убачыў,
Жах і спалох твар ягоны азмрочылі.
З духам сабраўся, да іх Гільгамеш падыходзіць...

.....
Чалавек-скарпіён Гільгамешу крыкнуў:

.....
«Чаму ідзеш ты шляхам далёкім,
Якою дарогай дайшоў да мяне ты,
Рэкі ўсе пераплыў з пераправай цяжкаю?
Ты навошта прыйшоў, хачу знаць я,
Куды шлях твой ляжыць, хачу знаць я!»

.....
Гільгамеш:

«Энкідэ, мой сябра, якога я так любіў,
З якім мы турботы ўсе дзялілі, –
Яго спасцігнуў лёс чалавечы!»

.....
Збаяўся я смерці, не знайсці мне жыцця:
Не дае мне спакою пра героя думка!
Доўгай дарогай бягу я ў пустыню:
Пра героя Энкідэ думка не дае мне спакою –
Доўгім шляхам блукаю я ў пустыні!
Як змаўчаць мне, як супакоіцца?

Сябра любімы зрабіўся зямлёю!
Так жа, як ён, ці не лягу і я ў магілу,
Каб не ўстаць з веку ў век?

.....
Я спяшаюся да Утнапішці –
Да таго, што патоп перажыў
І да пачату багоў быў прыняты,
І жыццё ў ім займеў:
У яго я спытаю пра жыццё і пра смерць!»

[Чалавек-скарпіён растуліў свае вусны, абвясціў Гільгамешу:]

«Гільгамеш, не было там дарогі ніколі,
І ніхто не хадзіў яшчэ горным тым ходам:
На дванаццаць прадонняў сягае ён у глыбіні –
Цемра густая, не бачна святла:
Пры ўзыходзе Сонца зачыняюць вароты,
Пры заходзе Сонца адчыняюць вароты...

.....
Ты – як жа зможаш тым ходам прайсці?
Ты зойдзеш і болей адтуль не выйдзеш!»

.....
«У плоці пакутах, у смутку сэрца,
У сквар і ў сцюжу, у цемры і змроку,
У слязах і ўздыханнях – наперад пайду я!
Цяпер адчыні мне вароты ў горы!»

[Па дарозе трапляе Гільгамеш да гаспадыні багоў Сідуры, што
«*жыве на абрыве ля мора і брагаю іх частуе...*»]

Гаспадыня мовіць яму, Гільгамешу:
«Гільгамеш! Куды ты імкнешся?
Жыцця, што шукаеш, не знойдзеш!
Багі, калі чалавека стваралі, –
Смерць прызначылі чалавеку,
А жыццё – у сваіх руках утрымалі.
Ты ж, Гільгамеш, напаўняй сабе страўнік,
Будзь вясёлы і днём і ноччу,
І спраўляй сабе свята штодзённа...»

[Спытаўшыся ў Сідуры пра марскую дарогу да Утнапішці. Гільгамеш атрымлівае адказ, што гэта можа зрабіць на сваім караблі Уршанабі, служка Утнапішці. Уршанабі павёз Гільгамеша па водах смерці да Утнапішці. Той выслухаў Гільгамешаў аповед пра думкі пра смерці, што яго ўвесь час даймалі, і сказаў яму: «Няма нічога вечнага пад небам, і чалавек таксама не вечны. Такі лёс яму прадвызначылі багі, якія, аднак, прамовілі: «Няхай жыве жывы!».

З падказкі Утнапішці, пры дапамозе яго служкі Гільгамеш знаходзіць на дне мора чароўную кветку, якая павінна вярнуць яму маладосць. Але падчас вяртання на радзіму гэтую кветку скрала змяя. «І пайшоў Гільгамеш у свой родны Урук, каб там мірна жыць і сумленна кіраваць»].

Пераказ і пераклад фрагментаў Васіля Зуёнка.

У канцы II тыс. да н. э. у *Старажытнай Індыі* ствараюцца *Веды* (параўн. адпаведнае беларускае слова), збор найстаражытнейшай рэлігійнай і свецкай паэзіі нашых далёкіх продкаў – індаіранскіх плямёнаў. Беларускі перакладчык са старажытнай індаеўрапейскай мовы *пракрыту* самай ранняй кнігі Ведаў – «*Рыгведы*» – Ігар Кулікоў прыдумаў адметную беларускую назву для гімнаў гэтай кнігі – *хвалебны*.

3 «Рыгведы» (хвалебен 77)

Готама, сын Рагуганаў¹...

Як нам дагадзіць табе, Агні², якою
хваваю, прыемнай зіхоткаму богу,
жрацу неўміручаму між уміручых,
што лепей за ўсіх для багоў абракае?

¹ Паэт-празорца (*руш*) з роду Ангірасаў, напалову боскіх істот, сыноў неба.

² Агні, побач з Індрам, быў адным з галоўных багоў старажытных індаеўрапейцаў, арыяў.

Хто жрэц найспрыяльны на ўсякай адправе,
суладны – таго і прывабце паклонам;
калі для ўміручых багоў запрашае,
хай чыніць уважна, аброчыць¹ умысна.

Сам дух – ён малойца, дацэльны, адважны:
як сябар одрыць небывалае Агні;
яго, дзівадзея, праслаўляюць першым
набожныя ар¹і на годах аброчных².

Хай прыме велягодны муж над мужамі
гатоўна празор наш і малітваслоўе,
і тых шчадроўцаў найдужых з патомствам,
малітвазмоўцаў нагародашчодрых.

Так, Агні суладны, цябе, Родаведзе,
апеўцы праславілі з роду Готамы;
хай бляск ім памножыць, надасць нагароду,
ахвотна вядзе ён, вяшчун, да прыдобы³.

Пераклад Ігара Кулікова.

Далейшае развіццё літаратуры народаў Індыі прывяло да стварэння манументальных эпічных твораў – «*Махабхараты*» і «*Рамаяны*» (V–IV ст. да н. э.).

Гэтыя вялізныя сваімі памерамі паэмы ў міфалагізаванай форме паказваюць рэальныя гістарычныя падзеі далёкіх часоў. Вучоныя лічаць, што гэтыя падзеі адбываліся сярод індаіранскіх плямёнаў (арыяў) прыкладна ў другой палове II тыс. да н. э.

Мноства сюжэтаў «Махабхараты» і «Рамаяны» – гэтаксама як і сюжэтаў створанага ў пачатку I тыс. да н. э. старажытнаперсідскага эпаса «*Авеста*» (параўн. беларускае слова «абвестка») – пакінула свой след у вуснай народнай творчасці (фальклору) розных еўрапейскіх народаў, прарадзіма якіх, паводле меркавання вучоных, знаходзіцца ў Індыі і Паўночнай Персіі.

¹ ахвяруе.

² ахвяры, якімі дагаджаюць багам.

³ дабрабыту.

Літаратурныя творы старажытнасці сталі новым этапам у канкрэтна-пачуццёвым засваенні свету чалавекам. Спачатку ён, чалавек, задавальняў гэтую сваю неад'ёмную патрэбнасць выключна з дапамогай пераносу свайго рэальнага досведу пазнання навакольнага асяроддзя на ўвесь свет. Паступова ў гэтым засваенні ўсё большае месца стала займаць *міфалогія*. Менавіта *міфы* і ствараюць аснову, як сюжэтную, так і вобразную, усёй літаратуры Старажытнага свету.

Міфалогія – спецыфічная форма вуснай народнай творчасці: напачатку міф (старагр. «аповед», «паданне», «байка») – гэта своеасаблівая форма грамадскай свядомасці, у якой адлюстроўваліся зменлівыя данавуковыя ўяўленні людзей аб прыродзе і чалавечым жыцці.

ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ

Міхась Чарняўскі. Вогнепаклоннікі

(урывак)

Бацька з сынам прыйшлі на гэты камяністы схіл гары, адолеўшы за паўдня цяжкі і далёкі шлях. Праз густы букавы лес абыходзілі вузкую, але доўгую азёрную затоку – гэта яшчэ каля самага іхняга паселішча. Прабіраліся глыбокім рэчышчам горнай рэчкі, што прапілавала ў каменных нетрах вузкую прорву-шчыліну. Затым лезлі ўверх звярынаю сцежкай, чапляючыся за выступы скал. І нарэшце, трапілі сюды, дзе скалы расступаліся, дзе было цёпла і светла ад блізкага шырокага неба над галавою і сонца.

– Які незвычайны лес! – здзівіўся хлопец, паказваючы на чэзлыя і пакручастыя дрэўцы, быццам прыгнечаныя нейкай немаччу.

– Але, – узрадаваўся бацька сынавай назіральнасці. – Глядзі і запамінай: дзе ў зямлі ляжаць чырвоныя камяні, там і лес такі недарослы. Бачыш, і трава тут асаблівая, не такая як у іншых мясцінах. Пад такой траваю таксама можна шукаць гэты камень. А бывае – позняй восенню ўсё навокал заінела, а дзе-небудзь засталіся плямы на ска-

лах без шэрані. Значыць, там таксама ён. Чырвоны камень мае такую чароўную моц, што мяняе і траву, і лес, і мороз яго не бярэ.

– Вырасцеш, – працягваў бацька, – сам будзеш хадзіць у горы, шукаць чырвоны камень і рабіць з яго бранзалеты, пярсцёнкі, шылы, нажы і яшчэ шмат якія патрэбныя чалавеку рэчы. І тады станеш самым паважаным у нашым родзе чалавекам. І на сходзе мудрэйшых табе заўсёды будзе пачэснае месца каля свяшчэннага агнішча, і кавалак мяса не зьядзецца ў тваім гаршку.

Канешне, было спакусліва некалі сесці на шырокую лаву з расшчапанага букавага камля побач з самымі слаўнымі людзьмі, але калі тое будзе? Трэба, каб у яго спачатку вырасла вялікая барада і каб яна пасівела. А найбольш трэба было нечым заслужыцца перад суродзічамі. Яму ж зараз не церпілася заглыбіцца ў гэты дзівосны лес, урыцца ў россып камянёў і знайсці чырвоны камень, які, калі яго пацерці пяском, гарыць, як сонца, і слепіць вочы. І рэчы з такога каменя самыя прыгажэйшыя на свеце.

Бацька ішоў паперадзе і доўгай рукаяткай каменнай сякеры варушыў леташняе лісце, раскідаў у бакі мох, расчышчаючы горную пароду.

– Вось рудавата-зялёны камень. Знайшоўшы такі, будзь асабліва ўважлівы, – супыніўся бацька.

Ён лоўка ўхапіў камень у левую руку і стукнуў па ім абушком сякеры. Скарынка вокіслаў абсыпалася, і ў кавалку руды заззялі чырванаватыя іскрыны медзі. Але яе было зусім мала, і бацька адкінуў знаходку ўбок.

У адным месцы сярод граніту выступаў цэлы пласт такой пароды, і тут горназдабытчыкі прыпыніліся даўжэй. Бацька сякерай, а сын звычайным каменем збівалі вокіслы з меднай руды і, нарэшце, проста пад нагамі знайшлі ладны кавалак каштоўнай самароднай медзі.

Бацька замілавана ўзважыў знаходку ў руцэ, абмацаў яе, агледзеў, а затым асцярожна, быццам магла разбіцца, паклаў у скураную торбу. Потым трапіўся яшчэ з дзясятка такіх большых і меншых камянёў, якія ляжалі ў восыпу пад руданосным пластом.

Побач з бацькам завіхаўся і сын. Ён таксама шукаў і запіхваў у торбу самародкі і ўяўляў, як заўтра ці паслязаўтра бацька сядзе пад разложыстым каштанам каля іхняй хаціны, пакладзе на калоду гранітную пліту-кавадла і каменным малатком пачне выкоўваць з медзі вострыя

шылы, шыракалёзыя нажы, тонкія пласцінкі, з якіх потым зробіць бранзалеты або трубачкі для караляў. А ён будзе дапамагаць бацьку – шурпатым бруском загладжваць паверхні каваных вырабаў, вастрыць, паліраваць пяском да зіхаткога бляску.

А вечарам прыбяжыць з поля яго старэйшая сястра, пакладзе серп на паліцу і пачне прымяраць бранзалеты і каралі.

– Ну як? – запытаецца яна ў брата.

– Прыго-ожа! – у захапленні адкажа ён, любуючыся сонечнымі пералівамі на аздобах.

– Што задумаўся? – весела гукнуў бацька. – На разе хопіць, а то і не занясём. Давай збірацца вячэраць.

Бацька пайшоў да зарасніку барбарысу, разгарнуў калючае голле і за ім адкрылася ўтульная пляцоўка перад адвесным выступам скалы. Пад ім цямнела невялікая сухая пячора. Побач шарэла старым попелам агнішча. Бацька быў тут не першы раз, таму гэту мясціну ўжо добра ведаў...

Вольга Інатава. Залатая жрыца Ашвінаў

(урывак)

...Імкліва разгараўся ўсход, але вакол маленькага храма было яшчэ цёмна. Велічэзныя дубы, што затулялі яго, здавалася, хочуць схваць яго ад знявечаных хваробамі і нягодамі людзей, што паспешліва падыходзілі да гладка абчасаных велічэзных гранітных валуноў, з якіх быў складзены некалі высокі, а цяпер глыбока ўрослы ў зямлю чатырохкутнік з плоскім дахам. Якія велеты-волаты ставілі адзін на адзін гэтыя ружова-шэрыя кубы, якіх не вытрымлівала на сваёй паверхні зямля, нібыта стараючыся вярнуць у свае нетры каменне, некалі гвалтоўна вырванае ў яе? Адкуль быў прывезены чорныя паліраваны камень-квадрат, што стаяў на даху і быў таксама звернуты на ўсход, хто прарэзаў у ім тонкую, нібы валасок, адтуліну? Менавіта перад ім узнікла цяпер тоненькая постаць маладой жрыцы Жывены, нібы ўзнёсёная на дах нейкай даўняй, таямнічай сілай, якую дыхаў увесь будынак свяцілішча. Яна стаяла спіной да вернікаў, і яны застылі як прыкутыя да сваіх месцаў.

І тады нібыта і сапраўды вялікая Багіня-Маці на імгненне адшмаргнула заслону, што аддзяляе багоў ад людзей, і жрацы, як аслепленыя, заплюшчылі вочы. І перад кожным праплыло тое, пра што ён думаў ці хацеў спазнаць. Святазару адкрылася: ён пражыве васемнаццаць гадоў, што аддзяляюць яго ад узросту дасканаласці; Жывене – той кавалак лугу, дзе расце трава, што вылучыць хворую дзяўчынку з селішча. Брутэн жа пакутліва сагнуўся, нібыта яго ўдарылі пад дых, і тут жа спалохана выпрастаўся. Пабляднеў, але рашуча закусіў вусны Істр, а Вакула ўздыхнуў з палёгкай...

Другі раз загучала біла. Тады жрацы сталі спускацца з вежы, толькі бубен працягваў рытмічна вывяргаць са свайго чэрава гукі, нібыта выкідаць круглыя гулкія мячы. Жывена ж усё стаяла тварам да ўсходу, працягнуўшы рукі да чорнага рассечанага прамавугольніка. І раптам першы, тонкі, як лязо, праменьчык дакрануўся да круглага медальёна, што быў умацаваны на металічным абручыку вакол галавы жрыцы, і тады разляцеліся ва ўсе бакі зіхоткія і ясныя, як маленькія маланкі, зігзагі святла, высветліўшы яшчэ цьмяную ў густым ценю постаць жрыцы.

Залатая парчовая сукня яе і доўгія валасы – усё нібыта ўспыхнула разам з медальёнам, – адкінуўшы ў глыбіню дрэваў яшчэ схаваную там цемру, і прысутныя закрычалі вітанні так голасна і ўзнёсла, нібыта і сапраўды сама багіня ранішняй зары з'явілася перад імі ўвачавідкі.

Калісьці, як запісана ў храмавым летапісе, яе клікалі Сур'яй, дачкой бога сонца. Але паступова імя перамянялася на Аўшру, пра якую ўжо тут складалі казкі – і пра тое, як закахаўся ў ранішнюю зорку-зараніцу ясны месяц, і пра тое, як, раззлаваўшыся на здраду, рассякло сонца ягоныя грудзі надвое. Але апошнія стагоддзі ўсё часцей мясцовыя славяне клікалі багіню Ляляй, і дзяўчаты прасілі ў яе прыгажосці і вабнасці. Вось і зараз сярод вітальных клічаў гучалі розныя імёны багіні, але ўсе аднолькава радаваліся прыгажосці, гэтаму нябеснаму дару, і ўсе, хто тут сабраўся, праглі, каб багіня дапамагла, упрасіла прыляцець Ашвінаў, бо толькі адна яна жыве паміж імі – сынам ночы і сынам святання.

У храме, пакуль яшчэ закрытым, пяшчотна пачала весці сваю прыхаматлівую мелодыю жалейка, яна пацякла, нібы струмень крыніцы, што прабіўся на паверхню, і жрыца, што стаяла на версе, пачала спускацца ўніз, у храм, дзеля чаго адсунулася адна з плітаў, адкрываючы металічную лесвічку. Нібы падпарадкоўваючыся жалейцы, натоўп пачаў ціха, пасля ўсё гучней мармытаць свае просьбы:

Вялікія Ашвіны, Зара-зараніца, дапамажыце!
...Каб ножанькі мае пайшлі...
...Каб замуж мяне сёлета ўзялі...
Каб маё чэрава стала плодным...

Вогненна-чырвоная зара, што ахапіла паўнеба, здавалася, пульсавала ў рытме музыкі і спеваў, якія паступова падпарадкоўвалі сабе ўсіх, хто тут сабраўся. І тады трэці раз нібы пракацілася па галовах меднае: «Гу-у-ух!»

Заварушыліся цяжкія гранітныя кубы; адпаўзаючы ўбакі, яны адкрывалі чэрава храма. Там, уверсе, скрозь вузкае акно з рознакаляровымі шклінамі цякло святло, адлюстроўваючыся ў бронзавых люстэрках, якія, нібы збіраючы праменні ў адно, факусіравалі іх на трох барэльефах, што выступалі на шурпатай сцяне. Гэта былі два юнакі і дзяўчына з доўгімі валасамі, што трымаліся за рукі. Гірлянды кветак віселі на іх шыях, валасы дзяўчыны развяваліся – нібы вецер нёс іх высока над людскімі клопатамі. Але яны ўсміхаліся людзям. І тыя ўкленчылі перад боствамі, кладучы ля іх ног свае дары. Зноў загучала жалейка, жрацы павярнулі бронзавыя люстэркі. Нібыта выступіўшы са сцен, выйшлі пад святло трое: дзяўчына ў доўгай парчовай сукні і два юнакі ў чырвоных шаўковых кашулях з залататканымі паясамі. Узяўшыся за рукі, як на барэльефе, яны пайшлі з храма, ведучы за сабою натоўп, які, апроч тых, хто не мог ісці, пацягнуўся за імі – енчачы, усхліпваючы, плачучы. Абышоўшы тры разы вакол храма, дзе ля сцен служкі паспелі паставіць мноства васковых свечак, троіца спынілася зноў ля ўваходу. Тут ужо стаялі тры крэслы з высокімі разьбянымі спінкамі; Жывена села пасярэдзіне.

Сёння быў яе дзень, таму Відэвут і Істр дапамагалі ёй: аглядаючы хворых, яна загадвала даць кожнаму свае лекі – пук зёлак, сцябліны, мох. Служкі дапамагалі жрацам: мазалі маззю ці мёдам барвова-сінія з’едзіны на скуру, бінтавалі палатнянымі сувойчыкамі і карою бяроз вывіхнутыя на паляванні рукі ці ногі. Цестам мазалі раны, што доўга не хацелі гаіцца. Але і той, хто атрымаў дапамогу, не адыходзіў, толькі садзіўся ў большай ці меншай аддаленасці ад храма і чакаў.

Жывена даўно прыгледзела сярод цяжкахворых таго, на кім яна павінна будзе сёння паказаць сваё ўмельства. Гэта была маладая дзяўчына з запалымі ліхаманкавымі вачамі, з доўгімі нерухомымі нагамі, што цягнуліся па пяску, калі яе, трымаючы пад пахі, падвалаклі да хра-

ма. Цёмныя валасы яе, спушчаныя над вухам у выглядзе пятлі, абярог, што вісеў на падраным сухажыллі, тоўсты карычневы андарак – усё выдавала застарэлы адчай і разам з тым выяўляла надзею, якою жыла гэтая, па ўсім відно, надзвычай уражлівая істота: у валасах скамечылася барвовая разетка шыпшыны, на андараку былі нашытыя тоўстымі барвовымі нітамі такія ж кветкі. Таму, калі ўсім, апроч тых, хто нерухома сядзеў, не маючы відавочных пашкоджанняў, была аказана дапамога, Жывена ўстала з крэсла.

– Я малюся за ўсіх вас, – сказала яна, – я за ўсіх прашу цудадзейных Ашвінаў, якія вяртаюць жыццё памерлым, вылечваюць сляпых і кульгавых, дастаюць з бездані тых, хто згубіў надзею. Але цуд знаходзіць толькі таго, хто адкінуў прэч свае правіны і гатоў душою ачысціцца...

Яна гаварыла, а сама нібы адначасна звярталася да дзяўчыны:

– Усё, што ёсць у табе жывога, устрасянісі! Усё, што дасць табе каханне і свет, радасць і мацярынства – паўстань!

Сіла, якую яна пеціла доўгімі пакутлівымі маленнямі і ачышчэннямі, гадала ў сабе пад прыглядам мудрага Святазара, абудзілася ў ёй і з кожнай хвілінай мацнела, нібы сыходзіла на яе з самых глыбінь Сусвету... Нібы Ашвіны, якія, як казала вучэнне, былі народжаныя ад смеху маланкі, узнялі яе рукі і казалі яе голасам:

– Падыдзі да мяне!

Ногі ў скураных поршнях заторгаліся, моцнымі рукамі хворая абaperлася на сваіх суправаджальнікаў... і раптам устала і, хістаючыся, пайшла да Жывены. Служкі паспелі падхапіць хворую за плечы, калі яна, спатыкнуўшыся, пачала падаць, зайшоўшыся ў істэрычна-радасным:

– Іду-у!

Знямелы ад убачанага, натоўп загаласіў, загалёкаў, заплакаў на розныя галасы, і раптам сярод бязладзіцы галасоў пачулася:

– Залатая жрыца! Залатая жрыца! Ляля! Люба!.. [...]

ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ

Дубянецкі Э. С. Сусветная культура: Ад старажытнасці да нашых дзён. Мн.: БелЭн, 2001. С. 13–53.

Захарына Ю. Ю., Зелянеўская С. М. Сусветная мастацкая культура. Ч. 1. Ад вытокаў да Сярэднявечча. Мн.: БДПУ, 2011. С. 7–48.

- Лазука Б. А. Гісторыя сусветнага мастацтва. Ад старажытных часоў па XVI стагоддзе. Мн.: Беларусь, 2010. С. 12–34.
- Рагойша В. П., Кабржыцкая Т. В. і інш. Беларуская літаратура: Вучэбн. дапам. для 10 кл. агульнаадукац. шк. з профільн. і паглыбл. вывучэннем бел. літ., ліцэяў, гімназій. Мн.: Нар. асвета, 2001. С. 46–63.

АНТЫЧНАСЦЬ

Шмат стагоддзяў таму, яшчэ ў II тыс. да н. э., на тэрыторыі, заселенай продкамі сучасных грэкаў, паўстала самая старажытная ў Еўропе культура, якая пазней атрымала назву *антычнай* [antiquus (лац.) – старажытны]. Папярэдніцай антычнай цывілізацыі стала шмат у чым да сёння загадкавая *крыта-мікенская культура*.

Крыта-мікенская культура

У 1871 г. нямецкі археолаг *Генрых Шліман* адкрыў на грэцкім паўвостраве Пелапанэс рэшткі старажытнага горада *Мікены*. У 1900 г. англійскі навуковец *Артур Эванс* выявіў унікальныя помнікі культуры на *востраве Крит*. Адкрытую новую культуру з часам сталі называць *крыта-мікенскай* або *эгейскай*. Узнікненне гарадоў на Крыце прынята адносіць ад пачатку II тыс. да н. э. Да такіх гарадоў належалі найперш *Кнос* і *Фэст*. Адным з шэдэўраў архітэктуры па сёння лічыцца знакаміты *Кноскі палац*, пабудаваны каля XVI ст. да н. э. Гэты палац мае некалькі соцень памяшканняў, размешчаных вакол вялікага прастакутнага двара. Сцены найбольш

Кноскі палац на востраве Крит
(XVI–XV ст. да н. э.).

прадстаўнічых з іх былі распісаныя на тынку разнастайнымі сюжэтнымі матывамі і арнамантам.

У канцы XV ст. да н. э. гарады Крыта былі разбураныя ў выніку прыроднага катаклізму. Але мастацтвы эгейскай культуры працягвалі развівацца ў гарадах поўдня Балканскага паўвострава – *Мікенах*, *Тырынфе*, *Піласе*. Мікены сёння найперш вя-

домыя пахавальныя цары Атрэя (XIV ст. да н. э.), знакамітай Львінай брамай (XIV–XIII ст. да н. э.), шматлікімі творамі дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва, некаторыя з якіх цяпер экспануюцца ў мясцовым музеі.

Львіная брама ў Мікенах
(XIV–XIII ст. да н. э.).
Фота аўтара.

Старагрэцкая міфалогія

У якасці духоўнай і сюжэтнай асновы антычнай літаратуры і мастацтва, як гэта мела месца і з іншымі культурамі старажытнасці, выступае міф. Міфы як бы дапаўнялі рэальную гісторыю і рэальную рэчаіснасць. У прыватнасці, старагрэцкія міфы падзяляюцца на:

- 1) тэаганічныя (прысвечаныя багам і божышчам);
- 2) касмаганічныя (у якіх апавядаецца пра ўзнікненне свету і прыродныя з’явы);
- 3) антрапаганічныя (у якіх гаворка ідзе пра лёсы людзей і іх удзел у лёсах свету);
- 4) генеалагічныя (у якіх адлюстроўваецца гісторыя славытых родаў, што адыгрывалі значную ролю ў старажытным свеце).

Для антычных міфаў і іх складальнікаў характэрныя *політэізм* (шматбожжа) і *антрапамарфізм*.

Антрапамарфізм – міфалагічнае падабенства багоў да людзей, у тым ліку наяўнасць хібаў і слабасцяў – з выняткам неўміручасці, якой валодаюць толькі багі.

Збор старагрэцкіх міфаў пачынаецца з апісання ўзнікнення свету. Згодна з міфамі, некалі існавала бязмежная і вечная пустэча (*Хаос*), якая спарадзіла Морак і Святло, Ноч і Дзень, Неба (*Уран*) і Зямлю (*Гею*). З Хаоса таксама нарадзілася Каханне (*Эрас*). Крон, сын Урана і Геі, перахітрыў бацьку і захапіў уладу, але сам мусіў пазней саступіць яе свайму малодшаму сыну Дзэўсу (*Зеўсу*). Трое братоў – Дзэўс, Пасейдон і Аід (*Гадэс*) – падзялілі між сабою свет: Дзэўс стаў валадаром неба, Пасейдон – мора, а Аід завалодаў падземным царствам мёртвых. Месцазнаходжаннем вярхоўнага бога Дзэўса была гара Алімп. Жонка Дзэўса Гера апекавалася шлюбам і сямейнымі повязямі, сын Гефэст быў богам агня і кавальства, Апалон – богам святла і апекуном мастацтваў. Яго сястра Артэміда была багіняй лясоў і палявання, Атэна (*Афіна*) – багіняй мудрасці, Афродыта – багіняй кахання і прыгажосці.

Істотную ролю ў грэцкай міфалогіі выконвалі тры багіні лёсу – Мойры, што безупынна ткалі нітку чалавечага жыцця, якую яны маглі абарваць, калі толькі захочуць.

Міфалагічныя легенды і паданні вельмі разнастайныя. Для старажытных грэкаў яны былі своеасаблівым кодэксам фізічнай і духоўнай дасканаласці.

Мастацтва Старажытнай Грэцыі

Старагрэцкае мастацтва ўзнікала ў выніку перамяшчэння *дарыйскіх плямёнаў* па тэрыторыі сучаснай Грэцыі і Малой Азіі і пачыналася з грубай простае *керамікі*, досыць прымітыўных формаў дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва, *вазанісу* аднастайнага ўзору (геаметрычны стыль).

Кераміка – матэрыялы і вырабы з іх, атрыманыя праз спяканне глін, іх сумесяў з мінеральнымі дадаткамі; кераміка, пакрытая каляровай палівай, мае назву маёліка.

Гэты перыяд (XI – сярэдзіна VIII ст. да н. э.) прынята называць *гамерайскім*, бо галоўная крыніца нашых ведаў пра яго – паэмы *Га-*

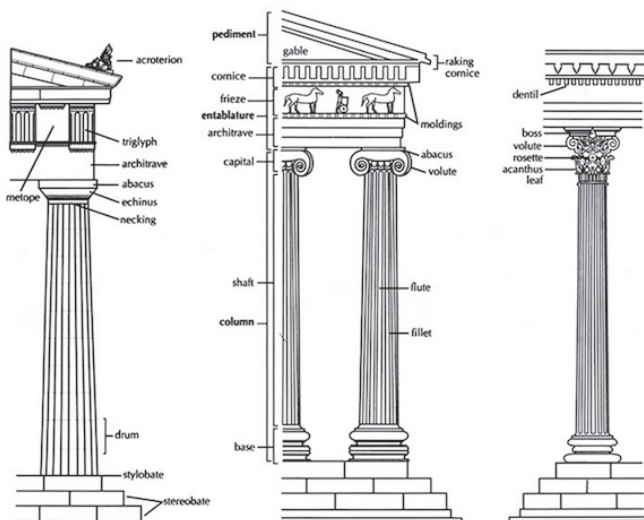
мера «Іліяда» і «Адысея». У архаічную эпоху (другая палова VIII–VI ст. да н. э.) грэкі пачынаюць узводзіць пабудовы з ужываннем калонаў.

Калона – вертыкальная апора, галоўны элемент нясучай канструкцыі пабудовы; звычайна мела круглае (пазней і квадратнае) сячэнне.

Старажытныя грэкі лічацца вынаходцамі *ордара*.

Ордар – сістэма суадносінаў нясучых і нясомых элементаў будынка, іх структуры і мастацкага ўвасаблення.

У выніку шматвекавага развіцця аформіліся тры асноўныя тыпы ордараў: *дарычны*, *іанічны* і *карынфскі*. Кожны з іх мае свае асаблівыя калоны, антаблементы, *стэрэбаты*, *стылабаты*, *фрызы*, *архітравы*, *карнізы*, *капітэлі*, *абакі*, *валюты*, *базы* ды іншыя архітэктурныя элементы.

Архітэктурныя ордары (злева направа – дарычны, іанічны, карынфскі).

Схема.

Антаблемент – сістэма верхніх гарызантальна размешчаных частак будынка, якія ляжаць на калонах.

Стэрэабат – аснова, на якой узводзіўся будынак, ставіліся калоны.

Стылабат – верхняя частка стэрэабата.

Фрыз – сярэдняя гарызантальная лінія, размешчаная паміж архітравам і карнізам, частка антаблемента.

Архітраў – ніжняя частка антаблемента: перакрыцце, якое звычайна ляжыць на капітэлях калонаў, пілястраў ці іншых апораў і нясе фрыз і карніз.

Карніз (гзымс) – верхняя з трох галоўных частак антаблемента, гарызантальны выступ на мураванай сцяне, які падтрымлівае дах будынка і засцерагае сцяну ад вады.

Пілястра – прамавугольны ў плане вертыкальны выступ на паверхні мура.

Капітэль – выкананая па-мастацку верхняя частка калоны або пілястры, размешчаная паміж ствалам апоры і яе гарызантальным перакрыццем; капітэль у выглядзе жаночай фігуры называецца карыятай.

Абак – верхняя частка калоны, капітэлі або пілястры, якая мае контуры з прамымі (дарычны і іанічны ордары) ці з выгнутымі (карынфскі ордар) бакамі.

Валюта – у іанічным і карынфскім ордарах аздобны элемент, які мае форму спіралепадобнага завітка з «вочкам» усярэдзіне.

База – падножжа калоны або пілястры.

У V ст. да н. э. старагрэцкая цывілізацыя (культура, мастацтва, навука) дасягаюць сапраўднага росквіту. Гэты росквіт непасрэдна звязаны з перамогай грэкаў над персамі ў элінска-персідскіх войнах, трыумфам у Афінах і іншых буйных гарадах антычнай *дэмакратыі* – своеасаблівай палітычнай сістэмы, заснаванай на ідэі самага шырокага ўдзелу свабодных грамадзян у кіраванні дзяржавай. Адзін за адным будуюцца ў грэцкіх гарадах велічныя храмы – такія, як *храм Геры ў Пестуме* (Паўднёвая Італія), *храм-перыптар Парфенон* на афінскім *Акропалі*, створаны дойлідзямі *Іктынам* і *Калікратам*.

Святыня (храм) Геры ў Алімпіі
(VII–VI ст. да н. э.).

Іктын і Калікрат. Парфенон на Акропалі ў Афінах (447–438 гг. да н. э.): сучасны выгляд. Фота аўтара.

Перыптар – тып антычнай святыні, з усіх бакоў аточанай адкрытай каланадай.

*Архілох і Філокл. Эрэхтэён на Акрополі
ў Афінах (421–407 гг. да н. э.):
сучасны выгляд. Фота аўтара.*

Адметным сваёй архітэктурай, і найперш паўночным *порцікам*, была іншыя святыня афінскага Акропаля – *Эрэхтэён*.

***Акропаль –
верхні горад,
яго ўмацаваная
частка,
якая размяш-
чаецца на гары
або ўзвышшы.***

***Порцік – частка будынка, утвораная калонамі
або выгбамі (аркамі), якія трымаюць перакрыцце.***

З’яўляюцца сапраўдныя шэдэўры скульптурнага мастацтва («Дыскабол» Мірана, «Кола» і «Коннікі» Фідыя, «Дарыфор з дзідаю» Паліклета і інш.). Менавіта ў гэты час грэцкія майстры разгадалі таямніцу рэалістычна праўдзівай выявы чалавека ў скульптуры. *Статуі* набываюць пластычную свабоду і жыццёвую пераканаўчасць.

***Статуя – адзін з галоўных відаў скульптуры, для якой ха-
рактэрна свабоднае размяшчэнне выявы ў трохмернай
прасторы.***

Пазней, у IV ст. да н. э., класічная прастата і выразнасць змяняюцца больш складаным разуменнем шматстайнасці жыцця, абвастраецца цікавасць да раскрыцця свету чалавечае душы. Гераічныя вобразы, поўныя ўсёабдымнай энергіі, увасобіў у сваіх скульптурах Скопас. Афінец *Праксітэль* апяваў прыгажосць чалавечага цела, яго грацыю і асабліваю зграбнасць. *Леахар* стварыў сапраўдны шэдэўр – статую *Апалона Бельведэрскага*. Жыццёвасць і праўдзі-

васць, адухоўленыя рэдкім талентам разьбяра, характэрныя для твораў *Лісіпа Сікіёнскага*.

V і IV ст. да н. э., якія характарызуюцца таксама росквітам грэцкага *тэатра* і *харавай музыкі*, навукі і рамёстваў, прынята называць *класічнай эпохай* у духоўным жыцці старажытных грэкаў.

Росквіт грэцкіх гарадоў-дзяржаў, аднак, не быў бясконцы. Імперыя Аляксандра Македонскага, што на працягу пэўнага часу займала агромністыя абшары ад берагоў Ніла да Сыр-Дар'і, пасля смерці выдатнага палкаводца распалася на шмат асобных дзяржаў. Грэцыя паступова страціла сваю незалежнасць і канчаткова сышла з гістарычнай арэны. Але засталіся грэцкая мова і літаратура, якая запанавала ў заваяваных Аляксандрам Македонскім *эліністычных* краінах. Апошнія тры стагоддзі да нашай эры, як і першыя стагоддзі пасля нараджэння Хрыстовага, прынята называць *эпохай элінізму*.

Гэтая эпоха адзначаная вялікімі навуковымі адкрыццямі (*Эўклід, Архімед, Арыстарх Самоскі*). У культуры плённа пачаліся кантакты грэцкай культуры з тысячагадовымі цывілізацыямі Старажытнага Усходу. У Александрыі ўзнікае *Музей* – па сутнасці, першая акадэмія навук і мастацтваў. Дойліды ў розных краінах ствараюць ансамблі розных гарадоў з геаметрычна правільнай планіроўкай. Разьбяры ўвасабляюць адметнасць эпохі ў такіх помніках, як *статуя Нікі Самафракійскай* невядомага аўтара, *скульптура Вены Мілоўскай* разьбяра Аляксандра, скульптурная група *«Лаакаон і яго сыны»* майстроў *Агесандра, Палідора і Атэнадора*. Вяршыняй эліністычнага выяўленчага мастацтва стаў славыты *Пергамскі ал-*

Міран. Дыскабол (сярэдзіна V ст. да н. э.). Рымская копія з грэцкага арыгінала.

Агесандр, Палідор, Атэнадор.
Лаакаон і яго сыны (40 г. да н. э.).

тар, рэльефы якога паказваюць бітву алімпійскіх багоў з гігантамі, сынамі багіні зямлі Геі.

На новы ўзровень выйшла грэцкая прафесійная музыка. Тут здаўна вялікай славай карысталіся складальнікі эпічных песняў *азды*, якія выконвалі свае творы імправізуючы, пад акампанемент струнных інструментаў – *ліры*, *кіфары*, *фармінгі*. Пазней ім на змену прыйшлі *рапсоды*, якія спявалі ўжо загадзя вывучаныя тэксты. З музыкай, граннем

на *флейце* звязанае ўзнікненне *ямбічнай лірыкі* (спявання элегій); у сваю чаргу, *мелічная паэзія* ўзнікла ў выглядзе сольных і харавых спеваў, што выконваліся пад ліру. У эліністычную эпоху добра вядомыя духоўныя песні-*партэніі*, застольныя песні-*скаліёны*, спевы ў гонар трыумфатараў-*эпінікіі* і іншыя жанры.

Фрагмент фрыза Пергамскага алтара
(180–160 гг. да н. э.).

Літаратура Старажытнай Грэцыі

Літаратура Старажытнай Грэцыі ўзнікла пад вялікім уплывам міфалогіі: менавіта з апошняй грэцкія аўтары запазычвалі не толькі асноўныя сюжэты, але таксама сродкі стварэння вобразнай мовы: метафары, алегорыі і сімвалы.

Старагрэцкая літаратура шмат чаго дала наступным пакаленням людзей. Фактычна ў ёй вызначыліся тры галоўныя *роды літаратуры*: *эпас* – *лірыка* – *драма*. Развіццё старагрэцкай літаратуры звязана з дамінаваннем кожнага з гэтых літаратурных родаў: *эпічных* (да VIII ст. да н. э.), *лірычных* (VII–VI ст. да н. э.), *драматычных* (V–IV ст. да н. э.) жанраў.

Роды літаратуры адрозніваюцца паміж сабою паводле характару ўзаемадачыненьняў аўтара, чытача (слухача) і персанажаў. Э п а с ад самага пачатку падразумяваў вуснае выкананне: такім чынам яго аўтар звяртаецца непасрэдна да слухача або чытача. У л і р ы ц ы паэт спявае або дэкламуе як бы адварнуўшыся ад слухача і звяртаецца да сябе самога або да некага трэцяга: да каханай, да прыроды, да боскай істоты, да сябра і г. д. У д р а м е аўтар схаваны ад чытачоў (гледачоў), а дыялог вядуць персанажы твора.

Дарэчы, паняцце літаратурнага *жанру* таксама паходзіць з той эпохі.

Пад жанрам падразумяваецца сукупнасць пэўных уласцівых твору рысаў, яго пастаянная аснова, спалучэнне агульных з іншымі творамі гэтага самага жанру якасцяў.

Менавіта ў Старажытнай Грэцыі сталі знакамітымі імёны творцаў у розных літаратурных жанрах. Гэта – *Гамер* (міфалагічна-эпічная паэма), *Тыртэй* (гераічная паэзія), *Сапфо* (любоўная лірыка),

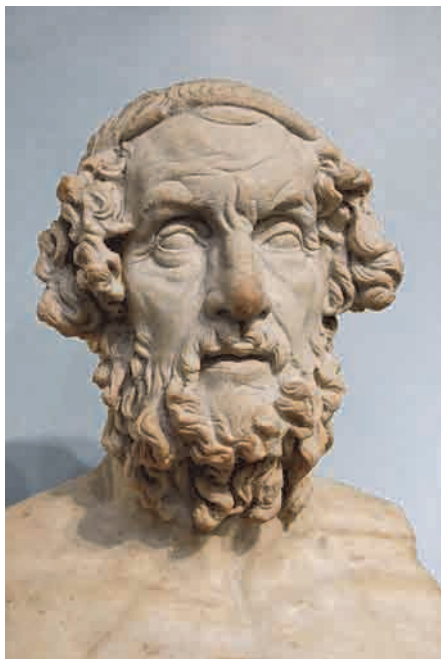
Эсхіл, Сафокл і Эўрыпід (трагедыя), Арыстафан і Менандр (каме-
дыя), Эзон і Бабрый (байка), Плутарх (біяграфічны аповед), Лонг
(«пастаральны» раман), Геліядор (прыгодніцкі раман) і інш.

Эпас старажытных грэкаў

Гамер

Першы старагрэцкі паэт, імя якога дайшло да нас з глыбіняў
стагоддзяў, – гэта Гамер. З яго імем звязваюць узнікненне славу-
тага грэцкага *міфалагічна-гераічнага эпасу*, які складаецца з дзвюх
паэм – «Іліяды» і «Адысеі».

«Іліяда» (ад старажытнай назвы горада Троі – Іліён) была
запісаная на мяжы IX і VIII ст. да н. э. Паэма падзеленая на

Гамер. Рымская копія грэцкага бюста
(эпоха Рэспублікі).

24 кнігі. У гэтых кнігах апавя-
даецца гісторыя 51 дня дзяся-
тага года аблогі Троі грэцкімі
(ахейскімі) войскамі: гнеў са-
мага магутнага грэцкага ге-
роя Ахіла (*Ахілеса*) з прычы-
ны яго сваркі са зверхнікам
грэцкіх войскаў Агамемна-
нам з-за траянскай палонні-
цы Брызеіды; адмова Ахіла
ўдзельнічаць у далейшых біт-
вах; паразы грэцкіх войскаў;
смерць Ахілавага сябра Па-
трокла ад рукі Гэктара, сына
траянскага цара; смерць Гек-
тара ў бойцы з Ахілам; згань-
баванне Гектаравага цела
Ахілам і вяртанне яго цару
Прыяму; пахаванне Гектара.
Кнігі «Іліяды» ўключаюць
у сябе шэраг эпізодаў вайны.

Аб прычынах Траянскай вайны расказваюць старажытныя міфы. З іх можна даведацца, што сын траянскага цара Парыс прыехаў у Спарту да двара тамтэйшага цара Менелая і закахаўся ў ягоную жонку, прыгажуню Алену. Злоўжываючы гасціннасцю Менелая, Парыс выкраў Алену і павёз яе з сабою ў Трою. Абражаныя грэкі выслалі сваіх паслоў – Менелая і Адысея – з патрабаваннем вярнуць Алену дадому. Але цар Прыям саступіў свайму сыну і безразважна дазволіў яму затрымаць выкрадзеную прыгажуню.

За Менелая заступіліся ўсе ягонныя сябры: яны з вялікім войскам падышлі да муроў Троі, пакляўшыся адпомсціць траянскаму цару і яго сыну. Дзесяцігадовая вайна скончылася поўным знішчэннем горада.

Істотную ролю ў канчатковай перамозе грэкаў адыграў Адысей. Ён выказаў ідэю пабудавання вялікага драўлянага каня, а ўнутры яго пасадзіць аддзел грэцкіх вояў. Так і было зроблена. Не здагадваючыся пра хітрасць ахейцаў, траянцы завалаклі нечаканы падарунак у горад. Ноччу грэкі вылезлі з каня і адчынілі гарадскую браму вялікаму войску, што хавалася непадалёк у засадзе. З ахоплення полімем горада ўдалося ўратавацца толькі Энею з групай яго сяброў. У «Іліядзе» апісваецца толькі невялікі эпізод аблогі Троі.

Іліяда

З песні VI

[Развітанне Гектара з Андрамыхай]

...Гектар, выйшаўшы борзда з палаца,
шляхам ранейшым пайшоў па брукаваных вуліцах Троі.
А як да брамы наблізіўся, горад вялікі прайшоўшы,
скейскае брамы, адкуль на раўніну павінен быў выйсці,
тут, бегучы напярэймы, сустрэла яго Андрамыха,
жонка з багатым пасагам, дачка Гетыёна-героя.
Той Гетыён жыў калісьці пад Плякам, гарою лясістай,
ў Тэбе Плякійскай, і быў ўладаром кілікійцаў адважных.
Вось жа з дачкой яго Гектар пабраўся мядзяна-шаломны.
Мужа яна тут сустрэла, і разам ішла з ёю служба
і да грудзей прытуляла пяшчотна дзіцятка малое,

Гектара люблага сына. Бы зорка, прыгожы быў хлопчык.
 Бацька Скамандрым¹ яго называў, а ўсе іншыя звалі
 Астыянаксам², бо Гектар адным абаронцам быў Троі.
 Моўчкі глядзеў на сыночка з усмешкаю ласкавай бацька.
 А Андрмаха бліжэй падышла, праліваючы слёзы,
 мужа ўзяла за руку і гэткае слова сказала:
 «Мужнасць загубіць цябе, мой гаротны. Бо ты не шкадуеш
 сына-дзіяткі і жонкі бяздольнае. Хутка ўдавою
 буду тваёй я, бо хутка цябе ўжо заб'юць там ахейцы,
 разам напаўшы усе. А калі мець цябе я не буду,
 легчы ў магілу мне лепей тады, бо не будзе мне болей
 шчасця ў жыцці, як смяротнаму лёсу ты пойдзеш насустрач,
 горанька ж толькі. Не маю я бацькі, не маю і маткі.
 Бацьку майго Ахілес багараўны забіў, кілікіцаў
 горад прыгожы і людны калі зруйнаваў ён дашчэнт,
 высакабрамную Тэбу. Ды, Гетыёна забіўшы,
 зброі з яго ён не зняў³, бо ў душы да яго меў пашану,
 але спаліў яго цела са зброяю пышнаю разам.
 Потым насыпаў курган. А навокал вязоў насадзілі
 горныя німфы, Зеўса-эгідатрымальніка дочкі.
 Родных было у мяне сем братоў у палацы вялікім,
 разам сышлі ўсе яны ў дзень адзіны у Гадэс⁴ падземны,
 разам усіх шпарканогі забіў Ахілес багараўны
 ў полі паміж крываходных⁵ быкоў і авец беларунных.
 Матку ж, якая калісь панавала пад Плякам лясістым,
 разам з дабычаю іншай сюды ён спачатку прывёў быў,

¹ Скамандры – ад імя траянскай ракі Скамандра (Скамандар).

² Астыянакс – ад слоў *astu* – горад і *anax* (род. скл. *anactos* – уладар).

³ Гамераўскія героі біліся ў двубоях. Пераможца здымаў з забітага ворага зброю (вельмі каштоўную ў тыя часы), а цела яго кідаў сабакам і драпежным птахам.

⁴ Гадэс (Аід) – падземнае царства, дзе живуць душы памерлых. Пагнаць чалавека ў Гадэс – значыць забіць яго.

⁵ Крываходныя (*грэцк. eilipodessi*) – тыя, якія перастаўляюць ногі наперад не па простае лініі, а па крывой, робячы капытом фігуру на ўзор дужкі.

але дамоў адпусціў неўзабаве за выкуп бязмерны.
Ў бацькавым доме забіла яе Артэміда стралою.
Гектар, ты ж бацька цяпер мой, а разам і маці-ўладарка,
разам і родны браток, ды разам і муж мой прыгожы.
Дык пашкадуй ты мяне і застанься са мною на вежы,
каб не зрабіць сіратою сыночка, а жонку ўдавою.
Войска сваё ты пастаў ля смакоўніцы, дзе найлягчэйшы
подступ да горада ёсць, на сцяну найлягчэй дзе узлезці,
Тройчы ў тым месцы ўзысці спрабавалі найлепшыя воі,
што за Аянтамі тымі, за ўслаўленым Ідаменэем,
і за Атрыдамі йшлі, і за сынам магутным Тыдэя¹.
Мо варажбіт паказаў ім які-небудзь гэтае месца,
ці накіроўвала ўласнае сэрца туды іх і гнала».
І адказаў ёй Гектар вялікі ў бліскучым шаломе:
«Жонка, турбуе таксама й мяне гэта ўсё, але сорам
перад траянцамі мне і траянцамі ў вопратках доўгіх
так уцякаць ад баёў, як той баязлівы няздра.
Сэрца мне так не дазволіць, бо смелым я быць прывучыўся
ўсюды і ў бойках з траянцамі першымі біцца супольна,
бацьку свайму дый самому сабе набываючы славу.
Добра я ведаю гэта і думкай сваёю, і сэрцам:
прыйдзе ўжо ж некалі дзень, і загіне магутная Троя,
з ёю загіне Прыям і народ здідаюцца Прыяма².
Але не столькі клапаціць мяне лёс наступны траянцаў,
лёс нават маці Гекубы і бацькі Прыяма старога,
як і адважных братоў ўсіх маіх, што, у ліку вялікім,
мёртвыя ў прах упадуць пад мячамі ваякаў варожых,
колькі сама ты, якую ахеец у броні мядзянай
ў злую няволю пагоніць, ты ж ліць будзеш горкія слёзы,
будзеш ты ў Аргасе³ ткаці на кроснах для іншай жанчыны,

¹ Два Аянты (сын Тэлемона і сын Аілея), Ідаменэй, Атрыды (сыны Атрэя), Агамемнан, Менелай і сын Тыдэя Дыямед – правадыры грэкаў пад Трояй.

² Прыям – уладар Троі, бацька Гектара.

³ Аргас – уладарства Агамемнана, галоўнага правадыра грэкаў пад Трояй.

будзеш ваду ты насіці з Месіса ці з Гіперэі¹,
волі насупроць сваёй, але злая няволя прымусіць,
Скажа хто-небудзь тады, як убачыць, што плачаш ты горка:
«Жонка вунь Гектара. Быў ён найлепшы між коннікаў Троі
ў бойках зацятых, што некалі йшлі навакол Іліёну».
Скажа вось гэтак і ў сэрцы тваім павялічыць цярпенне,
гора аб мужы адважным, што вызваліць мог бы з няволі.
Але раней хай памру я, курган перш мяне хай накрыве,
чымся пачую твой энк, як цябе у няволю пацягнуць».
Скончыў і рукі свае да сыночка працягвае Гектар.
Але сыноч да грудзей прыгожа апранутай мамкі
з крыкам адкінуўся ўзад, бо спалохаўся выгляду бацькі.
Медзі бліскучай жахаўся дзіцёнак і конскае грывы,
што над шаломам страшэнна хісталася бацькі-героя.
І усміхнуліся бацька каханы і родная маці.
Зняў безадкладна шалом з галавы свае Гектар бліскучы,
і на зямлю палажыў той шалом, і ззянне з шалома лілося.
Любага потым цалуе сынка, на руках калыхае
і да Зевеса і іншых багоў ён з малітваю кажа:
«Зеўс і багі несмяротныя, дайце, каб гэты мой хлопчык,
роўна як бацька яго, найслаўнейшы з траянцаў зрабіўся,
каб ён магутны узрос і ўжо цвёрда у Троі ўладарыў.
Хай жа гавораць аб ім, як ісці будзе з бою дадому:
«Бацьку ён шмат перавысіў». Хай ворага броню, крывёю
ўсю залітую, нясе ён, і маці хай цешыцца сэрцам».
Так загадаўшы, аддаў ён на рукі каханае жонкі
сына свайго, а яна да грудзей прытуліла дзіцятка
і усміхнулася ў слёзах. Шкада жонкі Гектару стала.
Жонку рукой прыгалубіў і гэткае слова прамовіў:
«Сэрцам, гаротная, ты не сумуй так занадта балюча,
лёсу насупроць смяротны мяне не пагоніць у Гадэс,
лёсу ж свайго не унікнуў, кажу я, ніводны з смяротных –
ні палахлівы, ні смелы, ледзь толькі на свет нарадзіўся.
Але да хаты ідзі ўжо і справы жаночыя ведай,

¹ Крыніцы ў Аргасе.

кросны і прасніцу, разам і служкам дамовым загадвай,
працу сваю каб рабілі. Вайна ж будзе клопатам цяжкім
ўсім нам мужчынам, найболей жа мне, ў Іліёне раджоным».
Гэтак сказаў ён, і з конскаю грывай шалом свой на голаў
Гектар бліскучы ўзлажыў. І дадому пайшла яго жонка,
ўсё азіралася з жалем, а слёзы струменем ліліся. [...]

Пераклад Юльяна Дрэўзіна.

«Адысея» ўзнікла прыкладна ў першай палове VIII ст. да н. э. Галоўны герой паэмы – цар выспы Ітака Адысей, пра якога ўжо апавядалася ў «Іліядзе». Пераследаваны богам Пасейдонам, Адысей больш як дзесяць гадоў плавае па марах, удзельнічае шмат у якіх прыгодах, губляе аднаго за адным сваіх сяброў – аж пакуль, дзякуючы падтрымцы багіні Атэны Палады, яму не ўдаецца вярнуцца на родную Ітаку, дзе яго чакае шматпакутная жонка Пенелопа і ўлюбёны сын Тэлемах.

Уласна дзеянне «Адысеі» пачынаецца напрыканцы вандровак галоўнага героя, калі ён апынуўся ў краіне *феакаў* і там пачаў расказваць пра свае шматлікія і дзівосныя прыгоды. Першы раз у літаратуры мы сустракаемся з *рэтраспекцыяй* (поглядам назад, на мінулыя падзеі) і *аповедам героя ад першай асобы*.

Розніцца «Іліяда» і «Адысея» таксама сваім тонам і настроем. У «Іліядзе» ён узнёслы і гераічны. Тут дзейнічаюць *героі*, паўбагі. Побач з імі мы бачым *багоў*, якія кіруюць светам, вырашаюць чалавечыя лёсы, але таксама бяруць удзел у бітвах і пакутуюць ад ран. Над багамі і людзьмі пануюць *Мойры*, што ўвасабляюць Наканаванне і сімвалізуюць нязменную ўпарадкаванасць свету. У «Адысеі» тон больш прыніжаны, тут менш гераічнага пафасу. Інакш выглядае і галоўны герой, Адысей: ён больш чалавечны, яго думкі і ўчынкі больш падобныя да думак і ўчынкаў людзей, а не багоў.

Увогуле, «Адысея», у адрозненне ад ваенна-гераічнай «Іліяды», – гэта найперш паэма пра мірнае жыццё, пра досвед і памкненні чалавечага розуму.

Для *антычнага эпасу* ў цэлым былі характэрныя наступныя рысы:

- гэта складаны вершаваны твор, у якім паказваюцца дзеі легендарных або гістарычных асоб на фоне пераломных падзей у жыцці пэўнага народа;
- мае месца г. зв. *паралелізм* дзеяння – людзей і багоў;
- канцавы вынік падзей прадвызначаны Мойрамі – Наканаваннем, ад якога залежалі як людзі, гэтак і багі;
- аўтар глядзіць на падзеі з пэўным *аб’ектывізмам*, паказвае іх з эпічнай дыстанцыі;
- узнёслы стыль дапаўняецца рэалістычнымі дэталёвымі апісаннямі;
- апавадальнік звяртаецца з просьбай да муз, каб атрымаць неабходнае натхненне.

Паралелізм – паўтор у творы нейкага элемента структуры (інтанацыйнай, сінтаксічнай і да т. п.) паэтычнага выказвання, увядзенне кампанента, у пэўным сэнсе аналагічнага таму, што ўжо быў ужыты раней (напрыклад, тэматычнага); традыцыйна вылучаюцца такія віды паралелізму, як: страфічны, інтанацыйны, псіхалагічны, адмоўны, сінтаксічны.

Гамер лічыцца стваральнікам своеасаблівых *гамераўскіх параўнанняў*.

Гамераўскае параўнанне – від мастацкага параўнання, якое мае разгорнуты характар і ў дэталях апісвае пэўны паэтычны вобраз; звычайна яно датычыць дзеянняў людзей, якія параўноўваюцца са з’явамі прыроды, паводзінамі жывёл і да т. п.

Гамераўскія паэмы цесна звязаныя з міфалогіяй, з народнай песняй творчасцю. Пра гэта, напрыклад, сведчаць шматлікія эпітэты («Ахіл быстраногі», «Апалон далястрэльны», «Зевес хмарагонны» і г. д.), паўторы (падлічана, што ў «Іліядзе» і «Адысеі» іх разам больш за дзевяць тысяч) і да т. п.

І «Іліяда», і «Адысея» напісаныя адным з самых папулярных у старажытнай паэзіі вершаваных памераў – *гекзаметрам*.

Калі мы ўмоўна абазначым націскныя (у старагрэцкай мове – доўгія) склады знакам –, а ненаціскныя (адпаведна – кароткія) – знакам V, то схему гекзаметра можна паказаць наступным чынам: – VV–VV–//VV–VV–VV–V (// – знак *цэзуры*, або паўзы).

Вось, напрыклад, як гучыць гамераўскі гекзаметр з «Адысеі» ў перакладзе Анатоля Клышкі:

О, калі б Аргас цяпер быў той самы на спрыт і на выгляд,
Як пакідаў Адысей, калі сам выпраўляўся пад Трою,
Вось ты здзівіўся б, убачыўшы хуткасць сабакі і сілу.
Звер аніякі ў гушчэчы лясной ад яго не ўмыкнуў бы,
Хай толькі б ён удагонку пусціўся, след браў адразу...

Гекзаметр у беларускамоўнай паэзіі першы ўжыў Мялецкі Смарыцкі ў 1618 г. Сярод іншых нашых паэтаў, што карысталіся гекзаметрам, – Максім Багдановіч, Уладзімір Жылка, Ніл Гілевіч.

Самі творы Гамера здаўна ведалі ў Беларусі. Знаёмству з імі спрыялі пераказы і пераклады гэтых твораў. У XV–XVII ст. сярод нашых землякоў пашырылася «*Аповесць аб Траянскай вайне*» («*Троская повесць*»), вольны пераклад з сербскай мовы пражанскага перакладу сюжэта «Іліяды», напрыканцы якога згадваўся «Амір (г. зн. Гамер. – Л. Б.), аўтар той Троскай повесці». Не раз звяртаюцца да генія Гамера ў сваіх творах у XVI ст. Сымон Будны, у XVII ст. – Сімяон Полацкі. У XVIII–XIX стст. беларусы знаёмяцца з гамераўскімі паэмамі таксама ў польскіх і расійскіх перакладах, што існавалі на той час. У 1928 г. Гамер загучаў па-беларуску: у часопісе «Узвышша» быў змешчаны пераклад урыўка VI кнігі (песні) «Іліяды», зроблены Юльянам Дрэізіным, выдатным педагогам, знаўцам класічных моў і літаратур. У канцы 20 – пачатку 30-х гг., седзячы ў польскай турме, выдатны навуковец і грамадскі дзеяч Браніслаў Тарашкевіч зрабіў поўны пераклад «Іліяды» на беларускую мову. Гэты пераклад, аднак, да нас цалкам не дайшоў, бо Тарашкевіча пасля пераезду ў Савецкі Саюз арыштавала ГПУ, а яго паперы былі канфіскаваныя пры вобшуку. Але яшчэ да арышту перакладчыка асобныя раздзе-

лы перакладу былі апублікаваныя ў беларускай перыёдыцы, і такім чынам мы іх сёння ведаем.

У 20-я гады мінулага стагоддзя Юльян Дрэўзін і Міхайла Грамыка перакладалі «Адысею»: на жаль, гэты пераклад таксама пакуль што знайсці не ўдалося. Над беларускім перакладам «Адысеі» ў 70-я гады працаваў вядомы вучоны і літаратар Анатоль Клышка.

Старагрэцкая лірыка

Грэцкая лірыка мела сваім вытокам песенную народную творчасць. Само слова «лірыка» паходзіць ад назвы музычнага інструмента *ліра*, пад гукі якой выконваліся сольныя і харавыя спевы. Першыя творы грэцкай лірыкі, што дайшлі да нас, гэта, уласна кажучы, тэксты ямбаў, элегій, мелічнай лірыкі.

Прызнаным майстрам *патрыятычнай элегіі* і *ямба* быў Тыртэй, які жыў, відаць, на мяжы VII і VI стст. да н. э. У ягоных творах любоў да айчыны і гатоўнасць змагацца за яе свабоду разглядаюцца як самыя галоўныя становаўчыя якасці чалавека. Тыртэй пісаў:

Большага шчасця няма, як наперадзе рушыць на бітву
І за радзіму сваю скласці ў баі галаву.

(Пераклад аўтара.)

Пакіданне роднай зямлі на волю лёсу альбо здраду ёй Тыртэй лічыць за ганьбу. Жыццё на чужыне – рэч нялёгкая, вядзе да няшчасця і галечы.

Сапфо

Сапраўднай царыцай любоўнай лірыкі ў старажытнасці лічылася *Сапфо* (каля 630 – каля 570 гг. да н. э.). Гэта пра яе іншыя вядомыя паэт таго часу *Салон* пісаў, што «вывучыўшы яе вершы на памяць, можна паміраць». У сваю чаргу, у некаторых сваіх вершах яна звяртаецца да *Алкея*, яшчэ аднаго прадстаўніка мелічнай паэзіі, які тварыў у самых розных жанрах – ад гімнаў багам і баявых спеваў да інтымных і застольных песняў.

Пра жыццё Сапфо зве-
стак захавалася няшмат. На-
радзілася яна, хутчэй за ўсё,
у Эресе на востраве Лесбас,
большую частку свайго жыц-
ця правяла ў галоўным гора-
дзе Лесбаса – *Мітылене*, дзе
доўгі час кіравала школай
дзяўчат, рыхтуючы іх да вя-
селля і шлюбу.

Галоўная лірычная тэма
вершаў Сапфо – каханне.
Тут – цэлая сімфонія пачуц-
цяў, якія захлынаюць паэтку
і даводзяць амаль да самаза-
быцця.

Сапфо пісала таксама
гімны – такія, як славыты
«Гімн Афродыце», у якім яна
просіць багіню злітавацца над
ёю і дапамагчы ёй у каханні.

*Майстар з Брыгаса. Алкей
і Сапфо. Чырвонафігурная
амфара (480 г. да н. э.).*

Сапфо. Гімн Афродыце

Прад табой чало хілю, Афродыта,
Дзэўсава дачка – што ў цяніцы вабіш;
Неўміручая, я маю: ты смуткам
Сэрца не рві мне,

А сыдзі з вышыняў зноў, як калісьці:
Голас мой тады з далячынь ты чула
І бацькоўскае пакідала неба,
Як я прасіла.

Птушкі хіжыя калясніцу неслі
Залатую па-над зямлёю чорнай,
І раз-пораз лопат магутных крылаў
Чуўся ў паветры.

Прамяністую, я цябе пазнала –
Неўміруча-ўсмешліва і лагодна
Ты спытала, што ад цябе хачу я,
Што мяне цвеліць,

Хто агонь журботы ўва мне раздзьмухаў,
І каго багіня замоў любоўных
Мне прывесці мае, і хто зрабіў мне
Гэтак балюча?..

Ты казала: не заўважае?.. – Ўбачыць!
Не бярэ дароў?.. – Сам з дарамі прыйдзе!
Не кахае?.. – Дык закахаецца моцна,
Хоць і міжволі...

Дык сыдзі ж і сёння з прыступак трона:
Не дазволь змарнець мне ў журбоце дзікай –
У нялёгкай гэтай страшэнна хвілі
Дапамажы мне!

Пераклад аўтара.

Сапфо пакінула свой след і ў гісторыі вершаскладання, стварыўшы своеасаблівую *сапфічную страфу*, якой напісаны як цытаваны намі вышэй, так і большасць іншых яе вершаў.

Сапфічная страфа – чатырохрадковая антычная страфа, якая складаецца з трох адзінацаціскладовых радкоў і чацвёртага пяцірадковага. Адзінацаціскладовыя радкі ўяўляюць сабой л а г а э д ы – г. зн. у іх чаргуюцца рознаскладовыя стопы.

Паэтка з Лесбаса стварала таксама і *эпіталамы*.

Эпіталама – вясельная песня, што спявалася ў доме жаніха пасля прыбыцця маладых.

У гэтых песнях можна знайсці рытуальныя кпіны з жаніха ды сватоў, захапленне шчасцем і прыгажосцю маладых. Гэта лучыць

паэзію Сапфо і са шмат якімі вясельнымі абрадавымі песнямі, вядомымі яшчэ з дахрысціянскіх часоў у нас на Беларусі.

Сапфо. Дах падымай у дома...

Дах падымай у дома,
О Гіменэй!
Цеслі, узносьце бэлькі,
О Гіменэй!
Бо мой жаніх, як Арэй высокі,
О Гіменэй!
Ён за ўсіх іншых вышэйшы,
О Гіменэй!

Пераклад аўтара.

Практычна ўсе творы і фрагменты твораў Сапфо (у т. л. знойдзеныя на пачатку 2000-х гг.) выдадзеныя ў 2016 г. у беларускім перакладзе аўтара гэтай кнігі.

Старагрэцкая драма і тэатр

У час *Дыянісій* – святаў у гонар бога вінаробства Дыёніса – грэкамі са старадаўніх часоў ладзіліся мімічныя гульні і карнавальныя паходы, на якіх хор выконваў песні ўсхвалення – *дыфірамбы*. З гэтых песняў з часам і нарадзілася *трагедыя*, якая будавалася на дыялогу запеўцы-*карыфея* і хору. Само слова «трагедыя» паходзіць ад грэцкіх слоў «*трагас*» – «казёл» (гэта звязана з тым, што ў працэсіі, якая суправаджала Дыёніса, былі казланогія істоты – сатыры) і «*одэ*» – «песня».

Трагедыя – найстарэйшы жанр «высокай» драматургіі, у аснову якой быў пакладзены сюжэт, заснаваны на міфах; для трагедыі абавязовай была наяўнасць канфлікту паміж памкненнямі героя і вышэйшымі сіламі, якім апошні павінен быў супрацьстаяць. Гэты канфлікт палягаў у сутыкненні праўдаў, у дачыненні да якіх немагчыма зрабіць слушны выбар – таму герою наканавана пацярпець паразу.

***Канфлікт у літаратурным творы – сутыкненне,
процідзеянне супярэчных сілаў, увасобленых у героях
(дзейных асобах).***

Стварэнне шэдэўраў архітэктуры – *амфітэатраў*, якія ў канцы архаічнага перыяду пачалі будавацца па ўсёй Эладзе – дазваляла па-новаму арганізоўваць традыцыйныя рэлігійныя святы, а гэта, у сваю чаргу, прывяло да росквіту тэатральнага мастацтва.

***Амфітэатр – тэатральная архітэктурная пабудова,
у якой месцы для гледачоў размяшчаюцца паўколам,
прыступкамі і паступова ідуць угару ад цэнтра.***

Тэатральныя дзействы ў класічнай Грэцыі, паводле традыцыі, адбываліся падчас свята Вялікіх Дыянісій. Тры дні гэтых святаў звычайна аддаваліся трагедыям (таму стаіліся звычайна трылогіі), чацвёрты – камедыям.

Тэатр, натуральным чынам, не мог існаваць без прафесійных драматургаў. Штогод у спаборніцтвах падчас Дыянісій удзельнічалі па тры аўтары трагедый і па пяць камедыёграфав. Пасля заканчэння паказаў суддзі вызначалі пераможцаў і ўручалі ім каштоўныя падарункі.

Рэшткі старога амфітэатра
ў Карынфе, Грэцыя (VI ст. да н. э.).
Фота аўтара.

Тэатр Дыёніса ў Афінах
(V-IV ст. да н. э.).
Фота аўтара.

*Паліклет-малодшы. Амфітэатр
у Эпідаўры, Грэцыя (V ст. да н. э.).
Фота аўтара.*

*Маскі старагрэцкіх актараў.
Сучасная рэканструкцыя.
Фота аўтара.*

Актары ігралі на спецыяльным узвышэнні пад назвай «скенэ». Усе ролі выконваліся мужчынамі, якія выкарыстоўвалі разнастайныя, камічныя і трагічныя, *маскі*.

Дзеля дасягнення найлепшай акустыкі ў вялікіх амфітэатраў (колькасць месцаў для глядачоў дасягала 17 тысяч) актары надзявалі адмысловыя абутак на высокай платформе – *катурны*.

Найважнейшую ролю ў развіцці дзеяння старагрэцкай трагеды адыгрываў *хор* з 10–15 чалавек, які звычайна адкрываў асноўную дзею спектакля і сваімі спевамі як бы «каментываў» тое, што адбывалася.

Спевы хору і актараў суправаджаліся граеннем *флейтаў*, *лір*, *цытраў* і іншых інструментаў.

***Антычны хор – дзейная асоба тагачаснай драмы,
увасабленне народа.***

У дадатак да карыфея і хору адзін з першых вядомых нам аўтараў трагедый *Тэспід* (жыў у сярэдзіне VI ст. да н. э.) увёў першага персанажа-актара. Другога і трэцяга актараў у дзеянне трагеды ўвялі самыя славутыя грэцкія драматургі – адпаведна, *Эсхіл* і *Сафокл*.

***Актор (акцёр) – асоба, якая выконвае ролю персанажа
драматычнага твора.***

Трагедыя пачыналася з *пралогу*, які быў уступам да галоўных дзеяў. Пралог сканчваўся так званым *драматычным вузлом* (*па-радам*) – падзей, з якой мела пачатак уласна дзеянне п’есы. Гэтае дзеянне падзялялася на *эпісоды* (*сцэны*), паміж якімі, у сваю чаргу, уводзіліся *стасімы* (*харавыя спевы*). Кульмінацыяй трагедыі была *перытетыя*, якая сканчвалася *катастрофай* (гібеллю або паразай героя). Заключная частка трагедыі – *эпілог* – звычайна даводзіла сюжэт да канца і падводзіла вынікі дзеяння.

Для трагедыі былі характэрныя *тры адзінствы*:

- а) *адзінства часу* (дзеянне павінна было адбывацца на працягу адных сутак, а найчасцей – паміж узыходам і заходам сонца);
- б) *адзінства месца* (дзеянне адбывалася заўсёды ў адным месцы);
- в) *адзінства дзеяння* (бесперапыннасць дзеяў трагедыі, паслядоўнасць сцэн).

Самымі вядомымі аўтарамі старагрэцкіх трагедый былі вышэй-згаданыя Эсхіл і Сафокл, пазней іх славу шмат у чым перасягнуў *Эўрыпід*.

Эсхіл

Эсхіл быў першым вялікім грэцкім трагікам, які здабыў сусветную славу. Пра яго жыццё вядома няшмат. Нарадзіўся Эсхіл каля 525 г. да н. э. у Элеўсіне ў арыстакратычнай сям’і. Як ваяр ён удзельнічаў у самых галоўных бітвах грэцка-персідскіх войнаў – пры Марафоне (490 г. да н. э.), Саламіне (480) і пры Платэях (479). Каля 472 г. Эсхіл быў вымушаны паехаць у Сіцылію, дзе жыў пры Перонавым двары. Памёр вялікі творца пасля свайго другога прыезду на Сіцылію ў Гелі, у 456 г. да н. э.

Эсхіл напісаў за сваё жыццё 70 трагедый і 20 *сатыраўскіх драм*.

Сатыраўская драма – антычны драматычны жанр, у якім прысутнічалі элементы трагікамедыі, з менш складаным, чым у трагедыі, драматургічным канфліктам.

Ж.-Д. Энгр.
Эсхил, Сафокл,
Эўрыпід – грэцкія
трагікі.
Эцюд (к. 1827).

Да нас, акрамя некалькіх соцень розных урыўкаў, дайшлі толькі сем трагедый Эсхіла – «Прасіцелькі», «Персы», «Сямёра супраць Фіваў», трылогія «Арэстэя» (складаецца з самастойных трагедый «Агамемнан», «Хаэфоры», «Эўменіды») і «Прыкуты Праметэй».

На беларускую мову трагедыі «Прыкуты Праметэй» і «Персы» перакладзеныя аўтарам гэтай кнігі.

Сафокл

Сафокл (496–406 гг. да н. э.) быў малодшым сучаснікам Эсхіла. Жыццё і творчасць Сафокла прыпадаюць на эпоху ўлады *Перыкла*. Якраз у гэты час Афіны зрабіліся храмам навукі, літаратуры і мастацтва. Сюда з усіх канцоў Грэцыі з'язджаліся мастакі, літаратары, філосафы.

Адным з найбліжэйшых сяброў і паплечнікаў *Перыкла* быў Сафокл. Ён нарадзіўся ў Калоне, у сям'і ўладальніка збройнай майстэрні, атрымаў выдатную на тыя часы адукацыю, выявіў надзвычайныя музычныя і літаратурныя здольнасці. Яшчэ 16-гадовым юнаком Сафокл спяваў у хоры, што выступаў у гонар перамогі грэкаў пры Саламіне. Пазней, за часамі *Перыкла*, ён цесна сышоўся з такімі вядомымі асобамі, як гісторык *Геродот* і філосаф *Архелай*.

У тых часы сярод драматургаў праводзіліся адмысловыя спаборніцтвы. У 468 г. да н. э. Сафокл упершыню ўзяў удзел у такім спаборніцтве і адразу апярэдзіў свайго настаўніка Эсхіла. Пазней ён атрымаў яшчэ 23 перамогі і ніводнага разу не займаў месца, ніжэйшага за другое. За ўсё сваё жыццё Сафоклам былі напісаныя 123 п'есы, аднак захаваліся да сёння толькі сем трагедый («Аякс», «Эдып-цар», «Антыгона», «Трахінянкі», «Эдып у Калоне», «Электра», «Філактэт»), урыўкі з сатыраўскай драмы «Следапыты» і шэраг фрагментаў з іншых твораў.

Старасць славытага драматурга супала з Пелапанэскай вайной, з часам, калі пасля смерці Перыкла (429 г. да н. э.) у грамадстве набіралі сілу антыдэмакратычныя тэндэнцыі. На схіле гадоў, у 411 г. да н. э., Сафокл нават удзельнічаў у дзяржаўным перавароце, што праходзіў пад лозунгам «аднаўленне старадаўняга дзяржаўнага ладу». Але яго імя ўпісана залатымі літарамі менавіта ў гісторыю літаратуры.

Найбольшую вядомасць Сафоклу прынеслі трагедыі так званага *фіванскага цыкла*, у т. л. «Антыгона». Два сыны Эдыпа, фіванскага цара з трагічным лёсам, Этэокл і Палінік не маглі вырашыць, каму з іх кіраваць Фівамі. Этэокл змусіў брата пакінуць горад. Палінік, прагнучы помсты, накіраваўся ў Аргас і прывёў адтуль варожых Фівам суседзяў. У бітве абодва браты загінулі ў смяротным двубоі. Напад быў адбіты, царом стаў Крэонт, брат царыцы. Ён загадаў пахаваць Этэокла з ушанаваннямі, бо ён загінуў, баронячы сваю радзіму. Цела ж Палініка, здрадніка, новы цар загадаў не хаваць, а выкінуць на спажыву сабакам і драпежным птушкам. З размовы дзвюх Эдыпавых дачок, Антыгоны і Ісмэны, пачынаецца дзеянне трагедыі Сафокла «Антыгона»...

Галоўную ролю ў творы адыгрывае канфлікт, або *сутыкненне дзвюх процілеглых сіл, дзвюх процілеглых праўдаў*. Аргументы Крэонта, якімі абгрунтаваны яго загад, здаюцца слушнымі. Ён ведае адвечныя законы багоў, згодна з якімі нябожчыкі павінны быць пахаваныя ў зямлі. Ён шануе багоў, але адначасна і перакананы, што, калі рабіць справядліва, то стаўленне і да добрых людзей, і да бліжніх не можа быць аднолькавым. З іншага боку, пазіцыя Анты-

гоны, якая не можа дапусціць здзеку з братавых парэштак, таксама выклікае сімпатыю. Канфлікт галоўных дзейных асоб, аднак, прыводзіць да трагічных вынікаў: гінуць Антыгона, яе жаніх Геман і жонка Крэонта Эўрыдыка.

Сафокл. Антыгона

(фрагмент)

[...]

ЭПІСОДЫЙ ДРУГІ

Хор, Карыфей, Вартаўнік, Антыгона.

КАРЫФЕЙ. Цуд які перада мной!
Не магу зразумець:
Антыгону тут бачу вачыма сваімі.
Ці магу я сказаць, што яна – не яна?
Ох, няшчасная ты!
І Эдыпа няшчаснага ты дзіцянё!
Няўжо ж захацела загадам цара
Не паддацца? Няўжо ў самы раз, калі ты
Неразумную справу зрабіла сваю,
Тут схапілі цябе ды сюды прывялі?

ВАРТАЎНІК. Але, яна і ёсць, што гэта ўсё ўчыніла.
Яе схапілі мы на месцы. Дзе ж Крэонт?

Уваходзіць Крэонт.

Хор, Карыфей, Вартаўнік, Антыгона, Крэонт.

КАРЫФЕЙ. Вось ён цяпер з палаца йдзе якраз.
КРЭОНТ. А што? Дзеся чаго прыйсці я мусіў?
ВАРТАЎНІК. Ніколі нам даваць зароку нельга, уладар.
Другая думка ворагам быць можа першай.
Даваў прысягу я: сюды больш не прыйду;
Тваіх пагроз баяўся, ды вышэй за ўцехі ўсе
Нам радасць неспадзеўная здаецца.
І я прыйшоў, прысягі не стрымаў сваёй.
Дзяўчыну я вяду. Яе схапілі мы,
Як труп яна хавала. Тут мы жэрабя

Не сталі кідаць – пагадзіліся мы ўсе,
 Што гэтая знаходка толькі ўжо мая.
 Вось, уладар, бяры яе – як ты жадаеш –
 Судзі, катуі. А я магу цяпер ісці,
 Бо ў тым злачынстве, бачыш, быў бязвінны я.

КРЭОНТ. Дык ты яе вядзеш? Дзе, як схпіў яе?

ВАРТАЎНІК. Хавала труп яна – вось, ведаеш ты ўсё...

КРЭОНТ. Ці добра разумееш ты, што кажаш мне?

ВАРТАЎНІК. Я ўбачыў, як хавала труп яна, які
Забараніў хаваць ты. Ясна я кажу?

КРЭОНТ. І як яе ты ўбачыў, як яе схпіў?

ВАРТАЎНІК. Вось як усё было: калі вярнуўся я,
 Бы сам не свой – страшэнна ж ты мне пагражаў, –
 Змялі мы ўвесь пясок, што цела пакрываў,
 І добра агалілі мы гніючы труп.
 Пасля на ўзгорачку пад ветрам селі мы,
 Каб не чуваць смуроду, што ад трупа йшоў.
 І грубай, брыдкай лаянкай адзін з нас аднаго
 Будзіў, калі хто-кольвечы пры справе той драмаў.
 Так час павольна йшоў. І вось на небе ўжо
 Ў сярэдзіне заззяў бліскучы сонца круг.
 Зрабілася спякота, сквар. Ды раптам бура,
 З зямлі падняўшы пыл, які да неба йшоў,
 Напоўніла раўніну: ў лесе лісце ўсё
 Яна зрывала, захапіла неба ўшчэнт
 Бязмежнае. Стуліўшы вочы, мы
 Чакалі, покуль пройдзе божая напасць.
 Калі ж праз доўгі час ізноў заціхла ўсё –
 Дзяўчыну бачым мы. Так горка плакала
 Яна, як быццам птушка, што гняздо сваё
 Ubачыла сірочым і пустым, без птушанят.
 А ўгледзеўшы той голы труп, яна загаласіла,
 Тых моцна праклінаючы, хто так зрабіў.
 Пасля ў руках пяску сухога прынясла,
 Падняўшы медны, добра куты келіх,
 Патройным узліяннем труп ушанавала.
 Ubачыўшы яе, мы кінуліся – й зараз

Схапілі, але ў ёй не ўбачылі мы страху.
Мы ёй казалі, што яна ж зрабіла гэтак
Раней, як і цяпер. Яна не адмаўлялася
Ні ад чаго. Было прыемна мне і сумна:
Прыемна – уцячы самому ад бяды,
Але зрабіць няшчасце добрым людзям – сумна.
Аднак жаданне ўласнага збавення
Было мацнейшым за ўсе гэтыя пачуцці.

КРЭОНТ. Ты, ты! Кажы, чаму так голаў апусціла?
Ці ты зрабіла гэтае, ці не?

АНТЫГОНА. Не адмаўляюся: зрабіла гэта я.

КРЭОНТ (да *вартаўніка*). Ты вольны – йдзі цяпер, куды жадаеш:
Свабодны ад віны ў злачынстве цяжкім.

В а р т а ў н і к выходзіць.

Х о р , К а р ы ф е й , А н т ы г о н а , К р э о н т .

КРЭОНТ (да *Антыгоны*). А ты кажы мне коратка і ясна:

Ці ведала загад, каб не рабіць таго?

АНТЫГОНА. Я добра ведала... Ўсім ён вядомы быў.

КРЭОНТ. Адважылася ўсё-ткі ты загад пераступіць?

АНТЫГОНА. Напраўду, дык не Дзэўс яго нам абвясціў.

І Дыке, што жыве з падземнымі багамі,

Такіх законаў людзям не давала.

І твой загад я не магла лічыць такім,

Каб, дадзены людзямі, ён мог бы скасаваць

Закон багоў, няпісаны ды вечны.

Не ўчора, не цяпер з'явіўся той закон:

Спрадвеку існаваў, заўсёды ён жыве...

Я за яго баялася перад багамі

Адказ даваць – людзей жа не баюся я зусім.

Я ж добра ведаю, што я памру, хаця б

Ты мне й не пагражаў. Чаму ж і не памерці?

Я смерць раней пары карыснаю лічу.

Бо хто жыве – як я – сярод няшчасцяў вечных,

Няўжо лічыць не будзе смерць жаданым сном?

Таксама й для мяне зусім не будзе гора

Такі мець лёс. А вось калі б я брата
Памерлага пакінула непахаваным –
Было б няшчасцем *гэта*, а не іншае.
Табе здаецца, што раблю я неразумна? –
Глядзі, каб *ты* не быў дурнейшы за мяне.

КАРЫФЕЙ. Суровы бацькаў дух паказвае дзіця:
Суровае – хіліцца прад бядой не ўмее.

КРЭОНТ (да *Антыгоны*). Дык ведай, што занадта цвёрды дух
Лягчэй здаецца. Цвёрдае жалеза, калі мы
Яго ў агні яшчэ цвярдзейшым нават зробім –
Ламаецца і крышыцца лягчэй. Я ведаю,
што наравісты конь аброццю
Маленькаю кіруецца. Бо нельга быць
Занадта гордым тым, хто ў іншых пад уладай.
(*Да дзядоў.*) Злачынства першы раз яна зрабіла,
Калі не споўніла абвешчаны загад;
Цяпер – другі раз: здзейсніўшы злачынства,
Яна ім пахваляецца й смяецца з нас.
Не буду я мужчынам – дык яна ім будзе,
Калі без кары ёй абыдзецца злачынства.
Ды хоць была б раднейшаю яна
Мне за маю сям'ю – ад кары не ўцячэ
Яна з сястрой сваёй. Бо ж і яе таксама
Я вінавачу ў тым, што і яна супольна
З сястрою раілася труп той пахаваць.
(*Да варты.*) Паклічце мне яе! Ў палацы бачыў я,
Што ходзіць яна, быццам звар'яцелая.
Бо, як заўжды, душа злачынцу выдае
Раней, чым выкрытага ў змове схопяць.
Але найгоршы той, хто, схоплены на месцы,
Пасля віну сваю за словамі хавае.

АНТЫГОНА. Ці больш жадаеш ты, чымся забіць мяне?

КРЭОНТ. Нічога больш. То ўсё, чаго жадаю.

АНТЫГОНА. Чаму ж яшчэ марудзіш? Словы ўсе твае
Мне прыкрыя і будуць прыкрымі заўсёды.
Дый і табе таксама я зрабіла прыкрасць.
Але ж чым я магла б здабыць такую славу,

Якую здабыла я, брата пахаваўшы?
(*Да хору.*) Вы ўсе згадзіліся б, што я зрабіла добра,
Калі б не скоўваў страх вам вуснаў гэтак.
*Жыццё ў цароў зазіздроснае: яны адны,
Што хочуць, могуць як казаць, так і рабіць.*

КРЭОНТ. Так думаеш з усіх кадмейцаў ты адна.
АНТЫГОНА. Такія ж думкі ў іх – але перад табой маўчаць.
КРЭОНТ. Не сорамна табе не быць з усімі разам?
АНТЫГОНА. Я не саромлюся аддаць пашану брату.
КРЭОНТ. Ці ж братам той не быў, хто ў бойцы з ім загінуў?
АНТЫГОНА. І ён мой брат: бацькі адныя ў нас.
КРЭОНТ. А гэтага ж чаму зняважыла ты так?
АНТЫГОНА. Не будзе так казаць нябожчык Этэокл.
КРЭОНТ. Ты ж кепскага шануеш гэтаксама, як яго.
АНТЫГОНА. Не раб яго быў той, які загінуў – родны брат.
КРЭОНТ. Адзін радзіму нішчыў, а другі – абараняў.
АНТЫГОНА. А смерць для ўсіх адны законы мае.
КРЭОНТ. Дык нельга ж добрага з нядобрым параўноўваць...
АНТЫГОНА (*паказваючы на зямлю*). Хто ведае,
якія думкі там пра гэта?
КРЭОНТ. Не можа вораг сябрам быць і пасля смерці.
АНТЫГОНА. Мой лёс – любіць абодвух, а не жыць нянавісцю...
КРЭОНТ (*паказваючы на зямлю*). Ідзі ж туды – і там любі, як хочаш...
Пакуль жыву – жанчына ўладу мець не будзе!

З палаца выводзяць Ісмэну.

Хор, Карыфей, Антыгона, Крэонт, Ісмэна.

КАРЫФЕЙ. Тут вось Ісмэна прад брамай:
Шчыра любячы брата, яна слёзы лье.
Над брываўмі ў яе хмара смутку ляжыць,
І чырвоны ўвесь твар;
Па прыгожых шчаках яе слёзы цякуць.
КРЭОНТ (*да Ісмэны*). Ты, што ў мой дом, як гадзіна, пракралася
І кроў маю піла, а я зусім не бачыў,
Што дзве бяды й пагібелі гадуя трону,
Скажы, ці разам з ёю труп хавала, ці
Дасі прысягу, што не ведаеш нічога?

ІСМЭНА. Калі яна, тады і я рабіла! Разам
 Рабілі справу мы – абедзве і адказваем...

АНТЫГОНА. Няпраўда гэта ўсё. Ты ж не хацела –
 І я не прыняла твайго ўдзелу ў гэтым.

ІСМЭНА. Сястрычка бедная мая, мне раздзяліць
 Не сорамна пакуты, што ты панясеш.

АНТЫГОНА. Чыя была то справа – ведаюць Аід ды цені.
 Я ж не люблю таго, хто любіць толькі словам...

ІСМЭНА. Сястрычка, родная, дай разам мне з табою
 Памерці – і нябожчыку пашану тым аддаць.

АНТЫГОНА. Са мной ты не памрэш. Чаго не дакранулася –
 Сваім ты не лічы! Адна памру я толькі.

ІСМЭНА. Якое мне жыццё ўжо будзе без цябе?

АНТЫГОНА. Ў Крэонта запытай – аб ім ты клопат мела.

ІСМЭНА. Чаму з мяне смяешся? Ў тым няма ж карысці.

АНТЫГОНА. Калі з цябе смяюся – я сама нясу пакуту.

ІСМЭНА. Чым я цяпер магла б уцеху даць табе?

АНТЫГОНА. Дбай пра сябе. Твайму збаўленню не зайздросчу я.

ІСМЭНА. Ох, гора мне! Няўжо твой лёс не падзялю?

АНТЫГОНА. Ты ж выбрала жыццё, а я абрала смерць.

ІСМЭНА. Але ж усіх маіх не ведала ты думак.

АНТЫГОНА. Адно здаецца добрым мне, а *іншае* табе...

ІСМЭНА. Але ж у нас абедзвюх роўная віна.

АНТЫГОНА. Адважнай будзь. Жыві, а я... я ўжо даўно
 Памерла. І памерлым толькі я карысная.

КРЭОНТ. Як бачу, звар'яцелі дзве: адна цяпер,
 Другая ж гэткаю была ад нараджэння.

ІСМЭНА. Ўладар, у тых, пакуту церпіць хто, і розум
 Не гэткі ўжо, як быў раней, – знікае ён.

КРЭОНТ. Як у цябе. Ты ж з дрэннымі рабіла ліха.

ІСМЭНА. Што мне ў жыцці адной, калі яе не будзе?

КРЭОНТ. Аб ёй ты не кажы: памерла ўжо яна.

ІСМЭНА. Няўжо нявесту сынаваю ты заб'еш?

КРЭОНТ. Зямельку каб араць, ёсць шмат палёў яшчэ...

ІСМЭНА. Не знойдзеш ты суладдзя, што было між імі.

КРЭОНТ. Я дрэннай жонкі сыну не хачу свайму.

АНТЫГОНА. О мілы Гайман, бацька зневажае як цябе!

КРЭОНТ. Абрыдла мне ўжо ты – з тваім каханнем разам!
 КАРЫФЕЙ. Няўжо разлучыш з ёю сына ты свайго?
 КРЭОНТ. Магіла, смерць – вось хто разлучыць іх!
 КАРЫФЕЙ. Прысуд твой – бачу я – каб ёй ісці на смерць?
 КРЭОНТ. І твой, і мой. Марудзіць досыць! Гэй, вы, слугі!
 Ў палац адвесці іх! І там, у гінэйкеі,
 Трымаць іх пільна і нідзе іх не пускаць,
 Бо уцякаюць нават смелыя, калі
 Канец жыцця ўжо бачаць прад сабой.

Варта адводзіць А н т ы г о н у і І с м э н у ў палац, праз левыя дзверы.
 К р э о н т панура сядзе на каменную лаву.

СТАСІМ ДРУГІ

ХОР. [*Страфа 1-я*]
 Шчаслівыя людзі,
 У якіх прайшло без бед жыццё!
 Але калі твой род
 Багі пакараюць,
 Беды ўсялякія прыйдуць
 На ўсе твае пакалені.
 Так налятаюць хвалі марскія
 У час страшэнных бур,
 Якія йдуць з фракійскімі вятрамі.
 З падводнай глыбіні пясок
 Нясецца чорны. Скалы
 Ля берага і стогнуць, і гудуць.

[*Антыстрафа 1-я*]
 Я ж бачу: ў Лабдакідаў дом бяды ідзе за бядою,
 Спрадвеку йдуць ад продкаў яны да нашчадкаў.
 І ўнукаў дзеду не вызваліць, бо ярасць багоў
 Іх гоніць, гоніць без канца.
 Апошні карань у Эдыпавым быў родзе,
 Над ім заззялі быццам промні сонца.
 І зноў крывавы серп падземных

Багоў яго знішчае –
Шаленства ў словах,
Як і ў думках.

[Страфа 2-я]

Якая моц людзей магла б
Моц тваю зламаць, Дзэвес?
Над ёю нават сон – нядужы ўладца,
І месяцы, што няўтомна
Бягуць. Не ведаеш старасці ты
І ў ясным бляску Алімпа пануеш.
Ну, а над намі – адзін закон:
Ён быў, ён ёсць, ён будзе:
Ў жыцці чалавека няма
Нічога пэўнага, апроч няшчасцяў.

[Антыстрафа 2-я]

Прывабная надзея ўсё-ткі
Шмат якім людзям дае уцеху
І шмат каму маной бывае
Ў іх жаданнях палкіх.
Вядзе людзей, якім нішто не бачна,
І раптам іх у полымя шпурляе.
Так слова мудрае
Калісьці хтось сказаў:
Чый розум бог вядзе ў бяду,
Таму дабром заўсёды ліха
Здавацца будзе. Без бяды
Такі нядоўгі час жыць можа.

Пераклад Юльяна Дрэўзіна.

Мэтай і стрыжнявым паняццем пастаноўкі любой трагедыі грэцкіх аўтараў было дасягненне гледачамі катарсісу.

Катарсіс – такое ўздзеянне трагедыі, трагічнай паэзіі, якое выклікае ў гледача суперажыванне і страх і праз гэта дае яму ўнутранае ачышчэнне і прасвятленне.

Глыбіня Сафоклавай інтэрпрэтацыі міфалагічнага вобраза Антыгоны натхняла на стварэнне ўласных твораў выдатных драматургаў пазнейшых часоў Ж. Расіна, Ж. Както, Ж. Ануя, Б. Брэхта і інш.

У 1926 г. у Мінску выйшаў асобнай кніжкай беларускі пераклад «Антыгоны», выкананы Юльянам Дрэізіным, які і па сёння не страціў свайго значэння.

Эўрыпід

Эўрыпід (480–406 гг. да н. э.) – аўтар такіх трагедый, як «Медэя», «Іпаліт», «Андромаха», «Арэст», «Вакханкі» і інш., у якіх праўдзіва раскрываецца супярэчлівы характар чалавечай душы.

Эўрыпід. Медэя

(урыўкі)

ПРАЛОГ

Карміцелька, Выхавальнік, Медэя (за сцэнай).

КАРМІЦЕЛЬКА. Калі б ладдзя «Арго» тады не праплыла
Ах! у Калхіду між замглёных Сімплегад
Ды каб на Пеліён калісь не падала
Падсечаная хвоя, што дала мужам
У рукі вёслы, каб прывезлі Пелію
Руно чысцютка-залатое! І тады
Медэя-гаспадыня ў Ёлк не прыплыла б,
Без памяці ў Ясона закахайшыся,
І, бацьку каб забіць, дачок цара
Не ўтаварыла б і ў Карынфе не жыла б
Пасля з сужэнцам, з дзецьмі, дзеля радасці
Жыхарства горада, які па ўцёках тых
Прыняў яе, Ясону паслухмяную...
Бо сама лепш, калі ў сям'і пануе лад
І жонка мужу не прырэчыць ані ў чым.
Але цяпер нянавісьць разбурыла шлюб,
Бо здрадзіў дзецям і спадарыні маёй
Ясон: іх памяняў на ложа царскае –

Узяў дачку Крэонта-ўладара, і вось
 Медэя пачуваецца зняважанай –
 Крычыць пра здраду вернасці і багоў усіх
 За сведак заклікае быць: *чым* адплаціў
 Ясон за вернасць ёй. Яна не есць, не п'е,
 Пакутуе і цела, і душой; і час
 Імкнецца ў слёзныя рыданні пераліць.
 Яна сядзіць, глядзіць перад сабой,
 Сваіх вачэй не падымае – з той пары,
 Калі пра здраду ўведала Ясонаву, –
 Сяброў не слухае, маўчыць, нібы скала.
 Ды зрэдку, шыю белую адкінуўшы,
 Прыгадвае пра бацьку ці пра родны дом,
 Якім яна калісьці гэтак здрадзіла,
 Уцёкшы – дзеля мужа, што яе прадаў.
 Цяпер праз гэтакія пакуты ўцяміла
 Яна, *што* гэта ёсць – пакінуць родны край.
 Дзяцей узненавідзела яна сваіх:
 Без радасці на іх глядзіць. Баюся я,
 Што нешта прыйдзе ў галаву ёй кепскае.
 Яна не церпіць крыўдаў: можа ўзяць штылет
 Смяротна-востры – і ўваткнуць суперніцы
 У сэрца, патаемна ў дом прабраўшыся,
 Або забіць уладара ці жаніха,
 Зрабіўшы новую бяду сабе. Бо гнеў
 Яе жажлівы. Той, хто стаў ёй ворагам,
 Бяскроўнай перамогі не даможацца.
 Ды вось, набегаўшыся, хлопчыкі ідуць:
 Пакуты маці ім незразумелыя,
 Бо розумам дзіцячым не ўспрымаюцца...

ВЫХАВАЛЬНІК. Старая гаспадыніна нявольніца,
 Чаму адна стаіш ты перад брамаю
 І скардзішся сама сабе? Чаму цяпер
 Медэя хоча абысціся без цябе?

КАРМІЦЕЛЬКА. О, апякун стары Ясонавых дзяцей!
 Для добрага нявольніка бяды, калі
 Здараецца з гаспадарамі кепскае.

Бо ў скрусе гэткай я – не скажаш словамі, –
 Што я чамусьці прагну расказаць зямлі
 І небу пра няшчасці гаспадыніны.

ВЫХАВАЛЬНІК. І што – яна ўсё плача па-ранейшаму?

КАРМІЦЕЛЬКА. Ты што! Не вычарпаўся й да паловы боль...

ВЫХАВАЛЬНІК. Дурніца... Хоць пра гаспадынь не кажуць так,
 Пра беды новыя ж не ведае яна...

КАРМІЦЕЛЬКА. Пра што, пра што? Ну, гавары хутчэй, стары!

ВЫХАВАЛЬНІК. Нічога... Проста так зляцела з языка.

КАРМІЦЕЛЬКА. Тваёю заклінаю барадой, скажы
 Рабыні (бо й ты ж – раб)! І буду я маўчаць...

ВЫХАВАЛЬНІК. Я чуў пра гэта, як праходзіў паўз гульцоў
 У шашкі – а яны мяне не бачылі...
 Сядзяць старыя ля Пейрэны вод святых.
 Дык вось: з Карынфа захацеў прагнаць
 Дзіцёнкаў гэтых разам з маці валадар
 Крэонт. Але ці тыя чуткі спраўдзяцца,
 Не ведаю і маю ўсё ж спадзеў, што не.

КАРМІЦЕЛЬКА. А што Ясон? Як гэта ён перажыве –
 Няхай сабе й ён разышоўся з жонкаю?

ВЫХАВАЛЬНІК. Мілосць былая новай выцясняецца,
 А ён – ужо не сябар дома нашага.

КАРМІЦЕЛЬКА. Відаць, канец нам тут: калі яшчэ бяду
 Мы дадамо, ранейшай не адолеўшы...

ВЫХАВАЛЬНІК. Ты ж гаспадыні не кажы нічога, аж
 Пакуль даведацца ёй не надыдзе час!

КАРМІЦЕЛЬКА. О, дзеці! Чуеце, што хоча бацька ваш?
 Ды смерці не магу жадаць я ўладару
 Свайму, хаця да блізкіх ён бязлітасны...

ВЫХАВАЛЬНІК. Хто ж іншы між смяротных? Ці не бачыш ты,
 Што кожны любіць сам сябе, чым бліжняга,
 Куды як больш – калі не выгадна інакш?
 Ад жарсці новай бацька разлюбіў дзяцей.

КАРМІЦЕЛЬКА (дзецям).
 А неяк, дзеткі, будзе ўжо... Ідзіце ў дом!
 (Выхавальніку.)
 А ты трымай іх як далей ад мацеры,

Бо ў роспачы яна, і я заўважыла,
Як люта часам зіркае на іх яна.
Баюся, можа ўдумаць нешта кепскае:
Ахвяры трэба ёй, каб гнеў утаймаваць, –
Абы між ворагаў, а не сярод сваіх...

ГОЛАС МЕДЭІ. Ах, гаротная я, няшчасная!

Ах, бяда! Я памерці хачу! [...]

ЭПІСОДЫЙ ПЕРШЫ

Медэя, Крэонт, Хор.

[...]

КРЭОНТ. Табе, няветлай і на мужа ўгневанай,
Медэя, край пакінуць я загадваю
Хутчэй, з сабою ўзяўшы абаіх дзяцей.
Я сам за гэтым прасачыць збіраюся,
Дадому не вярнуся, аж пакуль не выганю
Цябе я прэч за межы краю нашага.

МЕДЭЯ. Ай-яй! Якое гора мне! І ветразі
Запоўніў вецер на варожых караблях,
І паратунку я не маю ад бяды!
Хоць нішчыш ты мяне, я ўсё ж спытаюся:
За што ты гоніш прэч мяне, Крэонт?!

КРЭОНТ. Я – што хаваць? – баюся, каб маёй дачцэ
Ты ліха не ўчыніла непапраўнага.
Прычын нямала ёсць для гэткай боязі.
Ты – хітрая занадта і падступная;
Ад страты мужа моцна ты пакутуеш.
Я чуў таксама ўжо, што пагражала ты
Нявесце, жаніху і нават мне, цару.
Пакуль мы цэлыя, цябе ўгнаўлю я лепш,
Чым буду каяцца, што даўся слабасці.

МЕДЭЯ. О, гора мне! Не першы раз ужо, Крэонт,
Мне слава шкодзіла мая і ліха шмат
Прынесла. Бо зусім той не мудрэц, хто сам
Сваіх дзяцей разумнымі выхоўвае.
Сутрамадзяне гультаямі назавуць

Іх ад сваёй нянавісці і зайздрасці.
Калі ж ты будзеш дурняў мудрасці вучыць,
У іх здабудзеш ты няславу лайдака.
А ўзвысішся над імі хоць бы на драбок,
Дык будзеш горадам узненавіджаны.
Спазнаць і мне такую долю выпала.
Адны зайздросцяць розуму майму, другім
Здаюся абыякавай, а трэція
Мяне суворай лічаць – дзе ж той розум мой!
Ты ў страху, каб чаго не нарабіла я,
Ды я ж няшмат магу – Крэонце, не дрыжы!
Не ў галаве ў мяне замах супроць цароў.
Ды і з чаго б? Што выдаў, як хацеў, дачку?
Мой муж мяне дапёк, а ты ж усё зрабіў
У гэтым выпадку зусім разважліва.
І не зайздошчу я, што ў доме вашым лад.
Бярыце шлюб, хай шчасціць вам, але, прашу,
Дазволь мне не з'язджаць. Хоць я й пакрыўджана,
Ды абяцаю ўсё ж маўчаць пакорліва.

КРЭОНТ. Ты кажаш соладка, але ўнутры ў мяне
Ёсць боязь, што ліхое ты задумваеш.
Табе цяпер я меней веру, чым раней.
Бо ад запальчывых людзей лягчэй заўжды
Засцерагчыся, чым ад хітрых маўчуноў.
Прэч, прэч адсюль! І не апраўдвайся,
Бо *так* я вырашыў і не паслухаю
Тваіх намоваў, ты ж бо мне – варожая. [...]

ХОР. Ах, жанчына няшчасная!
Як пакутаваць цяжка табе давялося!
І куды йсці табе? Дзе гасцінны той дом
Ці то край, што ў няшчасці прыняў бы цябе,
Даў ратунак табе й абарону?
У якую ж прорву пакут бог суровы,
Медэя, цябе выпраўляе!

МЕДЭЯ. Усё так дрэнна... Што тут я магу сказаць!
Але на гэтым не канец, не думайце,
І маладым яшчэ нялёгка прыйдзеца,

І сваякі нямала папакутуюць.
Няўжо б яго я слёзна так упрошвала,
Калі б карысліва штось не задумала?
Маўчала б толькі ды не зварухнулася б!
А ён, зусім без клёку ў галаве, замест
Таго, каб проста ўзяць ды прэч прагнаць мяне,
Даў мне яшчэ адзін жаданы дзень, каб я
Магла прыкончыць лёгка ворагаў траіх –
І бацьку, і дачку, й таго, хто мужам быў...
На тое маю шмат, сяброўкі, спосабаў,
Ды выбраць мне які – не ведаю пакуль:
Ці дом нявесцін падпаліць, ці ім усім
Завостраным мячом пячонкі ўраз праткнуць,
Крадком прабраўшыся да ложка шлюбнага?
Адно мяне бянтэжыць: могуць жа схапіць
Мяне, перш чым я прабяруся ў іхні дом –
Тады загіну я пад здэкі ворагаў.
Найлепш правераны мне сродак скарыстаць –
Са свету зжыць, атруты ім падсыпаўшы...
Хай будзе так! Ды што рабіцьму я пасля?
Дзе край, дзе сябар той, якія мне далі б
Надзейны сxoў, прыстанішча бяспечнае?
Няма такіх. Мне давядзецца вычакаць
І, толькі збудаваўшы ладны мур,
Забойства ўпотаікі як след падрыхтаваць.
Калі, аднак, лёс неадольны мне не дасць
Таго зрабіць, я меч вазьму – і ўсё адно
Пазабіваю іх: мне хопіць смеласці! [...]

ЭПІСОДЫЙ ДРУГІ

М е д э я, Х о р, Я с о н.

ЯСОН. Не навіна: я ведаю, і ўжо даўно,
Што злоба дзікая стварае ліха шмат.
Ты б і цяпер магла радзіму мець і дом,
Калі б слухмянай прад мацнейшымі была –
За гэта вінаваць язык распушчаны.

Ды мне ўсё роўна. Можаш і далей казаць
Няспынна, што Ясон – найгоршы чалавек.
Але за сказанае тут пра царскі дом...
Ты цешся, што адно ідзеш ты ў высылку.
А царскі гнеў заўжды ўлагоджваў я –
Хацеў, каб ты магла застацца тут... Але ж
Ты робіш глупствы, гэтак кажучы цяпер
Пра царскі дом, таму цябе і выгналі...
А я сяброў ніколі не зракаюся,
Кабета, і прыйшоў сюды – падбаць,
Каб ты жабрачкаю ў свет з дзецьмі не пайшла,
Бо ж у выгнанні не бывае соладка.
Хоць ненавідзіш ты мяне, ды ўсё ж такі
Ніколі я табе ліхога не жадаў.

МЕДЭЯ. Ах ты, нягоднік! Не знаходжу горшых слоў,
Каб гідкую тваю падступнасць выявіць.
І ты прыйшоў да нас вось гэтак, стаўшы ворагам
Багам магутным, роду чалавечаму!
Не смеласць гэта, не велікадушнасць, не! –
Зрабіўшы бліжкім ліха, ў вочы ім глядзець.
А бессаромнасць гэтая – найгоршая
Сярод заган людскіх. А добра ўсё-ткі, што
Прыйшоў ты: будзе мне лягчэй, як выкажу
Сваю пагарду я табе й тым дапяку.
Але найперш скажу табе пра першае:
Цябе я ўратавала – ведаюць усе,
Хто плыў тады з табою разам на «Арго»:
Табе паслалі агнядыхальных быкоў
Запрэгчы, каб смяротны ты засейваў лан.
Няўсыпнага дракона я забіла: ён
Над залатым руном у кольцы скручваўся...
То ж я прынесла ўратавальнае святло.
Тады я дом свой і бацькоў пакінула,
З табой на Пеліён паехала, у Ёлк,
Куды не розум вёў мяне, а пачуццё,
Там смерць жажлівую ўчыніўшы Пелію
Ад рук дачок – ты ж страху не зазнаў таго.

І вось за гэта, найнягоднейшы з людзей,
Ты здрадзіў мне, нанова ажаніўшыся,
Хоць маеш дзетак... Калі б ты бяздзетны быў,
Табе б я даравала жарсць да іншае.
Ў прысягі веры больш няма: не ведаю,
Ці верыш ты ва ўладу тых старых багоў,
Ці, можа, прынцыпы існуюць новыя,
Калі свядома мне ты гэтак здраджваеш?
Ах, правая рука, якую песціў ты,
Калені, да якіх гарнуўся, – гора вам!
Нягоднік, як я горка ашуканая! [...]

ХОР. Жахлівы, неўтаймоўны выбухае гнеў,
Калі ўзнікае сварка паміж блізкімі!

ЯСОН. Відаць, патрэбны немалы дар слова тут,
Каб, нібы пільны стырnavы на караблі,
Вятрылы апусціўшы, уцячы ад хваль
Тваёй, жанчына, языкатасці ліхой.
Занадта хваліш ты заслугі тут свае:
Між тым, з усіх багоў і ўсіх людзей адна
Кіпрыда паратунак мне дала. Хоць твой
І спраўны розум, ды не хочаш ты прызнаць,
Як бог Эрот пры дапамозе трапных стрэл
Цябе падбіў уратаваць маё жыццё. Але
Не буду тут я ўдакладняць, бо ўсё ж такі
Ты мне дапамагала – як там ні было б.
Я доказы падам, што за ратунак мой
Ты атрымала болей, чым дала сама.
Найперш, што ты ў Эладзе, а не ў варварскіх
Краях жывеш, што ты пад абаронаю
Законаў – не ва ўладзе сілы грубае.
І эліны ўсе ведалі пра розум твой –
Тым славу здабыла ты. А калі б жыла
На ўскрайку свету, хто ж бы пра цябе ўзгадаў?
Мне не патрэбнае было б ні золата,
Ні дар спяваць хоць за Арфея лепш,
Калі б мой лёс быў славай не асвечаны.
Ды пра цябе пачаў я тут казаць таму,
Што ты вайну на словах пачала сама. [...]

МЕДЭЯ. Ты можаш кпіць так, маючы прыстанішча,
А я ў выгнанне выпраўляцца змушана.

ЯСОН. Твой выбар – і нікога ў тым не вінаваць.

МЕДЭЯ. Мой выбар? Можа, гэта я шлюб знішчыла?

ЯСОН. Уладцаў краю дзёрзка праклінала ты.

МЕДЭЯ. ...І я пракляццем роду сталася твайму.

ЯСОН. Больш я з табой спрацацца не збіраюся.
Але, як хочаш у дарогу на дзяцей
Ці на сябе мець грошай ад мяне, скажы:
Гатовы шчодрa я дапамагчы й яшчэ
Даць пэўны знак сябрам, каб падтрымалі вас.
(У адказ на адмоўны Медэін жэст.)
...Дарэмна ты, жанчына, адмаўляешся:
Суціш свой гнеў і, праўда, будзе лепш табе ж!

МЕДЭЯ. Не трэба мне паслугі ад тваіх сяброў,
І ад цябе нічога не вазьму – і не давай:
Няма карысці ад дароў ліхіх людзей! [...]

ЭПІСОДЫЙ ТРЭЦІ

А й г ей, Медэя, Хор, Карміцелька.

АЙГЕЙ. Медэя, цешся! Прывітаньня між сяброў
Няма і быць не можа прыгажэйшага.

МЕДЭЯ. О, цешся й ты, сын Пандыёна мудрага,
Айгей! Скуль ты прыбыў на гэтую зямлю?

АЙГЕЙ. Іду з вяшчальні Фэба старадаўняе.

МЕДЭЯ. Нашто ж быў Пуп Зямлі табе з аракулам?

АЙГЕЙ. Спытаць, ці мне дзяцей наканава на мець. [...]

МЕДЭЯ. Прапала я й павінна стаць выгнанніцай.

АЙГЕЙ. Кім выгнаная ты? Яшчэ адна бяда...

МЕДЭЯ. Крэонт, карыньскі цар, такі аддаў загад.

АЙГЕЙ. А што Ясон? Зноў чыніць ён ганебнае...

МЕДЭЯ. Адно ён кажа, а выходзіць іншае.
Цябе я заклінаю барадой тваёй:
Укленчыўшы, маю ў цябе заступніцтва:
Май спачуванне да мяне, няшчаснае,

- Не дай загінуць у выгнанні мне адной,
 Прымі мяне ў сваім краі, ля котлішча!
 Няхай багі тваё жаданне мець дзяцей
 Урэшце споўняць і шчаслівы будзеш ты.
 Не ведаеш, які ўва мне ты скарб знайшоў:
 З тваёй бяздзетнасцю я скончу – так зраблю,
 Каб ты дзяцей займеў: я сродкі ведаю!
- АЙГЕЙ. Ёсць шмат падстаў, каб мне табе дапамагчы,
 Жанчына, бо найперш хацелі б так багі –
 І дзеля тых дзяцей, што ты прарочыш мне.
 Бо гэта ў галаве ў мяне ўвесь час цяпер.
 Дык вось: калі ў наш край прыбыць ты здолееш,
 Тады прыму цябе з усёй гасціннасцю.
 Але тут папярэдзіць я хачу цябе:
 Адсюль цябе я не магу забраць з сабой.
 А як сама да дому дойдзеш нашага,
 Застацца зможаш і цябе не выдам я.
 Таму прыдумай, як ты дабірацьмешся,
 Бо нараканняў ад сяброў чуць не хачу. [...]
- МЕДЭЯ. Зямлі бажыся ўлоннем, светлым Геліем,
 Прабацькам нашым, і багамі, што ў нас ёсць.
- АЙГЕЙ. Дык што рабіць і не рабіць чаго, скажы!
- МЕДЭЯ. Бажыся, што з тваёй зямлі не выганіш,
 На просьбу ворагаў маіх не выдасі
 Мяне добраахвотна ты, пакуль жывы.
- АЙГЕЙ. Зямлі бажуся ўлоннем, Гелія святлом,
 Багамі ўсімі – так рабіць, як кажаш ты.
- МЕДЭЯ. Ну, досыць! А прысягу як парушыш ты?
- АЙГЕЙ. Хай, як з бязбожнікам, са мною станецца.
- МЕДЭЯ. Ідзі спакойна ўжо. Усё абладжана.
 Я ў твой прыбуду край, як толькі я змагу,
 Калі зраблю ўсё тое, што задумала.
- ХОР (да Айгея). Хай сын Маі, уладца, дадому
 Адвядзе цябе: ўсё, што жадаў ты,
 Хай жа здзейсніцца тут, бо прыстойна
 Ты зрабіў усё.
 Ты, Айгей, чалавек найсапраўднейшы.

МЕДЭЯ. О Дзэўс! О Дыке Дзэўсава! О Гелія
Святло! Цяпер, сяброўкі, я перамагу
Ўсіх ворагаў: цяпер мой высветліўся шлях!
Яны за ўсё заплацяць – гэткі мой спадзеў.
Бо чалавек у хвілю найцяжэйшую
З’явіўся гэты – і задумы здзейсню я,
І мне ён стане ўратавальнай лінаю,
Калі прыбудзем у Паладзін горад мы.
Цяпер задумы я хачу раскрыць свае,
Пачуйце словы, непрыемныя для вас.
Пашлю я да Ясона служку аднаго:
Хай просьбу перадасць, каб ён да нас прыйшоў.
Як прыйдзе – я лісліва патлумачуся,
Маўляў, і добра, што з царэўнай жэніцца,
І што ён здрадзіў мне, задумка спраўная,
І ўсё дарэшты ім прадумана як след.
Ды папрашу, каб дзеці тут засталіся.
Не для таго пакінуць я збіраюся
Іх тут, каб ворагам сваім аддаць на здзек,
А каб царэўну подлую са свету зжыць:
Дзяцей я да яе з дарункамі пашлю
(Нібыта, каб яна адсюль не гнала іх):
З уборам ладным, залатым вянком.
Уздзене гэта на сябе яна – й канец
Ёй і таму, хто дакранецца да яе:
Дары атрутай намачу смяртэльнаю.
Але пра гэта досыць... Я пакутую
Ад думкі, *што* зрабіць мне прыйдзеца яшчэ –
Забіць сваіх дзяцей. І ўжо не дадзена
На свеце анікому іх уратаваць.
І, знішчыўшы пад карань род Ясонавы,
Пакіну край я, ад крыві сваіх дзяцей
Куды далей, бязбожны ўчынак здзейсніўшы.
Мяне, сяброўкі, нішчаць кпіны ворагаў!
Хай прападзе ўсё! Жыць навошта? Ні зямлі,
Ні дому больш няма ў безабароннае...
Я цяжка памылілася, пакінуўшы

Дом бацькаў і намове таго эліна
Паддаўшыся! Дасць бог, заплаціць ён за ўсё!
Жывымі больш не ўбачыць ён маіх дзяцей
І не займее іх ад жонкі маладой:
Паганую чакае й смерць паганая
Ад сродкаў тых, прыгатаваных мной.
Ніхто не папракне ў пакоры й боязі
Мяне, а акурат наадварот – што я
Лагодная з сябрамі, злая з ворагам.
Жыццё вянчае толькі гэткіх славаю.

ХОР. Калі ты пра задуму нам распавяла,
Дзеля цябе ж, закон людскі шануючы,
Цябе мы просім толькі не рабіць таго.

МЕДЭЯ. Інакш я не магу, ды вам даруецца
Казаць так, бо няшчасця не зазналі вы...

ХОР. Жанчына, ці ж дзяцей забіць ты здолееш?

МЕДЭЯ. Ну так, я тым па мужу ўдару наймацней.

ХОР. Ты самай нешчаслівай будзеш між жанчын.

МЕДЭЯ. Няхай і так! Нашто тут словы марныя?
(*Да карміцелькі.*)

Ідзі, ідзі! Прыводзь Ясона найхутчэй!
Дасюль была ты мне ва ўсім адданаю,
Ды пра задуму не кажы маю, калі
Жанчына ты й да гаспадыні добрая. [...]

ЭПІСОДЫЙ ЧАЦВЁРТЫ

Ясон, Медэя, Карміцелька.

ЯСОН. На заклік твой прыйшоў я, хоць без прыязі
Ты да мяне. Ды я гатовы выслухаць
Цябе, жанчына. Чым магу дапамагчы?

МЕДЭЯ. Прабач, Ясоне, мне за ўсё, што я табе
Нагаварыла. Добра, што мой гнеў стрываў
Ты мужа, бо ў нас столькі добрага было...
Падумала я – й дакараю ўжо сябе:
«Я, жорсткая, чаму я раззлавана
І лаю тых, хто хоча мне адно добра?»

Нашто на край уладароў варожасцю
 Мне дыхаць ды на мужа, што для нашае
 Карысці ўзяў царэўну – спарадзіць братоў
 Дзяржаўных для дзяцей маіх? Ці не парá
 Мне сцішыцца? Ці ж не багі спрыяюць нам?
 Ці ж я не маю дзетак і забылася,
 Што мы ў выгнанні апынемся, без сяброў?»
 І зразумела я, што неразважліва
 Я гневу паддавалася свайму тады. [...]

ЯСОН. Чаму ж аплакваеш дзяцей гаротна так?
 МЕДЭЯ. Іх спарадзіла я. Ты ім жадаў добра –
 Мне ж стала вусцішна, ці ж будзе так яно.
 Ды я хацела вось пра што прасіць цябе:
 Адно ты ведаеш, цяпер пра іншае.
 Раз высылка мая патрэбна ўладарам,
 То й для мяне найлепш, відаць, было б, каб я
 Ані табе, ані дзяржаўцам не змагла
 Быць перашкодай, бо ім я варожая –
 Таму гатова я пакінуць гэта край,
 Адно каб дзеці пад тваёй апекаю
 Былі – прасі Крэонта, каб ён іх не гнаў.

ЯСОН. Яго ўгаворваць буду, хоць не ведаю...
 МЕДЭЯ. І жонку папрасі угаварыць цара
 Не выганяць дзяцей з краіны гэтае.

ЯСОН. Напэўна, я змагу яе пераканаць.
 МЕДЭЯ. Калі яна жанчына, як і іншыя!
 А я ў тым клопаце табе дапамагу.
 Дарункі ёй я перашлю цудоўныя –
 На свеце лепшых анідзе не знойдзецца –
 Убор з тканіны тонкай, залаты вянок...
 А дзеці занясуць іх. Хай як найхутчэй
 Адна са служак прынясе дары сюды.
 Шчаслівай не адзін раз будзе, а стакроць,
 Найлепшага на свеце мужа маючы
 І строй займеўшы, што калісьці Геліяс,
 Дзядуля мой, сваім нашчадкам перадаў.
 Вазьміце, дзеці, падарункі шлюбныя

І занясіце іх шчаслівай маладой!
 Не сорамна прыняць дарункі гэткія.
 ЯСОН. Нашто ж, дурніца, ты такая шчодрая?
 Ці мала ўбораў дома ёсць ва ўладароў?
 Ці ім бракуе золата? Пакінь сабе!
 Калі я дарагі ёй, будзь упэўнена:
 За скарбы ўсё-ткі я важнейшы для яе.
 МЕДЭЯ. Не, кажуць, што й багам дарункі любыя,
 За безліч слоў прыемней людзям золата.
 А ёй спрыяе лёс; прыхільныя багі
 Царэўне маладой. І я жыццём сваім –
 Не нейкім золатам – за дзетак заплачу.
(Да дзяцей.)
 Ідзіце ж, дзеці, ў той багаты, пекны дом,
 І там царэўну – жонку бацькі новую –
 Маліце, каб не йсці ў выгнанне вам цяпер;
 Дары ўручыце ёй і дапільнуйце, каб
 Адно сваёй рукой іх узяла яна.
 Хутчэй ідзіце! Маці з добрай весткай вас
 Чакацьме – што яе жаданне здзейснена. [...]

ЭПІСОДЫЙ ПЯТЫ

Выхавальнік, Медэя, Дзеці, Хор.

ВЫХАВАЛЬНІК. Застацца дзецям вашым тут, спадарыня,
 Дазволена, й дары царэўна прыняла
 У рукі з радасцю. Мір з дзецьмі поўны.

МЕДЭЯ. Ах!

ВЫХАВАЛЬНІК. Чаму ж не цешышся ты, а збыла ўся?

.....

МЕДЭЯ. Ой, бяда!

ВЫХАВАЛЬНІК. З маёю весткай гэта не стасуецца.

МЕДЭЯ. Бяда, бяда мне!

ВЫХАВАЛЬНІК. Можа, несвядома я,
 Замест каб з добрай, з весткай дрэннаю прыйшоў?

МЕДЭЯ. Прыйшоў з такой, як ёсць. Тут не твая віна.

ВЫХАВАЛЬНИК. Чаму ж ты апусціла вочы й плачаш так?
МЕДЭЯ. Інакш я, старча, не магу. Бо тое ўсё
Багі ўчынілі – й замутнёны розум мой...
ВЫХАВАЛЬНИК. Трывай! Яшчэ ж і вернешся ты да дзяцей.
МЕДЭЯ. Раней вярнуся з іншымі няшчасцямі...
ВЫХАВАЛЬНИК. Дый не адна ж ты з дзецьмі разлучаешся –
Смяротным ліха трэба з лёгкасцю трываць.
МЕДЭЯ. Так і зраблю я. Ты ж вяртайся ў дом цяпер
І дзецям дай, што патрабуецца штодня.

З'яўляюцца Дзедзі.

Ах, дзеці, дзеці, ёсць для вас і край, і дом,
Дзе вы ўсе надалей штодня жыць будзеце,
Калі мяне, няшчасную, адну пакінеце.
Мне ж на чужыну трэба йсці, выгнанніцы,
Не ўбачыўшы ні радасці, ні шчасця ў вас,
Ані вяселля. Мне ўжо ложа шлюбнага
Не прыбіраць вам, не стаяць з паходняў...
Ах, праз упартасць я сваю няшчасная!
Бо я дарэмна, дзеткі, вас выхоўвала,
Дарэмна давялося мне пакутаваць
І боль цярпець, калі я нараджала вас.
Што ж, колісь мела я, няшчасная, спадзеў,
Што мне на старасць вы апорай будзеце,
А як памру я, годна пахаваеце –
На зайздрасць іншым. Ды цяпер ужо няма
Тых спадзяванняў. Бо, калі я страчу вас,
Пакутліва я буду дажываць свой век.
Ды больш матулі вы сваёй не ўбачыце,
Бо ў іншае жыццё навек праройдзеце.
(*Да дзяцей.*)
Ой-ёй! Чаму глядзіце на мяне вы так?
Што ўсмешкі кажуць вашыя апошнія?
(*Да хору.*)
Ах, што рабіць? І смеласць дзе падзелася,
Жанчыны, як зірну ў іх вочы ясныя?
Не, не змагу я: ад задум адмоўлюся –

Дзяцей сваіх з краіны гэтай забяру!
Няўжо, каб толькі іхні бацька смуткаваў,
Сабе пакут я больш раблю ўдвая?
Ды як мне быць? Не, ад задум адмоўлюся!
Але ж... А ці не стану я пасмешышчам,
Калі сваіх не пакараю ворагаў?
Зрабіць я мушу гэтак; ганьба боязі
Што ў сэрца да мяне цішком пракралася!
Ідзіце, дзеці, ў дом.

Д з е ц і выходзяць.

Калі ж не хоча хто
Маіх ахвяраў сведкам быць – не будзе хай,
Ды затрымцець маю руку не змусіць ён.
Ах, не!.. Ніколі! Сэрца, не рабі таго:
Няшчасная, дай жыць ім, пашкадуй!
Са мною будуць жыць, каб быць мне ўцехаю.
Але... ў імя Аіда духаў помслівых
Я не дазволю, каб у рукі ворагаў
На здзек і глум мае сыночкі трапілі;
Іх смерць наканавана воляй вышняю –
Таму заб'ю іх я, што ім жыццё дала.
Так будзе, і ніхто не зменіць гэтага.
...Ужо вянок на лбе ў яе, і ў строях тых
Царэўна гіне ўжо: я добра ведаю.
І я ступаю ўжо на шлях цяжкіх пакут,
А ім – яшчэ пакутлівейшы выбрала.
Хачу звярнуцца да дзяцей.

З'яўляюцца Д з е ц і .

О, дайце мне
Пацалаваць вам, дзеткі, хоць бы ручанькі!
О, ручкі мілыя, галоўкі вашыя
І тварыкі, і постаці зграбнюткія!
Хай шчасце будзе вам хоць *там*: яго не даў
Вам бацька *тут*... О, рук абдоймы любя,я,
О, мяккасць скурачкі, дыханне роднае...

...Ідзіце ўжо! Глядзець я болей не магу,
Бо ўсю мяне пранізвае нясцерпны боль.
Я ліха ўсведамляю, што ўчыніць хачу,
Ды гнеў мацнейшы за мае памкненні ўсе,
І церпяць ад яго смяротныя найбольш. [...]

М е д э я, Х о р, В я с т у н.

- МЕДЭЯ. Даўно, сяброўкі, я чакаю, *што* мне лёс
Звястует, і за домам пільна ўсё сачу.
Вунь, зрэшты, бачу аднаго з Ясонавых
Ганцоў: як ён бяжыць сюды, задыханы.
Відаць, пра нешта скажа нам нядобрае...
- ВЯСТУН. Ты, чын бяспраўны ды жахлівы здзейсніўшы,
Медэя, уцякай адсюль! Хоць караблём,
Хоць возам сухапутным, ды ўцякай хутчэй!
- МЕДЭЯ. Што ж сталася, каб гэтак спешна мне ўцякаць?
- ВЯСТУН. Дачка валадара памерла толькі што,
І цар Крэонт сканаў, атручаны табой.
- МЕДЭЯ. Найлепшую прынёс ты вестку, і цяпер –
Мой дабрадзей ты й сябар да канца жыцця!
- ВЯСТУН. Што кажаш ты? Жанчына, хіба можна так
Быць не ў сабе ды цешыцца, што котлішча
Валадароў патухла – дый ад рук тваіх?!
- МЕДЭЯ. Магла б сказаць я шмат чаго табе ў адказ,
Але... не трэба гарачыцца, сябра мой!
Якой была іх смерць, мне раскажы: ўдвая
Я ўсцешуся, калі быў скон пакутлівы.
- ВЯСТУН. Калі табой народжаныя два сыны
Прыйшлі ў дом да царэўны з бацькам са сваім,
Мы, слугі, што перажывалі за цябе,
Былі так рады. Чутка абляцела ўвесь
Палац – што вы з сужэнцам замірыліся.
Цалую дзецям хтось руку, хтось – белую
Галоўку. А я сам, усцешаны, іду
Ў пакой жаночы разам з тымі дзеткамі.
А гаспадыня, намі шанаваная
Замест цябе, перш чым заўважыла дзяцей,

Ясону так лагодна заўсміхалася.
Ды ўгледзеўшы дзяцей – схавала вочы ўраз
І нават белы тварык адварнула свой
У гневе. Ды пачаў сужэнец твой яе
Ўтаймоўваць, супакойваць, прамаўляючы:
«Не трэба на сяброў сваіх цяпер злаваць –
Спыні свой гнеў і павярні свой твар да іх:
Лічы сябрамі тых, каго твой лічыць муж.
Прымі дары ад іх і бацьку папрасі
Свайго, каб іх не выганяў – дзеля мяне!»
Аздобы ўбачыўшы, стрымацца не магла
Яна й паабяцала мужу ўсё. Пакуль
Ён з дзецьмі за парог – царэўна ўжо хутчэй
Прыгожы на сябе надзела той убор,
Вянок уздзела залаты на кудзеры,
Якія пры люстэрку ўкладваць пачала,
Халоднаму адбітку заўсміхалася...
Устаўшы з трона, абышла пакой яна,
Прыгожа, зграбна ножкамі ступаючы
Бялуткімі, ад падарункаў шчасная.
На дыбачкі ўставала, азіралася –
Аж раптам сталася з ёй штось жажлівае:
Яна ўся спалатнела і затрэслася,
Назад пасунулася, дзе трон стаяў,
Упала потым на яго – не на зямлю.
Адна старая служка, ў тым угледзеўшы
Гнеў Пана ці якога бога іншага,
Ускрыкнула. І раптам ротам пацякла
Ў царэўны пена белая, і зрэнкі ўраз
Патухлі, закаціўшыся, і твар пабляк...
І тут пачуліся не крыкі распачы,
А галашэнне гучнае. І нехта з іх
Да бацькі кінуўся ў пакой, а хтось яшчэ
Да мужа новага, каб расказаць пра ўсё...
І ўвесь палац ад тупату заходзіўся.
Прабег бы стадыю сваю ўжо да канца
Бягун-спаборнік, покуль – з непрытомнасці

Знямелай выйшаўшы – яна расплюшчыла
На хвілю вочы, невыносна стогнучы.
Пакуты сталі большымі ўдвая:
На галаве той залаты вянок пачаў
Гарэць нязвыклым вынішчальным полымем.
А пышны ўбор – той падарунак ад дзяцей –
Стаў цела раздзіраць яе прыгожае.
Тут, з трону падхапіўшыся, уся ў агні,
Яна пабегла, валасамі трасучы,
Каб скінуць той вянок; ды моцна ўцяўся ён
Жанчыне ў скроні. І чым больш яна чалом
Трасе, тым больш шугае тое полымя.
І падае яна – так лёс прадвызначыў,
І нават бацька не пазнаў бы ўжо яе.
Бо ўжо не згледзець ні вачэй царэўніных,
Ні твару пекнага: з ілба сцякае кроў,
Мяшаючыся з полымем бязлітасным –
Плоць з костак адпадае, як смала з сасны,
Нібы ў атруты кіпцюры нябачныя...
Відовішча жахлівае! І ўсім было
Даткнуцца да яе прад лёсам боязна.
Яе ж няшчасны бацька, у няведанні,
Прыбег у дом і ўпаў перад нябожчыцай.
Ускрыкнуў і абняў яе, цалуючы.
Стогн вырваўся ў яго: «Дзіця няшчаснае!
Каторы з дэманаў цябе са свету зжыў?
Хто сіратой зрабіў старога напярэдадні
Канца свайго? Хачу, дзіця, сканаць з табой...»
Крыху суцішыўшыся, цар паспрабаваў
Хоць неяк цела выпрастаць старэчае,
Ды, як вісяць на дрэве лаўравым лісткі,
Стаў віснуць ён... Пачаўся дзікі супраціў:
Ён намагаўся хоць бы ўкленчыць, ды яна
Яго не адпускала. Адхіснуўся цар –
І плоць старая распаўзацца пачала!
І ўрэшце ён знясіліўся і мёртвы ўпаў,
Бо з ліхам быў ужо не здольны справіцца.

І вось яны, няшчасны старац і дачка,
Ляжаць – іх лёс павінен быць аплаканы.
Што да цябе, дык і размовы тут няма:
Ты мусіш выбаўляць сама сябе з бяды.
Заўсёды я лічыў: жыццё людское – цень.
Скажу без боязі, што хто за мудрага
Сябе ўважае, ў сілу верыць розуму –
Той робіць толькі глупства найвялікшае.
Смяротным шчасце пазнаваць не дадзена.
Бывае, што ў багацці шчасціць некаму
За іншых больш, ды не спазнае шчасця ён.

ХОР. Здаецца, сёння шмат бяды бог учыніў
Ясону, і ён пацярпеў заслужана.
О, бедная, тут мы твой лёс аплакаем,
Дачка Крэонтава, бо трапіла ў Аід
Ты, каб адно з Ясонам гэты шлюб узяць.

МЕДЭЯ. Сяброўкі, я ўжо вырашыла: найхутчэй
Яго дзяцей забіць і з горада ўцякаць,
Каб не спазніцца і больш жорсткім ворагам
На смерць іх не аддаць. Бо ўсё адно яны
Загінуць мусяць – хай жыццё ў іх забярэ
Жанчына, што іх нарадзіла некалі.
Давай, узбройся, сэрца: хіба ты ўчыніць
Не здолееш злачынства неабходнае?
Бяры ж, рука бязлітасная, меч, бяры
І самае жажлівае ў жыцці зрабі.
Не можаш схібіць ты – дык не задумвайся
Над лёсамі дзяцей, табой народжаных:
Забудзь, што маці ты, ў кароткі гэты дзень,
А потым плач! Бо і забіўшы іх, любіць
Не перастанеш, маці нешчаслівая! [...]

ДЗЕЦІ МЕДЭІ (у доме). Ай, ай!

ХОР. Ці чуеш ты крык, сваіх дзетак крык?
Жанчына, бяда табе, о, лютая!

ГОЛАС АДНАГО ДЗІЦЯЦІ. Ой, дзе ратунак, дзе – ад матчынай рукі?!
ГОЛАС ДРУГОГА ДЗІЦЯЦІ. Не ведаю: відаць, што мы загінем, брат.

ХОР. Хадзем хутка ў дом – дзяцей ратаваць...
Давайце шпарчэй!
ДЗЕЦІ МЕДЭІ. Ратуйце, у імя багоў! Ой, ліха нам!
Вось-вось апінемся ў цянётах смерці мы...
ХОР. Вар’ятка, з жалеза ты ці з каменю,
Калі дзецям ты,
Народжаным табой жа,
смерць нясеш *уласнаручна?*

ЭКСАД

Ясон, Хор.

ЯСОН. Жанчыны, вы, што ля палаца стаіце,
Ці пасля ўчыненага *там* яшчэ яна,
Медэя? Ці ўжо з краю збегчы здолела?
Бо трэба схованку шукаць ёй пад зямлёй
Альбо ўгару ўзляцець на крылах, да нябёс,
Каб помсты не зазнаць ад дому царскага.
Ці ёй здаецца, што, забіўшы ўладара,
Яна беспакarana з горада ўцячэ?
Ды не па ёй – за дзетак я турбуюся,
Бо адплаціць ёй за забойства ёсць каму:
Я ж дзеткам мілым ратаваць жыццё прыйшоў,
Каб не ўчыніў ім ліха род пакрыўджаны,
За ўчынак помсцячы бязбожнай мацеры.
ХОР. Няшчасны, ты не ведаеш усёй бяды
Сваёй, Ясон! Інакш бы так не гаварыў...
ЯСОН. А што, яна хацела б і мяне забіць?
ХОР. Твае забіты дзеці матчынай рукой.
ЯСОН. О, жах! Жанчыны, вы мяне знішчаеце!
ХОР. Дык ведай: больш ужо няма дзяцей тваіх.
ЯСОН. Дзе ж іх яна забіла: ў доме ці вась тут?
ХОР. Адчыніш дзверы й дзетак целы ўбачыш ты.
ЯСОН. Збівайце, служкі, засаўку як найхутчэй,
Каб і дзяцей забітых мог убачыць я,
І тую, на якой я ўжо адпомшчуся!

Ясон, Хор, Медэя (на калясніцы).

МЕДЭЯ. Нашто ламаеш дзверы? Хочаш бачыць ты
Забітых і мяне, што тое здзейсніла?
Высілкі марныя твае! Ну, гавары,
Як маеш што! Рукамі ж не дацягнешся
Ты да мяне, бо некалі дзед Гелій даў
Мне абарону – калясніцу гэтую.

ЯСОН. О, ўзненавіджаная ўсімі боствамі
І мною, і ўсім гэтым племенем людскім,
Ты, што змагла працяць мячом сваіх дзяцей,
Мяне знішчаючы праз страту страшную, –
Глядзіш на сонца й на зямлю без сораму,
Зрабіўшы справу гэткую бязбожную!
Хай спруцянела б ты! І бачу ж я цяпер,
Чаго не бачыў, – як з краіны варварскай
Цябе ў дом элінскі прывёз, праклятую,
Дзядоў, бацькоў, сваёй краіны здрадніцу.
Тваёй рукой вадзілі помсты дэмань.
Ты й брата так забіла каля вогнішча,
Каб трапіць на ладдзю «Арго» аздобную.
Пачатак быў такі. А ўзяўшы шлюб са мной
І дзетак нарадзіўшы, ты ж забіла іх –
Праз рэўнасць да чужога ложа шлюбнага.
Між элінскіх жанчын ніводная б таго
Ўчыніць не здолела, а я ж абраў не іх
За жонку, а цябе – бяду наклікаўшы. [...]

МЕДЭЯ. Магла б я шмат чаго сказаць табе ў адказ,
Калі б не ведаў бацька Дзэўс, што для цябе
Зрабіла я ды ад цябе што зведала.
Не, больш табе, што шлюб наш зганьбаваў,
Не жыць у шчасці, не ўсміхацца здзекліва!
Таму й царэўна, й той, хто вас натхняў на шлюб,
Крэонт, бяскарна ўсё ж мяне не выгналі!
Дык вось: як хочаш, хоць мяне ты львіцай кліч,
Хоць Скілаю тырэнскаю – а ўсё адно
Табе я ў сэрца самае пацэліла.

ЯСОН. Сабе ж таксама: гора ж бо агульнае.

МЕДЭЯ. Тым лепей: хоць з мяне не пасміхацьмешся.
ЯСОН. О, дзеткі, што за маці вам дасталася!
МЕДЭЯ. О, вы, малыя, здрадай бацькі знішчаны! [...]
ЯСОН. Ты нашто іх забіла?
МЕДЭЯ. Табе на бяду.
ЯСОН. Ах, да вуснаў дзіцячых прыпасці хачу
Хоць бы раз я, няшчасны такі чалавек!
МЕДЭЯ. Ты іх клічаш і моліш багамі цяпер,
А тады адштурхоўваў.
ЯСОН. Ах, дзеля багоў
Дай яшчэ іх пяшчотныя целыцы абняць!
МЕДЭЯ. Не, не дам! І ўсе марныя словы твае.
ЯСОН. Дзэўс, ты чуеш, як гоняць мяне прэч адсюль:
Колькі ж мне ад нягодніцы гэтай цярэпец –
З сэрцам жорсткім ільвіцы, што кроў праліла
Дзетак родных? Ды буду я, колькі магу,
Іх аплакваць, пракляты свой лёс кленучы.
Буду сведкамі клікаць нябесных багоў,
Што не толькі дзяцей ты забіла, але
Не дала мне абняць іх, як след пахаваць:
Лепш бы іх аніколі я не спарадзіў,
Чым вось бачыць няшчасных, забітых табой.
ХОР. На Алімпе шмат што нам прадвызначыў Дзэўс,
Шмат багі нечаканага могуць чыніць,
І не робіцца так, як хацелася б нам.
І знянацку, бывае, заспее нас бог –
Гэтым разам і сталася так.

Пераклад аўтара.

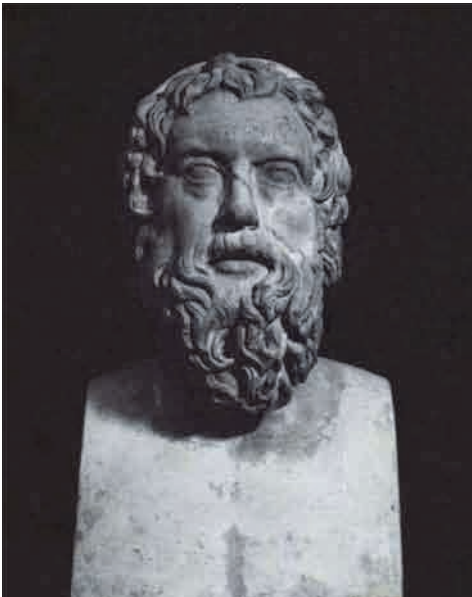
Трагедыю Эўрыпіда «Вакханкі» ў 1920-я гг. пераклаў на беларускую мову Юльян Дрэйзін. Аўтару гэтай кнігі належыць сучасны пераклад «Медэі».

Староґрэцкая камедыя

Грэцкая камедыя ўзнікла ў Атыцы, старажытнай мясцовасці, цэнтрам якой былі Афіны. Яе ўзнікненне таксама звязана з гульнямі і спевамі ў гонар бога Дыёніса, світа якога мела назву «комас». Ад слоў «комас» і «одэ» паходзіць і сам тэрмін *камедыя*.

Камедыя – жанр драматургіі нетрагічнага зместу, найчасцей з элементамі сатыры, карыкатуры гумару, гратэску; дзеянне камедыі поўнае разнастайных падзей, а фінал мае добрае для герояў заканчэнне.

Гратэск – такое размяшчэнне элементаў мастацкага твора, пры якім апошні ўспрымаецца як абсурдны пры супастаўленні з рэчаіснасцю.

Галоўным майстрам старой (атычнай) камедыі быў Арыстафан (каля 445 – каля 385 г. да н. э.), аўтар такіх шырокавядомых сёння твораў, як «Жабы», «Птушкі», «Коннікі», «Люсістрата», «Аблокі» і інш.

Арыстафан. Рымская копія
з грэцкага арыгінала.

Арыстафан. Жабы (фрагмент)

Асобы:

К с а н т ы й, нявольнік.
Д ы ё н і с, бог.
Г е р а к л, герой.
Н я б о ж ч ы к.
Х а р о н, перавозчык у падземны свет.
Х о р ж а б.
Х о р п а с в е ч а н ы х у м і с т э р ы і.
А я к, брамнік у падземным свеце.
П р ы с л у ж н і ц а П е р с е ф о н ы.
С т а р а я ж а н ч ы н а з б р а з г о т к а м і (*не прамаўляе*).
П е р ш а я ш ы н к а р к а.
П л а т а н а, другая шынкарка.
Э ў р ы п і д.
Э с х і л.
П л у т о н, бог падземнага свету.

[Першая палова Х о р у.]

Гэта – вялікая справа: спрэчка ідзе,
жудасная надыходзіць вайна.

Цяжка ў ёй нам разабрацца:
як пачынае адзін наступаць,

Тут жа другі адбіваецца і – ухіляецца.
Толькі на месцы не стойце!

Бо ёсць нагодаў нямала, каб біцца, і спосабаў

Весці вайну – і таму гаварыце,

Спрэчкі вядзіце, пытайцеся

І пра старое мастацтва, й пра новае

І рызыкуйце выказвацца мудра ды з досціпам.

[*Антода 1-я*]

[Другая палова Х о р у.]

А калі вы баіцеся,

Што глядачы штось не цямяць

І разабрацца ў драбніцах
Гэтаі размовы не змогуць, –
Вашы трывогі дарэмныя! Час на дварэ сёння іншы,
Люд сёння адукаваны:
Кожны заглядае ў скрутак, вучыцца дбайна, рупліва!
Мае свой розум прыродны,
Робіцца ўсё больш дасціпны.
Значыць, баяцца не трэба –
Кожны сюжэт разбірайце, бо глядачы ў нас – не дурні!

[*Ямбічная сцэна*]

Ды ёніс, Эсхіл, Эўрыпід,
Хор пасвечаных у містэрыі.

ЭЎРЫПІД (*да Эсхіла*). Найперш хачу звярнуцца да тваіх пралогаў,

Каб частку першую трагедыі тых даследаваць,

Ці там такое ўжо высокае майстэрства:

Хада ж падзеяў невыразна ў іх паказана.

ДЫЁНІС. І што ж даследаваць ты будзеш?

ЭЎРЫПІД.

Маю шмат чаго...

(*Да Эсхіла*.) З пралога «Арэстэі» прачытай спачатку мне.

ДЫЁНІС. Ну, сціхніце, усе прысутныя!

Чытай, Эсхіле.

ЭСХІЛ. *Гермес падземны, бацькавую ўзяў ты ўладу,*

Маім будзь збаўцам і хаўруснікам, прашу цябе.

Да роднае зямлі я прыбываю, я вяртаюся...

ДЫЁНІС (*да Эўрыпіда*). Ну, дзе ты бачыш хібы?

ЭЎРЫПІД.

Больш за тузін іх!

ДЫЁНІС. Былі ж тут толькі тры радкі кароткія...

ЭЎРЫПІД. А ў кожным – больш як дваццаць хібаў ды памылак.

ДЫЁНІС. Эсхіле, памаўчы, пасцеражыся! Бо ён знойдзе

У тых трох ямбах нават болей недахопаў.

ЭСХІЛ. Каб перад ім маўчаў я?!

ДЫЁНІС.

Лепей слухайся мяне.

ЭЎРЫПІД. Вялізная памылка ў першым вершы...

аж да неба!

ЭСХІЛ. І што вярзеш ты? А?!

ЭЎРЫПІД. Ды тое, што мне ўсё адно...

ЭСХІЛ. Дзе ж ты памылку ўгледзеў?

ЭЎРЫПІД. Прачытай з пачатку верш.

ЭСХІЛ. «Гермес падземны, бацькавую ўзяў ты ўладу...»

ЭЎРЫПІД. Арэст гаворыць гэта над магілаю
Бацькоўскаю?

ЭСХІЛ. Ну, не скажу нічога супраць.

ЭЎРЫПІД. Чаму ж тады, калі яго загінуў бацька
Праз жонку праз сваю, яе падступнасць,
Гермес уладай завалодаў бацькавай?

ЭСХІЛ. Не так! Да дабрадзея ён звяртаецца,
Падземнага Гермеса, і сцвярджае там,
Што той ад бацькі ўладу атрымаў сваю.

ЭЎРЫПІД. Ты горш, чым меркаваў я, памыляешся.
Як ён уладу пад зямлёй ад бацькі мае...

ДЫЁНІС. Тады ён выглядае нібы рабаўнік магіл.

ЭСХІЛ. Віно тваё, Дыёнісе, зусім без водару.

ДЫЁНІС (да Эсхіла). Чытай далей!
(Да Эўрыпіда.) А ты шукай яшчэ памылак.

ЭСХІЛ. «...Маім будзь збаўцам і хаўруснікам, прашу цябе.
Да роднае зямлі я прыбываю, я вяртаюся...»

ЭЎРЫПІД. Паўтор тут ёсць у мудрага Эсхіла.

ДЫЁНІС. А дзе ж?

ЭЎРЫПІД. Вось паглядзі, я пакажу табе:
Ён «прыбываю» кажа і – «вяртаюся»,
Ды «прыбываць» – адно і тое, што «вяртацца».

ДЫЁНІС. Ага, Дзэўс – сведка! Гэта як сказаць суседу:
«Пазыч начоўкі, ці карыта, калі хочаш».

ЭСХІЛ. Няпраўда, пустабрэх: яно не ўсё адно.
Мой верш – узорны, дасканалы, найвыдатнейшы.

ЭЎРЫПІД. Чаму ты лічыш так? Мне, калі ласка, патлумач.

ЭСХІЛ. Бо, хто радзіму мае, толькі той «прыбыць» і можа:
Ён прыязджае, ад'язджае, як захоча й калі схоча!
А вось выгнанец – «прыбывае» і «вяртаецца».

ДЫЁНІС. Ну, так, бажуся Апалонам! Што тут скажаш, Эўрыпідзе?

ЭЎРЫПІД. А што Арэст дадому не «вяртаецца»,
Бо прыбыў патаемна, без дазволу ўлад.

ДЫЁНІС. Гермес засведчыць гэта, хоць не ўцяміў я...

ЭЎРЫПІД (*да Эсхіла*). Чытай наступны верш.

ДЫЁНІС. Ды ўжо заканчвай хутка,
Эсхіле. (*Да Эўрыпіда*.) Ты ж – памылкі новыя вышуквай.

ЭСХІЛ. «Каля магілы, бацька, я малю цябе:
Паслухай і пачуй...»

ЭЎРЫПІД. І зноўку тут паўтор!
«Паслухай» ды «пачуй»... дык гэта ж тое самае.

ЭСХІЛ. Ну і праныра ты! Да мёртвых ён звяртаецца,
А іх гукай хоць тройчы – не даклічашся.
А ты? Як пішаш *ты* пралогі?

ЭЎРЫПІД. Раскажу я ўсё.
Калі я паўтаруся недзе ці «зrabлю затычку»
У вершы – можаш апляваць мяне ўсяго.

ДЫЁНІС. Дык пачынай ужо! А я паслухаю,
Ці слушна збудаваньня твае пралогі.

ЭЎРЫПІД. *Эдып спачатку быў шчаслівым чалавекам...*

ДЫЁНІС. Не, сведка – Дзэўс, ён ад прыроды быў няшчасны:
Яшчэ не нарадзіўся ён, а Апалон
Яму наканавы, што бацьку ён заб'е свайго.
Дык як ён мог «спачатку быць шчаслівым»?

ЭЎРЫПІД. «...А потым стаў ён найняшчаснейшым смяротным...»

ЭСХІЛ. Бажуся Дзэўсам, ён такім заўсёды быў!
Чаму? Ды, як узімку нарадзіўся ён,
Яго на сцюжы ў чарапку пакінулі,
Каб ён не стаў, як падрасце, бацьказабойцам.
Дапоўз, хоць ногі ўспухлі, да Паліба ён;
Юнак, а ўзяў за жонку ён старэйшую,
А да таго ж яна была ягонаю маці!
І ўрэшце асяпіў сябе...

ДЫЁНІС. На шчасце ён
З Эрасіндам, як стратэг, не меў хаўрусу...

ЭЎРЫПІД. Лухта! Пралогі я ствараю добрыя.

ЭСХІЛ. Бажуся Дзэўсам, з іх не буду я выскубваць
Па слоўцу. Дапамогуць мне багі, і шклянкаю
Адною пралогі я твае ўсе ўшчэнт паб'ю.

ЭЎРЫПІД. Што, шклянкаю адной паб'еш?

ЭСХІЛ.

Аднюткай шклянкаю.

Ты пішаш так, што між тваімі ямбаі
І торбу ўсунеш лёгка, й шкурку цэлую,
І нават шклянку. Зараз пакажу табе.

ЭЎРЫПІД. Пакажаш? Ты?

ЭСХІЛ.

Вядома ж!

ДЫЁНІС *(да Эўрыпіда).*

Пачынай чытаць.

ЭЎРЫПІД. *Айгіпт, як пагалоска ў свеце шырыцца,
З пяццю дзясяткамі сыноў на караблі
Прыбыўшы ў Аргас...*

ЭСХІЛ.

...Шклянку там згубіў.

ДЫЁНІС.

Якую шклянку? Хай бы трэснула яна!

(Да Эўрыпіда.) Нам іншы прачытай пралог –

мы паглядзім...

ЭЎРЫПІД. *Плюшчом спавіты ды руном аланевым*

Дыёніс – бог наміж агнёў паходняў

З Парнаса зводзіў хор і...

ЭСХІЛ.

...Шклянку там згубіў.

ДЫЁНІС.

Ну вось, пабілі зноў нас гэтай шклянкаю!..

ЭЎРЫПІД.

Ну, ды нічога. Бо ўжо ў гэты мой пралог

Не ўставіць шклянкі болей ён ніякае:

Не можа кожны чалавек ічаслівым быць;

Адзін, высокі родам, цярпіць ад нястачаў,

А той, бязродны...

ЭСХІЛ.

...Шклянку там згубіў.

ДЫЁНІС.

Ой, Эўрыпідзе!

ЭЎРЫПІД.

Што такое?

ДЫЁНІС.

Згортвай ветразі –

Іначай з гэтай шклянкі ліха нам нальюць!

ЭЎРЫПІД.

Дэметра – сведка, нават не падумаю!

Пабачыш, як я зараз выб'ю з рук яго...

ДЫЁНІС.

Давай яшчэ раз. Толькі шклянкі ты пабойвайся...

ЭЎРЫПІД.

Сын Агенораў Кадм, аднойчы пакідаючы

Сідон, славу ты горад...

ЭСХІЛ.

...Шклянку там згубіў.

ДЫЁНІС.

Ах, небарака! Можа, тую шклянку выкупі,

Інакш пралогі ўсе яна раструшчыць.

ЭЎРЫПІД.

Што?

Мне шклянку выкупляць?!

ДЫЁНІС.

Калі ты давяраеш мне.

ЭЎРЫПІД. Ды я пралогаў маю надта шмат яшчэ,

Куды сваёй ён шклянкі ўжо ніяк не ўцісне:

Пелопс, Танталаў сын, у Пісу едучы

На конях порсткіх...

ЭСХІЛ.

...Шклянку там згубіў.

ДЫЁНІС. Вось бачыш, зноў ён тую шклянку прычапіў.

Куплай яе, мой даражэнькі,

за любыя грошы.

За нейкі там абол яго ты мецьмеш, зграбненькі.

ЭЎРЫПІД. Не, сведка – Дзэўс, яшчэ ў мяне пралогаў шмат:

Айнэй, сабраўшы ў полі...

ЭСХІЛ.

...Шклянку там згубіў.

ЭЎРЫПІД. Дазволь мне хоць бы дачытаць верш да канца:

Айнэй, сабраўшы ў полі

велізарнейшы ўраджай,

Багам ахвяру склаў і...

ЭСХІЛ.

...Шклянку там згубіў.

ДЫЁНІС. Падчас абраду? Ну, а хто ж узяў яе?

ЭЎРЫПІД (*да Дыёніса*). Пакінь, шаноўны! Хай адкажа штось на гэта:

О, Дзэўс! Як кажа ісіціна сапраўдная...

ДЫЁНІС. Не дабівай! Ён скажа: «Шклянку там згубіў»,

Бо на твае пралогі шклянка гэтая

Ускочыла, нібы ячмень на тое вока.

Малю багамі ўзяцца за яго хары.

ЭЎРЫПІД. Я давяду ўсім, што нікчэмны ён паэт:

Ягонья хары ўсе на адзін капыл.

[*Ода -я*]

[*Першая палова Х о р у.*]

Што ж гэта цяпер адбудзецца?

Трэба добра нам падумаць,

Як зрабіць ён можа закін

Чалавеку, што вядомы

Тым, што гэтак шмат прыгожых

Песняў харавых стварыў.
Дзіўна, як такога майстра
Слыннага хароў бакхічных
Можна дакараць за нешта!
За яго баімся мы.

[Працяг ямбічнай сцэны]

ЭЎРЫПІД. Выдатныя, напраўду, спевы! Ды вы ўбачыце,
Як я ўсе песні да адной звяду.

ДЫЁНІС. А я лічыць вазьмуся на каменьчыках.

ЭЎРЫПІД (спявае). *Ахіл Фтыёцкі! Чуеш бітву чалавеказгубную?
Ой, ліха! Што ж не йдзеш ты з дапамогаю?
Гермеса-продка мы шануем, люд з-над возера,
Ой, ліха! Што ж не йдзеш ты з дапамогаю?*

ДЫЁНІС. Два ліха ўжо, Эсхіле, у цябе.

ЭЎРЫПІД. *З ахейцаў найслыннейшы, сын Атрэеў, цар магутны,
мне скажы!*

Ой, ліха! Што ж не йдзеш ты з дапамогаю?

ДЫЁНІС. Вось ліха трэцяе ў цябе, Эсхіле.

ЭЎРЫПІД. *Суцішцеся! Пчолы свяшчэнныя
Ў храм Артэмідзін уводзяць;
Ой, ліха! Што ж не йдзеш ты з дапамогаю?
Мне дадзена ўлада прадказваць героям дарогу шчаслівую.
Ой, ліха! Што ж не йдзеш ты з дапамогаю?*

ДЫЁНІС. О Дзэўс-уладца, як жа многа гэтых ліхаў!

Ці не схадзіць мне ў лазню ды папарыцца,
Бо мне ад ліхаў гэтых ныркі забалелі ўжо...

ЭЎРЫПІД. Пастой! Перш чым другі слупок паслухаеш,
Ты не сыходзь. Напісаны ён пад кіфару адмыслова.

ДЫЁНІС. Ну, добра, можаш заспяваць,
Але без «ліхаў» тых.

ЭЎРЫПІД. *Толькі двутронная ўлада ахейцаў,
Ад моладзі грэцкай,
Тафлата-трат, тафлата-трат!
Сфінкса наслала, прадвесніка дзён нешчаслівых,
Тафлата-трат, тафлата-трат!
З дзідай у хіжай руцэ гэты помслівы птах...*

Тафлата-трат, тафлата-трат!
Бітвы з сабакамі лютымі прагне,
Што носяцца ў небе...
Тафлата-трат, тафлата-трат!
І на Аякса ўсё цісне...
Тафлата-трат, тафлата-трат!

ДЫЁНІС. Што тут за «флататрат»? Ці ён не з Маратона?

Ці ўзяў за ўзор ты спеў калодзежнае ліны?
ЭСХІЛ. Я для прыгожых мэт прыгожыя браў словы:
Ніхто не бачыў, каб я разам з Фрыніхам
Свяшчэнныя рваў кветкі на палянах Музаў.
А ён, як тая дзеўка, нацягаў сюды
Мялетавых застольных песняў з Кáрыі,
З жалобных спеваў, з карагодных. Гляньце ўсе!
Падайце ліру! Зрэшты, а навошта ліра тут,
Да спеваў гэткіх? Хопіць і бразготак
Ды бубна нейкага. О, муза Эўрыпідава...

Дыёніс, Эсхіл, Эўрыпід, Хор пасвечаных
у містэрыі, Старая жанчына з бразготкамі.

ЭСХІЛ. ...пад гукі гэткія выводзіцца твой спеў!

ДЫЁНІС. Не, муза гэтая не з Лесбасу, напэўна!

ЭСХІЛ *(спявае пад гук бразготак)* Ваш, зімародкі,

Над хвалямі мора живога

Спеў увесь час лунае,

І, вільготныя ад росных кропляў,

Вашы целы ды крылы пабліскваюць!

І павукі ў куточках паддашша

Скру-у-учваю-у-ць сваё павуцінне,

тыя цягучыя ніткі;

Тканіну на чоўніку робяць.

Музыкі флейтаў амаатар, дэльфін

Суднам выправу далёкую ўсё варажыў

Цёмнай сваёю дзюбай.

Квет вінаграду цудоўны,

Што ад журботы вылечвае,

Ты абдымі яго, о дзіця!
 (Да Дыёніса.) Што за памер, ты ўцяміў?
 ДЫЁНІС. Ага.
 ЭСХІЛ. Ну, а другі, гэты вось?
 ДЫЁНІС. Ага.
 ЭСХІЛ (да Эўрыпіда). Гэткія пішучы рэчы,
 Песні мае ты йшчэ ганіш?!
 Творы твае нагадваюць
 Тузін тых позаў Кірэны!
 Гэткія ўсе твае песні! А зараз
 Яшчэ мы паглядзім і на твае манодыі...
 (Снявае.)
 «О, начы непраглядны змрок,
 Што за сон страшэнны – твой пасланец –
 Прыбыў з нетраў Аіда чорных –
 Той бяздушны дух, прывід, здань жахлівая,
 Сын цёмнай ночы ў жахлівай вопратцы,
 Чорнай, жалобнай. Крывёю, крывёю бліскае
 Што гэта – з-пад кіпцюроў велічэзных?
 Ну, запаліце, служанкі, свяцільнікі,
 З рэчкі нясіце ваду, на агні яе разагрэйце –
 Хай бы змыла свой сон прарочы!
 Ах, бог акіянаў, яно вось!
 О, жыхары дома гэтага: цуд, глядзіце!
 Пеўніка ўкрала ў мяне і тут жа знікла Гліка.
 Німфы, вышынь жыхаркі!
 Ах, Манія, трымай яе!
 А я, небарака,
 Занятая сваёю працай,
 Кручу, кручу верацяно,
 Звіва-а-ючы нітку ў маток, каб уранні
 Занесці на агару,
 Прадаць, зарабіць нешта.
 А ён паляцеў, паляцеў удалеч,
 Крыламі лёгка ўзмахнуўшы,
 Толькі тугу мне пакінуўшы;
 Слёзы, слёзы з маіх вачэй

Тут паліліся цурком, цурком.
О вы, крыцяне, Ідзіны дзеці,
Лукі бярэце, з падмогай спяшайцеся,
Разам збірайцеся, дом яе атачыце.
Тут жа Дыктына-дзетачка, пекная Артэміда,
Дом абшукай увесь з ганчакамі сваімі.
Ты ж, дзіця Дзэўсава, угору
Падымі дзве свае паходні.
Геката, ты асвятці паходняй
Глікін дом, а я зладзейку схаплю...»

ДЫЁНІС. Канчай свой спеў.

ЭСХІЛ. І мне ўжо надакучыла.

Яшчэ хачу на вагі запрасіць яго.
На іх майстэрства толькі й спраўдзіць можна
І нашых слоў вагу дакладна вызначыць.

ДЫЁНІС. Ну, падыходзьце. Давядзецца і паэзію
Узважваць, як на рынку важаць сыр.

[Антода -я]

[Другая палова Х о р у.]
Спрытныя, напраўду, людзі!
Вось мы ўбачым дзіва дзіўнае:
Новае, неспадзяванае.
Хто б яшчэ мог гэткае прыдумаць?
Бо, калі б нам нехта стаў апавядаць
Вось пра гэта, мы б і не паверылі,
Мы б падумалі, папраўдзе,
Што ён выдумляе.

ДЫЁНІС. Давайце, станьце каля вагаў.

ЭСХІЛ і ЭЎРЫПІД. Ну, стаім ужо.

ДЫЁНІС. Хай верш чытае кожны й возьмецца
За шалю, покуль я вам не скажу: «Ку-ку!»

ЭСХІЛ і ЭЎРЫПІД. Ну, мы ўзяліся.

ДЫЁНІС. Дэкламуйце верш на вагах!

ЭЎРЫПІД. *Калі б ладдзя «Арго» тады не праплыла...*

ЭСХІЛ. *Рака Спэрхей, лугі, дзе пасвяць скот...*

ДЫЁНІС. Ку-ку!

ЭСХІЛ і ЭЎРЫПІД. Пусцілі.

ДЫЁНІС. І нашмат ніжэй

Эсхілава йдзе шалю.

ЭЎРЫПІД. Чаму ж так? Патлумачце.

ДЫЁНІС. Раку паклаў на шалю ён, як прадавец,
Што воўну, каб больш важыла, намочвае;
А ты паклаў нам надта легкакрылы верш.

ЭЎРЫПІД. Хай іншы верш супроць майго ён выставіць.

ДЫЁНІС. Ну, зноў бярыцеся.

ЭСХІЛ і ЭЎРЫПІД. Бяромся.

ДЫЁНІС (да Эўрыпіда). То чытай!

ЭЎРЫПІД. Няма ў Пэyto свяцейшага за Слова...

ЭСХІЛ. З усіх багоў дароў не любіць Танатос...

ДЫЁНІС. Пускайце.

ЭСХІЛ і ЭЎРЫПІД. Ну, пусцілі.

ДЫЁНІС (да Эўрыпіда). Зноў ён пераважыў,
Бо Танатос – бог смерці, ліха найвялікшага.

ЭЎРЫПІД. А я ж – Пэyto, перакананне, слова моцнае!

ДЫЁНІС. Перакананне – лёгкае, бяздумнае;
Шукай жа верша іншага, больш важнага,
Каб шалю ўрэшце на твой бок схілілася.

ЭЎРЫПІД. Дзе ўзяць яго? Адкуль?

ДЫЁНІС. Я падкажу табе:
Ах!л у косці выкінуў «два» і «чатыры»...
Апошні раз узважаць будзем. Ну, кажы!

ЭЎРЫПІД. Узяў ён у руку жалезны посох...

ЭСХІЛ. На возе воз, на мерцвяку мярцвяк...

ДЫЁНІС (да Эўрыпіда). І зноў цябе перахітрыў ён!

ЭЎРЫПІД. Як жа гэта?

ДЫЁНІС. Паклаў ён два вазы двух мерцвякоў –
Іх не падыме й сотня егіпцян.

ЭСХІЛ. Хай верш на верш не мерае й кладзе
На вагі жонку й дзетак, ды Кефісафонта;
Хай сядзе сам на іх, з усімі кніжкамi,
А я адно свае два вершы прачытаю.

Дыёніс, Эсхіл, Эўрыпід, Плутон, Хор пасвечаных
у містэрыі, Старая жанчына з бразготкамі.

ДЫЁНІС (*да глядачоў*). Яны – мае сябры, і ім я не суддзя.

І ворагам не буду з іх ніводнаму:

Вось той – мудрэц, а гэты мне прыемны.

ПЛУТОН. Таго, дзеля чаго прыйшоў, не зробіш ты?

ДЫЁНІС. Калі ўсё ж выберу я?

ПЛУТОН. Забірай таго,

Каго абраў, каб недарэмны твой прыход быў.

ДЫЁНІС. Будзь шчасны, сябра... Вы ж мяне паслухайце:

Прыйшоў я па паэта.

ЭЎРЫПІД. А навошта ён?

ДЫЁНІС. Каб горад, збаўлены ад ліха, меў хары

І надалей. Хто лепшы з вас дарадца

Яму – таго адсюль я забяру.

Найперш скажыце: пра Алкібіяда ў вас

Якая думка? Горад праз яго пакутуе.

ЭЎРЫПІД. А як цяпер?

ДЫЁНІС. Цяпер? *Яго шануе*

І ненавідзіць, і яго вяртання прагне.

А што *вы* думаеце пра яго, скажыце?

ЭЎРЫПІД. Тых не цярплю я грамадзянаў, што айчыне
Дапамагаць вагаюцца ды хутка шкодзяць ёй.

Сабе спрыяць умеюць, гораду ж – ніколі.

ДЫЁНІС. Бажуся Пасейдонам, цуд!

(*Да Эсхіла.*) А ты што думаеш?

ЭСХІЛ. Не варта ў горадзе льва гадаваць. А хто

Ўзгадуе – будзе пад яго падладжвацца.

ДЫЁНІС. Бажуся збаўцам Дзэўсам, я разгублены:

Адзін гаворыць мудра, а другі – выразна.

Але дазвольце мне яшчэ задаць пытанне:

Ці ведаеце вы, у чым ратунак горада?

ЭЎРЫПІД. Як Клеакрыту крылы даць Кінэсія,

Дык вецер панясе іх па-над хвалямі.

ДЫЁНІС. Вось быў бы смех! Ды сэнс у тым які?

ЭЎРЫПІД. На моры ў бітвах, посуд з воцатам узяўшы,

Яны б ім пырскалі – у вочы ворагам.

Магу ж параіць лепшы сродак.

ДЫЁНІС. Ну, парай.
 ЭЎРЫПІД. Калі бязвер'е ў веру ператворым мы,
 А веру – у бязвер'е...
 ДЫЁНІС. Што? Не разумею:
 Кажы менш па-вучонаму, а проста й ясна!
 ЭЎРЫПІД. Калі пазбавім мы даверу грамадзян,
 Якім мы верылі, а тых, каго не слухалі,
 Пачнём мы слухаць, дык, мажліва, і ўратуемся.
 Калі цяпер ні ў чым не маем поспеху,
 Ці ж не ратунак – каб рабіць наадварот?
 ДЫЁНІС. Выдатна, Паламедзе, галава разумная!
 Прыдумаў сам ты гэта, ці Кефісэфонт?
 ЭЎРЫПІД. Я сам! Кефісэфонт прыдумаў з воцатам.
 ДЫЁНІС. (да Эсхіла). А ты? Што скажаш?
 ЭСХІЛ. Мне скажы найперш:
 Хто горадам кіруе? Людзі годныя?
 ДЫЁНІС. Ды ну!
 Іх ненавідзяць, а найгоршых любяць вельмі.
 ЭСХІЛ. Ну, ненавідзяць. Але ж мусяць скарыстоўваць,
 Бо хто ж і як дасць паратунак гораду,
 Якому ні кажух не падыходзіць, ані плашч?
 ДЫЁНІС. Прыдумай, дзеля Дзэўса, штосьці ўратавальнае!
 ЭСХІЛ. Я ўсё сказаў бы там, а тут вось – не хачу.
 ДЫЁНІС. Не! Добрую парадку дай нам *зараз*!
 ЭСХІЛ. Хай маюць край чужы за свой уласны,
 Варожы – цэняць так, як свой. Няхай здабыткаў
 Шукаюць на марэх, здабыткам страты лічаць...
 ДЫЁНІС. Ды ўсе здабыткі праглыне суддзя адзін!
 ПЛУТОН. Ну, вырашай ужо!
 ДЫЁНІС. Вось вам маё рашэнне:
Я выберу таго, каго душа жадае...
 ЭЎРЫПІД. Успомні пра багоў, якімі прысягаў ты сам
 Вярнуць мяне дадому – шчырым сябрам будзь!
 ДЫЁНІС. «Язык мой прысягаў», ды выбраны Эсхіл...
 ЭЎРЫПІД. Што ты зрабіў, о наймярзотнейшы?!
 ДЫЁНІС. Як – што?
 Прызнаў, што перамог Эсхіл. Ну, а чаму ж бы й не?

ЭЎРЫПІД. Падступства ты ўчыніў – і ў вочы мне глядзіш?
ДЫЁНІС. *Падступства публіцы падступствам не здаецца.*

ЭЎРЫПІД. Няшчасны, пакідаеш мерцвяком мяне!

ДЫЁНІС. *Хто знае, ці жыццё і смерць – не ўсё адно?*

Ці сон – не тонкае руно, а ежа – не спачын?

ПЛУТОН. Зайдзі цяпер у дом, Дыёнісе.

ДЫЁНІС. Навошта?

ПЛУТОН. Перад ад'ездам пачастую вас.

ДЫЁНІС. Бажуся Дзеўсам, зойдзем. Як жа тут адмовіцца? [...]

Пераклад аўтара.

Камедыі Арыстафана «Жабы» і «Люсістрата» пераклаў на беларускую мову аўтар гэтай кнігі. У 1989 г. «Люсістрата» была экранізаваная беларускім рэжысёрам Валерыем Рубінчыкам пад назвай «Камедыя аб Лісістраце».

Старагрэцкая філасофія і літаратура

Росквіт грэцкай літаратуры ў часы Эсхіла, Сафокла, Эўрыпіда суправаджаўся з'яўленнем выдатных філосафаў, для якіх літаратура была адным з галоўных аб'ектаў асэнсавання. Асаблівае месца тут займаюць *Платон* (427–347 гг. да н. э.) і *Арыстотэль* (384–322 гг. да н. э.).

Платон нарадзіўся ў Афінах. У маладыя гады яго прываблівала не толькі філасофія: ён быў драматургам, паэтам, мастаком-жывапісцам, музыкантам, атлетам. Як філосаф Платон стварыў сваю карціну матэрыяльнага і духоўнага свету. Пазнанне гэтага свету дасягаецца пранікненнем у пэўную ідэю, якая вызначае кожную асобную рэч.

Платон заклаў пачаткі *эстэтыкі*.

Эстэтыка – навука пра выразныя і дасканалыя формы жыцця, якія выклікаюць духоўнае перажыванне.

Найвышэйшае ўвасабленне прыгажосці для Платона – гэта сувымерны, гарманічны, геаметрычна правільны, прыгожы космас.

Усё іншае, што ёсць унутры космасу, прыгожае ў той меры, у якой яно набліжаецца да «вечнай правільнасці нябесных рухаў» і праз гэта – да надкасмічнага царства найвышэйшае прыгажосці. Гэтае імкненне Платон называе любоўю (*эрасам*).

У сваёй працы «*Дзяржава*», напісанай у 70–60-я гады IV ст. да н. э., Платон разважае пра сутнасць мастацтва (як «пераймання ідэй») і паказвае асаблівасці паэзіі як аднаго з відаў мастацтва («... адзін жанр паэзіі і міфатворчасці цалкам складаецца з наследавання, пераймання... гэта ёсць трагедыя і камедыя; іншы жанр складаецца з выказванняў самога паэта – гэта... мае месца пераважна ў дыфірамбах; а ў эпічнай паэзіі ўжываюцца абодва гэтыя прыёмы...»).

Некаторыя дыялогі Платона – самі па сабе цікавыя літаратурныя помнікі – перакладзены на беларускую мову Янам Пятроўскім (апублікаваныя ў шасці кнігах у горадзе Сірак’юз, ЗША, напрыканцы 1960 – пачатку 1980-х гг.).

Арыстотэль і яго «Паэтыка»

Сын прыдворнага лекара цара Філіпа Македонскага, будучы выхавальнік славутага ўладара Аляксандра Македонскага, Арыстотэль, нарадзіўся ў Стагіры. У маладосці наведваў школу Платона, потым пайшоў самастойным філасофскім шляхам. У адрозненне ад свайго настаўніка, ён не лічыў, што існуюць два асобныя светы – свет ідэй і свет рэчаў. Паводле яго матэрыяльны свет адзін, але кожная рэч у ім уключае: матэрыяльную аснову, сваю ідэю, дзейную прычыну і мэту свайго развіцця. Сярод твораў Арыстотэля, прысвечаных пытанням эстэтыкі і паэзіі, асаблівае месца займае «*Паэтыка*», напісаная ў 40-я гг. IV ст. да н. э. Услед за Платонам і ранейшымі тэарэтыкамі Арыстотэль вызначае паэзію як «пераймання», «наследавання», але ў разуменні таго, *што* ёсць аб’ект пераймання (г. зн. адлюстравання), ён ідзе далей. «Паэт, – піша Арыстотэль, – мае гаварыць не пра мінулае, а пра тое, што магло б адбыцца, пра магчымае паводле верагоднасці і неабходнасці». Параўноўваючы паэзію і гісторыю (у апавядальным сэнсе), ён заўважае: «Гісторык і паэт розняцца не тым, што адзін гаворыць

вершамі, а другі – прозай (і Герадота ж магчыма перакласці на вершаваную мову, але яго твор усё адно застанецца гісторыяй, ці то ў вершах, ці то ў прозе) – не, яны розняцца тым, што адзін апавядае пра тое, што было, а другі – пра тое, што б магло быць. Таму паэзія больш філасофская і сур’ёзная, чым гісторыя: бо паэзія больш гаворыць пра агульнае, гісторыя ж – пра адзінкавае...»

Арыстотэль адстойвае *эстэтычнае разуменне* любога мастацтва, у тым ліку і паэзіі. Ён разыходзіцца з Платонам і ва ўсведамленні сутнасці мастацтва. Калі для Платона мастацтва – гэта слабая, скажоная копія свету ідэй і праз яе немагчыма па-сапраўднаму пазнаваць жыццё, дык паводле Арыстотэля мастацтва – творчае перайманне прыроды, быцця; ён лічыць, што мастацтва спрыяе пазнаванню свету людзьмі. Пры гэтым мастацтва не ёсць простае капіраванне жыцця: у ім павінны быць і абагульненне, і творчая выдумка.

У сваёй «Паэтыцы» Арыстотэль, апроч гэтага, разглядае сутнасць грэцкай трагедыі, даючы ёй наступнае вызначэнне: «Трагедыя – гэта наследаванне важнага і закончанага дзеяння, якое мае пэўны абсяг пры дапамозе мовы, у кожнай са сваіх частак парознаму аздабленай дзеяннем, а не апавяданнем. Яно здзяйсняе ачышчэнне праз спачуванне і страх...»

Адсюль і ідзе паняцце катарсісу.

Арыстотэль першы даў азначэнні найважнейшых трыпаў. У прыватнасці, ён характарызаваў метафару як «перанясенне імя ці з роду на від, ці з віду на род, ці з віду на від, ці па аналогіі».

Наогул, Арыстотэлева «Паэтыка» была выкладам тэорыі мастацтва антычнага свету. Шмат якія яе ідэі зразумелыя і актуальныя па сённяшні дзень.

Старагрэцкая проза

Яшчэ ў эпоху позняй архаікі ў грэцкай літаратуры ўзнік жанр праязічнай *байкі*, стваральнікам якога лічыцца паўлегендарны вольнаадпушчаны нявольнік з Фрыгіі *Эзоп*, які мог жыць у VI ст. да н. э.

Байка – алегарычная гісторыя (часцей за ўсё вершаваная) пра жывёл або людзей (радзей пра расліны або нежывыя прадметы), якая служыць для выказвання пэўнай навучальнай ідэі маралізатарскага характару, што датычыць адносінаў паміж людзьмі.

Проза атрымала сваё развіццё фактычна толькі ў эпоху элінізму, і яна ўжо шмат у чым саступае дасягненням літаратуры папярэдняга часу. Спадчыннікам мастацкай культуры Старажытнай Элады паступова рабіўся Старажытны Рым, які заваяваў Грэцыю ў II ст. да н. э. У грэцкай жа літаратуры гэтай эпохі пачала развівацца проза пераважна філасофскага і сатырычнага зместу: з'яўляюцца такія значныя постаці, як *Плутарх* (каля 46–120 гг. н. э.), аўтар славытых «*Паралельных жыццёпісаў*» і «*Застольных гутарак*», а таксама *Лукіян* (каля 120–180 гг. н. э.), які стварыў шэдэўры сатырычнай літаратуры, такія, як «*Гутаркі багоў*», «*Дзэўс трагічны*», «*Аляксандр, або Фальшывы прарок*», «*Праўдзівая гісторыя*».

Сатырычным называецца такі твор, які мае навучальны (дыдактычны) змест і высмейвае хібы як індывідуальнага чалавечага характару, так і жыцця людскіх супольнасцяў.

У II–IV стст. н. э. у грэцкай літаратуры з'яўляецца новы жанр, які нагадвае цяперашні раман.

Раман – эпічны (найчасцей пражэічны) твор адносна вялікага памеру, які характарызуецца наяўнасцю сістэмы сюжэтных ліній, значнай колькасцю персанажаў і арыентаванай на падзеі пабудовай мастацкага свету.

Найбольшую славу здабыў у гэтым жанры *Лонг* (жыў у III або IV ст. н. э.) са сваім раманам «*Пастушыная гісторыя Дафніса і Хлоі*».

Мастацтва і літаратура Старажытнага Рыма

Старажытныя рымляне, пазнаёміўшыся з міфалогіяй, літаратурай, філасофіяй і іншымі навукамі Старажытнай Грэцыі, шмат што запазычылі і перанялі ў грэкаў. Нездарма славуты рымскі паэт Гарацый казаў: «Грэцыя, узятая ў палон, дзікіх пераможцаў паланіла, унёсшы ў Лацый¹ суровы дух мастацтва...» Але Рым не толькі ўспрыняў найлепшыя дасягненні Грэцыі (а таксама народаў Блізкага Усходу). Рымляне па-свойму ўзбагацілі мастацкую культуру Старажытнага свету.

На Апенінскім паўвостраве мясцовае мастацтва пачынала фарміравацца паўзагадкавым племенем *этрускаў*. Этрускі заснавалі нямала гарадоў (Веі, Тарквінія, Ветулонія і інш.), у якіх узводзіліся святыні, дзе можна бачыць пэўнае падабенства з архаічнымі грэцкімі храмамі. Ужываны імі адметны *тасканскі ордар* быў своеасаблівым варыянтам дарычнага. Свае дасягненні этрускі мелі таксама ў мемарыяльнай скульптуры (фігурныя надмагіллі) і жывапісе (роспісы грабніц), дэкаратыўна-ўжытковым мастацтве (кераміка, ганчарныя вырабы).

Паступова этрускі, як і іншыя плямёны Апенінскага паўвострава былі падпарадкаваныя Рымам. За часамі Рымскай рэспублікі (V–I стст. да н. э.) тут былі пабудаваны выдатныя інжынерныя і архітэктурныя ансамблі, у якіх, побач з грэцкімі і тасканскім ордарамі, ужываліся такія архітэктурныя формы, як *выгба (арка)*, *скляпенне і купал*.

Выгба (арка) – крывалінейнае перакрыццё праёмаў у сцяне пабудовы (дзверы, вокны, вароты) або пралётаў паміж дзвюма апорамі.

¹ Старажытная вобласць, Рым і яго наваколлі.

Скляпенне – перакрыцце крывалінейнага кшталту, у якім гарызантальны цяжар утрымліваецца контрфорсамі, напярочнымі мурамі, слупамі, калонамі.

Контрфорс – мураваныя напярочныя сценкі (рэбры або вертыкальныя выступы), размешчаныя звонку будынка.

Купал – прасторавая канструкцыя-носьбіт сферычнай формы, прызначаная для перакрыцця разнастайных сваёй формай аб'ёмаў без дадатковых апораў.

Напрыканцы названай эпохі дасканаласці дасягнула майстэрства рымскага скульптурнага партрэта. Найчасцей гэта былі бюсты.

Бюст – пагрудная скульптурная выява чалавека.

Далейшае развіццё гэтае мастацтва атрымала ў перыяд старажытнай Рымскай імперыі (I–V стст. н. э.), калі ўслаўляліся асобы імператараў і іх улада. З гэтай мэтай былі створаныя таксама шматлікія шэдэўры *архітэктуры*, якія аздобілі Рым і іншыя гарады імперыі ў I–III стст. н. э. Сусветна вядомыя цяпер рымскі *Калізей*, самы вялікі амфітэатр Старажытнага Рыма, і 38-метровая *калона імператара Траяна* з 700-метровай стужкай скульптурнага рэльефа, на якім паказаныя найважнейшыя эпізоды былых рымскіх

Капіталійская ваўчыца
(VI–V ст. да н. э.).

Калізей (амфітэатр Флавіяў) у Рыме
(75–80 гг. н. э.). Сучаснае фота.

войнаў. У II ст. н. э. быў пабудаваны храм усіх багоў Рыма *Пантэон* з гіганцкім, дыяметрам 43 метры, купалам. Свой росквіт перажывалі ў гэты час *ювелірнае мастацтва*, а таксама *фрэскавы жывапіс і мазаіка*, якімі часцей за ўсё аздабляліся дамы рымскіх патрыцыяў.

Ювелірнае мастацтва – мастацтва вырабу рэчаў з каштоўных і паўкаштоўных металаў і / або камянёў, з магчымым дадаваннем жэмчугу, перламутру, бурытыну, косці, шкла.

Мазаіка – твор манументальнага мастацтва, які ўяўляе сабою арнаментальную выяву, выкананую з невялікіх фрагментаў аднолькавых або розных матэрыялаў (смальта¹, звычайнае шкло, камень, дрэва, кераміка).

Перыяд канца Рымскай рэспублікі і пачатку эпохі імперыі нарадзіў самых славутых рымскіх філосафаў і паэтаў.

Рымская літаратура, як і грэцкая, мела ў сваёй аснове міфалогію. Аднак уласна рымская міфалогія была досыць бедная. Большасць рымскіх міфаў – гэта новая інтэрпрэтацыя грэцкіх. Рымляне

¹ Каляровае штучнае шкло, выплаўленае з дадаваннем аксідаў металаў.

Трыумфальная выгба Ціта ў Рыме
(81 г. н. э.). Сучаснае фота.

Конная статуя Марка Аўрэлія
(Рымскі імператар у 161–180 гг.).

перанялі ад грэкаў і галоўных багоў, даўшы ім толькі свае імёны. Так, у рымскай міфалогіі Дзэўс зрабіўся *Юпітэрам*, Гера – *Юнонаю*, Арэс – *Марсам*, Гефэст – *Вулканам*, Афродыта – *Венерай* і г. д.

Па сутнасці, літаратура Рыма (якая мае свае пачаткі з сярэдзіны III ст. да н. э.) таксама, у значнай ступені, капіравала найбольш славытыя творы літаратуры Старажытнай Грэцыі. Рымскі тэатр дасягнуў пэўных поспехаў дзякуючы таленту асобных камедыёграфаў, такіх, як *Плаўт* (250–184 гг. да н. э.) ці *Тэрэнцый* (каля 190–159 гг. да н. э.). Але па-сапраўднаму самастойнае значэнне рымская літаратура набыла праз творчасць сваіх выдатных паэтаў *Катула*, *Вергілія*, *Гарацыя* і *Авідзія*.

Катул

Сёння мы няшмат ведаем пра жыццё Гая Валерыя Катула (каля 87–54 гг. да н. э.), які, аднак, сваёй творчасцю ўзбагаціў наступныя стагоддзі і нават тысячагоддзі. Катул нарадзіўся ў Вероне, а памёр – зусім маладым – у Рыме. Ён меў канфлікт, а потым замірыўся з Юліем Цэзарам, вайсковым трыбунам і будучым дыктатарам Рымскай дзяржавы.

Творчая спадчына Катула зусім невялікая: 116 кароткіх вершаў, сабраных у адной кніжцы. Яго інтымная лірыка шмат у чым насле-дуе творы Сапфо: некаторыя вершы – гэта, па сутнасці, перакла-ды твораў грэцкай паэткі. Але каханне ў творах Катула (лірычную герайну якіх у памяць пра Сапфо ён выводзіць пад імем *Лесбіі*) вы-глядае ўсё ж больш жарсным і ўзвышана-духоўным. Частку сваіх вершаў Катул прысвячае сваім сябрам, Ліцынію, Кальву Септымію, а ў іншых выказвае сваю непрыханую нянавісць да Цэзара, Пам-пея і іхніх памагатых-паплечнікаў. У традыцыях той жа Сапфо Ка-тул склаў таксама некалькі эпіталам.

Гай Валерый Катул. Вершы

II

Верабейка, пясчун маёй каханай,
Ты, што скачаш у мілай па каленях,
А яна падстаўляе пальчык тонкі
Спрытным, лютым нападам вострай дзюбкі
Ў тых хвілі, калі маёй жаданай
З нечым хочацца слаўным пагуляцца,
Бо ад полымя, што ўзрастае часам,
Так адхланне сабе яна знаходзіць –
О, каб гэтак і я ў гульні з табою
Мог у смутнай душы адчуць палёгку –
Так мне ўцешна было б, як жывай панне¹
Ўцешны быў залаты зіхоткі яблык,
Што на ёй развязаў нарэшце пояс.

Пераклад Антона Францішка Брыля.

V

Будзем, Лесбія, жыць і мілавацца,
Не зважаць на ўсе тых пагалоскі,

¹ Міфічная Аталанта, надзвычай хутканогая дзяўчына, якая патрабавала ад прэтэндэнтаў на яе руку спачатку перамагчы яе ў спаборніцтве па бегу.

Што вакол нас чародамі віюцца.
Хай заходзіць жа і ўзыходзіць сонца –
Нам аднойчы дзень падаўся кароткім,
Ноч затое стала бясконца доўгай.
Падары мне тысячу пацалункаў,
Потым сотню і тысячу другую,
Потым – новыя тысячы ды сотні!
Потым – іх налічыўшы многа тысяч:
Нават можам забытацца – няважна!
Толькі кепскія людзі могуць іншым,
Хто цалуецца так, зайздросціць злосна.

Пераклад аўтара.

ХСІ

Я давяраўся табе, не чакаючы, Гелію¹, здрады,
Ў гэтай загубе й бядзе, ў горкім каханні маім,
Не ад таго, што цябе я дастойным лічыў чалавекам,
Здольным ад нізкага зла думкі ды сэрца ўтрымаць –
Не, адно ад таго, што табе не сястра і не маці
Тая, хто нішчыць мяне гэтым каханнем ліхім.
Сябрам быў я тваім, гэта праўда, і блізім даволі,
Аж не чакаў, што табе досыць прычыны такой.
Ты ж разважыў, гляджу, што досыць; ты бо з усякай
Цешышся справы, ў якой ганьбы хоць крышачку ёсць.

Пераклад Антона Францішка Брыля.

Першым пераклаў вершы Катула на беларускую мову Уладзімір Караткевіч, значна пазней да яго далучыліся аўтар гэтай кнігі, а таксама Жанна Некрашэвіч-Кароткая. У 2017 г. у Мінску выйшаў асобным выданнем зборнік паэзіі Катула ў перакладзе Антона Францішка Брыля.

¹ Гелій – праўдападобна, Луцый Гелій Публікула. Прычына разладу – каханка, магчыма, Лесбія. Гелія Публікулу абвінавачвалі ў пералюбе з уласнай мачыхай; адсюль Катулава злая насмешка: я думаў, кажа паэт, што ты не разменьваешся меней як на інцэст, і адбіваць каханак у прыяцеляў – гэта надта дробная для цябе здрада.

Вергілій

Публій Вергілій Марон (70–19 гг. да н. э.) – буйны рымскі паэт, які, апроч выдатных вершаў, сабраных у зборніках «Буколікі»¹ (або «Эклогі») і «Георгікі», стварыў нацыянальную рымскую *эпапею* «Энеіда».

**Эклога – пабудаваны ў выглядзе дыялогу лірычны верш
букалічнага характару, у якім падаецца побытавая сцэна
з жыцця вяскоўцаў.**

**Эпапея – манументальны наводле сваёй формы, значны
для цэлага народа наводле сваёй праблематыкі эпічны
(паэтычны або праяічны) твор.**

Вергілій нарадзіўся ў вёсцы Анды (Паўночная Італія). Адукацыю атрымаў у Крэмане і ў Рыме, пасля зноў вярнуўся на радзіму, але быў выгнаны з свайго маёнтка ваярамі Юлія Цэзара. Потым, кары-

стаючыся падтрымкай імператара Аўгуста, жыў у Рыме. Памёр пасля падарожжа ў Грэцыю, дзе збіраў матэрыялы для сваёй творчасці.

Над сваім галоўным творам, вышэйзгаданай «Энеідай», Вергілій працаваў апошнія дзесяць гадоў свайго жыцця. У аснову эпапеі пакладзены сюжэт абедзвюх частак гамераўскага эпасу. Прыгоды Энея ў час яго вандровак па розных краінах апісваюцца на ўзор «Адысеі», падзеі ж вайны ма-

Вергілій. Мініяцюра (V ст. н. э.).

¹ Букалічная паэзія – жанр антычнай паэзіі, у якой апявалася жыццё вясковых жыхароў (аратых, пастухоў, рыбакоў).

юць сваімі вытокамі адпаведныя апісанні «Іліяды». Маючы шмат агульных эпізодаў з «Іліядай» і «Адысеяй» у змесце, Вергіліева «Энеіда» істотна адрозніваецца ад гамераўскіх паэм. Шмат якія эпізоды «Энеіды» перагукаюцца з аўтаравай сучаснасцю (напрыклад, з'яўленне вобраза імператара Аўгуста). Інакш паказаныя ўзаемадачыненні алімпійскіх багоў: усё тут дакладна ўпарадкавана, багі без ваганняў і прызначанняў падпарадкоўваюцца велічнаму Юпітэру. Эней, у сваю чаргу, таксама выконвае толькі тое, чаго хоча багі. Урэшце, аўтар робіць Энея заснавальнікам калоніі, ад якой паўстане будучая Рымская дзяржава.

«Энеіда» стала ў пазнейшай еўрапейскай паэзіі – асабліва пачынаючы з XVII ст. – аб'ектам шматлікіх *травестацый*.

Травестацыя – наданне вядомаму сюжэту неадпаведнай яму жартаўлівай, нават камічнай, формы.

Такія травестацыі «Энеіды» з'явіліся ў Францыі, Нямеччыне, Англіі, іншых краінах. Шырокавядомай стала ўкраінская пераробка «Энеіды», зробленая Іванам Катлярэўскім, гаворка пра якую пойдзе ў другой частцы кнігі.

У 1845 г. была ананімна надрукаваная і беларуская «Энеіда навыварат», напісаная, як лічыць шэраг сучасных даследчыкаў, памешчыкам са Смаленшчыны *Вікенціем Равінскім* (1786–1854 ці 1855).

Вергілій. Энеіда

(урыўкі)

З кнігі першай (1–19)

Збройнага мужа пяю, што к берагам італійскім,
Лёсу выгнаннік, прыплыў проста ў Лавінію з Троі.
Шмат перад тым ён спазнаў мораў далёкіх і земляў –
Гэтак жадалі багі й лютасць злапомнай Юноны.
Браў ён у войнах удзел – перш чым, паставіўшы горад,
Вынес у Лацый багоў, скуль род лацінцаў паходзіць
Ды места Альбы айцы, моцныя Рыма будынкі.
Ты, Муза, мне раскажы, як яна ўзнікла-паўстала,

Крыўда царыцы багоў – так што муж годны і слаўны
Гэтулькі мусіў цяпець прыкрасцяў розных і гора
З ласкі ды волі яе; хіба злосць небажыхарства
Моцная гэткая, што і ўтаймаваць немагчыма?
Места паўстала даўно: ў ім жылі выхадцы з Тыра.
Назва яго – Карфаген, быў ён ад Тыбра далёка,
Проці Італіі; быў ён раскошны, адважны,
Кажуць, Юнона яго больш за ўсе месцы любіла –
Нават за Самас мацней. Тут жа былі: калясніца,
Панцыр ды зброя яе. Даўняю марай Юноны
Царства ўзвышэнне было – каб толькі лёс паспрыяў ёй
[...]

З кнігі другой (1–56)

Змоўклі ўсе, твары свае ў бок павярнуўшы Энея.
Мовіў прабацька Эней гэтак з высокага ложка:
«Зноў перажыць моцны боль ты прымушаеш, царыца!
Быў жа я сведкам, як моц вартай аплаквання Троі –
Слаўнай дзяржавы былой – знікла праз хітрасць данайцаў;
Я ж быў удзельнік таго... хто б у размове пра гэта
Слёз не праліў – ці далоп, ці мірмідон, ці Улісаў
Змрочны ваяр? Вунь сышла ноч ужо з ціхіх нябёсаў
Росная; клічуць да сну перадвячэрнія зоркі.
Ды калі прагнеце вы ўведаць пра нашы пакуты
І пра апошнія ўчуць хвілі разбуранай Троі –
Хоць і нялёгка душы ўзгадаць пра страшныя беды –
Я ўсё ж пачну. Ад вайны ў стоме, пабітыя лёсам,
Шмат змарнаваўшы гадоў, правадры тых данайцаў
Пабудавалі каня з боскае ласкі Палады,
Паабшывалі сасной ды пагалоску пусцілі,
Быццам бы на адплыццё выбралі жэрабем вояў,
Каб у ахвяру багам разам з канём тым прынесці.
Самі ж унутр каня ўзброеных вояў найлепшых
Панасадзілі і ўсе дошкамі сцены забілі.
Непадалёк Тэнедос, востраў багаты і слаўны,
Ў моры ляжаў. Быў такі ў часе Прыямавай моцы –
Там засталася цяпер прыстань малая для суднаў.

...Сховішчам востраў сабе той і абралі данайцы –
Думалі мы: караблі іх адплылі да Мікенаў.
Так пасля доўгіх турбот тэўкры адчулі палёжку,
Брамы адкрыліся ўсе. Радасна там, за мурамі,
Бачыць было нам пусты, кінуты лагер дарыйцаў:
«Там вунь далопы былі, там вунь Ахіл быў няўмольны,
Там вунь стаяў іхні флот, там вунь змагаліся раці...»
Дзівіць памерам сваім дар ад бясшлюбнай Мінэрвы
Кожнага з нас. І Тымет тут прапануе адразу
Ў горад занесці каня, каб там у замку паставіць
(Вораг быў ён ці такі ў Троі быў лёс – невядома).
Капі і тыя, хто меў розум крыху цверазейшы,
Мовілі: лепш у ваду дар падазроны данайцаў
Скінуць – або падпаліць, вогнішча побач расклаўшы,
Ці праламаць яму бок і паглядзець, што ўнутры ў ім...
Так сутыкнуліся дзве розныя думкі ў натоўпе.
Аж тут да замка бяжыць спераду збою людскога
Лаакаон, і здалек ён крычыць: «Бедныя людцы!
Ці звар'яцелі вы ўсе, верачы, што без падману
Могуць данайцы дарыць? Ці ж вам Уліс невядомы?
Пэўна, ахейцы – ўнутры там, у спарудзе драўлянай...
Ці, можа, хочуць яны стуль назіраць за мурамі,
Ці заглядаць у дамы, каб пасля ў горад прабрацца.
Тэўкры, не верце каню... нейкае тут ашуканства!
Я тых данайцаў, як ёсць, нават з дарамі баюся...»
Гэтак прамовіўшы, ён дзёду магутнай рукою
Кінуў каню проста ў бок – і задрыжала спаруда,
І загула ўся ўнутры, ў чэраве, цяжкім гудзеннем.
Каб жа не воля багоў, не наш аслеплены розум,
Ён бы аргоскі тайнік спраўдзіць прымусіў жалезам –
І засталася б стаяць Троя, Прыямава крэпасць [...].

Пераклад аўтара.

Гарацый

Квінт Гарацый Флак (65–8 гг. да н. э.) здабыў сабе славу вялікага паэта найперш сваімі *одамі*.

Ода – урачысты лірычны верш у гонар нейкай гістарычнай падзеі або выдатнай асобы.

Нарадзіўся Гарацый у Венузіі (Паўднёвая Італія) у сям’і адпушчанага на волю раба. Вучыўся ў Рыме, а потым і ў Афінax. Удзельнічаў у бітвах на баку рэспубліканцаў, якіх узначальваў Брут. Пасля паражэння і амністыі Гарацый вярнуўся ў Рым, дзе заняўся літаратурнай творчасцю і паступова наблізіўся да імператара Аўгуста. Першы зборнік паэзіі Гарацыя «Эподы» выйшаў у 30-я гады; пасля з’явіліся «Сатыры». Чатыры кнігі «Одаў» з’явіліся ў 23–13 гг. да н. э.

Шэраг Гарацыевых одаў мае сусветную вядомасць. Асабліва гэта датычыць 30-й оды «Да Мельпамены», якую пад назвай «Памятнік» на беларускую мову пераклаў Максім Багдановіч. Для напісання гэтага маленькага шэдэўра Гарацый ужыў адзін з відаў *асклепіядавага верша*.

Асклепіядаў верш – вершаваны памер антычнай (метрычнай) сістэмы вершавання, вынайздзены старагрэцкім паэтам Асклепіядам Самоскім (III ст. да н. э.). Гэты верш – адна з мадыфікацый пентаметра, у якім першая і перадапошняя дактылічныя стопы ўсечаныя на адзін кароткі склад.

Пента́метр – вершаваны памер антычнай (метрычнай) сістэмы вершаскладання, што ўяўляе сабой два дактылічныя паўрадкоўі, паміж якімі знаходзіцца цэзура; кожнае паўрадкоўе змяшчае два дактылі і адзін доўгі склад.

Дактыль – памер антычнай метрыкі з аднаго доўгага і двух наступных за ім кароткіх складоў.

Гарацый. Памятнік [Да Мельпамены]

Лепшы медзі сабе памятнік справіў я,
Болей ўсіх пірамід царскіх падняўся ён;
Не зруйнае яго сівер, ні едкі дождж,
Ні гадоў чарада, вечнага часу рух.
Не саўсім я памру, лепшая часць мяне
Не зазнае хаўтур; слава мая ўвесь час
Між патомкаў расці будзе, пакуль ўсхадзіць
Зможа з дзевай удвух на Капітолі жрэц.
Аба мне гаварыць будуць: «Раджоны там,
Дзе шумлівы Аўфід шпарка ў палях імкне,
Дзе царыць над людзьмі бедны вадой Танай, –
Ён да славы дайшоў, хоць і не панам быў».
Першы стаў я складаць на эолійскі лад
Ў нашым родным краю песні пад лірны звон.
Ўсе заслугі мае, Муза, з пашанай зліч
І лаўровым вянком мне валасы пакрый.

Пераклад Максіма Багдановіча.

Уплыў творчасці Гарацыя адчулі на сабе новыя пакаленні еўрапейскіх паэтаў; папулярнасцю карысталася і яго «*Навука паэзіі*» («*Пасланне да Пізонаў*»), дзе рымскі паэт абгрунтоўвае неабходнасць стылёвага адзінства паэтычных твораў. Акрамя М. Багдановіча, яго оды перакладалі на беларускую мову Алесь Жлутка, Андрэй Хадановіч і Сяргей Карчыцкі.

Авідзій

Яшчэ адзін выдатны рымскі паэт Публій Авідзій Назон (43 г. да н. э. – 18 г. н. э.) нарадзіўся ў Сульмане, невялікім горадзе за 140 км ад Рыма, у багатай сям’і. Вучыўся ў Рыме, у рытарскай школе, по-

тым зрабіў падарожжа ў Грэцыю і Малую Азію, каб папоўніць свае веды. Яго ранняя творчасць складаецца выключна з любоўных элегій (зборнікі вершаў «*Песні кахання*», «*Пасланні*»).

Самы значны твор Авідзія – міфалагічная паэма «*Метамарфозы*» («*Пераўтварэнні*»), якая складаецца з 15 кніг і больш як 12 000 радкоў вершаў. Па сутнасці, тут выкладзена ўся антычная міфалогія, пададзеная ў храналагічным парадку (наколькі гэта было магчыма). Шырока ўжываючы розныя легенды і паданні, Авідзій падкрэслівае думку аб прыгажосці і вечнасці жыцця, якое пастаянна змяняецца.

Карэнным чынам змянілася і жыццё самога Авідзія, калі ён трапіў у няміласць да імператара Аўгуста і ў 8 г. да н. э. быў высланы на ўскраіну Рымскай імперыі ў горад Тома (цяпер порт Канстанца ў Румыніі). У высылцы, дзе паэт пражыў рэшту сваіх дзён, ім былі напісаны «*Журботныя элегіі*». У гэтым творы Авідзій з вялікай паэтычнай сілаю, поўнай смутку і тугі, апісвае апошнюю ноч перад вымушаным ад'ездам з Рыма, поўнае прыгод падарожжа да месца свайго выгнання; далей у лістах да жонкі і імператара Аўгуста расказвае пра сваё жыццё, свайго брата, дачку і г. д., адкуль вядомымі робяцца шмат якіх факты паэтавай біяграфіі.

Элегія – паэтычны твор, у якім выяўляюцца настроі смутку, суму або меланхоліі, выкліканыя расстаннем з асобай, мясцінай ці прадметам або з іх стратай; у элегіі адсутнічаюць матывы бунту або пратэсту.

Творчасць Авідзія вабіла шмат якіх паэтаў новага часу, у тым ліку Аляксандра Пушкіна і Максіма Багдановіча, які пераклаў на беларускую мову ўрывак з «*Метамарфоз*» пад назвай «*Ікар і Дзедал*». Верш «*Авідзію*» належыць пяру Максіма Танка.

Філасофія і рымская літаратура

Найбуйнейшыя рымскія філосафы былі адначасна і літаратарамі. Сярод іх асаблівае месца займае сучаснік Катула *Лукрэцый* (96–55 гг. да н. э.). У паэме «*Аб прыродзе рэчаў*» ён выкладае свае філасофскія погляды, што грунтаваліся на *натурфіласофіі* грэка *Эпікура*, які жыў на мяжы IV і III стст. да н.э. У першай кнізе паэмы аўтар разважае пра першасныя субстанцыі, з якіх складаецца ўсё існае на зямлі – пра атамы і пустату. У другой кнізе паказваюцца ўласцівасці атамаў і з’яўленне складаных целаў з простых і разнастайных атамаў. У трэцяй кнізе Лукрэцый імкнецца даказаць матэрыяльную прыроду духу і чалавечай душы. У далейшых трох кнігах утрымліваюцца цікавыя і сённяшняму чытачу разважанні пра спецыфіку пазнання рэчаў чалавекам, яго псіхалагічныя і фізіялагічныя асаблівасці. Лукрэцый апавядае таксама пра гісторыю Зямлі, пра перыяд развіцця жывых істот разам з развіццём чалавечай культуры, тлумачыць розныя з’явы ў розных галінах навукі.

Лукрэцый не адмаўляе багоў, але выступае супраць іх культу і міфалагізацыі іх вобразаў.

Паэма «*Аб прыродзе рэчаў*» і сёння вабіць чытача арыгінальнасцю меркаванняў, выкладзеных на яе старонках, шырынёй погляду на свет і рэчы.

На тры чвэрці стагоддзя пазней за Лукрэцыя тварыў другі цікавы рымскі філосаф-пісьменнік *Луцый Аннэй Сенека* (4 г. да н. э. – 65 г. н. э.). Як філосаф ён стаіць на пазіцыях *стаіцызму* – вучэння, заснаванага ў III ст. да н. э. грэцкім філосафам Зянонам.

Стаіцызм – тэорыя, у падмурку якой ляжыць міф пра свет як жывы арганізм, прасякнуты творчым першаагнём. Галоўная этычная задача гэтай філасофіі – навучыць чалавека жыць і годна намерці; пры гэтым чалавек павінен шукаць шчасця не ў матэрыяльных дабротах, а ўнутры сябе самога.

Усе філасофскія творы Сенекі маюць дыдактычны, выхаваўчы характар. Ілюстрацый гэтаму можа быць, напрыклад, трактат-пасланне Сенекі (да Серэна) «*Пра сталасць мудраца*», які можна прачытаць і па-беларуску ў перакладзе Ларысы Чарнышовай.

ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ

Максім Багдановіч

Калі зваліў дужы Геракл у пыл Антэя,
Як вецер валіць поўны колас да раллі, –
Ўдыхнула моц у грудзі сына мацер Гея,
І вось цвярдэ, як дуб, яшчэ, чым перш, сільнее,
Ён, напружыўшыся, падняўся ўраз з зямлі.

Паломаны жыццём, чакаючы магілы,
Радзімая зямля, прынікну я к табе,
І бодрасць ты ўліла ў слабеючыя жылы,
Зварушыла маёй душы драмаўшай сілы,
І месца ў ёй з тых пор няма ўжо больш жалёбе.

Рыгор Крушына. Лабірынт

Мы на Крыце. Казкай – Кносас.
Цуд-палац. З камення кладзь –
Лабірынт. Нас гіды просяць,
Каб ад іх не адставаць.

У блуканні шмат паўтораў,
З глыбіні бяда крычыць.
Безліч цёмных калідораў,
І пакояў не злічыць.

Нітак мне не дасць царэўна,
Я прайсці і сам гатоў...
А твая душа, напэўна,
Мае тысячы кутоў.

Таямнічая заўсёды,
І таму стаю наўзбоч.
Там – забытаныя ходы,
Цемрай спутаная ноч.

Я загінуў бы бязрадна
Ў гэтай спутанай начы –
Нават ніткай Арыядна
Не змагла б дапамагчы.

Максім Танк

Старажытныя амфары.
Гэта, што была з вадой,
Расказвае пра дзяўчыну,
Якая з яе спаталяла смагу.
Гэта, што была з віном,
Расказвае пра песні,
Якія спявалі на свяце Дыяніса...
Але чаму з іх адна маўчыць?
Няўжо была ў ёй цыкута?

Алесь Салавей

Пачні з Гамера, ці пачні з Сакрата:
Паэмаў – безліч, філасофаў – цьма.
А хто нячутых зыкаў струны кратаў?
Няўжо такіх шчэ не было й няма?
Былі – іх слова ў свеце не прапала
І не лягло ў згібенні на таку.
І несмяротны будучы Купала
Гамеру цісне – бачу я – руку.
Музыкі вечнага не змоўкне лера,
Хто йдзе ў вякі – той не памрэ зусім.
Вітае двух – Сакрата і Гамера –
Разважны й спеўны будучы Максім...

Хто шлях з цяжкой стагнацыі пакажа?
Хто думку ўздыме вышай устакрат?
Калі ж яшчэ нясказанае скажа
Цяпершчыны Гамер або Сакрат?

Валянціна Аксак. Сапфо

З маіх пялёсткаў
Геліяс даўно
расу й кунегу,
як віно,
збірае,
Гею жывіць імі.
На донцы ў асяродку
вільгаць быць
заўсёды мусіць,
іначай Гея,
ператомленая ўдзень
турботамі стварэння
новых ружаў,
не згасіць уначы
гарачкі пасля родаў.
Алкей з'явіўся тут.
Ад неспатольнай смагі
шорсткі карань.
У выпетранай глебе куртызанах
ён марна цэлы дзень
шукаў крыніцу
і прыгадаў бутон
з жывіцаю нязводнай,
не меўшы і патрэбы
сумнявацца ў тым,
ці ўся яна
яму належыць.
Бо ўранні так бывае –
гневаецца Эас,
не акрапляе звялыя суквецці,

і выснажаны каранем настырным
мой асяродак скрышыцца.

Пялёсткі
Эол падхопіць,
Пасейдону перадасць,
аквамарын ягоны
бутон ускрэсіць.

Ізноў убачыўшы мяне
жывою ў хвалях,
Алкей гулліва ўсклікне:
«Панна Афрадыта!»
Трызубец Пасейдона
шал астудзіць,
корань перасмяглы
ўпадзе,
як састарэлы сук...

А Лесбас
ружамі замлее,
адна адную
яны імгліць
расою будуць.

Ірына Багдановіч. Прыватныя рымляне

Прыдумаў нехта міф аб рымскіх продках,
Каб веяў водар арыстакратычны
Над краем, да сярмягі больш прывычным,
Дзе архідэй не знойдзеш у стакротках.

Але і ў Рыме быў не кожны панам,
Насіў не кожны тогу і кірасу.
О, колькі безыменных пад тыранам
Палегла лёсаў! Моўчкі і адразу!

Адразу, моўчкі... Час на часе крочыць.
А той закон паўсюдна ж уладарыць:
Дух аб свабодзе вечнай толькі марыць,
Яго палёт вартуе дэман ночы.

Адно жыццё для цэзара, вяльможаў,
Дый іншы шлях для рымлян шараговых.
Для іх – падаткі, праца, быт суровы,
І карны меч, ці слуп распяцця, можа...

Іх енкi, плач, іх святы, спадзяванні
Не апісаў цікаўны летапісец,
Пад вартай зор заснулі іх каханні
І сталі проста пылам там, у высі.

Вяльможны ж дух прыдбаў вянок лаўровы,
Партрэты ў рымскай вопратцы заказваў,
Лаціну толькі вызнаваў за мову,
А іншы гук – за простасці заразу.

Але ж руйнуе час так адэкватна
І той партрэт, і той вянок узорны.
Дык што ж казаць пра рымлянаў прыватных?
Яны даўно – дарожны пыл і... зорны!

Рыгор Барадулін. Цень Катула

Усіх астравоў і паўвостраваў свету
Жамчужынка, мой Сірміён, – хоць іх многа
Трымае Нептун і ў азёрах, і ў морах,
Як рады я шчасцю, што зноў цябе бачу...
Святкуй, Сірміён: гаспадар твой вярнуўся!
Зарагачыце ўсе, што ў доме ёсць, смехі!

Гай Валерый Катул.

На водмель хваля ледзьве даплыве,
Далашчваючы слова «алеандры».
Гарлачыкі ў зыбучай мураве
Зашыліся ў зялёныя скафандры.
Гадзіннікі на вежах па чарзе
Неадначасна паўтараюць:
– Гарда...
Тут асмялелым ямбам балазе –
Іх па-зямляцку абміне пагарда...
Як ад рыбацкіх скураных загул,

Ад сонных тоняў мусіць пахнуць цінай.
Безабаронна распачны Катул
Выходзіць на спатканне да адзінай,
Што застанецца вечнасцю пасля,
А напачатку Клодыяй завецца.
Мелодыяй зялёнага галля
Вятрам нагорным круціць разгавецца.
Туман выводзіць свой ініцыял,
Вірамі веры крута завіроны.
Рым пакараць ідзе правінцыял
З пакуль што невядомае Вероны.
Ён з Цэзарам памірыцца яшчэ,
Прызнаны,
Потым на вякі забыты.
Ды ад вякоў нікуды не ўцячэ,
Капрызнай славе здаўшы ўсе іспыты.
Як новай эры хворае дзіця,
Сябе самога хоча ўчуць, упіра.
Верона не дазволіць забыцца
І пра сябе напамінь
Праз Шэкспіра.
З Катулам
Першарадасць, і дакор,
І смутку пажаданая прычына.
Ягоны цень
Плыве з бліжэйшых гор,
Каб ацяніць Еўропу аблачынна.

ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ

- Антычная літаратура ў беларускіх перакладах. Старажытная Грэцыя:
Хрэст. / Уклад. Д. М. Лебядзевіч. Гродна: ГрДУ, 2002.
- Антычная літаратура ў беларускіх перакладах. Старажытны Рым:
Хрэст. / Уклад. Д. М. Лебядзевіч. Гродна: ГрДУ, 2003.
- Баршчэўскі Л. Літаратура ад старажытнасці да пачатку эпохі раман-
тызму. Мн.: Сэр-Віт, 2003. С. 12–54.

- Дубянецкі Э. С. Сусветная культура: Ад старажытнасці да нашых дзён. Мн.: БелЭн, 2001. С. 76–116.
- Захарына Ю. Ю., Зелянеўская С. М. Сусветная мастацкая культура. Ч. 1. Ад вытокаў да Сярэднявечча. Мн.: БДПУ, 2011. С. 85–104.
- Катул, Гай Валерый. Выбраныя вершы / Пер. А. Ф. Брыля. Мн.: Зм. Колас, 2017.
- Лазука Б. А. Гісторыя сусветнага мастацтва. Ад старажытных часоў па XVI стагоддзе. Мн.: Беларусь, 2010. С. 34–81.
- Легенды і міфы Старажытнай Грэцыі / Пераказ У. Анісковіча. Мн.: Юнацтва, 1996.
- Мастацтва. Вучэб. дапам.-хрэстаматыя для 9 кл. / Аўт.-укл. Т. Я. Вазінская. Мн.: Лімарыус, 1997. С. 30–36, 80–83, 86–89, 108–111.
- Рагойша В. П., Кабржыцкая Т. В. і інш. Беларуская літаратура: Вучэбн. дапам. для 10 кл. агульнаадукац. шк. з профільн. і паглыбл. вывучэннем бел. літ., ліцэяў, гімназій. Мн.: Нар. асвета, 2001. С. 69–117.
- Сапфо. Песні / Пер. Л. Баршчэўскага. Мн.: Зм. Колас, 2016.
- Хрэстаматыя па літаратуры народаў свету: Кн. у дапамогу тым, хто вывучае сусветную літаратуру. 9 кл. Ч. 1. Мн.: БГАКЦ, 1995. С. 6–127.

БІБЛІЯ ЯК ПОМНІК СТАРАЖЫТНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Старажытны народ габрэяў

Рэлігія старажытных габрэяў, народа, які прыйшоў з Егіпта на землі Блізкага Усходу, мае шэраг агульных характарыстык з рэлігіямі суседніх народаў. Навукоўцы даўно заўважылі, паралелі, напрыклад, паміж міфамі Месапатаміі і Егіпта пра Вялікі Патоў, і тымі звесткамі, што ёсць у габрэйскім *Танаху* (Бібліі). Разам з тым, біблейны міф прынцыпова адрозніваецца ад усіх іншых міфаў усходніх народаў. У апошніх мы бачым абагаўленне Свяшчэннага космасу, у той час як габрэі стварылі міф Свяшчэннай гісторыі. У Старым Запавеце, найстарэйшай частцы Бібліі, час уяўляе сабою не замкнёнае кола: ён мае напрамак – ад моманту стварэння свету да нейкай пэўнай мэты. Свет жа створаны Адзіным Богам, і акрамя гэтага Бога іншых багоў няма і не можа быць (прынцып *монатэізму*). Адносіны выбранага Богам габрэйскага народа

Старажытны Ерусалім са святыняй Саламона (*літаграфія*, 1871).

з Ягве – гэта своеасаблівы пакт, дамова. На народ спадае Божая кара, калі ён гэтую дамову парушае.

Каля 1000 г. да н. э. габрэўскі цар *Давід* заваяваў Ерусалім, а ягоны сын *Саламон* пабудаваў *Першы Храм*, які стаў наймагутнейшым сімвалам прысутнасці Ягве сярод людзей старажытнага Ізраіля.

У 586 г. да н. э. Ерусалім быў заваяваны вавілонскім уладаром *Навухаданосарам*, у выніку чаго храм Саламона, як і ўвесь горад, быў разбураны. Большасць жыхароў была забітая або вывезеная ў палон.

Вяртанне габрэяў з выгнання стала вынікам намаганняў такіх асоб, як *Ездра* або *Нэемія* (раннія лідары, біблейныя героі). Дзякуючы ім адбылася кананізацыя Святога Пісання і пацвярджэнне дамовы з Ягве. У 516 г. да н. э. у Ерусаліме была адбудавана галоўная габрэўская святыня, якую прынята называць *Другім Храмам*. Ён, у сваю чаргу, быў разбураны царом *Ірадам* у 20 г. да н. э., а потым той жа Ірад загадаў пачаць яго аднаўленне, разам з рэканструкцыяй, якое доўжылася дзевяць з паловай гадоў.

Біблія, побач з культурай антычнасці, што стварыла свой *ідэал прыгажосці*, стала другой найважнейшай крыніцай еўрапейскай культуры, яе *маральным падмуркам*.

Нараджаліся і паміралі пакаленні людзей, але Біблія заставалася і застаецца для іх адной з самых галоўных кніг. Для большасці культурных людзей Біблія заўсёды была шэдэўрам сусветнай культуры – кнігай, якая натхняла і сёння натхняе слаўных паэтаў, мастакоў, кампазітараў і ўвасабляецца ў іх найлепшых творах.

Другі храм (храм Ірада Вялікага) у Ерусаліме (VI–I стст. да н. э.).

Рэканструкцыя.

Гісторыя ўзнікнення і структура Бібліі

У сённяшняй мове «Біблія» азначае як бы адзін твор, хоць гэтая назва паходзіць ад назоўніка ў множным ліку («biblia» – па-грэцку «кнігі»). Бо поўны спіс біблійных кніг – канон – уключае 73 (каталіцкі канон) або 66 кніг (праваслаўны канон).

Біблія падзяляецца на Стары Запавет, напісаны на старагабрэйскай мове з асобнымі фрагментамі на арамейскай, і Новы Запавет, створаны па-старагрэцку.

Стары Запавет ствараўся на працягу многіх стагоддзяў: лічыцца, што гэты працэс адбываўся з XII па II ст. да нараджэння Хрыстовага. Кнігі ж Новага Запавету былі напісаныя ў прамежку ад 51 па 96 г. н. э. У III ст. да н. э. з'явіўся першы пераклад Старога Запавету на грэцкую мову – *Септуагінта*, а ў IV ст. н. э. *св. Геранімам* быў зроблены поўны лацінскі пераклад Бібліі – так званая *Вульгата*, – які ўжываецца ў рыма-каталіцкім касцёле. Першы пераклад на славянскую, старабалгарскую мову належыць вялікім асветнікам *Кірылу і Мяфодзію*. Кірыл пасля 863 г. пераклаў Новы Запавет, а Стары Запавет быў перакладзены Мяфодзіем ужо пасля Кірылавай смерці. Напачатку менавіта гэты пераклад ужываўся ў багаслужбе ва ўсіх праваслаўных цэрквах. Але ўжо ў XI–XII стст. яго пачалі дапасоўваць да жывых славянскіх моў. У сённяшняй Рускай Праваслаўнай Царкве ўжываецца істотна зрусіфікаваны ваярынт стараславянскага перакладу Бібліі.

Першыя пераклады асобных біблійных кніг на старабеларускую мову паходзяць з XV ст., але сапраўды гістарычнай падзеяй у жыцці нашага народа стала перакладчыцкая дзейнасць Францыска Скарыны. У першай чвэрці XVI ст. Скарына пераклаў на старабеларускую мову і выдаў у сваёй друкарні 23 кнігі *Старога Запавету* і *«Апостал»* (частка Новага Запавету, без Евангелляў). Гэта быў другі (пасля чэшскага) друкаваны пераклад Бібліі на жывыя славянскія мовы таго часу. У XX – пачатку XXI ст. сталі вядомымі пераклады кніг Бібліі на сучасную беларускую мову, выкананыя Антонам Луцкевічам і Лукашом Дзекуць-Малеям, Янкам Станкевічам, кс. Уладзіславам Чарняўскім, Анатолем Клышкам, Васілём Сёму-

хам, Антоніем Бокунам. Над новымі перакладамі Бібліі працуюць Біблійная камісія Беларускага Экзархата Рускай Праваслаўнай царквы, а таксама група беларускіх тэолагаў і філолагаў на чале з доктарам тэалогіі Ірынай Дубянецкай.

Кнігі *Старога Запавету* падзяляюцца паводле свайго зместу на:

- а) *законаўстаноўчыя* (пяць кніг прарока Майсея: Быцця, Зыходу, Левіт, Лічбаў, Другазаконня);
- б) *гістарычныя*: Ісуса Навіна, Суддзяў, Руфі, 1–4-я Кнігі Царстваў, дзве кнігі Параліпамемнан, Кніга Ездры, Кніга Эсфір;
- в) *навучальныя*: Іоў, Псалтыр, Прыпавесці Саламонавы, Эклезіяст і Найвышэйшая песня Саламонава;
- г) *прароцкія*: кнігі прарокаў Ісаі, Ераміі, Эзекііла, Данііла і дванаццаці «малых» прарокаў.

У першым раздзеле *першай кнігі Быцця* (кнігі Роду) выкладаецца гісторыя стварэння свету Адзіным Богам:

1. На пачатку стварыў Бог неба і зямлю.
2. А зямля была нябачная і пустая і цемра над безданню, і Дух Божы лунаў над вадою.
3. І сказаў Бог: хай будзе святло. І сталася святло.
4. І ўбачыў Бог святло, што яно добра, і аддзяліў Бог святло ад цемры.
5. І назваў Бог святло днём, а цемру ноччу. І быў вечар, і была раніца: дзень адзін.
6. І сказаў Бог: хай будзе цвердзь пасярод вады, і хай аддзяляе яна ваду ад вады.
7. І стварыў Бог цвердзь, і аддзяліў ваду, якая пад цвердзю, ад вады, якая над цвердзю. І сталася так.
8. І назваў Бог цвердзь небам. І быў вечар, і была раніца: дзень другі.
9. І сказаў Бог: хай зярэцца вада, якая пад небам, у адно месца, і хай явіцца суша. І сталася так.
10. І назваў Бог сушу зямлёю, а збор вады назваў морамі. І ўбачыў Бог, што гэта добра.
11. І сказаў Бог: хай уродзіць зямля зеляніну, траву, каб сеяла насенне, дрэва плоднае, каб радзіла паводле роду свайго плод, у якім насенне яго на зямлі. І сталася так.
12. І ўтварыла зямля зеляніну, траву, што сеяла насенне паводле роду

- яе, і дрэва, што радзіла плод, у якім насенне паводле роду ягонага.
І ўбачыў Бог, што гэта добра.
13. І быў вечар, і была раніца: дзень трэці.
14. І сказаў Бог: хай будуць свяцілы на цвердзі нябеснай дзеля аддзялення дня ад ночы, і на азнакі і поры, і дні і гады;
15. і хай будуць яны свяцільнямі на цвердзі нябеснай, каб свяціць на зямлю. І сталася так.
16. І стварыў Бог два свяцілы вялікія: свяціла большае, каб кіраваць днём, і свяціла меншае, каб кіраваць ноччу, і зоркі;
17. і паставіў іх Бог на цвердзі нябеснай, каб свяціць на зямлю,
18. і кіраваць днём і ноччу, і аддзяляць святло ад цемры. І ўбачыў Бог, што гэта добра.
19. І быў вечар, і была раніца: дзень чацвёрты.
20. І сказаў Бог: хай утвoryць вада паўзуноў, душу жывую; і птушкі хай паляцяць над зямлёю, па цвердзі нябеснай.
21. І стварыў Бог рыб вялікіх і ўсякую душу жывёл паўзуноў, якіх утварыла вада, паводле роду іх, і ўсякую птушку крылатую паводле роду яе. І ўбачыў Бог, што гэта добра.
22. І дабраславіў іх Бог, кажучы: пладзецца і множцца, і напаўняйце воды ў морах, і птушкі хай множацца на зямлі.
23. І быў вечар, і была раніца: дзень пяты.
24. І сказаў Бог: хай утвoryць зямля душу жывую паводле роду яе, быдла, і гадаў, і звяроў зямных паводле роду іх. І сталася так.
25. І стварыў Бог звяроў зямных паводле роду іх, і быдла паводле роду яго, і ўсіх гадаў зямных паводле роду іх. І ўбачыў Бог, што гэта добра.
26. І сказаў Бог: створым чалавека паводле вобразу Нашага, паводле падабенства Нашага; і хай валадараць яны над рыбамі марскімі, і над птушкамі нябеснымі, і над быдлам, і над усёю зямлёю, і над усімі гадамі, што поўзаюць па зямлі.
27. І стварыў Бог чалавека паводле вобразу Свайго, паводле вобразу Богага стварыў яго; мужчыну і жанчыну стварыў іх.
28. І дабраславіў іх Бог, і сказаў ім Бог: пладзецца і множцца, і напаўняйце зямлю і валодайце ёю, і валадарце над рыбамі марскімі, і над птушкамі нябеснымі, і над усякай жывёлаю, што поўзае па зямлі.
29. І сказаў Бог: вось, Я даў вам усякую траву, што сее насенне, якая

ёсць на ўсёй зямлі, і ўсякае дрэва, у якога плод дрэўны, што сее насенне, – вам гэта будзе ежаю:

30. а ўсім звярам зямным, і ўсім птушкам нябесным, і ўсякаму, што поўзае па зямлі, у якім душа жывая, даў Я ўсю зеляніну травяную на ежу. І сталася так.
31. І ўбачыў Бог усё, што Ён стварыў, і вось, добра вельмі. І быў вечар, і была раніца: дзень шосты.

Пераклад Васіля Сёмухі.

Выдатны і, па сутнасці, самастойны літаратурны твор – *Найвышэйшая песня Саламонава (Песня Песням)*. Перад нашымі вачыма паўстае апісанне чыстага кахання, асвечанага Богам пры стварэнні чалавека. Аўтар «Найвышэйшай песні» адначасна апраўдвае гэтае каханне, з аднаго боку, перад аскетызмам, з іншага боку, перад юрлівасцю:

Найвышэйшая Песня Саламонава

1. О, няхай бы ты быў мне братам, маёй мацеркай узгадаваным, – сустракала б цябе за парогам і адкрыта цябе цалавала б, і ніхто мне асуды не даў бы.
2. Прывяла б я цябе з сабою ў дом мацеркі роднай маёй. Ты вучыў бы мяне, я ж паіла б цябе духмяным віном і сокам з маіх гранатаў!
3. Яго левая – пад маёй галавою, а правай рукою мяне абдымае.
4. Заклінаю вас, Ерусалімскія дочки: не будзеце, не турбуйце каханай, пакуль не прачнецца сама.
5. Хто там ідзе з пустэльні, абапершыся на каханага? Пад яблыняй я разбудзіў цябе: там цябе нарадзіла маці, там нарадзіла родная.
6. Пячаткай мяне пакладзі на сэрца сваё, пакладзі на рукі, як пярсцёнак: бо каханне, як смерць – моцнае; рэўнасць, як пекла – лютая; стрэлы яго – стрэлы вогненныя; яно – полымя непаспасае.
7. Вялікія воды не могуць любоў патушыць, і рэкі яе не затопяць. Калі б хто даваў багацці дома свайго за любоў, іх адхілілі б з пагардай.
8. Ёсць у нас сястрыца, малая сястрыца, яшчэ яна грудак не мае; што рабіць нам з сястрыцаю нашай, калі прыйдуць сваты да яе?
9. А калі б яна была сцяною, мы яе ўмацавалі б срэбнымі зубцамі, калі б яна была дзвярыма – мы іх ашалявалі б кедровымі дошкамі. Я – сцяна, і грудзі мае – як вежы;

10. таму ён ува мне знойдзе апору.
11. Вінаграднік быў у Саламона ў Ваал-Хамоне: варце даверыў ён вінаграднік; кожны плаціў за плады тысячу срэбрам.
12. А мой вінаграднік пры мне. Хай тысяча будзе табе, Саламоне, а дзвесце – яго вартавым.
13. О жыхарка садоў! Сябры чуюць твой голас! Дай і мне паслухаць яго.
14. Бяжы, мой каханы; будзь да сарны падобны, да маладога аленя ў бальзамных горах!

Пераклад Васіля Сёмухі

Новы Запавет таксама мае бяспрэчныя літаратурныя вартасці. Кнігі Новага Запавету складаюцца з *Дабравесця (Евангелляў ад Мацвея, Маркі, Лукі і Іаана), Дзеянняў святых апосталаў, пасланняў апостала Паўла, пасланняў Іуды, Пятра, Іаана і Апакаліпсіса (Адкрыцця Іаана Багаслова).*

У пятым раздзеле *Евангелля ад Мацвея* выкладзены канон маральных заповедзяў Ісуса Хрыста:

1. Ubачыўшы люд, Ён узышоў на гару; і калі сеў, прыступілі да Яго вучні Ягоныя.
2. І, адкрыўшы вусны Свае, Ён вучыў іх, кажучы:
3. Дабрашчасныя ўбогія духам, бо іх ёсць Царства Нябеснае.
4. Дабрашчасныя тыя, што плачуць, бо яны сущацаца.
5. Дабрашчасныя лагодныя, бо яны ўспадкуюць зямлю.
6. Дабрашчасныя тыя, хто жадае і прагне праўды, бо яны спатоляцца.
7. Дабрашчасныя міласэрныя, бо яны памілаваны будуць.
8. Дабрашчасныя чыстыя сэрцам, бо яны Бога ўбачаць.
9. Дабрашчасныя міратворцы, бо яны сынамі Божымі назавуцца.
10. Дабрашчасныя гнаныя за праўду, бо іх ёсць Царства Нябеснае.
11. Дабрашчасныя вы, калі будуць вас ганьбіць і гнаць і ўсякім словам ліхім несправядліва зневажаць за Мяне.
12. Радуйцеся і весялецеся, бо ўзнагарода ваша вялікая на нябёсах: так гналі прарокаў, што былі перад вамі.
13. Вы – соль зямлі. Калі ж соль страціць сілу, дык чым асаліш яе? Яна ўжо ні на што не прыдатная, хіба што выкінуць яе прэч на патапанне людзям.
14. Вы – святло свету: не можа схавацца горад, які стаіць на версе гары.

15. І запаліўшы свечку, не ставяць яе пад пасудзінаю, а на свечніку, і свеціць усім, хто ў доме.
16. Так няхай свеціць святло ваша перад людзьмі, каб яны бачылі вашыя добрыя ўчынкі і ўслаўлялі Айца вашага, Які ёсць у нябёсах.
17. Не думайце, што Я прыйшоў парушыць закон, альбо прарокаў: не парушыць прыйшоў Я, а здзейсніць.
18. Бо праўду кажу вам: пакуль не мінецца неба і зямля, ані ёта адна, ані рыска адзіная не мінецца з закона, пакуль не збудзецца ўсё.
19. Дык вось, хто парушыць адну з заповедзяў гэтых найменшых і навучыць гэтак людзей, той найменшым назавецца ў Царстве Нябесным; а хто выканае і навучыць, той вялікім назавецца ў Царстве Нябесным.
20. Бо, кажу вам, калі праведнасць ваша не пераважыць праведнасці кніжнікаў і фарысэяў, дык не ўвойдзеце вы ў Царства Нябеснае.
21. Вы чулі, што сказана продкам: «не забівай; а хто заб'е, падпадае суду».
22. А Я кажу вам, што кожны, хто гневаецца на брата свайго марна, падпадае суду; хто ж бо скажа брату свайму «пусты чалавек», падпадае сынедрыёну; а хто скажа «неразумны», падпадае геене вогненнай.
23. Дык вось, калі ты прынясеш дар твой да ахвярніка і ўспомніш там, што брат твой мбе нешта супроць цябе,
24. пакінь там дар твой перад ахвярнікам, і ідзі спярша памірыся з братам тваім, і тады прыйдзі і прынясі дар твой.
25. Мірыся з праціўнікам тваім хутчэй, пакуль ты яшчэ ў дарозе з ім, каб не аддаў цябе праціўнік суддзі, а суддзя не аддаў цябе слуге, і не ўкінуў цябе ў цямніцу;
26. праўду кажу табе: не выйдзеш адтуль, пакуль не аддасі апошняга кадранта¹.
27. Вы чулі, што сказана продкам: «Ня чыні пералюбу».
28. А Я вам кажу, што кожны, хто глядзіць на жанчыну з пажадаю, ужо ўчыніў пералюб з ёю ў сэрцы сваім.
29. Калі ж правае вока тваё спакушае цябе, вырві яго і кінь ад сябе; бо

¹ Дробная манета.

- лепей табе, каб загінуў адзін з чэlesaў тваіх, а не ўсё цела тваё было ўкінута ў геену.
30. І калі правая твая рука спакушае цябе, адатні яе і кінь ад сябе; бо лепей табе, каб загінуў адзін з чэlesaў тваіх, а не ўсё цела тваё было ўкінута ў геену.
31. Сказана таксама, што, калі хто развядзецца з жонкаю сваёю, няхай дасць ёй разводны ліст.
32. А Я вам кажу: кожны, хто разводзіцца з жонкаю сваёю, акрамя як з прычыны распусты, той даводзіць яе да пералюбу; і хто ажэніцца з разведзенай, той чыніць пералюб.
33. Зноў жа чулі вы, што сказана продкам: «Не давай ілжывай прысягі, а выконвай прад Госпадам прысягі твае».
34. А Я вам кажу: не прысягай зусім: ні небам, бо яно – Трон Божы;
35. ні зямлёю, бо яна падножжа нагам Ягоным; ні Ерусалімам, бо ён горад Вялікага Цара;
36. ні галавою тваёю не прысягай, бо не можаш ніводнай валасінкі зрабіць белаю альбо чорнаю.
37. А хай будзе слова ваша: «так – так», «не – не»; а што звыш гэтага, тое ад ліхога.
38. Вы чулі, што сказана: «Вока за вока, і зуб за зуб».
39. А Я кажу вам не працівіцца злему. Калі хто цябе ўдарыць па правай шчацэ тваёй, падстаў яму і другую;
40. і калі хто захоча судзіцца з табою і ўзяць у цябе кашулю, аддай яму і вопратку;
41. і калі хто цябе змусіць ісці з ім адно попрышча¹, ідзі з ім два.
42. Таму, хто просіць у цябе, дай і ад таго, хто хоча пазычыць у цябе, не адварочвайся.
43. Вы чулі, што сказана: «Любі блізкага твайго і ненавідзь ворага твайго».
44. А Я кажу вам: любеце ворагаў ваших, дабраслаўляйце кляцьбітоў вашых, рабеце дабро ненавіснікам вашым і малецеся за крыўдзіцеляў ваших і за ганіцеляў ваших;
45. каб сталіся вы сынамі Айца вашага, Які ёсць у нябёсах; бо Ён загад-

¹ 100 крокаў.

вае сонцу Свайму ўзыходзіць над ліхімі і добрымі і пасылае дождж на праведных і няправедных.

46. Бо, калі вы будзеце любіць тых, што любяць вас, якая вам узнагарода? Ці ж ня тое самае робяць і мытнікі¹?
47. І калі вы вітаеце братоў ваших толькі, што асаблівага робіце? Ці ж не гэтак тое самае робяць і язычнікі?
48. Дык вось, будзьце дасканалыя, як дасканалы Айцец ваш Нябесны.

Пераклад Васіля Сёмухі.

У Евангеллі шмат *прыпавесцяў* – наказаў Ісуса Хрыста, які, хочучы быць зразуметым з боку простага людз, павінен быў ужываць, хутчэй, літаратурную вобразнасць, чым філасофскія абагульненні. Евангелічная прыпавесць – гэта апавяданне прыдумане, але ў га-лоўных сваіх рысах праўдападобнае.

Прыпавесць (парабала, прытча) – твор, у якім расказаная гісторыя з’яўляецца ілюстрацыяй агульных ісцін пра чалавечы лёс. Каб слушна зразумець прыпавесць, патрабуецца выхад па-за межы літаральнага значэння гісторыі да схаванага алегарычнага або сімвалічнага сэнсу.

Алегорыя – элемент мастацкага свету твора (напрыклад, матыў або персанаж), які мае па-за даслоўным значэннем дакладна вызначаны пераносны сэнс.

Для тэкстаў Бібліі характэрнае ўжыванне такога старажытнага слоўна-мастацкага прыёму, як паралелізм.

Біблія, яе тэмы і матывы самым істотным чынам увайшлі ў змест еўрапейскага – і не толькі еўрапейскага – мастацтва. Узгадайма, напрыклад, такія шэдэўры жывапісу, як «Страшны Суд» Ханса Мемлінга, «Святая сям’я» і «Сікстынская Мадонна» Рафаэля, «Грэхападзенне» і «Уводзіны ў святыню» Тыцыяна, «Таёмная

¹ Зборшчыкі падаткаў.

Ханс Мемлінг. *Страшны Суд* (1467–1471).

вячэра» Леанарда да Вінчы, «Уваскрашэнне Лазара» і «Вяртанне блуднага сына» Рэмбранта, «Сад насалодаў» і «Патоп» Гераніма Босха, «З'яўленне Хрыста перад народам» Аляксандра Іванова, «Чарнобыльская Маці Боская» Алеся Марачкіна; скульптуры Мікельанджэла (Мікеланджэла) «Майсей» і «Давід»; роспісы на біблейныя тэмы нашага вялікага земляка Марка Шагала і шмат чаго іншага. Біблія натхняла выдатных музыкантаў розных эпох, сярод якіх Ёган Себасцьян Бах, Георг Фрыдрых Гендэль, Антонія Вівальдзі, Сяргей Рахманінаў і шмат інш. У пастаноўцы беларускага балетмайстра Валянціна Елізар'ева еўрапейскую вядомасць набыў пастаўлены ў Акадэмічным тэатры оперы і балета Беларусі спектакль «*Стварэнне свету*» на музыку Андрэя Пятрова. Немагчыма пералічыць тых паэтаў, драматургаў, прэзаікаў і філосафаў, якія адчулі на сабе і ўвасобілі ў сваіх творах уплыў галоўнага твора хрысціянскай культуры. Беларуская літаратура не засталася ўбаку ад гэтай тэндэнцыі: асабліва красамоўна пацвярджае гэта творчасць Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Сімяона Полацкага, Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна, Казіміра Сваяка, Наталлі Арсенневай, Васіля Быкава, Рыгора Барадуліна, Зніча, Ірыны Багдановіч і г. д.

ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ

Рыгор Барадулін. Перад выхадам з Егіпту

(З Геворга Эміна)

– Майсею! Дакуль развінацьмем пакутаў сувой,
І ярмом фараонавым надрываць нутро,
І бальзамавацьмем хлуснёй сваёй
Нязмыўнае, ганьбай прапекленае таўро?
– Як не звар’яцеем,
Дык сорака гадоў якраз.
Калі не заб’юць
І ў ярме не звалімся мы.
– Што потым, Прароча?
І быў адказ: – За сорака гадоў
Прывыкнеце да турмы...

Ірына Багдановіч. Вавілон

Як нам даводзіў
мудры Аўгусцін
ёсць горад Божы
і зямны
ад Каіна і ад Патопу
да хцівасці
цяперашніх
мацарстваў
нячэсцівых трыумф
штораў будзе
новы Вавілон
але ж ёсць горад Божы
для прагных
Праўд Святых
сваю цагліну
ўпарта я нясу
але куды
хто мне падкажа

у цемры дзён
і слодычы спакус
Дзіця што спіць
на сенку
стане Хлебам

Уладзімір Папковіч. Цар Навухаданосар і тры іўдзеі

Была ўрачыстаць: цар усіх сабраў
На адкрыццё статуя залатога.
Мужы чакалі,
Каб аркестр зайграў –
Каб ідала вітаць нібы Святога.

Бо цар сказаў:
«Пад першы гук трубы
Паклоніцеся гэтаму статую.
А хто адмовіцца – мае рабы
У печы спяляць, неба не ўратуе».

Пачуўся спеў і дудак, і цаўніц,
І трубы, і жалейкі запяялі.
І палі ўсе перад балванам ніц,
І толькі ўпарта тры хлапцы стаялі.

Цару данеслі. Ён паклікаў іх.
«Упартыя...
Ці ў вас спіна не гнецца?
У печы спалім вас усіх траіх,
І попелу ад вас не застанеца».

Ды й смерці не збаяліся яны.
«У нас ёсць Бог.
О, не пакінь нас, Божа!
Балван жа ваш – сляпы, глухі, дурны,
І золата яму не дапаможа».

Сяргей Законнікаў. Туман

Нельга сущышчыць у сэрцы трывогу –
Поле жыцця паглынае дзірван.
Люд не шукае да храма дарогу,
Душы ахутаў падман, як туман.
Над Айчынаю туман клубіцца,
І не відна ўжо ні той крыніцы
І ні тога дуба зелянога –
За туманам не відаць нічога.
Толькі свецяцца сумныя вочы Бога.

ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ

- Адамовіч Г. Я. Літаратурная класіка: Дапаможнік. Мн.: БДПУ, 2009. С. 25–31.
- Баршчэўскі Л. Літаратура ад старажытнасці да пачатку эпохі рамантызму. Мн.: Сэр-Віт, 2003. С. 56–66.
- Біблія: Кнігі Сьвятога Пісаньня Старога і Новага завету / Пер. В. Сёмухі. World Wide Printing, Duncanville, USA, 2002.
- Новы Завет Госпада нашага Ісуса Хрыста / Пер. А. Клышкі. Мн.: Пазітыў-цэнтр, 2014.
- Рагойша В. П., Кабржыцкая Т. В. і інш. Беларуская літаратура: Вучэбн. дапам. для 10 кл. агульнаадукац. шк. з профільн. і паглыбл. вывучэннем бел. літ., ліцэяў, гімназій. Мн.: Нар. асвета, 2001. С. 118–142.

З ЛІТАРАТУРЫ СЯРЭДНЯВЕЧНАГА УСХОДУ

Сярэднявечча – эпоха ў развіцці чалавецтва

Тэрмінам «Сярэднявечча» прынята называць эпоху, якая пачалася ў сусветнай гісторыі ў V ст. н. э., пасля падзення Заходняй Рымскай імперыі. Канец гэтай эпохі ў розных еўрапейскіх краінах прыпадае на XIV (пачатак Адраджэння ў Італіі) і XV–XVI (заныпад Візантыі, адкрыццё Калумбам Амерыкі) стст. У азіяцкіх жа краінах гэтая эпоха доўжылася практычна аж да канца XIX – пачатку XX ст.

Але ў I тыс. н. э. еўрапейская культура перажывала пэўны заняпад, звязаны з шматлікімі разбуральнымі войнамі і няпростым працэсам укаранення і развіцця хрысціянскіх ідэалаў і традыцый. Маладое хрысціянства неталерантна ставілася да здабыткаў антычнасці як культуры паганскай. Усе сацыяльныя канфлікты, як правіла, набывалі ў гэты час характар канфліктаў канфесійных, а гэта часцей за ўсё цягнула за сабою татальнае знішчэнне ўсяго, што не стасавалася з догмамі мацнейшых рэлігій – такіх, якой была ўжо ў гэтыя часы хрысціянская рэлігія ў Еўропе. Тое ж, па сутнасці, адбывалася ў Азіі, дзе ўзніклі і ўзмацніліся свае наддзяржаўныя канфесіі: на Усходзе гэта быў *будызм*, а на Захадзе – *іслам*. Цэрквы, асяродкі гэтых канфесій, усталявалі досыць жорсткую *саслоўнасць і іерархічнасць* тагачаснага грамадства. Літаратура і мастацтва ў гэтых умовах маглі па-сапраўднаму развівацца толькі пры двары магутных манархаў.

Творчасць Умара Хаяма

З гісторыі Сярэднявечча вам вядома, што да канца VIII ст. н. э. агромністыя тэрыторыі Цэнтральнай, Малой Азіі, Блізкага Усходу і Паўночна-Усходняй Афрыкі былі заваяваныя арабамі. Гэтае заваяванне адбывалася пад сцягамі новай надплямёнай рэлігіі, ісламу, заснаванага *Мухамадам* (Магаметам) у VII ст. Вывучэнне

Мінарэт мячэці Алі ў Ісфахане
(Іран, XI ст.).

святшчэннай кнігі мусульман *Кара-на* ў хуткім часе зрабілася асновай адукацыі і рэлігійна-этычнага выхавання ва ўсіх заваяваных арабамі і ісламізаваных краінах. Адною з такіх краін была Персія (сённяшні Іран), якая мела і да таго багатую культурную традыцыю з часоў вавілонска-асірыйскай цывілізацыі. У VIII–X стст. у Персіі высокага ўзроўню развіцця дасягнулі архітэктура (мячэць *Тарык-Ханэ* ў Дамгане, *Саборная мячэць* у Ісфахане), дэкаратыўна-ўжытковы мастацтва (кераміка, металічныя вырабы з роспісам); на творах гэтага мастацтва і ў тагачасных кнігах захаваліся адметныя ўзоры жывапісу.

Традыцыі шматлікіх арабскіх паэтаў, што стваралі асаблівыя творы любоўнай лірыкі, *газелі*, а таксама *касыды*, паспяхова на мове фарсі развівалі славутыя персідскія паэты *Рудакі* (каля 858–941) і *Фірдаўсі* (паміж 932 і 941 – паміж 1020 і 1026).

Газель – лірычны верш усходняга паходжання, у якім скразной рыфмай паяднаныя ад 3 да 12 двухрадкоўяў (бейтаў), а ў апошнім бейце згадваецца імя (псеўданім) аўтара.

Касыда – жанр усходняй лірычнай паэзіі, у якой апяваліся нейкія выдатныя асобы або падзеі; касыда магла мець і вялікую колькасць двухрадкоўяў-бейтаў.

Народным і чыста персідскім з паходжання лічыцца жанр чатырохрадкоўя-*рубаі*, нямала сярод якіх належыць *Умару* (Амару) *Хаяму* (каля 1048–1131).

Рубаі – у паэзіі народаў Блізкага і Сярэдняга Усходу чатырохрадкавы верш, звычайна адметны філасофскай развагай, лірычнай рэфлексіяй, у якім зрыфмаваныя першы, другі і чацвёрты радкі.

Умар Хаям быў не толькі паэтам, але таксама слаўным на той час матэматыкам, філосафам, знаўцам старой грэцкай навукі. Вучыўся Умар Хаям у Нішапуры, Самаркандзе, Бухары, Балху. У філасофіі ён быў паслядоўнікам слаўтага арабскага вучонага Ібн Сіны (Авіцэна; каля 980–1037). Як і яго настаўнік, Умар Хаям прызнаваў адвечнасць свету, адмаўляў усеўладдзе Алаха (хоць і верыў у яго), сцвярджаючы, што свет развіваецца паводле сваіх спрадвечных законаў, даказваў неўміручасць душы.

У 1074 г. Умар Хаям быў запрошаны кіраваць абсерваторыяй у паўднёваперсідскай сталіцы імперыі Сельджукідаў Ісфахане. Тагачасны султан Малік-паша спрыяў навуковым заняткам Амара Хаяма, і той зрабіў шэраг адкрыццяў, напісаў філасофскі «Трактат пра быццё і павіннасць». Але ў 1092 г. Малік-паша загінуў, і неўзабаве Ісфаханская абсерваторыя была зачынена. Прайшло досыць шмат часу, пакуль Умар Хаям змог прадаўжыць сваю навуковую дзейнасць у новай сталіцы Сельджукідаў горадзе Мерве. Тут і былі напісаныя яго неўміручыя рубаі.

Гэтыя шэдэўры малой паэзіі цяпер перакладзеныя на дзясяткі моў свету; выдадзеныя яны і на беларускай мове – у 1989 і ў 2016 г., у перакладзе Рыгора Барадуліна. Паасобныя рубаі таксама пераклаў Сяргей Грахоўскі.

Помнік Умару Хаяму ў Нішапуры (Іран).

Умар Хаям. 3 «Рубаі»

А мэта ўсяго тварэння – мы,
Вачэй спазнанне азарэння – мы,
Круг свету гэтага, нібы пярсцёнак,
Дзе лепшы камень без сумнення – мы.

Калі Тварэц таго не хацеў, што я хацеў,
Не загучыць Тварцу, як хваласпеў, што я хацеў,
Як тое ісціна, што Ён хацеў, дык значыць –
Грэх тое, і ў Тварца абудзіць гнеў, што я хацеў.

Сонца вечнага рання – гэта каханне,
Птушка лугу світаньня – гэта каханне,
Слодыч – не толькі адчай салаўя,
Смерць сустрэць без ваганьня – гэта каханне.

Сябры, як разам нас збярэцца многа,
Давайце цешыцца красой адзін з аднога,
Мяне, як магаў, абнясуць віном,
Згадайце добрым словам: быў нябога.

Напэўна, травінка, што шэпча з пяском,
У небападобнай была валаском.
Не люта ступай на траву маладую,
Бо вырасла з праху цюльпана крадком.

Не надтачыць, не ўкараціць ні лёс, ні дні,
Не варта ныць па драбязе, па мігусні.
Бо справы нашыя і ўласнымі рукамі
Пераляпіць, як воск, ты нават і не сні.

Гэй, светам недасведчаны нябога,
Ты з ветру сам і ўся твая трывога.
Мяжа твайго жыцця – цэнтр двух нябытаў,
Тлен у табе, вакол цябе нічога.

Усіх, хто хоць міг быў у гэтым жыцці,
Чакае жывая чарга ў небыцці,
У царстве зямным вечна жыць немагчыма,
За намі наступныя прыйдуць пайсці.

Паўз краму ганчароў я ўчора йшоў,
Штукарылі яны з зямлёю зноў.
Сам бачыў, ім не ўбачыць, бо сляпыя, –
У даланях трымаюць прах бацькоў.

Прыйшоў – багацця небу не прынёс,
Знік – хараства не прыбыло ў нябёс.
Нашто былі прыход мой і знікненне,
Ніхто не змог мне растлумачыць лёс.

Пераклад Рыгора Барадуліна.

Найлепшыя традыцыі Рудакі, Фірдаўсі і Амара Хаяма былі ў наступныя стагоддзі прадоўжаныя ў творчасці такіх паэтаў, як *Нізамі* (1141–1203), *Румі* (1207–1279), *Гафіз* (каля 1325–1389 або 1390), а таксама славутых майстроў верша, што тварылі на цюркскіх мовах – *Навай* (1441–1501), *Бабура* (1483–1530) і інш.

ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ

Рыгор Крушына. Рубаі

Смага радасці і шчасця.
Ты, пакліканая мной,
У праменні-зіхаценні
Грудзі дыхаюць вясной.

Я з табой. Я адчуваю
Маладосці паварот.
Я спяваю. Слова грае
Ясным цудам, навіной.

Я ў шырокім захапленні.
Без віны я ці з віной –
Ты прымай мяне. Любоўна
Адгукніся даўніной.

Мы, напэўна, прыгадаем,
Як стаялі ля варот,
Як на зоры пазіралі
Разам з думкаю адной.

Алег Мінкін. Паводле Амара Хаяма

Віно такое: варта прыгубіць –
І ўжо без спыну будзеш піць і піць,
Каб не вяртацца ў чалавечы гурт,
Пастух якога – жорсткасць і абсурд.
Аднак знутры хтось супярэчыць: «Годзе!
Абсурд і жорсткасць – у самой прыродзе.
Ды і віно – і тое не сябрук:
Натоліць і збівае з ног на брук».

ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ

- Баршчэўскі Л. Літаратура ад старажытнасці да пачатку эпохі рамантызму. Мн.: Сэр-Віт, 2003. С. 75–78, 344.
- Захарына Ю. Ю., Зелянеўская С. М. Сусветная мастацкая культура. Ч. 1. Ад вытокаў да Сярэднявечча. Мн.: БДПУ, 2011. С. 166–169.
- Рагойша В. П., Кабржыцкая Т. В. і інш. Беларуская літаратура: Вучэбн. дапам. для 10 кл. агульнаадукац. шк. з профільн. і паглыбл. вывучэннем бел. літ., ліцэяў, гімназій. Мн.: Нар. асвета, 2001. С. 186–192.
- Умар Хаям. Выбраныя рубай / Пер. Р. Барадуліна. Мн.: Зм. Колас, 2016.

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА СЯРЭДНЯВЕЧЧА Ў ЕЎРОПЕ

Другая эпоха еўрапейскага літаратурнага развіцця звязаная з *новаеўрапейскім* цыклом развіцця культуры. Гэтая эпоха пачынаецца ў час *крызісу антычнай цывілізацыі*. Шмат якія здабыткі апошняй напачатку замоўчваюцца і забываюцца, бо панаванне хрысціянства прыводзіць да пэўнага занябання і нават знішчэння таго, што так ці інакш было звязана з язычніцтвам. Тагачасная феадальная Еўропа ўтварала своеасаблівую еднасць, супольнасць, якая і ўзнікла дзякуючы агульнасці хрысціянскай рэлігіі і найвышэйшай уладзе царквы. Менавіта гэтым забяспечвалася доўгачасовае дамінаванне *лацінскай і грэка-візантыйскай* культур. У раннім Сярэднявеччы іх стваральнікамі былі прышлыя плямёны (*варвары*, як іх называлі рымляне). Заваяваўшы і знішчыўшы магутны некалі Рым, варварскія народы ўтварылі на тэрыторыі былой імперыі свае каралеўствы.

Культура Візантыі

Пасля распаду Рымскай імперыі ў IV ст. яе ўсходняя частка са сталіцаю ў Канстанцінополі стала называцца Усходняй Рымскай імперыяй, а пазней вучоныя сталі ўжываць тэрмін «*Візантыя*».

Храм св. Дзімітрыя ў Салоніках (IV–VII стст.).
Фота аўтара.

У ранні перыяд Сярэднявечча менавіта ў Візантыі больш ці менш трывала захоўваліся традыцыі эліністычнай культуры, якія дапаўняліся творча засвоенымі і перапрацаванымі элементамі

мастацкай культуры Персіі, Сірыі, Старажытнага Егіпта. Гэтае складанае спалучэнне розных старажытных культур спарадзіла новы арыгінальны мастацкі стыль, самым цесным чынам звязаны з хрысціянскім веравызнаннем.

У візантыйскім *мастацтве* непарыўна злітыя вытанчаная дэкаратыўнасць, імкненне да пышнасці, умоўнасць мастацкіх сродкаў выразнасці, глыбокая знітаванасць з рэлігійным пачуццём. Гэтыя асаблівасці выявіліся найперш у архітэктуры і выяўленчым мастацтве. Напачатку тут будуюцца мураваныя святыні ў выглядзе *базілік*.

Базіліка – выцягнуты, прамавугольны ў плане будынак, які складаецца з трох або пяці неф аў, аддзеленых адзін ад аднаго каланадай ці аркадай, прычым галоўны неф заўсёды вышэйшы за бакавыя.

Неф – прадаўгаватая прамавугольная ў плане частка будынка, абмежаваная шэрагамі калонаў або слупоў.

Аркада – шэраг аднолькавых сваёй велічынёй і кшталтам выгбаў, якія абапіраюцца на слупы або калоны.

Уяўленне пра *візантыйскі стыль* у архітэктуры дае галоўны храм Усходняй Рымскай імперыі – царква святой Сафіі ў Канстанцінополі, пабудаваная ў 532–537 гг. дойлідзямі Анфіміем з Тралаў і Ісідарам

Анфімій з Тралаў, Ісідар
з Мілета. Сабор св. Сафіі
ў Канстанцінополі (532–537).
Фота пач. XX ст.

з Мілета. Будынак уражае сваёй унутранай прастораю, купалам больш як трыццаціметровай вышыні, беламармуровымі капітэлямі калонаў і непаўторнымі мазаічнымі выявамі. Ранейшая структура базілікальнага храма дапоўнілася вялізным купалам.

Так пачаў фарміравацца тып *крыжова-купальнага храма*, які з часам стаў дамінаваць ва ўсёй Візантыі і па-за яе бліжэйшымі межамі.

Крыжова-купальны храм – тып культавай пабудовы (у разрэзе ў форме крыжа), што канструкцыйна складаецца з чатырох вертыкальных апораў, на якія з дапамогай ветразяў абапіраюцца купал і барабан. Усходняя частка храма мела адмысловую прыбудову для алтароў у выглядзе 1, 3 або 5 апсід; тыповымі для гэтага віду храма таксама былі закамары.

Ветразь у архітэктуры – трохкутная выгнутая паверхня ў канструкцыі купала.

Барабан (у дойлідстве) – верхняя частка пабудовы, якая абапіраецца на мury, слупы, ветразі і нясе купал.

Апсіда – выступ пабудовы паўкруглай, часам многавугольнай формы, накрыты паўкупалам або самкнёным паўскляпеннем.

Закамара – кіленадобнае завяршэнне знешняга боку мураванага будынка, якое сваёй формай адпавядае скляпенню; штучная закамара, якая выконвала выключна дэкаратыўныя функцыі, называлася какошнікам.

Асаблівага росквіту ў Візантыі дасягнула мастацтва *жыванісу* і найперш *ікананісу*, а таксама мазаікі (*інтэр’еры* сабора ў *Равене*, царквы *Унебаўзняцця* ў *Нікеі*, манастыра ў *Дафні* каля *Афінаў*, ікона *Уладзімірская Маці Божай*, што экспануецца цяпер у маскоўскай *Траццякоўскай галерэі*, і інш.).

Інтэр’ер – унутраная прастора, унутраны выгляд памяшкання, цэлага будынка, а таксама іх выяўленне ў творах мастацтва.

Візантыйскае майстэрства красамоўя, літаратура і філасофская думка сталі вядомымі ва ўсім свеце, у тым ліку на беларускіх землях, дзякуючы дзейнасці *Яана Залатавуснага (Златавуста)*, *Яана Дамаскіна*, *Феадора Студыта* і інш.

Былі ў Візантыі і свае таленавітыя кампазітары. Вышэйзгаданы *Яан Дамаскін* паклаў на музыку свой збор гімнаў «*Актоіх*» («*Асмаглассе*»).

Маці Божая Уладзімірская
(абраз, першая палова
I тыс. н. э.).

Юстыніян са сваім атачэннем
(царква Сан-Вітале,
Равена, да 547).

Асмагласе («осьмогласие») – сістэма самых старадаўніх царкоўных распеваў, якая складаецца з васьмі самастойных частак-гласаў (устойлівых тыпаў інтанацый), заснаваная на пэўных суадносінах напевак.

Самым жа вядомым кампазітарам ранневізантыйскай імперыі быў *Раман Міласпеўны* (пам. у 560). Ён найперш праславіўся сваімі творамі ў жанры *кандака*.

Кандак – шматстрофная (складалася з 20–30 трапароў) музычна-паэтычная паэма духоўнага зместу, якая выконвалася хорам з удзелам саліста.

Трапар – невялікі песняспеў маралізатарскага характару на сюжэты з Бібліі, у якім можа раскрывацца сутнасць рэлігійнага свята або ўслаўляцца нейкі святы.

Хрысціянская культура земляў раннесярэднявечнай Русі

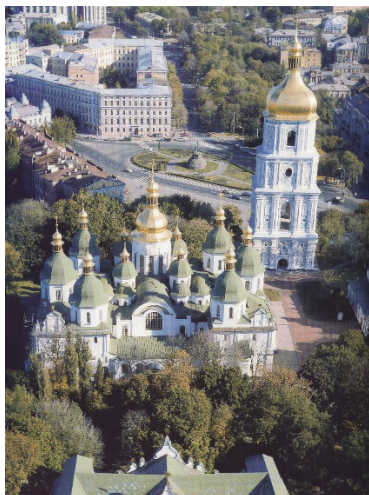
У 988 г. за часоў князя Уладзіміра хрысціянства візантыйскага абраду было прынята ў якасці афіцыйнай рэлігіі падуладных Кіеву княстваў. У 992 г. у Полацку была заснаваная мясцовая епархія. Візантыйскія майстры актыўна ўдзельнічалі ў стварэнні шмат якіх шэдэўраў мастацтва Кіеўскай Русі (*Сафійскі сабор*, яго мазаікі і *фрэскі*) і старажытных беларускіх земляў (царква *Звеставання ў Віцебску*, *Спаса-Ефрасіннеўская царква ў Полацку*, *Петрапаўлаўская і Свірская* цэрквы ў Смаленску і інш.).

Фрэска – твор манументальнага жывапісу, выкананы па свежым, вільготным тынку, які, высахшы, утварае тонкую празрыстую плёнку і надае даўгавечнасць колерам фарбаў.

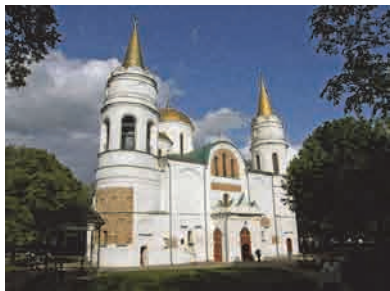
Кіеўскі Сафійскі сабор быў збудаваны ў 1017–1037 гг. падчас княжання *Яраслава Мудрага*. У інтэр’еры гэтага крыжова-купальнага храма выкарыстоўваліся мазаікі са смальты, фрэскавыя роспісы, мармуровая абліцоўка муроў, паліваныя керамічныя пліткі.

Цікава, што на фрэсках Сафійскага сабора ў Кіеве, сярод іншага, можна ўбачыць цэлы набор візантыйскіх *музычных інструментаў*: варганы, папярочную флейту, трубы, пяціструнную лютню, кімвалы (талеркі).

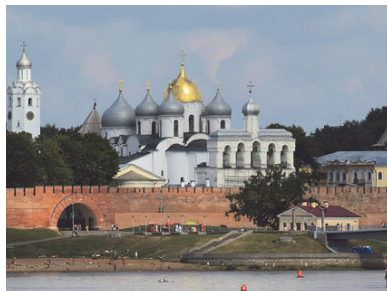
Адначасова з Кіеўскай Сафіяй візантыйскія будаўнікі ўзвялі *Спаса-Праабражэнскі сабор* у Чарнігаве (1031–1036 гг.), які цяпер часам называюць «самай візантыйскай святыняй Русі», а крыху пазней пабудавалі і *Сафійскі сабор* у Ноўгарадзе, які меў пяць нефаў і тры галерэі.

Храм Святой Сафіі ў Кіеве
(пасля 1037).

Спаса-Праабражэнскі сабор
у Чарнігаве
(1030-я гг.).

Сафійскі сабор
у Ноўгарадзе
(1045–1050).

Мастацтва беларускіх земляў Высокага Сярэднявечча

На землях сучаснай Беларусі мураванае дойлідства, натуральна, вядзе свой пачатак з Полацка. Паміж 1044 і 1066 гг. тут быў закладзены і пабудаваны свой, згаданы вышэй Сафійскі сабор. У сваім першапачатковым выглядзе полацкая Сафія ўяўляла сабой пяцінефавы трохапсідны крыжова-купальны храм, які меў 26,4 м шырыні і 31,5 м даўжыні, разам з апсідамі. У якасці галоўнага будаўнічага матэрыялу выкарыстоўвалася *плінфа*.

***Плінфа – шырокая і плоская абпаленая цагляна, шырыня
якой была прыкладна роўная даўжыні.***

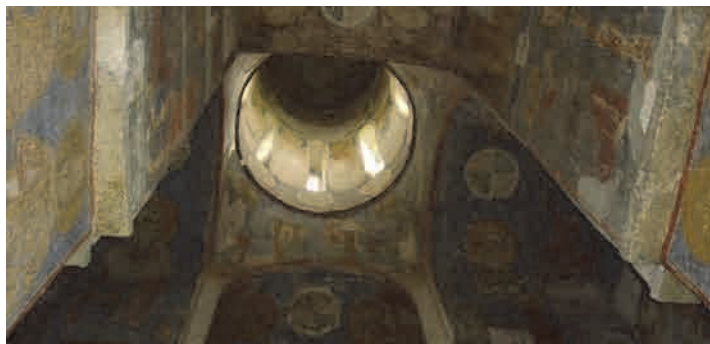
Відавочна, у шэрагу сваіх элементаў (у прыватнасці, фрэскамі) Полацкая Сафія нагадвала Кіеўскую, але мела і свае адметныя рысы – да прыкладу, апсіды з глянямі.

Сафійскі сабор у Полацку
(1044–1066). Рэканструкцыя.

Рэканструкцыя Спаскай царквы
ў Полацку, паводле даследаванняў
2015 г. Аўтар П. Зыкаў.

Фрэскі царквы Спаса і Еўфрасінні ў Полацку.

дасканалая ў прапорцыях трохнефавая, шасціслупавая, аднаглавая святыня па сёння выклікае захапленне шматлікіх наведнікаў самага старадаўняга беларускага горада.

Выкананыя ў 40–50-я гг. XII ст. фрэскі з’яўляюцца фактычна адзіным помнікам сярэднявечнага беларускага выяўленчага мастацтва, які, дзякуючы рупнай працы рэстаўратараў, дайшоў да нашага часу ў амаль што першапачатковым выглядзе.

Выключнае месца ў гісторыі беларускага мастацтва займае *крыж Еўфрасінні Полацкай*, выкананы ў 1161 г. майстрам *Лазарам Богшам* на замову вялікай беларускай асветніцы ў тэхніцы перагародкавых эмаляў з выкарыстаннем самых розных матэрыялаў: дрэва, золата, срэбра, жэмчугу, каштоўных камянёў.

Эмаль – тэхніка, якая выкарыстоўваецца ў ювелірным мастацтве праз нанясенне на выраб шклопадобнага слою, а таксама сам выраб, аздаблены эмаллю.

Выявы Крыжа Еўфрасінні Полацкай, выкананага майстрам Лазарам Богшам (1161), з выдання XIX ст.

Свята-Барысаглебская
(Каложская) царква ў Горадні
(XII ст.). Сучаснае фота.

Унікальны помнік сярэднявечнай беларускай архітэктуры XII ст. – *Барысаглебская (Каложская) царква ў Горадні*. Будынак мае мury з чырвонай цэглы, у якія ўмураваныя паліраваныя палоскі і цёмна-чырвоныя камяні, а таксама керамічныя пліты з глазурай бірузова-зялёных і жоўта-залатых колераў. У скляпенні і верхнія часткі ўнутраных сцэн будаўнікі ўставілі керамічныя гаршкі-галаснікі. Пліты падлогі ўтвараюць *арнамент* зялёнага, карычневага і жоўтага адценняў.

Арнамент – у творах жывапісу, графікі, дэкаратыўна-ўжытковага мастацтва дэкаратыўны ўзор (аздоба), які складаецца з рытмічна ўпарадкаваных элементаў.

Сярэднявечныя беларускія храмы былі таксама цэнтрамі духоўнай музыкі, прафесійнага харавога мастацтва. У Беларусь разам з культавымі рытуальнымі спевамі (знаменнымі і дзямеснымі *распевамі*) з Візантыі прыйшла хрысціянская гімнаграфія.

Знаменны распеў – напачатку аднагалосны, пазней харавы; развіваўся ў межах сістэмы асмагласся («осьмогласия»); у аснове яго ляжыць дыятанічная мелодыка, заснаваная на побытавым гукарадзе; мае раўнамерны паступальны характар і несіметрычны, вызначаны тэкстам, рух.

Дзямесны распеў – від царкоўнага спеву з асаблівай сіметрыяй руху (сінкопы і «адцяжкі») з адметнымі заключнымі кадэнцыямі, што ўяўляюць сабою паступеневы рух і скачкі голасу.

Кадэнцыя – мелады́йны або гарма́нійны паса́ж, які завяршае музычны твор або яго частку.

Яшчэ ў XII ст. былі напісаныя «Песняспевы аб Еўфрасінні Полацкай». Спяваліся псалмы, стыхіры, выконваліся каноны. Папулярнай была і званарная музычная культура.

Песняспевы – узоры царкоўнага спявання (гімны, псалмы, трапары, стыхіры, каноны), накладзеныя ў аснову набажэнства ўсходняй хрысціянскай (праваслаўнай) царквы.

Псальма (псалом) – вакальна-харавая песня-гімн на рэлігійную тэматыку (тэкст з «Псалтыра»).

Стыхіра – кароткі харавы прыпеў, які суправаджае сольнае спяванне псальмаў.

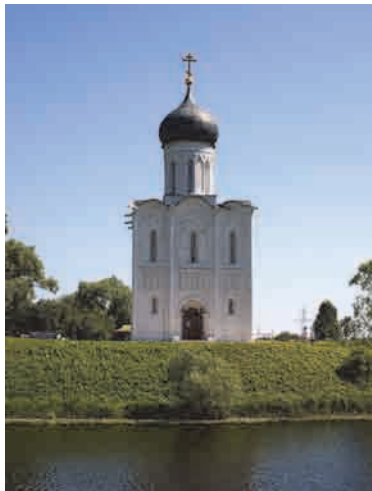
Канон – дакладная форма імітацыі ў рэлігійным спеве, якая палягае ў тым, што два або болей галасоў выконваюць кожны ў розны час адну і тую ж мелодыю.

Новыя тэндэнцыі ў развіцці культуры ўсходнерускіх земляў

У XII–XIII стст. на фоне істотнага аслаблення візантыйскіх уплываў новым цэнтрам культуры ўсходняй Русі становіцца Уладзіміра-Суздальскае княства. Тут фарміруецца самабытная школа прафесійнага дойлідства, для якой характэрныя асабліва вытанчанасць прапорцый, новы дэкор (выкарыстанне разьбы па белым камені).

Дэкор – элемент кампазіцыі, аздабленне, а таксама сукупнасць сродкаў і прыёмаў, якія ўзбагачаюць змест мастацкага, найперш архітэктурнага, твора.

Гэтыя рысы яскрава ўвасобіліся, сярод іншага, у будынках Успенскага сабора (1158–1160 гг.), сабора Дзмітрыя Салунскага (1194–1197 гг.) ва Уладзіміры; царквы Раства Багародзіцы (1158–1165 гг.) і асабліва царквы Пакрова-на-Нярлі (1166) у Багалюбаве непадалёк ад Суздаля.

Царква Пакрова-на-Нярлі
ў Багалюбаве, каля Суздаля
(1166).

узводзіцца адметная царква *Спаса-Праабражэння на Ільіне*. З Ноўгарадскай зямлэй пэўным чынам звязана творчасць адметнага іканапісца *Феафана Грэка*, які перад прыездам на Русь жыў і працаваў у Канстанцінопалі, Халкідоне, Галацы, Феадосіі.

У Ноўгарадскай зямлі паўстаюць новыя крыжова-купальныя храмы, якія маюць адносна невялікія памеры і строгую сціпласць дэкару: *Георгіеўскі сабор Юр'евага манастыра* (1119), царква *Спаса на Нярідзіцы* (1198). Пазней, у 1378 г.,

Андрэй Рублёў.
Тройца Старазапаветная (к. 1411).

Паступова, у выніку пэўных палітычных абставінаў, усё большае значэнне для культуры ўсходнерускіх земляў набывае Маскоўскае княства. На пачатку XV ст. будуюцца *Успенскі сабор* у Звянігардзе, *Троіцкі сабор Тройца-Сергіевай лаўры* пад Масквой. Сюды прыязджае працаваць вышэйзгаданы Феафан Грэк і яшчэ адзін выдатны іканапісец, *Андрэй Рублёў*, у творчасці якога праглядаюцца пратэрэнсансавыя рысы.

Групай запрошаных з Італіі архітэктараў (*П'етра Антонія Салары*, бацька і сыны *Фразіні*, *Алаізіа дэ Мантаньяна*, *Арыстотэль Ф'яраванці*) у канцы XV пачатку– XVI ст. цалкам перабудоўваецца *маскоўскі Крэمل*.

Мастацтва сярэднявечнай Заходняй Еўропы

У Заходняй Еўропе цэнтрам і ўзорам культурнага жыцця заставалася сталіца Заходняй Рымскай імперыі Рым, хоць агромністыя абшары гэтай дзяржавы былі занятыя варварскімі народамі. Новыя ўладары не былі такімі дасканалымі майстрамі архітэктуры і скульптуры, як антычныя майстры, што паказваюць узоры грувасткай, крыху нязграбнай т. зв. *дараманскай* архітэктуры (яскравы прыклад – *маўзалеі Тэадорыха*, пабудаваны непадалёк ад Равены).

Маўзалеі – манументальная надмагільная пабудова.

Да XII ст. галоўнымі культурнымі цэнтрамі ў Заходняй Еўропе былі кляштары (манастыры), дзе перапісваліся кнігі, абмяркоўваліся культурна-рэлігійныя і філасофскія праблемы. З XII ст. усё больш значную ролю пачалі выконваць новыя гаспадарчыя і культурныя

Маўзалеі Тэадорыха
каля Равены (520).

цэнтры – гарады. Тут узнікла сярэднявечная навука, удасканаліліся рамёствы, росквіту дасягнула мастацкая творчасць.

Але кіраўнікоў новых дзяржаў вабілі гістарычны прыклад і магучнасць Старажытнага Рыма. Мастацтва гэтага перыяду, з IX прыкладна па XI ст., прынята называць *раманскім мастацтвам* (Roma па-італьянску – Рым).

Можна прыгадаць наступны прыклад, які ілюструе гісторыю ўзнікнення аднаго з шэдэўраў раманскага мастацтва. У канцы VIII – пачатку IX ст. на загад франкскага караля *Карла Вялікага* ў яго рэзідэнцыі ў *Ахене* былі пабудаваныя палац і капліца, узорам для якой была ўзята царква Сан-Вітале ў Равене. Сярэднявечныя будаўнікі раманскіх святынь выкарыстоўвалі скляпеністыя канструкцыі і рабілі слупы і мury вельмі тоўстымі і масіўнымі, а проймішчы – рэдкімі і вузкімі. Такім чынам, у раманскай архітэктуры дамінавалі паўцыркулярныя формы скляпенняў, цяжкія і аб'ёмныя апоры, гладкія і тоўстыя мury з нешматлікім вузкімі адтулінамі-проймішчамі, часам таксама з *пінаклямі*.

Пінакль – дэкаратыўная вежачка на контрфорсе або на іншай архітэктурнай частцы сакральнага будынка познераманскага або гатычнага стылю.

Саборны ансамбль у Пізе
(Італія, 1063–1118).

Касцёл св. Андрэя ў Кракаве (1078–1099).
Фота аўтара.

Раманскія касцёлы былі распісаныя фрэскамі, аздабляліся сюжэтнымі скульптурнымі выявамі. Скульптуры і фрэскі ў раманскіх касцёлах звычайна пазбаўленыя якіх-небудзь канонаў, выяўленыя на іх асобы маюць выразныя і простыя твары.

Паступова галоўнымі відамі архітэктурных збудаванняў у феадальнай раздробленай Еўропе рабіліся рыцарскія замкі, кляштарныя ансамблі і храмы, якія адначасова маглі выконваць абарончыя функцыі.

З'явіліся падобнага кшталту будовы і на беларускай зямлі, пра што сведчыць прыклад знакамітай Камянецкай, або Белай, вежы тыпу данжон.

Замак Кведлінбург
(Нямеччына, канец X ст.).

Данжон – галоўная, асобна размешчаная шмат'ярусная вежа замка шматграннай ці круглай у плане формы, якая служыла самым надзейным умацаваннем у час аблогі замка, а таксама як камандны або назіральны пункт.

Абарончыя функцыі ў Заходняй Еўропе і ў Беларусі выконвалі замкі-кастэлі.

Кастэль – пабудаваны ў цяжкадаступным месцы замак з 1–2 вежамі, які звычайна меў чатырохвугольную форму.

Камянецкая (Белая) вежа (1271–1289).

На беларускіх землях да гэтага тыпу замкаў адносіліся *Лідскі і Крэўскі замкі* (I палова XIV ст.).

Класічны тып раннесярэднявечнай заходнееўрапейскай (каталіцкай) *рэлігійнай музыкі* складаўся паступова: у ёй даўнія традыцыі спявання псалмаў падпадалі пад уплывы народна-песенных традыцый. У сувязі з гэтым іерархі царквы імкнуліся стварыць адзіны касцельны рытуал і зрабіць рэформу музыкі набажэнстваў. Гэтую рэформу на мяжы VI і VII стагоддзяў здзейсніў Папа Рымскі *Рыгор I* (540–604). Так з’явіўся «*Антыфанар*», поўны звод аднагалосных каталіцкіх песняспеваў, якія прынята назваць, у гонар вышэйзгаданага Папы, *грыгарыянскімі хараламі*. Тэксты гэтых спеваў – праявічныя, складзеныя на лацінскай мове. Усе віды каталіцкага спеву былі рэпрэзентаваныя ў самай поўнай форме набажэнства – *ішы, або месе*. Такую назву атрымаў і адпаведны жанр рэлігійнай музыкі.

Меса – вялікі музычна-літургічны цыкл, які ўключае ў сябе музыку для хору, салістаў і аргана або аркестра.

Папулярным быў таксама жанр *кантылены*.

Кантылена – напеўная мелодыя, вытокі якой у грыгарыянскім харале, якая свабодна ліецца і можа выконвацца як вакальна, так і з дапамогай музычных інструментаў.

У Высокім і познім Сярэднявеччы ў Францыі, а пазней у Нямеччыне, Чэхіі, Іспаніі і іншых краінах Еўропы пачало распаўсюджвацца мастацтва *готыкі*. Готыка стала тым стылем, які, па сутнасці, сінтэзаваў розныя віды мастацтваў з мэтай паказаць усёабдымную карціну свету. Яна падвысіла цікавасць мастакоў да чалавечай асобы, чым праклала шлях да гуманізму эпохі Адраджэння.

Гатычная *архітэктура* адметная спічастымі рабрыстымі скляпеннямі, вузкімі выгбамі-*нервюрамі*; у касцёле ціск ад перакрываў галоўнага нефа перадаецца на контрфорсы пры дапамозе *аркбутанаў*.

Нервюра – выгба, зробленая з клінападобных часаных камянёў або цаглін, якая падтрымлівае скляпенне, перадаючы нагрузку на слупы, патоўшчаныя часткі муроў, контрфорсы, аркбутаны, пілястры.

Аркбутан – вонкавая мураваная паўвыгба ў гатычным касцёле.

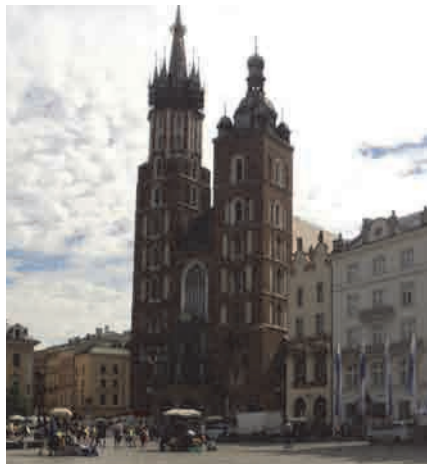
Будынкі ў стылі готыкі часта маюць самыя разнастайныя *шпілі*.

Шпіль – вертыкальная, востраканцовая вяршыня будынка ў выглядзе піраміды або выцягнутага конуса.

У дойдлідстве Сярэднявечча і ранняга Адраджэння готыка праславілася найперш велічнымі *гарадскімі саборамі* (у Рэймсе, Парыжы, Кёльне, Празе і інш.) з высокімі заостранымі вежамі, выгбамі, вокнамі, парталамі, шматлікімі дэкаратыўнымі дэталямі, *вітражамі*.

Сабор Парыжскай Божай Маці (Нотр-Дам, пасля 1163).

Марыяцкі касцёл у Кракаве (XIII–XV стст.). Фота аўтара.

Партал – аформлены па-архітэктурнаму ўваход у будынак.

Вітраж – сюжэтная або арнаментаваная кампазіцыя са шкла або іншых матэрыялаў, што прапускаюць святло.

Скульптурныя партрэты, у тым ліку свецкіх асоб (чаго не было ў раманскім мастацтве), набываюць рэалістычныя рысы. Цікавасць да рэальнага свету, прыроды, чалавека, яго эмоцый асабліва яскрава выяўляецца ў творах позняй готыкі – архітэктурныя свецкіх будынкаў, жывапісных партрэтах, пейзажах, мініяцюрах з побытавымі і гістарычнымі сцэнамі.

Сярэднявечны вітраж сабора
ў Шартры, Францыя.

У гэты позні перыяд разві-
ваецца і готыка ў *архітэктурны*
Вялікага Княства Літоўскага
(касцёлы св. *Станіслава*, св. *Мі-*
калая, св. *Ганны*, *бернардзінскі*
касцёл у Вільні, *цэрквы ў Сын-*
кавічах, *Мала-Мажэйкаве*, *Су-*
праслі і інш.). Тады ж да тра-
дыцыйных матэрыялаў, што
выкарыстоўваліся ў мураваных
будынках, дадаюцца, напры-
клад, *дахоўка* і *кафля*.

Дахоўка (чараніца) – будаўнічы матэрыял у выглядзе пласцінак з абпаленай гліны рознай формы, які выкарыстоўваецца для крыжыя дахаў.

Кафля – керамічныя пліткі дзеля абкладання і аздаблення ўнутраных наверхняў муроў, а таксама для печы, камінаў – як правіла, з рэльефамі і палівай.

Кафедральны сабор на Вавелі
ў Кракаве (XII–XIV стст.).
Фота аўтара.

Касцёл св. Ганны ў Вільні
(1495–1500).
Фота аўтара.

Раманская і гатычная архітэктура не абавязкова супрацьстаялі адна адной. Шмат якія будынкі пачыналі ўзводзіць у раманскім стылі, працягвалі ў гатычным, а нават у рэнесансавым і барочным стылях. Да характэрных прыкладаў належаць знакамітыя будынкі Кракава – *касцёл св. Войцеха* на Марыяцкім пляцы, а таксама *Кафедральны сабор на Вавелі*.

У *выяўленчым мастацтве* готыка вызначаецца падпарадкаванасцю вертыкальнаму рытму архітэктурных формаў, адметнымі выцягнутымі прапарцыямі, дынамізмам. Творы скульптуры і жывапісу часта ў алегарычнай форме ўвасабляюць думку пра грахоўнасць чалавечай натуры.

У *музыцы* Высокага і позняга Сярэднявечча ўдасканальваліся песняспевы, узніклі новыя жанры. У XI ст. у Італіі ўзнікла блізная да сённяшняй сістэма *танальнага запісу музыкі*, вынайздзеная музычным тэарэтыкам *Гвіда д'Арэца* (каля 992 – каля 1050). Сама

рэлігійная музыка паступова мянялася. У вялікіх касцёлах цяпер, акрамя салістаў (тэнараў) і звычайнага аднаго хору, у святочных набажэнствах бралі ўдзел некалькі хароў. Нярэдка набажэнствы суправаджаліся граннем аргана, якое ўсё больш распаўсюджвалася ў Заходняй Еўропе. Гэты час адметны пачаткам пашырэння *шматгалосся (поліфаніі)* ў спевах, якое пачыналася з двухгалосся (*арганума*). Першымі майстрамі арганума лічацца італьянскія кампазітары XI ст. *Леанін і Ператын*.

Шматгалоссе (поліфанія) – склад музыкі, заснаваны на спалучэнні некалькіх галасоў або музычных інструментаў пры іх сінхронным гучанні.

Паступовае распаўсюджванне ў касцельнай музыцы атрымаў *матэт*.

Матэт – жанр вакальнай шматгалоснай (напачатку трохгалоснай) музыкі, у якой аб'ядноўваліся некалькі самастойных мелодый з рознымі тэкстамі.

У XIV ст. рэфармуецца і традыцыйны жанр месы. Аўтарам першай *чатырохгалоснай* месы быў французскі кампазітар і паэт *Гіём дэ Машо* (каля 1300–1377).

Гіём дэ Машо, якога вядзе леў.
Мініяцюра (паміж 1380 і 1395).

У познім Сярэднявеччы нарадзілася і *свецкая музыка*. Найбольш яскрава ў ёй сябе праявілі правансальскія *трубадуры*, французскія *трувэры*, нямецкія *мінэзінгеры*, гаворка пра якіх пойдзе ў раздзеле пра сярэднявечную літаратуру. Існавала таксама *свецкая інструментальная (збольшага танцавальная) музыка*.

Адметнай з'явай стала і сярэднявечнае мастацтва танца. У гэты час былі вядомыя такія яго віды, як: *рытуальны* (танцы-працэсіі з нагоды рэлігійных святаў), *рэлігійны* (французскі *баладуар* і яго італьянская разнавіднасць *амбулаторы*), *прыдворны* (танцы-скокі *блэзнаў*) і *эпічны* (*пастаральныя танцы-карагоды, сальтарэла, трэска, трота, эстамп'е, рандо і інш.*).

Баладуар – сярэднявечны парны танец, які выконваўся з ужываннем пэўных непрыстойных жэстаў, пачынаючы з ранняга Сярэднявечча, у першы дзень года і ў першы дзень месяца траўня.

Сальтарэла – танец народнага паходжання васьмідольнага памеру; пасля яго звычайна выконваліся больш хуткія танцы, трэска і трота.

Памер (у музыцы) – лічбавы выраз метру (упарадкаванасці рытму), які вызначае падзел музычнага твора на такты і яго акцэнтацыю; такт – адзінка музычнага метру, што ўтвараецца чаргаваннем розных у сваёй сіле націскаў на долях такта, якая звычайна пачынаецца з самага моцнага з іх; доля – адзінка рытму, метру.

Эстамп'е – досыць хуткі парны танец з элементамі скокаў.

Рандо – танцавальна-вакальны жанр: выконваўся парай сольна пры адначасным спяванні куплетаў.

Народная (карнавальная) культура Сярэднявечча

Вытокі народнай культуры Сярэднявечча – у традыцыйных дахрысціянскіх святах еўрапейскіх народаў, што вядуць свой радавод яшчэ з эпохі антычнасці (узгадайма старагрэцкія Дыянісіі). Сцвярджэнне жыцця праз свята, карнавал неадлучнае ад самой прыроды чалавека, які здаўна імкнуўся да гульнёвага самавыражэння і мастацкай творчасці. Аднастайнасць і цяжкасці штодзённага жыцця забываліся ў лагоднай атмасферы бескарыслівай і п'янкай радасці. Святкаваць значыла ў той час супольна адчуваць цэласны характар навакольнага свету. Свята было асаблівым часам, перапынкам у яго звычайным колазвароце. Удзельнік святкавання-гульні пераходзіў як бы ў іншае вымярэнне, дзе панавала асаблівая атмасфера вольнага, нярэдка фамільярнага кантактавання людзей, паміж якімі ў «звычайным» жыцці існавалі непераадольныя саслоўныя, службовыя, узроставыя, сямейныя перашкоды. У народным святкаванні дамінаваў *харава пачатак*. Весаłosць і радасць, якія панавалі на сярэднявечным пляцы-рынку, давалі людзям псіхалагічную разрадку, пераадоленне хоць бы на кароткі час песімізму і Божага страху, уласцівага чалавеку Сярэднявечча.

Вольныя гульні і святкаванні часта выклікалі пераслед іх удзельнікаў з боку царквы: апошняй удавалася чыніць перашкоды свабоднаму развіццю народнага тэатра, звязанага з фальклорам. Але асобныя віды святаў (найперш вясковых) спарадзілі новыя народныя відовішчы – дзействы *гістрыёнаў*.

Гістрыёны¹ – у Еўропе ранняга і Высокага Сярэднявечча вандруюныя акторы, якія ладзілі паказы сваіх уменняў і талентаў у любых месцах, дзе магла сабрацца публіка. У Францыі іх называлі жанглёрамі, у Нямеччыне – шпільманамі, на ўсходнеславянскіх землях – скамарохаі.

¹ Гэты тэрмін мае этрускае паходжанне.

Гістрыёнам даводзілася быць адначасова і апавядальнікамі, і музыкамі, і танцорамі, і спевакамі, і акрабатамі, і дрэсіроўшчыкамі жывёл, і г. д. Гістрыёны аб'ядноўваліся ў асаблівыя брацтвы, што папаўняліся актарамі-аматарамі, якія вучыліся тэатральнаму майстэрству, хутчэй за ўсё, праз свой удзел у літургічных драмах, містэрыях, міраклях, маралітэ (у ролях чарцей або бытавых эпізадычных персанажаў).

Літургічная драма – інсцэніроўка ў дыялогах евангельскіх эпізодаў, якая да пачатку XIII ст. ладзілася непасрэдна ў каталіцкім касцёле, а пазней, пасля забароны, уведзенай Рымскім Папам Інакенціем III, – на перадкасцельным цвінтары.

Містэрыя – жанр рэлігійнай драматургіі, заснаваны на сюжэтах Бібліі, жыццй святых і царкоўных легендаў з мэтай узмацнення пачуццяў вернікаў.

Міракль – сярэднявечны рэлігійны драматычны твор, у якім паказваюцца цуды, здзейсненыя Божай Маці або святымі дзеля вырашэння людскіх праблем, найчасцей побытавых.

Маралітэ – рэлігійны драматычны твор часоў Сярэднявечча на вучальнага, маралізатарскага зместу; зместам твораў гэтага жанру найчасцей былі развагі чалавека пра Божую кару, рэлігійныя цноты, ушанаванне богаўгодных учынкаў.

Народная музыка ў сярэднявечнай Заходняй Еўропе складалася гістрыёнамі і менестрэлямі.

Менестрэль – сярэднявечны паэт-музыка ў Францыі і Правансе, які служыў пры двары рыцара ў якасці слугі трубадура або трувэра.

Філасофія Сярэднявечча

Заходняя *філасофская* думка эпохі Сярэднявечча дасягнула свайго найвышэйшага росквіту ў працах *Аўгусціна Аўрэлія* (354–430) і *Тамаша (Фамы) Аквінскага* (каля 1226–1274) – філосафаў заходняга хрысціянства і каталіцкай царквы.

Аўгустін Аўрэлій сцвярджаў, што мэтай жыцця кожнага чалавека ёсць пазнанне Бога і сваёй душы, а паколькі душа ёсць вобразам Божым і носіць у сабе Яго ідэю, то пазнанне праўды (ісціны) і Бога можа адбывацца ўнутры чалавечай асобы. Чалавек можа знайсці сапраўднае шчасце толькі ў Богу; лёс жа чалавечы залежыць ад Богае ласкі, і менавіта Ён вырашае, каму будзе дадзена шчасце пазнання душы і Боскага адкрыцця. У гэтым чалавеку можа дапамагчы царква. Паводле Аўгусціна Аўрэлія, значнасць чалавечае асобы вымяраецца яе ўнутранымі вартасцямі.

Падобныя погляды характэрныя і для Тамаша Аквінскага. Гэты філосаф, які стварыў хрысціянскую версію вучэння Арыстотэля, асабліва падкрэсліваў неабходнасць унутранага самаўдасканалвання асобы, змагання са спакусамі, найперш цялеснымі. Згодна з яго вучэннем, названым пазней *тамізмам*, чалавек, які прытрымліваецца нормаў этыкі, права і справядлівасці, ёсць не толькі добрым хрысціянінам, але і паўнаwartасным удзельнікам чалавечае супольнасці.

Еўрапейская літаратура Сярэднявечча

Літаратура еўрапейскага Сярэднявечча, натуральна, развівалася ў агульным філасофска-культурным рэчышчы, сфарміраваным дамінаваннем хрысціянскага светапогляду. Антычная цывілізацыя не была забытая сярэднявечнымі творцамі, але найбольшы ўплыў меў яе пазнейшы перыяд – гэта значыць хрысціянства. У той жа час, эпоха сапраўднага росквіту антычнай культуры прыпадала на дахрысціянскі перыяд. Матэрыяльным выразам гэтай пэўнай дысгармоніі ў развіцці новых еўрапейскіх літаратур быў распад ранейшага адзінага патоку літаратуры на

літаратуру і фальклор. Антычнасць не ведала традыцыі вуснай народнай творчасці ў сэнсе нечага прынцыпова адрознага ад творчасці пісьмовай. У старажытных грэкаў вусная творчасць арганічна пералівалася ў пісьмовую, а тэатр, наадварот, уносіў пісьмовае слова (драматургію) у народ. Хрысціянскі ж светапогляд прызчыў такому працэсу, бо тут бачыўся «паганскі дух». Таму менавіта фальклор быў той невычэрпнай крыніцай, якая жывіла ўсю сярэднявечную літаратуру. Другой яе крыніцай была *антычная культурная спадчына*, найперш лацінская, бо грэцкае мастацтва да самога Адраджэння ў Заходняй Еўропе было амаль не вядомае, а ва Усходняй Еўропе распаўсюджвала свой уплыў у новай, візантыйскай інтэрпрэтацыі. На Захадзе *лацінская мова* зрабілася мовай набажэнстваў, царкоўнай пісьмовасці, дзяржаўнай адміністрацыі, свецкай літаратуры. Пазней гэты ўплыў у значнай ступені ахапіў і беларускія землі. Ва Усходняй Рымскай імперыі гэтую ж ролю выконвала грэцкая мова, а на землях усходніх і паўднёвых славян – у значнай ступені *стараславянская мова*. Не дзіва, што галоўныя літаратурныя помнікі першага і другога перыяду еўрапейскага Сярэднявечча (да XII–XIII стст.) ствараліся найперш на лацінскай, грэцкай і стараславянскай (з IX–X стст.) мовах. Мясцовыя жывыя мовы пачалі ўваходзіць у трываласць прыгожае пісьменства толькі з XI–XII стст. на Захадзе і з XIII–XIV стст. на Усходзе.

Розныя гістарычныя сведчанні пераконваюць, што пісьмовасцю нашы продкі ў Беларусі пачалі карыстацца не пазней як ад пачатку X ст. (ранейшыя *рунічныя* пісьмёны пакуль што не расшыфраваныя). Пісьмовасць на *стараславянскай* (старабалгарска-македонскай) мове заснавалі выдатныя асветнікі IX ст. *Кірыл і Мяфодзій*, якія паходзілі з Македоніі. На гэтай мове былі створаныя і першыя вядомыя нам помнікі літаратуры Беларусі. Прычым калі ў царкоўна-рэлігійных творах ужывалася досыць чыстая (*царкоўнаславянская*) версія мовы, набліжаная да мовы Бібліі Кірылы і Мяфодзія, дык у творах свецкага характару чым далей, тым яскравей выяўляліся рысы тагачаснай жывой мовы нашага народа.

Хрысціянская рэлігійная літаратура і яе найважнейшыя жанры

Вышэй мы вялі гаворку пра найважнейшыя прычыны таго, што еўрапейская літаратура Сярэднявечча – асабліва яго першага перыяду – знаходзілася пад велізарным уплывам царквы. Галоўным (а для абсалютнай большасці – адзіным) творам, які мог прачытаць сярэднявечны пісьменны чалавек, была, безумоўна, Біблія.

Зразумела, значная большасць літаратурных твораў, якія звычайна перапісваліся вучонымі манахамі ў *скрыпторыях*, гэтай пары мела рэлігійны характар.

Скрыпторый – майстэрня рукапіснай кнігі ў кляштары (манастыры).

Гэтая літаратура выпрацавала і свае спецыфічныя жанры.

Найважнейшыя жанры рэлігійнай літаратуры Сярэднявечча (табліца)

<i>Лірыка</i>	<i>Эпас</i>	<i>Драма</i>
Малітва, песня-гімн, канон, казань (слова, пропаведзь), кандак, трапар	Жыццё, хаджэнне, апокрыф	Літургічная драма, містэрыя, маралітэ, міраклё

Галоўным лірычным жанрам, які ведалі (прынамсі, на памяць, у вуснай форме) шматлікія вернікі хрысціянскай царквы, была, несумненна, *малітва*.

Яан Залатавусны.

24 малітвы на кожную гадзіну дня і ночы

1. Госпадзі, не пазбаў мяне нябесных Тваіх даброт.
2. Госпадзі, збаў мяне ад вечных мук.
3. Госпадзі, розумам ці думкаю, словам ці ўчынкам саграшыў я, прабач мне.
4. Госпадзі, збаў мяне ад ўсякага няведання і забыцця, і маладушнасці, і скамянелае нячуласці.
5. Госпадзі, збаў мяне ад усякае спакусы.
6. Госпадзі, прасвятлі маё сэрца, азмрочанае ліхою пажаднасцю.
7. Госпадзі, я, як чалавек, саграшыў, Ты ж, як Бог шчодры, памілуй мяне, бачачы немац душы маёй.
8. Госпадзі, пашлі благадаць Тваю ў дапамогу мне, каб я праславіў імя Тваё святое.
9. Госпадзі Ісусе Хрысце, запішы мяне, раба Твайго, у кнізе жыцця і падай мне добры скон.
10. Госпадзі Божа мой, хоць я і нічога добрага не зрабіў перад Табою, але дай мне па благадаці Тваёй пакласці добры пачатак.
11. Госпадзі, акрапі сэрца маё расою благадаці Тваёй.
12. Госпадзі неба і зямлі, памяні мяне, грэшнага раба Твайго, паскуднага і нячыстага, у Царстве Тваім. Амінь.
1. Госпадзі, у пакаянні прымі мяне.
2. Госпадзі, не пакінь мяне.
3. Госпадзі, не ўвядзі мяне ў напасць.
4. Госпадзі, дай мне думку добрую.
5. Госпадзі, дай мне слёзы, і памяць пра смерць, і замілаванне.
6. Госпадзі, дай мне жаданне спавядацца ў грахах маіх.
7. Госпадзі, дай мне пакорлівасць, цнатлівасць і паслухмянасць.
8. Госпадзі, дай мне цярпенне, велікадушнасць і лагоднасць.
9. Госпадзі, усялі ў мяне карань добра – страх Твой – у сэрца маё.
10. Госпадзі, спадобі мяне любіць Цябе усёю душою маёю і розумам і выконваць ва ўсім волю Тваю.
11. Госпадзі, ахавай мяне ад ліхіх людзей, і ад дэманаў, і ад страсцей, і ад усякае іншае неналежае рэчы.
12. Госпадзі, Ты ведаеш, што робіш Ты, як жадаеш, няхай будзе воля Твая і ўва мне, грэшным, бо Ты благаслаўлены на векі. Амінь.

Пераклад протаерэя Сяргія Гардуна.

Да найбольш вядомых песняў-гімнаў належыць, напрыклад, «Багародзіца», якая, паводле меркавання шэрагу даследчыкаў, мае ўсходнеславянскае паходжанне.

Невядомы аўтар. Багародзіца

(Песнь а вялебнай дзявіцы панне Марыі, XIII–XVI ст., урывак)

Багародзіца, дзявіца,
Багаславена Марыя,
У Твега сына,
Гаспадзіна,
Зволена Марыя,
Зычы ж нам,
Спусці нам.
Кірые элейсан!¹

Твега сына хрысціцеля,
Збавіцеля,
Услыш глосы.
Напоўні ж мыслі чалавечы.
Слыш малітвы,
Як жа мы
Просімы:
Дай на свеце
Збожны прэбыт,
Па жываце
Райскі пабыт.
Кірые элейсан!

Нарадзіўся для нас
Сын Божы:
У то веруй,
Чалавеча кожды,
Іж Пан Бог
Праз свой труд
Уцяў д'яблу строжа...

¹ Божа, змілуйся! (грэцк.).

Сярод эпічных жанраў рэлігійнай літаратуры галоўнае месца займае *агіяграфія*.

Агіяграфія – група жанраў хрысціянскай рэлігійнай літаратуры, аб’яднаных мэтай расказаць вернікам пра жыццё, богаўгодныя ўчынкі пэўных асоб, якія прызнаныя або павінны быць прызнаныя святымі.

Да агіяграфічных твораў належаць *жыцці і хаджэнні*, а таксама *легенды* пра святых. Для твораў такога кшталту характэрны агульны сюжэт.

Жыццё – агіяграфічны твор, у якім гаворка звычайна ідзе пра аскета, службу Богага, які выракаецца шмат якіх зямных уцех, цярпіць нястачу або пакуты ў імя хрысціянскай веры і царквы.

Сваімі жыццямі, напісанымі на грэцкай мове, найбольш вядомая літаратура Візантыі.

«*Лаўсаік*», або апаবাদанне пра жыццё святых і дабраслаўлёных айцоў, – твор *Паладыя Эленапольскага*, складзены ў 419–420 гг. Ён прысвечаны жыццям хрысціянскіх манахаў айцоў-пустэльнікаў Егіпта. «*Лаўсаік*» быў напісаны на просьбу еўнуха Лаўса, начальніка пры царскім ложы візантыйскага імператара Феадосія. У гонар яго імя кніга і атрымала назву. Сваё падарожжа Паладый здзейсніў па Егіпце, як можна бачыць са зместу самой кнігі, з 388 па 404 г. Кніга атрымала шырокае распаўсюджанне і была пазней перакладзеная на царкоўнаславянскую мову.

Паладый Эленапольскі. 3 «Лаўсаіка».

Пра Нафанаіла

Спаміж старажытных святых быў адзін слынный падзвіжнік Хрыста, які меў імя Нафанаіл. Я не заспеў яго сярод жывых: ён спачыў за пятнаццаць гадоў да прыходу майго ў гару. Але, спаткаўшыся з сучаснікамі і папличнікамі гэтага святога, я ахвотна распытваў іх

пра слаўныя ўчынкі гэтага мужа. Яны паказалі мне і келлю яго, у якой ніхто ўжо не жыве з прычыны блізкасці яе да людскіх паселішчаў. Блажэнны пабудаваў яе яшчэ тады, калі пустэльнікі тут былі рэдкія. Вось што апавялі мне пра яго апосталы.

Ён вырашыў для сябе ўвесь час заставацца ў келлі і ніколі не адступаўся ад гэтага правіла. Д'ябал, які ўсіх зводзіць і спакушае, спакусіў спачатку і яго – наведў на яго тугу і прымусіў выйсці з келлі. Святому здалося сумна ў ранейшай келлі, ён пакінуў яе і пабудаваў сабе іншую, бліжэй да паселішча. Калі ён закончыў яе і пражыў у ёй тры ці чатыры месяцы, з'яўляецца ноччу д'ябал у выглядзе ката з бізуном, у валасяніцы, і пачынае моцна ляскаць бізуном. Блажэнны Нафанаіл, угневаўшыся на яго, сказаў яму: «Хто ты і як ты наважыўся чыніць гэта ў маім прытулку?» Д'ябал адказваў: «Я той, які прымусіў цябе выйсці з ранейшай келлі; цяпер я прыйшоў выгнаць цябе і з гэтай». Блажэнны Нафанаіл, даведаўшыся, што быў раней спакушаны, адразу вярнуўся ў ранейшы прытулак і цягам трыццаці сямі гадоў аніводнага разу не выходзіў за парог, супраціўляючыся д'яблу, які столькі яму рабіў, каб прымусіць яго выйсці з келлі, што немагчыма і расказаць пра тое. Між іншым, ненавіснік добра ужыў і наступную хітрасць, каб прымусіць падзвіжніка адступіцца ад прынятых правілаў.

Неяк сем святых епіскапаў наведалі святога Нафанаіла, і ён ледзьве не парушыў свайго зарок. Калі епіскапы пасля наведвання памаліліся і па малітве выйшлі, падзвіжнік не зрабіў ні кроку, каб не правесці іх і не саступіць ненавісніку добра. Тады дыяканы епіскапаў казалі святому: «Ты, айцец, паказваеш гардыню тым, што не праводзіш епіскапаў». Ён сказаў ім: «Я паважаю уладыкаў маіх епіскапаў і шаную ўвесь клір; я грэшнік, адрынуты ўсімі людзьмі. Але, па сваім абяцанні, я памёр для ўсяго гэтага і для ўсяго жыцця. У мяне ёсць патаемная мэта, чаму я і не праводзіў епіскапаў; я ведае Госпад, Які ведае таямніцы сэрца майго».

Д'ябал, такім чынам не дасягнуўшы сваёй мэты, прыняў ізноў іншы выгляд. За дзевяць месяцаў да скону падзвіжніка ён з'яўляецца ў абліччы дзесяцігадовага хлопчыка, і быццам паганяе асла, які вязе кошык са збожжам. Познім вечарам паблізу келлі падзвіжніка асёл упаў, і хлопец закрычаў: «Абба Нафанаіл, змілуйся нада мною і падай мне руку!» Айцец, пачуўшы голас хлопчыка, адчыніў дзверы і, стоячы ўнутры келлі, мовіў: «Хто ты і чаго хочаш ад мяне?» Д'ябал адказваў яму: «Я служка такога і такога брата-манаха і вязу хлеб; бо ў яго вячэ-

ра любові, і заўтра, на ютрань Суботы, патрэбныя будуць прасфоры. Малю цябе, не пакінь мяне, каб не з'елі мяне гіены». (У тых мясцінах водзіцца шмат гіенаў.)

Блажэнны Нафанаіл стаяў у нерашучасці; пачуццё спагады моцна ўзбудзілася ў ім, сэрца яго абурылася, і, разважаючы, як учыніць з хлопчыкам, ён прамовіў сабе: «Я мушу або пераступіць заповет (пра службу блізкім), або адступіцца ад свайго правіла (не выходзіць з келлі)». Нарэшце, падумаўшы з глыбокай павагай, ён сказаў сам сабе: «Лепш мне не парушаць майго правіла, якое я выконваю столькі гадоў, каб пасароміць і перамагчы д'ябла». Потым, памаліўшыся Госпаду, падзвіжнік сказаў таму хлопчыку: «Паслухай, хлопец ці хто б ты ні быў, я веру і служу Таму, Хто валадарыць над усім жывым. Калі ты сапраўды маеш патрэбу ў дапамозе, то мой Бог узычыць табе яе, і ані гіены, ані што-кольвечы іншае не пашкодзіць табе; а калі ты – спакушальнік, то і гэта адкрые мне мой Бог праз тое, што будзе з табою». І, зачыніўшы дзверы, падзвіжнік адышоў у глыбіню келлі. А д'ябал, пасаромлены і гэтаю паразаю сваёю, перакінуўся ў вихор і знік з шумам, падобным да таго, які робяць дзікія аслы, калі бягуць. Такая перамога дабраслаўлёнага Нафанаіла, такія і падзвіжніцкія дабрачыннасці і непакіснае змаганне яго з праціўнікам; такое яго жыццё і слаўны канец праведніка.

Пераклад аўтара.

Сярод найбольш вядомых жыццёў, створаных у Заходняй Еўропе, можна прыгадаць лацінамоўнае «*Жыццё св. Блафмака Іянійскага*» немца *Валафрыда Страба* (IX ст.), ананімныя стараірландскае «*Жыццё св. Брэндана*» (X ст.), старафранцузскае «*Жыццё св. Аляксея*» (XI ст.), старапольскую версію апошняга твора «*Легенда пра св. Аляксея*» (XV ст.) і шэраг іншых твораў.

Вельмі папулярны гэты жанр быў на ўсходнеславянскіх тэрыторыях, дзе, як вядома, пачынаючы з канца X ст. пачало досыць хутка распаўсюджвацца хрысціянства. На кіеўскіх землях былі створаны такія вядомыя помнікі жыццёвай літаратуры, як «*Сказанне пра Барыса і Глеба*» (каля сярэдзіны XI ст.) і «*Жыццё Феадосія Пячэрскага*» (канец XI або пачатак XII ст.).

На старабеларускіх землях таксама ўзніклі дасканалыя літаратурныя творы гэтага жанру. Сярод іх найперш трэба назваць

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай» (канец XII – пачатак XIII ст.) і *«Жыццё Аўрамія Смаленскага»* (сярэдня XIII ст.), напісанае манахам Яфрэмам, або *«Жыццё віленскіх пакутнікаў Яана, Антонія і Яўстафія»* (канец XIV ст.).

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай»

Гэты твор прысвечаны ўнучцы полацкага князя Усяслава Чарадзея, нашай славунай асветніцы Прадславе (у манастве Еўфрасінні), якая жыла ў XII ст. Напісаны ён стараславянскаю моваю, у якой, аднак, прыкметны ўплыў тагачасных жывых беларускіх гаворак.

У *«Жыцці Еўфрасінні Полацкай»* у храналагічнай паслядоўнасці паказаны жыццёвы шлях гераіні. Яна паўстае як асоба, якая з маладых гадоў цягнецца да ведаў, да духоўнага спажытку і самаўдасканалення. Падзеі ў творы разгортваюцца паступова. Кульмінацыя твора – у апаведзе пра тое, як зусім яшчэ маладзенькая князёўна Прадслава вырашае назаўсёды сысці ў манастыр, адлучыць сябе ад свецкага жыцця. Існуе версія, што гэтае жыццё было напісана стрыечнай сястрой Еўфрасінні Полацкай *Звеніславай Барысаўнай* (у манастве – *Еўпраксія*, пам. у 1202).

Невядомы аўтар (магчыма, Звеніслава Барысаўна).

**Аповесць жыцця і смерці святой, блажэннай
і найпадобнейшай Еўфрасінні, ігуменні манастыра
святога Спаса і найсвяцейшай ягонаі маці, што ў горадзе
Полацку.**

Багаславі, Ойча!

Пахвалёны Госпад Бог Ізраіля, Бог Аўраама, Бог Ісаака, Бог Іакава, не мёртвых Бог, але жывых. Праведныя бо і пасля смерці жывуць; як кажа Саламон у прыповесцях: «Праведнікі ў вяках жывуць, і ад Госпада іх узнагарода, і клопат пра іх ад Усявышняга». Таму атрымаюць яны вянец з рукі Госпада». Так і ёсць. І яшчэ скажам пра іх: «Прыйдзіце ўсе, хто жыве ангельскім жыццём у пустэльніх і ў гарах: старыя – адкінуўшы немач, маладыя – скачучы, быццам алені, – сыдзіцеся ўсе».

Хачу бо даць вам трапезу з такіх страваў, каб, паеўшы, узвесьлялі вы свае душы. Бо гэтая трапеза ад страваў нятленных – не тая, што дае асалоду гартані і чэрава насычае, але тая, што душу весяліць і розум умацоўвае на добрыя дзеі. Калі будзе хто есці яе, дык, насыціўшыся, болей не ўжадае, як мовіць Пісанне: «Не заморыць голадам Госпад праведных душы». Але вернемся да таго, з чаго пачалі мы аповесць. Вы ж, дабрачынныя слухачы – князі і баяры, царкоўнікі і пачэсныя сонмы святых, што живуць у манастырах, і простыя людзі, – прыйдзіце на гэтую казань, паслухайце ўважліва, адкрыўшы вушы свае, памякчыўшы нівы сэрцаў вашых, і прыміце ў іх насенне ўратавальнага жыцця найпадобнейшай той, яе подзвігі й працу святую, і любоў да Бога. Скажам спярша пра тое, як яна нарадзілася і гадавалася, як узрасла і як пайшла следам за сваім жаніхом Хрыстом.

Быў у горадзе Полацку князь Усяслаў, і меў жа ён многа сыноў. І быў у яго меншы сын імем Георгій, ад якога і нарадзілася шчаснае тое дзяўчо. І ўзрадаваліся бацькі яе нараджэнню разам з усімі роднымі. А праз колькі дзён наказалі хрысціць яе, і хрысцілі яе ў імя Айца, Сына і Духа Святога. І гадала яе карміцелька, і расло дзень за днём немаўля, жывячы малаком цела, а душу напаўняючы Духам Святым. І дзяўчына была вельмі здольная да кніжнай навукі, нават не дасягнуўшы яшчэ паўналецця, і было гэта плёнам малітвы. Так любіла вучэнне яна, што дзівіўся бацька яе з любові такой да навук. І па ўсіх гарадах разышлася слава пра яе мудрасць, і добрыя здольнасці да навук, і красу цялесную, бо была яна прыгожая надта абліччам. Харакство ж яе многіх слаўных князёў прыводзіла да бацькі яе: хацеў кожны з іх заручыць яе сыну свайму. І многія часта прасілі згоды на гэта ў бацькі яе, але адказваў той: «Няхай спраўдзіцца воля Госпада!»

Адзін жа з князёў, найбольш слаўны княжэннем сваім і багаццем, паслаўшы да бацькі яе, папрасіў выдаць дачку за сына свайго. І калі споўнілася дзяўчыне дванаццаць гадоў, пачаў казаць бацька яе да княгіні: «Варта аддаць ужо за князя Прадславу» (так бо назвалі яе да хрышчэння). Яна ж адказала: «Хай спраўдзіцца воля Бога і твая, княжа!» Прадслава ж, пачуўшы ўсё тое, падумала, – ці праўдзівей сказаць: Святым Духам напоўніўся розум яе, – і сказала сабе: «Што будзе, калі бацька надумае аддаць мяне замуж? Калі здарыцца так, смутку гэтага свету нельга будзе пазбыцца!» І яшчэ сказала сабе: «Што ж учынілі нашыя роды, якія былі да нас? Жаніліся і выходзілі замуж і княжылі,

але не вечна жылі; жыццё іх праплыло, і загінула, іхняя слава, быццам прах, горай за павуцінне. Затое жанчыны, што жылі раней і, узяўшы мужчынскую моц, пайшлі следам за сваім Жаніхом, і целы свае аддалі на пакуты, і паклалі галовы пад меч, а іншыя хоць і не схілілі шыі свае пад жалеза, але мечам духоўным адсеклі плоцкія асалоды, аддаўшы целы пасту, чуйнаванню і малітоўнаму кленчанню, і ляжанню зямельнаму – тых памятаюць на зямлі, іх імёны напісаныя на нябёсах, дзе яны з ангеламі Бога ўсхваляюць. А слава гэтая – пыл і попел, быццам дым разыходзіцца і нібы пара водная гіне!» Так яна думала ў сэрцы сваім, а розум яе больш узмацняўся на любоў Божую. І адзіная думка легла на сэрца яе, бо казала сабе: «Ці не было б лепей за гэтае жыццё паstryгчыся ў манашкі і быць пад ігуменнай, і слухацца сёстраў, і вучыцца, як Божы страх сцвердзіць у сэрцы сваім і як скончыць жыццё?» І, гэтак вырашыўшы, пайшла ў манастыр пакрыёма ад бацькі і маці і ад усіх родных.

У тыя гады ігуменняю была княгіня Раманава. Прыйшоўшы да яе, Еўфрасіння прасіла, каб дазволіла тая прыняць ёй ангельскі воблік і далучыцца да інакіяў, што жылі там, і быць пад Хрыстоваю ўладай. І ўгледзела шчасная тая жанчына яе маладосць і квітучы ўзрост, і сумелася, і стала пакутаваць цэлам, і сэрцам жахнулася, і схіліла твар да зямлі, і надоўга ўкленчыла, і схілілася, і ўбачыла маладосць яе, уздыхнула і, плачучы, гэтак сказала: «Дзіця! Як магу я такое ўчыніць? Твой бацька даведаецца і гнеў свой абрыне на маю галаву. Ды і маладая ты яшчэ векам, каб несці цяжар манаскага жыцця. І як здолееш ты пакінуць княжэнне і славу гэтага свету?» І адказвала ёй шчасная тая дзяўчына: «Панна і маці! Усё відочнае на гэтым свеце прыгожае і слаўнае, але хутка мінае, як сон, альбо вяне, бы квет; вечнае ж і невідочнае ў вяках жыве, як гаворыць Пісанне: Вока не бачыць, і вуха не чуе, і на сэрца чалавеку не прыйдзе, што рыхтуе Бог тым, хто любіць Яго. Ці дзеля бацькі майго не хочаш паstryгчы мяне? Не яго бойся, панна мая, а Бога пабойся, Які ўладарыць над усімі стварэннямі; не пазбаў мяне ангельскага чыну!»

Шчасная ж тая княгіня здзівілася розуму дзяўчыны і яе любові да Бога і загадала выканаць волю яе. І абвясціў яе іерэй, і паstryг яе, і даў ёй імя Еўфрасіння, і апрануў яе ў чорныя рызы. І багаславіла яе ігумення багаслаўненнем святых айцоў, гэтак мовячы: «Наследуй, дзіця, жанчынам, што жылі раней цябе: Фяўронні і Еўпраксіі і многім

іншым, якія цярпелі дзеля Хрыста, і дасць Госпад табе перамогу і сілу на супраціўніка нашага д'ябла!» І так ёй сказаўшы, адпусціла яе ў сваю келлю.

І калі ўведаў усё тое бацька яе, адразу ж пайшоў у манастыр, і ў ропачы рваў на сабе валасы, і цалаваў дачку замілавана, і казаў: «Гора мне, дзіця маё! Што ж ўчыніла ты мне, прынёсшы душы маёй смутак! Што ж раней не сказала ты мне намеру свайго? Дзіця маё салодкае, жаль агортвае сэрца маё! О гора мне, дзіця маё мілае! Як абміне твая дабрыня спакусы варожыя? Ужо трэба мне плакаць душою маёю аструпянelay да Госпада Бога майго, каб увайшла ты ў Царства Яго!» І смуткаваў па ёй увесь дом яго. Найпадобнейшая ж Еўфрасіння не зважала на смутак бацькі свайго, але, як добры ваяр, узброілася супраць ворага свайго д'ябла, і стала жыць у манастыры ў паслушэнстве ігуменні і ўсім сестрам, і ўсіх пераўзыходзіла ў посце, малітвах, чуйнаванні начным. І з таго часу яшчэ руплівейшаю стала, збіраючы дабрачынныя думкі ў сэрцы сваім, як пчала – мёд у соты.

Так жыла яна нейкі час у манастыры, а пасля папрасіла епіскапа Ілью, што кіраваў пасадам Святой Сафіі ў Полацку, каб той дазволіў ёй жыць у царкве Святой Сафіі ў мураванай келлі. І ён дазволіў ёй жыць там. І яна увайшла туды, і ўчыніла найпадзвіжнейшы подзвіг посту, і пачала пісаць кнігі сваімі рукамі, і прыбытак ад продажу іх аддавала тым, хто быў у нястачы.

Так жыла яна там пэўны час. І ў адну ноч легла яна адпачыць пасля доўгіх стаянняў на малітве да Бога, і ўбачыла праяву: узяў яе ангел і павёў туды, дзе была цэркаўка Святога Спаса, метохія Святой Сафіі, што людзі завуць Сяльцом. І паказаў яе ангел Госпадавы, кажучы так: «Еўфрасіння! Тут належыць быць табе!» Яна ж, абудзіўшыся, вельмі здзівілася, кажучы: «Што гэта значыць?» І ў тую ж ноч бачыла гэтае тройчы. І, абудзіўшыся ад сну, узнялася са страхам, славячы Бога й гаворачы: «Слава Табе, Божа, слава Табе, што даў мне ў гэтую ноч бачыць светлае аблічча ангелава!» І пачала пасля чытаць псалом: «Гатовае сэрца маё, Божа, гатовае сэрца маё! Зноў да Цябе прыбягаю ад чэрава маці маёй! Ты – Бог мой; паводле жадання Свайго ўчыні мне, рабе Сваёй!» І скончыла ютрань.

Той жа ночы явіўся той ангел епіскапу Ілью, кажучы: «Увядзі рабу Божую Еўфрасінню ў цэркаўку Святога Спаса на святым месцы, званым Сяльцом, бо яна вартая Царства Нябеснага; як духмянае міра,

узыходзіць да Госпада малітва яе, як вянец на галаве царавай, спачывае на ёй Дух Святы, і як сонца ззяе над усёю зямлёю, так празьёе жыццё яе прад Божымі ангеламі! «Епіскап жа ўзняўся хутка са страхам і трымценнем і прыйшоў да Еўфрасінні. Тая ж, пабачыўшы епіскапа, пакланілася яму і сказала: «Багаславі, святы Уладыка!» Ён жа адказвае: «Бог няхай багаславіць цябе, дзіця, і надасць табе цярпення і сілы на ўсіх ворагаў відочных і невідочных!» Яна ж пакланілася і сказала: «Амін. Хай учыніцца мне паводле слова твайго, святы ўладыка!» І села.

Адкрыў жа той шчасны епіскап вусны свае і пачаў з ёю гутарыць пра ратунак душы. Шчасная ж Еўфрасіння прымала словы яго ў жытніцу душы сваёй, быццам насенне, якое радзіла: адно – 30, другое ж – 60 альбо 100. І доўга гутарыў з ёю епіскап, і пасля сказаў так: «Дачка! Хачу слова мовіць табе; ты ж прымі з любоўю яго!» Яна ж кажа: «З радасцю, найпадобнейшы ойча, прыму слова тваё, быццам дар шматкаштоўны!» І гаворыць епіскап: «Ведаеш, дзіця, што царква, дзе жывеш ты, – саборная; тут усе людзі збіраюцца, і нядобра табе быць тут. Але ж ёсць цэркаўка Святога Спаса ў Сяльцы, дзе брація наша ляжыць – епіскапы, што былі да нас. Калі Бог успаможа, дык малітвамі іх і працай тваёю ўзвялічыцца гэтае месца!»

Еўфрасіння, пачуўшы словы епіскапа, узрадавалася душою і ўзвяслілася сэрцам, веры даўшы яўленню ангела і таму, што бачыла і чула ад яго. І прамовіла да епіскапа: «Хай паможа мне Бог тваімі святымі малітвамі, ойча!»

І паклікаў тады епіскап князя Барыса, дзядзьку яе, і бацьку яе Георгія, і найпадобную Еўфрасінню, і пачэсных мужоў, і, зрабіўшы іх сведкамі, мовіў: «Вось, аддаю Еўфрасінні месца Святога Спаса пры вас, каб пасля маёй смерці ніхто не судзіўся за гэты дарунак мой». І чулі гэта абодва князі і баяры ўсе ад епіскапа, і пакланіліся яму, кажучы гэтак: «Сапраўды, уладыка святы: сам Бог уклаў у тваё сэрца клопат апекавацца над гэтай дзяўчынаю». Еўфрасінні ж казалі: «Ідзі і паслухай епіскапа, учыні, што ён табе скажа, бо ён усім нам айцец, і трэба слухаць яго». Еўфрасіння ж, узняўшы з усмешкаю твар на іх, мовіла: «Іду з радасцю; як Бог мне накажа, так і будзе; хай будзе на мне воля Госпада!»

Князі ж і баяры ўсе, пачуўшы гэтыя словы найпадобнейшае Еўфрасінні, узрадаваліся і, атрымаўшы багаслаўленне епіскапа, пакланіліся Еўфрасінні, цалавалі з любоўю яе і раз'ехаліся па дамах. А Еўфрасіння,

памаліўшыся ў Святой Сафіі, атрымаўшы багаславенне епіскапа, тае ж ночы ўзнялася і, узяўшы з сабою адну манашку, прыйшла на месца, званае Сяльцом, дзе стаяла царква Святога Спаса. І ўвайшла ў царкву, і пакланілася, і прамовіла так: «Ты, Госпадзе, даючы святым Сваім апосталам завет, казаў: «Не насіце з сабою нічога, апроча посаха». Я ж, слухаючыся слова Твайго, прыйшла на гэтае месца, нічога не ўзяўшы з сабою, маючы ў сабе толькі слова Тваё: Госпадзе, памілуй! А з маёмасці ўсяе ёсць у мяне адно гэтыя кнігі, з якіх мае ўцеху душа і ўзвясляецца сэрца. І, апроча трох хлябоў, больш не маю нічога, толькі Цябе, успаможніка і карміцеля. Бо Ты – Айцец убогім, адзенне распранутым, памочнік пакрыўджаным, надзея расчараваным. Хай жа нахвалена будзе імя Тваё на рабе Тваёй Еўфрасінні ад сёння й давеку! Амін». Сказаўшы гэта, пайшла з царквы і пачала руплівейшай быць на малітву да Бога.

Пажыўшы тут пэўны час, паслала яна да бацькі свайго з такімі словамі: «Пусці да мяне сястру маю Градзіславу, – так назвалі яе бацькі, – каб навучылася грамаце». І пусціў яе бацька. І Еўфрасіння рупна вучыла яе ратаванню душы, а тая рупна прымала, нібы ўрадлівая ніва, памякчыўшы сэрца сваё і кажучы гэтак: «Госпад Бог хай наставіць мяне на ратунак душы тваімі святымі малітвамі, панна!» Так казала яна. Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, прывёўшы яе ў царкву, наказала іерэю, каб той, абвясціўшы, апануў яе ў рызы манаскія, і дала ёй імя Еўдакія. Праз колькі дзён прыслаў па яе бацька, кажучы: «Адпусці ўжо сястру да мяне». Тая ж гэтак адказвала: «Не навучылася яшчэ ўсёй грамаце».

Бацька ж, даведаўшыся, што ад яго ўпотаі пастрыгла сястру, раз'юшыўся на найпадобнейшую Еўфрасінню і, палаючы сэрцам, прыехаў да манастыра і казаў: «Дзіця маё, што ты ўчыніла! Дадала ты сэрцу майму жалю да жалю і смутку да смутку!» І так мовіў ён ад гаротнага сэрца свайго, і рэкі слёзаў ліліся з вачэй яго. І казаў ён, з любоўю абдымаючы Еўдакію: «Дзеці мае! Ці ж дзеля гэтага вас нарадзіў я, ці ж на тое ўздавала вас маці? Дзеля чаго шлюб вам рыхтаваў? І няўжо палац і шлюбныя шаты вашыя ператворацца ў гора маё! Дзеці мае любасныя, што вы мне ўчынілі? Заместа радасці сэрца маё вы напоўнілі горкім смуткам!» І усе баяры, чуўшы жаль князя свайго, горка плакалі аб яго марным смутку. Шчасная ж Еўфрасіння адказвала бацьку: «Што турбуешся ты пра нас? Маём бо мы заступніка і ўспаможніка

адзінага – Бога!» Але, мала сущешаны гэтымі словамі найпадобнейшае Еўфрасінні, паехаў бацька яе да свайго дому. А Еўдакія жыла ў манастыры сястры свай у паслушэнстве. Шчасная ж Еўфрасіння нястомна малілася Богу, каб зладзіў Ён тое месца.

Была ж у месце Полацкім князеўна Звеніслава Барысаўна, якая прынесла аднойчы ўсе свае рэчы залатыя і шматкаштоўныя шаты да Еўфрасінні і сказала: «Панна і сястра! Не патрэбная мне гожаць гэтага свету. Аддаю ўсё Святому Спасу, а сама хачу схіліць галаву сваю пад Хрыстова ярмо!» Яна ж прыняла сястру з радасцю і наказала іерэю пастрыгчы яе, і назвала яе Еўпраксіяй. І пачала тая жыць у манастыры ў малітвах, з адзінаю думкаю пра Бога. І былі яны, як адна душа ў двух целах. Пасля ж гэтага паставіла Еўфрасіння царкву каменную Святога Спаса, і збудаваў тую царкву за 30 тыдняў.

І тут хачу вам, братове, расказаць пра дзіва. Быў муж Іван, прыстаўнік над майстрамі царкоўнымі. І колькі разоў на досвітку чуў голас ён, які прамаўляў: «О Іване! Узрушся, ідзі на будоўлю царквы Уседзяржыцеля Спаса!» І аднойчы ён узняўся і прыйшоў да шчаснае Еўфрасінні і сказаў ёй: «Ці не ты, панна, па мяне пасылаеш, каб я ўзяўся за працу?» А яна адказвае: «Не». Але, падумаўшы, кажа яму шчасная тая жанчына: «Нават калі і не я цябе ўзрушваю, усё адно паслухай шчыра і ўважліва таго, хто цябе кліча на гэтую працу». І скажу вам яшчэ пра адно дзіва, добрыя слухачы. Ужо збудавана была царква тая, але крыху не хапіла плітаў, і не было чым скончыць вярхі. І шукалі, але не знайшлі нічога. І зажурылася Еўфрасіння, і, уздыхаючы, мовіла: «Слава Табе, Уладар Уседзяржыцель і чалавекалюбча! Ты, Хто даў нам вялікае ўсё, дай і меншае, каб завяршылася царква Твая!» Так яна памалілася, а назаўтра па Божай волі знайшліся пліты ў печы, і ў той самы дзень скончана была царква і ўнесены крыжы.

Найпадобнейшая ж Еўфрасіння, угледзеўшы завершаную царкву, ўзрадавалася душою. І асвятліла царкву, і была радасць вялікая ўсім хрысціянам. І сабраліся князі і ўладарныя мужы, і інакі з інакіямі, і просты люд, і адбылося вялікае свята, і святкавалі шмат дзён, а пасля разышліся. І бачыла шчасная, што выканаў Бог жаданне сэрца яе, і ўвайшла ў царкву, і ўпала ніцма на зямлю, і ўздыхнула ад глыбіні душы, і свой твар зрасіла слязамі, і пачала мовіць: «Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, дабрадзею, Божа багам, міласцівы Госпадзе! Зірні на храм Свой, што паставіла я ў імя Тваё! Як Саламон кажа: Усявышні не ў рукатворных

цэрквах жыве. Ты, Госпадзе, зірні на мяне, рабу Тваю Еўфрасінню, і на рабынь Тваіх, якіх тут сабрала ў імя Тваё, каб, усклаўшы ярмо Тваё лёгкае на шыі свае, пайшлі за Табою следам! Учыні іх авечкамі двара Твайго і будзь ім пастырам і вяртаўніком, каб ніводную з іх не ўкраў воўк – губіцель д’ябал. Будзь ім, Госпадзе, зброяю і забралам, каб не сышло на іх зло, каб раны не закранулі цел нашых; не загубі нас з нашымі беззаконнямі, бо на Цябе ўскладаем надзеі свае – на Бога тых, хто Цябе вызнае, і Цябе мы ўсхваляем да апошняга нашага ўздыху! Давеку – амін!» Сёстраў жа так павучала: «Вось, сабрала вас, нібы птушанятаў, пад крылы свае і на пашы, нібы авечак, каб вы пасвіліся ў Божых наказах. А я з лёгкім сэрцам стараюся вучыць вас, бачачы плён вашай працы, і такі дождж вучэння на вас праліваю! Але ж вашыя нівы стаюць, не ўзыходзячы і не ўзрастаючы ўгору, а год ужо завяршаецца, і лапата ляжыць на гумне. І баюся, што будзеце вы пустазеллем, і аддадуць вас агню непагаснаму. Пастарайцеся ж, дзеці мае, пазбегнуць яго, і ўчыніце сябе вы пшаніцаю чыстай, і змяліцеся ў жорнах уміранасцю, малітвамі, постама, каб чыстым хлебам прынесціся на трапезу Хрыстова!» Так яна павучала нястомна, нібы дзеталюбная маці дзяцей.

Мы ж вернемся да ранейшага. Бачыла найпадобнейшая Еўфрасіння манастыр свой аздоблены і поўны ўсялякага добра і задумала паставіць другую царкву мураваную Святой Багародзіцы. І, завяршыўшы яе, аздобіла абразамі, асвятліла і аддала манахам; і быў там вялікі манастыр. І ўбачыла шчасная два ўзведзеныя манастыры, вельмі вялікія і багатыя, і сказала ў сабе: «Слава Табе, Уладару, дзякуй Табе, Святы! Што хацела я – даў мне і спраўдзіў, Госпадзе, жаданне сэрца майго!» І зноў мовіла: «Памілуй мяне, Госпадзе, спраўдзі прашэнне маё, каб жа бачыла я Найсвяцейшую Багародзіцу Адзігітрыю ў гэтай святой царкве!»

І паслала слугу свайго Міхаіла ў Царград да цара Мануіла і да патрыярха Лукі з дарамі каштоўнымі, просячы ў іх абразы святой Багародзіцы. Напісаў жа евангеліст Лука тры абразы яшчэ пры жыцці святой Багародзіцы і паставіў адзін у Ерусаліме, другі – у Царградзе, а трэці – у Эфесе. Яна ж прасіла Эфескі абраз святой Багародзіцы. І бачыў цар любоў яе, і паслаў у Ерусалім семсот вояў сваіх. І тыя пайшлі і прынеслі абраз святой Багародзіцы ў Царград. Патрыярх жа Лука сабраў епіскапаў і ўвесь сабор у Святую Сафію і, багаславіўшы, аддаў той абраз слуге найпадобнейшае Еўфрасінні. Ён жа з радасцю

ўзяў і прынёс той абраз Еўфрасінні. А яна, унёшы ў царкву Святой Багародзіцы, паставіла яго і, узняўшы рукі, мовіла: «Слава Табе, Госпадзе, слава Табе, Уладару, што даў сёння мне бачыць аблічча Маці Сваёй!» І, сказаўшы так, аздобіла яго золатам і самацветамі, і ўстанавіла насіць яго кожны аўторак па святых цэрквах. І аздобіла ўсю зямлю Полацкую сваімі багалеппнымі манастырамі.

І, бачачы, як прасвятліў Бог манастыры яе, пажадала, молячыся: «Каб жа дайсці мне да святога горада Ерусаліма і пакланіцца гробу Госпадаву і ўсім мясцінам святым, бачыць іх і цалаваць, і там скончыць жыццё сваё!» Гледзячы ж на супольнае мноства статку Божых авечак, радалася яму, як свайму ўратаванню, і кожны дзень навучала сёстраў сваіх: старых вучыла цяпенню і ўстрыманню, юных – душэўнай чысціні і цялеснаму супакаенню, гавенню шчыраму, хаджэнню рахманаму, голасу ціхмянаму, слову дабрачыннаму, ядзэнню і піццю маўкліваму; пры старэйшых маўчаць, мудрых слухаць; да старэйшых – пакоры, да роўных і меншых – любові некрывадушной; мала казаць, а больш разумець. Такі ж мела дар шчасная Еўфрасіння ад Бога: калі хто спытае яе пра што-небудзь, яна давала адказ, і хто слухаў яе, атрымліваў даброты ўсялякія. І не хацела яна бачыць, каб хто варагаваў: ні князь з князем, ні баярын з баярынам, ні з простых хто са сваім сябрам, але ўсіх жадала бачыць адзінадушнымі.

І паслала да ўсіх братоў сваіх, распавядаючы ім пра тое, што вырашыла яна ісці ў Ерусалім. Тыя ж, чуючы гэтую вестку, адусюль з'ехаліся з вялікім смуткам да шчаснае Еўфрасінні і малілі яе са слязамі, каб сіротамі іх не пакінула. Яна ж іх суцяшала разважліва, як маці дзяцей сваіх мілых. І любасны брат Еўфрасінні Вячаслаў прыехаў да сястры сваёй з княгіняй і дзецьмі сваімі. І, прыйшоўшы, пакланіўся і мовіў: «Панна мая, маці і сястра! Што пакідаеш мяне, уладарка душы маёй і святло маіх вачэй!» І горка плакаў. Шчасная ж Еўфрасіння наказала яму ісці дадому, дзяцей жа ягоных загадала пакінуць у сястры сваёй Еўдакіі. Бо быў дадзены шчаснай той Еўфрасінні дар ад Бога: на каго зірне вачыма сваімі – разумее, які чалавек будзе абраны ёмішчам Божым. Калі ж убачыла шчасная Еўфрасіння пляменніц сваіх, сказала ім: «Хачу вас заручыць з Жаніхом немяротным і ўвесці ў палаты Царства Яго!» Тыя ж пачулі, і ўсцешыліся іх душы словамі найшчаснейшае Еўфрасінні, больш чым мядовымі сотамі. І ўпалі яны да яе ног, кажучы ёй: «Хай будзе воля Госпада і твая святая малітва! Як хочаш,

так і ўчыні нам, панна!» Найпадобнейшая ж Еўфрасіння паслала па епіскапа Дыянісія, які кіраваў пасадам Святой Сафіі, і ўвяла іх у царкву, і загадала пастрыгчы іх, і назвала Кірыану Агаф'яй, а Вольгу – Яўфіміяй. І багаславіла іх багаслаўненнем святых айцоў. Сама ж шчасная Еўфрасіння, уладзіўшы свае манастыры з братамі і сёстрамі, дала ўладарыць і кіраваць імі сястры сваёй Еўдакіі. Сама ж, пакланіўшыся ў царкве Святога Спаса і Святой Багародзіцы, мовіла: «Госпадзе сэрцазнаўча! Вось, пакідаю Твой дом не зачынены нікому, і Ты, Госпадзе, не зачыні перад намі Нябеснага Свайго Царства!»

І пайшла Еўфрасіння ў Ерусалім, узяўшы з сабою брата свайго Давіда і сястру сваю Еўпраксію. Уся ж брація плакала горка дзеля адыходу панны сваёй. І ўсе месцічы выйшлі правесці яе: старыя плакалі, нібы юніцы, наракаючы: «Гора нам, павадыр старасці нашае, апірышча немачы нашай!» А маладыя казалі: «Куды заходзіш, святло вачэй нашых? Хто наша юнацтва ўзмоцніць, устрыманне нашае маладосці? Не пакідай нас сіротамі і ў малітвах сваіх не забывай нас!» Яна ж, цалаваўшы ўсіх, багаславіла і, паглядзеўшы на неба, прамовіла: «Ты, Госпадзе сэрцазнаўча, Які хадзіў з Аўраамам, ідзі і з намі, рабамі Тваімі – з Еўфрасінняй, і з Давідам, і з Еўпраксіяй!» І так пайшлі ўсе, хто быў з ёю.

О дзіўны чуд! Не была яна раней ні ў якой старане: ні ў горадзе, ні ў сяле; цяпер жа з нежаночаю сілай прайшла ўсе гарады і ўладанні, прымаючы ад усіх князеў пашану вялікую. Так прайшла яна ўсе краіны. І сустрэў яе цар, што ішоў вайною на уграў, і паслаў яе з вялікай пашанай у Царград. Яна ж, прыйшоўшы туды, увайшла ў вялікую царкву Святой Сафіі, пакланілася ёй і ўсім святым цэрквам, і прыняла багаслаўненне ад патрыярха. І, купіўшы разнастайныя фіміямы і залатое кадзіла, пайшла ў Ерусалім.

Прыйшоўшы ж у Ерусалім, наслала слугу свайго Міхаіла да патрыярха, кажучы: «Уладыка святы! Зрабі мне міласць: скажы, каб адчынілі мне браму Хрыстову!» І ён загадаў учыніць па прашэнні яе. Тады прыйшла яна да брамы і ўпала на зямлю, кажучы: «Госпадзе Ісусе Хрысце! Не залічы мне за грэх, што хаджу па Тваіх слядах, уваходзячы ў горад святы!» І цалавала браму з усімі, хто з ёю быў. І увайшла ў горад, і пайшла да гроба Госпадава. І прыйшла, і пакланілася, і цалавала гроб Госпадавы яна і ўсе, хто быў з ёю. І пакадзіла гроб залатым кадзілам, размаітымі фіміямі. Потым пайшла ў Рускі манастыр

святой Багародзіцы і жыла там. А на другі дзень зноў пайшла да гроба Госпадава, і зноў пакланілася, і цалавала яго, і, пакадзіўшы, адышла. І на трэці дзень тое ўчыніла, і, даўшы шмат золата, узняла свае вочы да неба, і рукі ўзняла, і са слязамі ўздыхнула з глыбіні сэрца, і мовіла: «Госпадзе Ісусе Хрысце, Сыне Божы, Які нарадзіўся ад Вечнадзевай Марыі дзеля нашага паратунку! Ты казаў: «Прасіце і атрымаеце». Я ж, грэшная, што прасіла, атрымлівала ад Цябе, Уладару. Вось жа яшчэ прашу ў Цябе, Міласцівы, і на гэтым скончу прашэнні свае: прымі дух мой ад мяне ў святым горадзе Ерусаліме, перасялі мяне ў Нябесны Твой Ерусалім, супакой мяне на ўлонні патрыярха Аўраама з усімі, хто Табе дагадзіў! Амін».

Так сказаўшы, пайшла яна ў раней згаданы манастыр Святой Багародзіцы, дзе жыла. І тут Божым наканаваннем заняджала і пачала хварэць. І, лежачы на пасцелі, казала: «Слава Табе, Уладару: што ўжадаў, тое мне і ўчыніў, рабе Сваёй!» І праз тую хваробу не змагла пайсці да Іардана, а пайшлі брат яе Давід і сястра яе Еўпраксія, і тыя, хто з імі быў. Яна ж, лежачы на пасцелі сваёй, славячы Бога, казала: «Госпадзе, зірні на рабу Сваю Еўфрасінню і памілуй мяне!» І вярнуліся тыя, хто быў на Іардане, і прынеслі вады Іарданскай. Яна ж з радасцю ўзнялася, прыняла, і піла, і абліла ўсё цела сваё, і, лёгшы на ложак, прамовіла: «Пахвалёны Бог, Які прасвятляе кожнага чалавека, што прыходзіць у свет! Заўжды малюся чалавекалюбнаму Богу, nasledуючы Пятровому пакаянню, калі той не ўпаў у роспач пасля адрачэння свайго, але плакаў горка. Госпадзе! Калі Ты прыняў пакаянне ягонае, дык прымі і мяне, нявартую рабу Сваю Еўфрасінню, што моліцца, каб вораг яе д'ябал нічога перад Табою, Госпадзе, не сказаў супроць яе на Страшным Судзе Тваім, бо яна наступіла на змяіную галаву гэтага злога раба і процістаяла дзёрзкасці яго акаяннай, спадзеючыся на Тваё, Госпадзе, чалавекалюбства!»

І пачуў Бог малітву яе, і паслаў да яе Свайго ангела, які казаў: «Шчасная ты сярод жанчын, і шчасная праца твая! Вось, ужо расчынілася райская брама, і сабраліся ангелы, трымаючы свечкі і чакаючы сустрэчы с табою. Дар жа, які просіш у Бога, дадзены будзе табе!» Так ангел прамовіў і адышоў ад яе. Шчасная ж Еўфрасіння ўзрадавалася душою і хутка паслала ў лаўру Святога Савы, кажучы: «Вось, ужо надыхла часіна, калі мяне Бог супакоіць. Ці прымеце мяне, каб я легла ў царкве Святога Савы?» Адказвалі ж манахі, што былі там: «Забараніў

святы Сава нам прымаць тут жанчын. Але ёсць паблізу манастыр Святой Багародзіцы Феадосіеў агульнабытны, дзе пахаваны святыя жанчыны: маці святога Савы і маці святога Феадосія; і маці святых бяссрэбраннікаў Казьмы і Даміана імем Феадодія, і шмат якія святыя; тут і табе легчы належыць». І вярнуўся яе пасланец, і абвясціў тое ўсё Еўфрасінні. Яна ж уславіла Бога і паслала купіць сабе дамавіну ў камары Святой Багародзіцы. І ляжала, хварэючы, 24 дні, і, даведаўшыся пра сваю смерць, сказала: «Паклічце да мяне прэсвітара, каб даў мне прычасць тайнотаў святых, бо звястун стаіць ужо блізка, чакаючы наказу Уладара». І прыйшоў прэсвітар, несучы прычасць. Еўфрасіння ж узнялася, і пакланілася тройчы і прыняла найчысцейшае Цела і Кроў святую Хрыстову, і легла на ложак свой, і аддала душу ў рукі Бога жывога 24 траўня і ўвайшла ў пакоі нябесныя. Давід жа з Еўпраксіяй і з іншымі пахавалі святое цела яе.

Якою мовай, братове, належыць уславіць светлую памяць найшчаснейшай нявесты Хрыстовай Еўфрасінні! Была яна дапамогай пакрыўджаным, суцяшэннем смуткуючым, распранутым – адзеннем, хворым – наведаннем ці, проста кажучы, – для ўсіх была ўсім. Еўфрасіння сэрца сваё паіла Божаю мудрасцю. Еўфрасіння – незвычайны квет райскага саду. Еўфрасіння – арол, што, лунаючы ў небе, праляцеў ад захаду і да ўсходу, як промень сонечны, прасвятліў зямлю Полацкую. Вось, братове, Селунь хваліцца святым Дзімітрыем, Вышгарад – пакутнікамі Барысам і Глебам; я ж хвалюся: шчаснае ты, места Полацкае, што ўзрасціла такі парастак – найпадобнейшую Еўфрасінню! Шчасны люд, што жыве у месце тым! Шчасныя бацькі яе; шчаснае ўлонне, з якога выйшла найпадобнейшая панна Еўфрасіння! Шчаснае нараджэнне яе, шчаснае гадаванне, шчаснае і ўзрастанне найпачэснейшай Еўфрасінні! Шчасная праца яе і подзвігі дзеля Бога! Шчасны і манастыр, шчасныя і насельнікі манастыроў Святога Спаса і Святой Багародзіцы! Шчасны люд, што табе паслугаваў! Але, о найшчаснейшая нявеста Хрыста, Бога нашага, маліся да Бога аб статку сваім, Які ты спалучыла ў Хрысце, Якому належыць усялякая слава, гонар і пакланенне з Айцом і Святым Духам цяпер і заўжды і давеку! Амін.

Пераклад Аляксея Мельнікава.

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай» жанрава злучаецца з *хаджэннямі*.

***Хаджэнне – жанр хрысціянскай рэлігійнай літаратуры,
да якога належаць творы, у якіх апавядалася пра пада-
рожжы паломнікаў у Палесціну або іншыя святыя месцы.***

Найбольш вядомае «Хаджэнне» ігумена Данііла (пачатак XII ст.). Ігумен Данііл, цікаўны і назіральны чалавек, расказвае пра ўражанні ад свайго 16-месячнага побыту на Блізкім Усходзе: пра хрысціянскія святыні, архітэктурныя помнікі, іншыя памятныя месцы і рэчы.

Напрыканцы XIV ст. смаленскім дзякам Ігнатам (*Ігнацій Смалянін*) было напісана «Хаджэнне ў Царград» – яшчэ адзін цікавы арыгінальны твор гэтага жанру. Аўтар небагатай на метафары, але выразнай мовай апісвае сваю дарогу на Блізкі Усход, усе наведаныя там мясціны. Падарожжы па сушы і па моры поўныя нечаканых, часта небяспечных прыгодаў. Жыццё ў Царградзе кіпіць перыпетыямі палітычнай барацьбы. Апісанні Ерусаліма і Палесціны шмат у чым дапаўняюць назіранні ігумена Данііла.

Жанр хаджэння досыць спецыфічны і ўжо як бы стаіць напярэма ад чыста рэлігійнай літаратуры да свецкай. Аўтары шчыра здзіўляюцца заморскім дзівосам, устаўляюць у запісы мікранавелы, свае дыялогі з іншымі асобамі. Знітоўваецца апавяданне асобай аўтара – звычайна цікаўнага, назіральнага і мужнага чалавека.

Паэтычнае красамоўства Кірылы Тураўскага

З даўніх часоў на беларускіх землях вялікую пашану мелі красамоўцы-прапаведнікі. Асабліва вызначаецца творчасць *Кірылы Тураўскага* (каля 1130 – каля 1182) – таленавітага мастака слова. Выкарыстоўваючы здабыткі антычнай і візантыйскай аратарскай традыцыі, ён узняў старажытнае беларускае красамоўства на новы ўзровень дасканаласці ў параўнанні з папярэднікамі, сярод якіх быў, між іншым, *Клімент Смаляціч*.

Кірыла Тураўскі паходзіў з аднаго з самых старажытных беларускіх гарадоў – Турава, атрымаў высокую на той час адукацыю, зусім малады пастрыгся ў манахі і заняўся літаратурнай творчасцю. Сёння дакладна вядомыя яго 8 слоў-казанняў, некалькі прыпавесцяў, два каноны, каля 30 малітваў. Некаторыя вучоныя мяркуюць, што Кірыла Тураўскі мог быць і аўтарам «Слова пра паход Ігаравы».

Шэраг твораў Кірылы Тураўскага вылучаецца асаблівай паэтычнай узнёсласцю, багатай вобразнасцю, пранікнёным лірызмам.

Кірыла Тураўскі
Сучасная выява.

Кірыла Тураўскі. Слова на тыдзень па Вялікадні

(урывак)

Сёння сонца, красуючыся, узыходзіць на вышыні нябёсаў і з радасцю зямлю грэе, бо да нас жа з магілы ўзышло праведнае сонца – Хрыстос, які ўсіх вернікаў сваіх ратуе. Сёння месяц, сышоўшы з вышыняў, шануе свяціла вялікае, бо стары ўжо закон скасаваны з суботаю разам, паводле Пісання, і прарокі шануюць Хрыстовы закон. Сёння скончана грэху зіма пакаяннем і растаў лёд нявер'я розумам Божым: зіма паганскага куміраслужэння скончылася вучэннем апосталавым, верай Хрыстовай, і растаяў лёд нявер'я Фамы паказам рэбраў Хрыстовых. Сёння вясна красуе, ажыўляючы ўсё зямное; сёння бурныя вятры павяваюць лагодна і апаляюць плады, і зямля, што гадуе насенне, нараджае зялёныя травы. Вясна ж квітнеючая – вера Хрыстова, што нараджае хростам чалавечае ўваскрэшанне; бурныя ж ветры – то грэхаўчынныя думкі, што пакаяннем ператвараюцца ў цноты і апыляюць плады душакарысныя; зямля ж існасці нашай, як насенне, прымае Божэе слова і надта страшыцца яго, і спараджае дух ратавання.

Сёння авечкі й цяляткі нованараджаныя на шляхах сваіх скачуць у захапленні і вяртаюцца тут жа да матак, і весяляцца; пастыры ж, граючы на жалейках, з радасцю ўсхваляюць Хрыста. Авечкі ж – ціхмяныя іншаземцы, а цяляткі – кумірапаклоннікі ад няверных народаў, што хутка прыйшлі да закону Хрыстовым учалавечваннем і вучэннем апосталавым ды дзівосамі іх, і звярнуліся да святой Царквы і ссалі малако вучэння, а настаўнікі ж статку Хрыстовага, за ўсіх молячыся, хваляць Бога, які сабраў у статак адзіны ваўкоў і ягнятак. Сёння дрэвы парасткі выпускаюць, і кветкі красуюць духмяна, і распаўсюджваюць сады водар салодкі, і садоўнікі, з надзеяй працуючы, заклікаюць Хрыста – даўцу плоду. Бо былі ж мы раней нібы дзікія дрэўцы няплодныя, а цяпер да нявер’я прывіта Хрыстова вера, і, умацаваўшыся Ісеевым каранем, што квітнее добрымі дзеямі, чакаем мы райскага ўваскрасэння ў Хрысце, а святары, для Царквы папрацаваўшы, ад Хрыста ўзнагароды чакаюць. Сёння аратыя слова падводзяць славесных цялят да ярма духоўнага, і плугом хросту ўзрыхляюць барозны розуму, праводзяць разору пакаяння, і ўсыпаюць насенне духоўнае, і радуюцца з надзеі на будучы плён. Сёння старое канчаецца і чыніцца ўсё новае дзеля ўваскрасэння. Сёння рэкі апостальскія навадняюцца і чалавекі-рыбы плодзяцца, і рыбакі, змерыўшы глыбіню ўчалавечання Божага, цягнуць мярэжу царкоўную, поўную злоўленай рыбы, «рэкі бо, – кажа прарок, – выйдучь з зямлі, і ўбачаць грэшныя тое, і захварэюць». Сёння рупная ў працы пчала – чын манаскі – выяўляе мудрасць сваю, усіх здзіўляе, бо дзівяцца людзі і ангелы, як жыве яна ў пустэльні, як на кветкі ляціць і прыносіць мёд на патрэбу Царкве з чалавекам на асалоду. Сёння ўсё салодкагалосае птаства, гняздуючы перад царкоўнымі выявамі, весяліцца, кажа прарок бо: «І птушка знойдзе гняздо на Тваім алтары», – і кожная, спяваючы песню сваю, несціхана славіць Бога.

Пераклад Аляксея Мельнікава.

Жыццё і творчасць Кірылы Тураўскага выклікае ўсё большую цікавасць на яго радзіме. У 1997 г. першым выданнем выйшла манаграфія беларускага даследчыка А. Мельнікава «Кірыл, епіскап Тураўскі», у дадатку да якой змешчаныя і ўсе вядомыя на сёння тэксты твораў Беларускага Златавуста. У цэнтры Мінска, у двары БДУ, а таксама ў Гомелі ўстаноўлены помнікі Кірылу Тураўскаму.

Свецкая літаратура Сярэднявечча

Сярэднявечны гераічны эпас

Свецкая творчасць на жывых мовах еўрапейскіх народаў пачынаецца з эпасу. Фальклор «варварскіх» народаў дае канкрэтныя сюжэты, вобразы і тое, што можна назваць *духоўна-практычнай дзейнасцю*. Адначасна хрысціянства цягне любога творцу да *чыстага, схаластычнага* мыслення. На сутыкненні гэтых дзвюх ліній ствараецца практычна ўся літаратура Сярэднявечча. Сярэднявечны еўрапейскі эпас (англійскі «*Бэўвульф*», нямецкія «*Спеў пра Гільдэбранда*», «*Песня пра Нібелунгаў*», «*Кудруна*», паўночнаскандынаўскія «*Песні Эды*» і пражанскія сагі, фінская «*Калевала*», іспанская «*Песня пра майго Сіда*», усходнеславянскае «*Слова пра паход Ігарава*» і інш.) менавіта гэтым адрозніваецца, напрыклад, ад гамераўскіх паэм. Для новаеўрапейскіх эпасаў характэрная цікавасць да духоўна-маральных праблем, імкненне да ідэалу. Асоба героя гэтых эпасаў цесна і паўнакроўна звязаная, злітая з канкрэтным народам (гэта фактычна пачатак еўрапейскіх *нацыянальных літаратур*), а хрысціянская ідэалогія, імкнучыся ўвесь час панізіць значэнне асобы, служыць як бы процівагай фальклорнай аснове.

Ранні еўрапейскі гераічны эпас.

Паэма «Бэўвульф»

Гэтая стараанглійская паэма аб'ёмам больш за 3100 радкоў вядомая сёння з адзінага захаванага рукапісу, створанага паміж 975 і 1025 гг. У творы апісваюцца легендарныя падзеі даўняй гісторыі Скандынавіі (паўднёвай Швецыі і Даніі) з VI стагоддзя – таму можна меркаваць, што паэма была складзеная яшчэ раней, магчыма, у фальклорнай версіі. Загалоўны герой твора, правадыр шведскага племя геатаў, вылучаецца надзвычайнай адвагай, перамагае страшэнных пачвар, вызваляючы напачатку дацкі, а потым і свой народы. У апошняй бітве ён гераічна гіне. «*Бэўвульф*» напісаны тыпо-

вым для раннесярэднявечнай паэзіі германскіх і кельцкіх народаў алітэрацыйным вершам.

Алітэрацыйны верш – від акцэнтнага верша; заснаваны на алітэрацыі: у кожным радку сама менш два словы павінны пачынацца з аднаго і таго ж гучу. Алітэрацыі могуць звязваць паўвершы чатырохслоўнага верша.

Акцэнтны верш – разнавіднасць танічнага верша, заснаваны на аднолькавай (або прыблізна аднолькавай) колькасці акцэнтных апорных націскаў (акцэнтаў) у вершаваных радках.

Невядомы аўтар. Бэўвільф

(урывак)

Слухайце! Пра данаў даўнія дзеі,
Пра моц неаслабную мы чулі, і пра славу,
Што яны адважна здабывалі ў бітвах.
Ск'ільд Ск'евінг часта ад мядовых чаркаў,
Ад лаваў балявальных адрываў, раптоўны,
Ваяроў варожых. Гаротны, пакінутым
Знойдзены калісьці, пасля ўзнагароджаны
Быў ён за нягоды: годнасцю ўзнёсся
Пад хмарамі, слаўны, і слухмяна слалі
Па шляхох кітоў даніну каштоўную
Суседзі скораныя. Добры быў конунг!
Неўзабаве наступніка, сына дастойнага,
Даў ратаборцы Бог нябёсны
Людзям на ўцеху, бо бачыў, як люта
Пакутвалі без ладу, калі безуладдзе
Доўга цягнулася. Адораны добра
Жыццядаўцам дужым люд быў дацкі:
Славу Бэўвільф здабыў вялікую,

Наступнік Ск'ільдаў, скора між суседзяў.
Напраўду і належна справам годнымі,
Дарамі шчодрымі з часу юнацтва
Любоў заслужыць, у мужоў дружных,
Каб за моцным у бітву, дапаможцы верныя,
Ішлі з ахвотай. Ухвальнымі дзеямі,
Славаю няўцішнаю няхай багацее.
У час накіраваны адышоў вайскаводца,
Правіцель данаў, ва ўладанні Божыя.
Аднеслі пераможнага да берагу мора
Воіны верныя. Так заапеваў
Ск'ільд шматслаўны, калі шчэ словы
Яму служылі, калі жыў ён ды правіў.
Там на хвалях чакала зухвалага,
Ззяючы ільдзяна, ладдзя крутаноса.
Тады паклалі падаўцу пярсцёнкаў,
Конунга спачылага, на грудзі чоўну,
Ля мачты, моцнага; заморскую зброю
Ды скарбы вялікія скупілі побач.
Ніколі не чуў я пра човен пышнейшы,
Лепей убраны зброяй войнаў,
Адзеннем воінаў; ладдзю напоўнілі
Багаццямі нямалымі, што мусілі з конунгам
Плыць па водах, вандраваць па моры.
Ск'ільду ў дарогу дароў не меней
Далі дружнынікі, чым тыя, што калісьці,
Хвалям марскім яго пакінулі,
Дзіця малое. На мачце прыладзілі
Сцяг залаты. Затым жа воіны
Конгунгаў човен даручылі хвалям,
Водам даверылі, трывожныя сэрцамі,
Думкамі сумныя. Ніхто пад сонцам
Сказаць не можа, ні мужныя ратнікі,
Ні райцы сталыя, дзе прыстаў ён. [...]

Пераклад Антона Францішка Брыля.

«Бэўвільф» выйшаў асобным выданнем па-беларуску ў 2013 г.

Скандынаўскія (ісландскія) сагі

Важным перыядам у гісторыі скандынаўскіх народаў, продкаў сённяшніх ісландцаў, нарвежцаў, шведаў, былі IX–XI стст., калі скандынаўскія *конунгі* (князі) вялі шматлікія захопніцкія войны. На Русі скандынаваў ведалі пад імем *варагаў*.

Пра падзеі гэтай эпохі захавалася нямала гераічных эпічных песенных цыклаў («*Старэйшая Эда*» ; песні скальдаў).

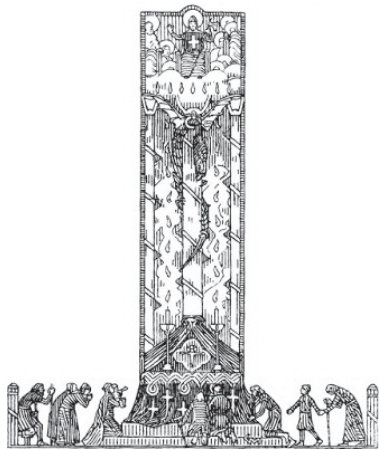
Вялікую цікавасць уяўляюць *ісландскія прэаічныя сагі* X–XIV стст. У некаторых з іх гаворка ідзе пра падзеі, што адбываліся або маглі адбывацца на беларускай зямлі.

Сага – у скандынаўскіх і кельцкіх народаў прэаічная (часам з вершаванымі ўстаўкамі) аповесць пра падзеі мінуўшчыны, вытокі якой найчасцей знаходзяцца ў фальклору.

У «*Сазе аб хрышчэнні*» галоўнай дзейнай асобай выступае Турвальд Вандроўнік, удзельнік хрысціянізацыі Ісландыі ў кан-

цы X ст. Адтуль ён выправіўся ў Ерусалім. Вяртаючыся на радзіму ў Скандынавію, Турвальд памёр і быў пахаваны, як гаворыць сага, «каля царквы Іаана Хрысціцеля, што непадалёк ад Полацка».

Больш падрабязныя і цікавыя звесткі пра ўзаемадачынненні Полацка і скандынаўскіх конунгаў мы знаходзім у «*Сазе пра Эймунда Хрынгсана*».

Г. Мунтэ. Ілюстрацыя да выдання скандынаўскіх саг (1899).

Невядомы аўтар. Сага пра Эймунда Хрынгсана

(фрагмент)

[...] Я чуў пра смерць Вальдымара-конунга¹ з усходу з Гардарыкі², і гэтымі землямі цяпер валодаюць трое ягоных сыноў, славурых мужоў. Ён падзяліў землі не зусім пароўну – аднаму цяпер дасталася больш за тых двух астатніх. І клічуць Бурыцлавам³ таго, хто атрымаў большую долю бацькавае спадчыны, і ён – самы старэйшы сярод іх. Другога завуць Ярыцлейф⁴, а трэцяга Вартылаў⁵. Бурыцлаў трымае Кэ-нугард (Кіеў), а гэта – найлепшае княства ва ўсім Гардарыкі. Ярыцлейф трымае Хольмгард (Ноўгарад), а трэці – Палтаск'ю (Полацк) і ўвесь край, што сюды належыць. Цяпер у іх разлад з-за тых земляў, і болей за ўсіх незадаволены той, чья доля пасля падзелу большая і лепшая: ён бачыць страту для сваёй улады ў тым, што ягоныя ўладанні меншыя ад бацькавых, і мяркую, што праз гэта ён стаіць ніжэй за сваіх продкаў. І прыйшло мне цяпер у галаву, калі вы будзеце згодныя, адправіцца туды і пабываць у кожнага з гэтых конунгаў, а болей у тых, якія хочуць трымаць свае ўладанні і якім досыць таго, чым іх надзяліў іхні бацька. Нам гэта будзе добра: здабудзем багацце і славу[...]

Інгігерда⁶ сказала Ярыцлейфу-конунгу, што ён будзе трымаць найлепшую частку Гардарыкі – Хольмгард, а Вартылаў – Кэ-нугард, другое лепшае княства з данінаю і паборамі; гэта – напалову больш, чым было дагэтуль. А Палтаск'ю і землі, што да яго належаць, атрымае Эймунд і будзе над імі конунгам... бо мы не хочам, каб ён пакінуў Гардарыкі. [...]

Пераклад аўтара.

Эймунд удзельнічае ў бітве супраць «Бурыцлава» на баку «Ярыцлейфа» і перамагае кіеўскага князя. Пасля ён бярэ ўдзел у па-

¹ Кіеўскі князь Уладзімір Святаслававіч.

² Такую назву ў скандынаўскіх сагах мае Русь.

³ Аўтар сагі блытае кіеўскага князя Святаполка Акаяннага, пра якога ідзе гаворка ў тэксе, з каралём Польшчы Баляславам Харобрым.

⁴ Яраслаў Мудры.

⁵ Полацкі князь Брачыслаў Ізяслававіч.

⁶ Жонка ноўгарадскага князя.

ходзе полацкага князя «Вартылава» на Ноўгарад, пасля таго, як наш князь атрымаў адпаведную згоду полацкага веча.

Дарэчы, іншыя гістарычныя крыніцы не пацвярджаюць таго, што Эймунд калі-небудзь валодаў Полацкім княствам. Такім чынам, аўтар сагі свядома ўвёў у яе фантастычны элемент. Таму было б няправільна разглядаць сагу пра Эймунда толькі як гістарычны дакумент. Мноства дыялогаў, напісаных тагачаснай жывой стараісландскай мовай, робіць яе найперш мастацкім творам, тым болей цікавым для сённяшняга беларуса.

Старафранцузскі гераічны эпас ***«Песня пра Раланда»***

Час узнікнення гэтага твора (каля 1080 года) належыць да эпохі сталага Сярэднявечча, калі ў Еўропе адбываецца канчатковае размежаванне паміж усходняй (праваслаўнай) і заходняй (каталіцкай) хрысціянскімі цэрквамі. На гэты ж час прыпадае і першы крыжовы паход за ўратаванне Гроба Гасподняга (1095 год).

У аснове «Песні пра Раланда» – гістарычны факт, паведамлены прыдворным летапісцам імператара Карла Вялікага. У 778 г. Карл пасля не надта паспяховай выправы ў Іспанію вяртаўся на радзіму цераз Пірэнеі. У Рансэвальскай цясніне з лесу на ар’ергард франкскіх войскаў вераломна напалі баскі, захапілі абоз і пазабівалі большасць ваяроў з франкскай аховы абозу. Адпомсціць за сваіх франкам не ўдалося.

Аднак праз трыста гадоў усе гэтыя падзеі былі паказаныя іначай. Нязначны эпізод адной са шматлікіх тады войнаў ператварэцца ў свяшчэнную і пераможную вайну за справядлівыя інтарэсы хрысціянства; аднаверцы-баскі робяцца «паганымі сарацынамі», бясслаўная для франкаў бойка – гераічнай бітвай супраць аб’яднаных сілаў цэлага «паганскага» свету, а малавядомы ваяр франкаў Гроўдланд (паводле хронікі) – адважным рыцарам Раландам, пляменнікам самога Карла Вялікага. Гэткім чынам, тут мае месца *гераічная ідэалізацыя* мінуўшчыны, але гэтая ідэалізацыя робіцца праз прызму інтарэсаў сучаснай аўтару эпохі.

Носьбіт гераічнай ідэі ў «Песні пра Раланда», як і ў творах іншых заходнееўрапейскіх літаратур Сярэднявечча, – рыцарства. *Кодэкс рыцарскага гонару* вытрымліваюць у паэме ўсе – нават «збратнік» Ганэлон. Але ў вачах аўтара станоўчыя героі – гэта тыя рыцары, якія аддана служаць не толькі свайму каралю, але і сваёй дзяржаве і хрысціянскай веры.

Невядомы аўтар. Песня пра Раланда

(ва ўрыўках)

I

Сем год наш Карл, вялікі імператар,
Вядзе вайну ў Гішпаніі зацята.
Скарыў ён горны край увесь да мора:
Не ўстояў перад ім ніводзін горад,
Ніводзін замак, палі ўсе муры,
І толькі ў Сарагосе на гары
Кароль Марсылі трымае абарону.
Ён службыць Магамету й Апалону:
Не ўнікну нехрысць кары і праклёну!

II

Кароль Марсылі у Сарагосе правіць.
Сабраў ён у сваім цяністым садзе
Сваіх падданных больш за дваццаць тысяч
І, лежачы на ложы мармуровым,
Так прамаўляе герцагам і князям:
«Благую навіну сказаць вам мушу!
На згубу нам французскі імператар,
Магутны Карл, прыйшоў у край наш мілы.
З ім бітву выйграць мы не маем сілы,
Ягоных войскаў не адолець нам.
Хто ж дасць парады мудрасцю сваёю,
Як мне пазбегчы ганьбы і магілы?»
Маўчаць паганцы, толькі Бланкандрэн,
Чый замак у Валь-Фондзе, просіць слова.

III

Лічыўся між мудрэйшых Бланкандрэн,
Свайму гаспадару адданы рыцар,
І ўжо не раз разумнаю парадай
Марсылю-каралю быў у прыгодзе.
Сказаў ён: «Вам няма чаго баяцца.
Адпраўце Карлу, велеганарліўцу,
Сваё пасланне, каб яго запэўніць
У дружбе і адданасці сваёй.
І падарыце Карлу разам з гэтым
Ільвоў, сабак, мядзведзяў і вярблюдаў,
І тысячу лавецкіх ястрабоў.
І ў пяцьдзясят павозак запражыце
Чатыры сотні мулаў, нагрузіўшы
Даверху іх і золатам, і срэбрам:
Сваім наймітам хай заплаціць гэтым.
Удосталь ён наш мілы край папляжыў,
Цяпер няхай вяртаецца дадому,
У Франкскі край, у Ахен, стольны горад,
А вы яму пры гэтым абяцайце,
Што да яго прыедзеце на свята
Заступніка Міхала, каб хрышчэнне
Прыняць паводле іхняга закону
І быць яму адданейшым васалам.
Калі ж захоча Карл дзеля гарантый
Заложнікаў узяць – давайце згоду.
Каб выклікаць давер, яму пашліце
Сыноў баронаў. Я й свайго пашлю,
Хоць ён там можа нават і загінуць.
Ды лепш няхай яны галовы страцяць,
Чым мы – наш гонар і наш мілы край,
Ганебнымі паўстаўшы жабракамі».

IV

І кажа Бланкандрэн: «Я прысягнуцца
Гатовы барадой сваёй сіваю,
Што, так зрабіўшы, болей вы французай

Не ўбачыце. Калі ж яны дадому
Ўсе пойдучь і разыдуцца па хатах
І Карл у стольнай у сваёй бажніцы
Заступніку Міхалу фэст наладзіць,
Яны ад нас у вызначаны тэрмін
Ні звесткі і ні згадкі не пачуюць.
Суворы Карл у лютым гневе будзе
І дасць загад заложнікаў забіць.
Ды лепш няхай свайго я сына страчу,
Чым мы ўсе страцім сонечны наш край,
Сябе аддаўшы ў вечныя пакуты».
«Ён праўду кажа», – мовяць сарацыны. [...]

[Марсылевы паслы прыходзяць да імператара Карла і клянучца яму, што іх уладар гатовы быць пакорлівым Карлавым васалам і прыняць хрысціянства. Карл збірае на раду сваіх баронаў і расказвае пра Марсылевы прапановы. Граф Раланд раіць не давяраць сарацынам. Але граф Ганэлон мае іншую думку, і шмат хто яго падтрымлівае. Тады пачынае вырашацца пытанне, каму ехаць паслом у Сарагосу].

XX

Кароль прамовіў: «Рыцары-французы,
Пасла вам трэба выбраць між сабою,
Каб ён завёз Марсылю мой адказ».
Тады сказаў Раланд: «Няхай паедзе
Айчым мой Ганэлон». І ўсе бароны
Згадзіліся: «Ён лепшы сярод нас».

XXI

– Што ж, Ганэлон, – прамовіў імператар, –
Ты чуў, цябе абралі ўсе французы,
Хадзі ж, вазьмі пальчатку і жазло.
Тут Ганэлон ускрыкнуў: «Сір, я знаю:
Раланд знарок усё гэта падстроіў.
Ён больш добра не ўбачыць ад мяне –
Ні ён, ні яго сябар Аліўе,
Ні пэры Францыі, што так яго шануюць!
Я ў гэтым, сір, клянуся ім пры вас».

– Ты ў гневе, – Карл прамовіў Ганэлону, –
Ды ўсё ж паедзеш ты: я загадаў.
– Паеду я, хоць лёс, відаць, сустрэну
Той, што й Базыль і брат яго Базан.

XXII

Калі ж я ў Сарагосу мушу ехаць,
Адкуль ніхто звароту не знаходзіў,
То нагадаю: з вашаю дачкою
Жанаты я і сына Бадуюна
З ёй маю, найзграбнейшага хлапца:
Як вырасце, ён слаўны будзе рыцар.
І ў спадчыну яму я пакідаю
Ўсе тытулы і землі ўсе мае.
А вас прашу я ім апекавацца,
Бо мне ніколі больш яго не ўбачыць.
Адказваў Карл: «Занадта ты чулівы,
Ды ўсё ж паедзеш ты: я загадаў».

XXIII

У распачы вялікай Ганэлон.
Куніцавае футра скінуў ён,
На ім каптан з іскрыстага ядвabu,
На твары – гонар, у вачах – агонь,
Стан дужы, моц у круцізне рамён;
Чаруюцца яго красою пэры.
Раланду кажа ён: «Як ты пасмеў
Прапанаваць мяне паслом к Марсылю?!
Ці ты забыў, што я айчыым табе?
Чакай жа, калі Бог дазволіць мне
Вярнуцца, ты спазнаеш столькі гора,
Што будзеш помніць пра яго да скону!»
Сказаў Раланд на гэта Ганэлону:
«Ад пыхі вас, відаць, пакінуў розум.
Вядома ўсім: не страшны мне пагрозы,
Ды мысліцьме пасол заўжды цвяроза,
І я гатоў, калі кароль захоча,
Паехаць да Марсыля замест вас».

XXIV

– Замест мяне паслом ты не паедзеш:
Ты не васал мне – я не твой сеньёр.
Загад мне даў кароль, і ў Сарагосу
Адпраўлюся я сам. Але запомні:
Я крыўды не дарую і адпомшчу!
Раландаў смех адказам быў яму.

XXV

Пачуўшы, што Раланд з яго смяецца,
Граф Ганэлон бы ашалеў ад злосці,
Зайшлося ў лютым гневе яго сэрца,
І ён прамовіў: «Ты мне ненавісны,
Бо праз цябе несправядлівы выбар
Паў на мяне. Але я верны Карлу
І выканаць гатоў яго загад».

XXVI

І вось кароль дае яму пальчатку.
(О, як хацеў бы граф яе не браць!)
Ды ледзь ён да пальчаткі дакрануўся,
Як выпала яна з ягоных рук.
І ўскрыкнулі французы: «Божа слаўны!
Бяду нам прадракае гэты знак».
А Ганэлон шапнуў: «Чакайце ж весткі!»

XXVII

І так прамовіў ён да караля:
«Дазвольце, сір, збірацца мне ў дарогу,
Ўсё роўна ехаць мне – нашто ж марудзіць».
– Дык едзь жа з Богам, – адказаў кароль
І, асвятціўшы графа хросным знакам,
Жазло яму і грамату аддаў. [...]

[Выпраўляючыся разам з сарацынскімі пасламі ў Сарагосу, раззлаваны Ганэлон клянецца адпомсціць Раланду і па дарозе раіцца з Бланкандрэнам, як гэта можна зрабіць. Прыехаўшы да Марсыля, ён перадае каралю маўраў Карлаў ультыматум, але потым дамаўляецца

з нявернымі, як вераломна напасці на ар'ергард Карлавага войска і загубіць Раланда].

XLIV

– Шаноўны Ганэлон, – сказаў Марсылъ, –
У смеласці мой люд не мае роўні.
Я рыцараў чатыры сотні тысяч
Магу сабраць і Карла разаб'ю.
Адказваў Ганэлон: «Пустыя мары!
Вы толькі войска згубіце дарэмна.
Не трэба глупстваў, будзьце разумнейшы:
Пашліце Карлу столькі падарункаў,
Каб шчодрасць іх уразіла французаў.
Заложнікаў са дваццаць атрымаўшы,
Кароль адразу ў Францыю збярэцца
І толькі ар'ергард пакіне ззаду
З пляменнікам Раландам на чале
Ды Аліўе, яго адважным сябрам.
Даверыўшыся мне, вы іх заб'еце.
Тады і ў Карла пыхі будзе меней,
І больш на вас не пойдзе ён вайной.

XLV

– Шаноўны Ганэлон, – Марсылъ прамовіў, –
Парайце ж, як са свету зжыць Раланда?
Адказваў Ганэлон: «Я навучу.
Як пойдзе Карл праз Сызскія цясніны,
Ён тыл ахоўваць ар'ергард пакіне.
Ў ім будуць і Раланд, яго пляменнік,
І Аліўе, ва ўсім яму адданы.
На іх нашліце войска ў сотню тысяч:
Няхай дасць ар'егарду першы бой.
Французы ў гэтай бойцы паслабеюць,
Хоць шмат крыві і вашай праліецца.
Тады адразу дайце бой другі:
Не ў першым, то ў другім Раланд загіне.
А вы, сабе здабыўшы збройнай славы,
Ніколі больш не збачыце вайны».

XLVI

«Як будзе ў бойцы той Раланд забіты,
Без правае рукі Карл застанецца.
Калі ж найлепшых рыцараў французскіх
Галовы там палягуць, больш кароль
Ніколі не збярэ ўжо гэткай сілы.
І мір у вашых землях запануе».
Абняў пасла Марсылі пры гэтых словах
І скарбы даставаць прад ім пачаў.

XLVII

Сказаў Марсылі: «Слоў лішніх не люблю.
Ды радца добры мусіць даць заруку.
Клянiцеся ж Раланда выдаць нам».
Адказваў граф: «З ахвотай прысягнуся».
І клятву даў на мошчах, што ў дзяржанне
Свайго мяча Мэрглеса ён заклаў.
Так здрадзе быў пакладзены пачатак. [...]

[Ганэлон вяртаецца да Карла і запэўнівае яго ў міралюбстве сарацынаў. Паверыўшы графу, Карл пастанаўляе вывесці войскі з Гішпаніі...].

LIX

Мінула ноч, настаў світанак ясны.
Ў паветры трубы й горны загучалі.
І вось кароль да войска выязджае.
«Бароны, – імператар прамаўляе, –
Праз горныя цясніны шлях прад намі.
Каго ж у ар'ергардзе мне паставіць?»
Адказваў Ганэлон: «Найлепш – Раланда.
Ні ў кога больш не знойдзеце адвагі».
Пачуўшы гэта, Карл зірнуў на графа
І змрочна мовіў: «Ты – сапраўдны д'ябал,
Шалёнай злосцю ты наскрозь працяты!
Хто ж выступіць наперад з авангардам?»
Адказваў Ганэлон: «Ажэр-датчанін,
Ён выканае добра гэту справу».

LX

Калі Раланд пачуў сваё імя,
Як рыцару належыць, адказаў:
«Сір Ганэлон, я вельмі ўдзячны вам,
Што даручыць мне маюць ар'ергард.
Клянуся, што са мной не страціць Карл
Ні збройнага, ні ўючнага каня,
Ні мула, ні звычайнага асла,
Здабытых намі доблесцю мяча».
На гэта адказаў Раланду граф:
«Я ведаю, таму і раіў вас».

LXI

Раланд пачуў, што будзе ў ар'ергардзе,
І так сказаў айчыму ён з пагардай:
«Ах, баязлівец і нікчэмны здраднік!
Вы думалі, я выпусчу пальчатку,
Як вы жазло згубілі перад Карлам?»

LXII

І так Раланд прамовіў каралю:
«Лук з ваших рук я з годнасцю прыму –
Мяне падстаў не будзе папракнуць,
Бо я, жывы, яго не абраню,
Як мой айчым пальчатку з ваших рук».
Кароль тужліва звесіў галаву,
Сівую сумна гладзіць бараду,
Ды не стрымаць гаручых слёз яму.

LXIII

Да Карла падыходзіць князь Нэмон –
Найлепшы між васалаў ён барон –
Ды кажа імператару: «Кароль,
Цяпер Раланд занадта угняўлён,
Бо ў ар'ергард прызначаны быў ён,
Ды з гэтым лепш не справіцца ніхто.
Ўручыце ж лук яму славыты свой
І дайце тых, хто б графу дапамог».
Кароль даў лук – Раланд прыняў яго. [...]

[Карл прапануе Раланду ўзяць у ар'ергард палову ўсяго свайго войска, але Раланд адмаўляецца і застаецца ахоўваць адыход французай з дваццаццю тысячамі ваяроў. Ведучы свае дружыны праз горныя цясніны, Карл пакутуе ад благіх прадчуванняў, здагадваючыся пра Ганэлонаву здраду. Сарацыны тым часам рыхтуюцца да нападу].

LXXXIII

Вось Аліўе на ўзгорак узышоў.
Гішпанскіх земляў перад ім прастор,
Там безліч сарацынаў бачыць ён:
На кожным ззяе золатам шалом,
Паўсюль бляск дзід і велічных шчытоў,
Кальчуг багатых, воінскіх сцягоў.
Не можа Аліўе злічыць палкоў:
Іх процьма, імі ўвесь пакрыты дол.
Разгублены карцінаю такой,
Спускаецца к французам мужны вой,
Каб расказаць пра ўсё, што бачыў ён.

LXXXIV

«Там сарацыны! – мовіў Аліўе. –
Вы столькі іх не бачылі нідзе.
Іх сотня тысяч, кожны пры шчыце,
Ў шаломах і кальчугах яны ўсе,
З кап'ём ці дзідай востраю ў руцэ.
Тут будзе бой, як не было яшчэ.
Хай сілы Бог вам дасць і зберажэ!
Трымайцеся, і ворагу – канец!»
Французы – у адказ: «Не падвядзем!
Мы ўсе ў баі прыняць гатовы смерць».

LXXXV

Прамовіў Аліўе: «За імі моц.
Нас мала, каб прыняць няроўны бой;
Раланд, мой дружа, ў свой трубіце рог!
Яго пачуўшы, Карл бы нам памог».
Раланд сказаў: «Я ж боязі такой
Не выяўлю, бо страчу гонар свой.

Мой Дзюрэндаль, мой меч, імкнецца ў бой,
Няхай жа ён абмыецца крывёй
Паганцаў! У цяснінах гэтых гор
Чакае іх усіх смяротны лёс». [...]

Трымайцеся, і ворагу – канец!»
Французы – у адказ: «Не падвядзем!
Мы ўсе ў баі прыняць гатовы смерць».

[Нягледзячы на настойлівыя намовы Аліўе, Раланд адмаўляецца клікаць на дапамогу і ўступае ў бітву. Французы змагаюцца адважна, але сілы занадта няроўныя. Жывымі застаюцца толькі шэсць дзясяткаў французскіх рыцараў].

СXXXI

Раланд убачыў: таюць войска сілы.
Ён сябра Аліўе свайго паклікаў.
«Ратуй вас Бог, мой дружа, паглядзіце,
Васалаў колькі тут знайшло магілу.
У скрусе я за любую Радзіму,
Што столькі слаўных рыцараў згубіла!
Эх, дзе вы, Карл, кароль наш, дружа мілы?!
Што, Аліўе, рабіць мне, падкажыце?
Як Карлу перадаць ад нас навіну?»
Адказваў Аліўе: «Запозна клікаць.
Ўжо чым няслава – лепш мы ўсе загінем!»

СXXXII

Раланд сказаў: Падам я трубны знак,
Карл у гарах пачуе Аліфан
І войску павярнуць аддасць загад». –
Была б то ганьба! – Аліўе сказаў. –
На ўвесь ваш род праз вас лягла б яна,
І вам яе не змыць было б ніяк.
Не слухалі, калі я раў вам.
Цяпер ж я вам згоды сам не дам:
Калі ўжо кроў цячэ ў вас па руках,
Трубіць вялікай годнасці няма.
– То сарацынаў кроў! – сказаў Раланд.

СХХХІІІ

Раланд сказаў: «Ідзе ліхая бойка!
Я дам сігнал, і Карл паверне войска».
Адказваў Аліўе: «Ў чым тут геройства!
Калі я раіў, вы былі нязгодны,
Ды ўніклі б страт такіх, каб тут кароль быў!
Цяпер няма каму ўжо слаць папрокі...
Клянуся вам сваёю барадою:
Калі дасць Бог мне ўбачыцца з сястрою,
Вас Альда не абдыме больш ніколі».

СХХІV

Раланд: «Чым вы так угняўлёны?»
Адказ яму быў: «Вы ўсяму віною.
Адвага – добра, толькі з галавою!
Павінна смеласць меру мець і розум.
Нас пагубіла вашае геройства,
Цяпер мы Карлу не паслужым болей.
Каб вы адразу знак далі ды з войскам
Кароль прыйшоў – перамаглі б мы ў бойцы;
Марсылъ забіты быў бы ці ў палоне.
Бядою стаў нам ваш вялікі гонар.
Не будзем Карлу болей мы падмогай.
Калі ж ён страціць рыцара такога,
Як вы, то ўсім французам будзе сорам.
Канец прыходзіць нашаму сяброўству,
Бо смерць разлучыць нас яшчэ да ночы».

СХХХV

Пачуў іх арцыбіскуп, і каня
Ён залатымі шпорамі уцяў.
Пад'ехаўшы, ён так сказаў сябрам:
«Раланд і Аліўе, прашу я вас
Дзеля святых: не трэба гэтых звад.
Цяпер ратунку нам ніхто не дасць,
Але трубіце – хай пачуе Карл:
Адпомсціць сарацынам ён за нас,

Каб радасць іх вялікай не была!
Французы сыдуць з коней і ў трунах
У Францыю звязуць наш тленны прах,
Каб там з вялікім жалем пахаваць,
Як і прынята, ў кляштарных мурах:
Нас не з'ядуць тут зграі злых сабак».
«Вы слухна мовілі! – сказаў Раланд. [...]

[Французы змагаюцца далей, але на іх ідуць усё новыя і новыя сілы сарацынаў. Гінуць найлепшыя Раландавы паплечнікі. Але даведаўшыся, што Карл з усім сваім войскам вяртаецца назад, сарацыны мусяць з ганьбаю адступіць].

CLXVII

Раланд убачыў, што спаткалі смерць
І пэры ўсе, і сябар Аліўе,
І слёзы пацяклі ў яго з вачэй.
Ды раптам твар яго ўвесь спалатнеў,
І боль працяў наскрозь, як востры меч:
Граф апусціўся долу і самлеў.
«Ах, бедны мой барон!» – сказаў Турпэн.

CLVIII

Убачыў арцыбіскуп, што Раланд
Упаў у непрытомнасці, й журба
Яго апанавала. Аліфан
Узяў ён і пайшоў праз Рансэваль
Да скал, з якіх бруілася вада,
Каб графу даць папіць, але хада
Няпэўная была ўжо ў святара:
Ён сам увесь крывёй ужо сплываў.
І вось яшчэ ступіў ён раз ці два,
Ды, сэрцам аслабеўшы, ніц упаў.
Наблізіўся яго смяротны час.

CLXIX

Ачнуўся граф Раланд тым часам зноў,
На ногі ўстаў, адольваючы боль,
І ўсцяж акінуў ён вачыма дол:

Ляжаць яго паплечнікі наўкол,
Між імі – у траве Турпэн-барон:
За Бога ён ахвяраваў жыццём.
Пакаяўся святар, і рукі звёў,
Да неба ён звяртаецца з мальбой,
Каб Усявышні ў рай прыняў яго.
Заснуў Турпэн наш слаўны вечным сном.
Служыў ён Карлу словам і мячом.
Няхай яму даруе ласку Бог!

CLXX

Граф бачыць: нежывы ўжо арцыбіскуп –
Рассечаны живот, звісаюць кішкі,
Мазгі з глыбокай раны вонкі выйшлі.
Склаў рукі ён, іх да грудзей прыціснуў,
І як загадваў хрысціянскі звычай,
Схіліўшы голаў, так прамовіў шчыра:
«О знатны родам і адважны рыцар!
Дазволь за цябе Богу памаліцца.
Не будзе ўжо ў яго такога сына:
Стаць роўняю апосталам маглі б вы.
Як Бога – вы, так вас усе любілі.
Хай знойдзе вашая душа спачынак
І Бог прад вамі браму ў рай адчыніць!»

CLXXI

Адчуў Раланд, што блізкая ўжо смерць:
Мазгі цякуць ужо ў яго з вушэй.
Малітву ён за пэраў Богу ўзнес
І кліча Гаўрыла да сябе.
Ён Аліфан адной рукою бярэ,
Другою Дзюрэндаль бярэ, свой меч,
І ў землі сарацынскія ідзе
Далей, чым можа стрэліць арбалет.
Два дрэвы там растуць на кургане,
Там чатырох глыб мармуровых снег.
Раланд самлеў там у апошнім сне
І смерць сваю рыхтуецца сустрэць. [...]

[Прыходзіць Карл з войскам, сарацыны ў паніцы адступаюць. Імператар вяртаецца на поле бітвы і знаходзіць там Раландава цела].

ССХІІ

«Хай злітуецца Бог з цябе, Раланд!
Хай узнясецца ў рай твая душа!
Французам смерць твая – вялікі жаль,
У скрусе я, няма мне больш жыцця!
Тут рыцары мае знайшлі магілу...
Прамiлы Божа, сын святой Марыі!
Мне не вярнуцца ў Сызскую цяніну –
Няхай мая душа тут плоць пакіне
І на нябёсах злучыцца з другімі,
А маё цела хай схаваюць з імі!»
Карл у журбе рве бараду сіваю.
Нэмон-князь мовіць: «Дужа Карл смуткуе».

ССХІІІ

«Кароль мой, – кажа Жафруа Анжуйскі, –
Не аддавайцеся вы гэткай чорнай скрусе.
Загад вам трэба даць, каб адшукалі
Нашых байцоў, што тут галовы склалі:
Знясем мы іх у брацкую магілу».
І загадаў кароль: «У рог трубіце!»

ССХІV

Вось Жафруа Анжуйскі даў сігнал:
Загад пачуўшы, спешыліся воі,
Сваіх сяброў знайшлі на полі бою,
І ў брацкую магілу знеслі іх.
У войску шмат асоб святога стану:
Абатаў, мніхаў, біскупаў, плябанаў.
Над мёртвымі звяршаць абрад яны:
Іх адпяюць, адпусцяць ім грахі,
Абкураць трупы ладанам і мірам.
З пашанай пахаваным быць героям,
Ды спаць ім тут: усіх не ўзяць з сабою...

ССХV

Карл загадаў зямлі не аддаваць
Траіх: Раланда, Аліўе й Турпэна,
Рассекчы грудзі ім і выняць сэрцы,
Іх загарнуўшы ў дарагі ядваб.
І вось паклалі цэлы трох баронаў,
Абмыўшы добра іх віном на перцы,
Ў аленевыя шкуры завінуўшы,
Ў тры беламамуравыя труны.
І загадаў тады кароль Агону,
І Жэбуэну, і Тыбо, й Мілону
У Францыю іх везці ў трох павозках,
Пакрыўшы зверху галазскім ядвабам. [...]

ССХСІ

Прамовіў Карл да графаў і князёў:
«Што з вязнямі рабіць мне, падкажыце?
Яны прыйшлі прасіць за Ганэлона,
Ў заложнікі іх даў мне Пінабэль».
Французы адказалі: «Ўсіх павесіць!»
Пазваў Карл распарадчыка Бабруна
І загадаў: «На шыбеніцу іх!
Але глядзі, клянуся барадою:
Калі хтось уцячэ – ты сам заплаціш».
Бабрун сказаў: «Зраблю, як загадалі».
Сто латнікаў па вязняў ён паслаў,
І трыццаць чалавек іх пакаралі:
Хто здраджвае – з сабою губіць іншых.

ССХСІІ

На раду зноў сыходзяцца нармандцы,
Брэтонцы, пуатвінцы і баварцы,
І вырак аднадушны ўсе выносяць:
Памрэ хай страшнай смерцю Ганэлон.
Да коней чатырох яго падводзяць,
За рукі і за ногі вяжуць моцна,
І, вывеўшы на поле перад коньмі

Кабылу, адпускаюць лейцы ім.
Учуўшы волю, коні гарачацца,
Ляцяць наперад хутка, нібы вецер,
І жылы вырываюць Ганэлону,
Канечнасці ад цела адрываюць –
Заліта ўся трава яго крывёю.
Ён памірае смерцю баязліўца:
Не будзе здраднік здрадаю хваліцца.

ССХСІІІ

Адпомсціўшы злачынцу, імператар
Ўсіх біскупаў у свой палац склікае –
Французаў, і баварцаў, і германцаў.
«Ад маўраў я палонную прывёз.
Адчуўшы шчырасць слоў і дзеяў нашых,
Прыняць яна жадае нашу веру,
Каб спас яе душу ад мук Гасподзь».
«Амін, – сказалі біскупы. – За хросных
Прызначце ёй высакародных паняў».
І вось сабраўся люд каля крыніцаў:
Тут хрысціцца гішпанская царыца,
Ад сёння будуць зваць яе Юльянай,
І будзе яна вернай хрысціянкай.

ССХСІV

Як справядлівы суд кароль закончыў
І гнеў яго вялікі ўжо суняўся,
І прыняла хрышчэнне Брамімонта,
Дзень адышоў, і зноў настала ноч.
І вось, калі ўжо Карл узлёт на ложа,
З'явіўся Гаўрыіл з пасланнем Божым:
«Карл, падымай хутчэй сваю дружыну
І ў Бірскую зямлю ідзі ўсім войскам.
Там Эмф, цара Віўена стольны горад,
Паганцамі з усіх бакоў абложан.
Чакаюць хрысціяне дапамогі».
Але ісці ў паход кароль не хоча.

«За што мне, – кажа Карл, – пакутаў столькі?!»

Ірве ён бараду і плача горка.

На тым Турольд сваю канчае песню.

Пераклад Зміцера Коласа.

Усходнеславянскі гераічны эпас «Слова пра паход Ігаравы»

Гераічным эпасам трох сённяшніх усходнеславянскіх народаў – беларусаў, рускіх, украінцаў – традыцыйна прынята лічыць «Слова о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святѣславля, внука Ольгова» («Слова пра паход Ігаравы»). Пры гэтым старадаўняе паходжанне «Слова» не бясспрэчнае: шэраг навукоўцаў і літаратараў даводзіць, што ўвесь твор або, прынамсі, яго значная частка, былі напісаны значна пазней, нават у канцы XVIII ст. (адзін з яго магчымых аўтараў – чэшскі філолаг Ёзэф Добраўскі). У самім творы ўзгадваюцца князі і ваяры продкаў сённяшніх украінцаў, беларусаў, а таксама рускіх з Ноўгарадскай, Данскай земляў. Па сутнасці, на гэтых землях сфарміравалася ў той час адзіная літаратурная мова, якая спалучала ў сабе рысы пісьмовай стараславянскай мовы з рысамі мясцовых гаворак. У той час гэтага не было нават у продкаў сучасных немцаў ці французав. На гэтай мове створанае і «Слова пра паход Ігаравы».

Твор мае гістарычную аснову. У 1184 г. кіеўскі князь Святаслаў Усеваладавіч сабраў вялікі паход супраць полаўцаў, у якім аб'яднаныя дружыны некалькіх князёў дамагліся пераканаўчай перамогі. Увесну 1185 г. ноўгарад-северскі князь Ігар Святаслававіч, які не браў удзелу ў тым паходзе, вырашыў яшчэ раз разбіць палавецкае войска сваёй дружынай. Малады 34-гадовы князь, аднак, не разлічыў сіл і пацярпеў сакрушальную паразу: яго дружыны былі акружаныя полаўцамі, цалкам разгромленыя, а сам Ігар трапіў у палон. Хоць пазней ён і здолеў уцячы, але полаўцы адчулі сваю моц, і іх напады на землі ўсходніх славян пачасціліся.

Усе гэтыя гістарычныя падзеі апісаныя ў старажытных летапісах, аднак аўтар «Слова» напісаў пра іх сапраўды мастацкі твор. Яго апавед эмацыйна афарбаваны, узбагачаны шматлікімі лірычнымі

адступленнямі. Вобразы «Слова пра паход Ігаравы» – гэта сапраўды літаратурныя вобразы. Князь Ігар належыць да маладога пакалення князеў. Ён адважны і мужны ваяр, чалавек, які таксама трымаецца рыцарскага кодэкса гонару.

Асаблівае месца ў творы займае вобраз Усяслава Чарадзея, слаўтага полацкага князя. З усіх герояў «Слова» ён найбольш складаны і загадкавы. Усяслаў – вешчы, мудры, народны абраннік і адначасна няшчасны, беспрытульны князь, які, нібы загнаны звер, нідзе не знаходзіць сабе прыстанішча...

Аўтар «Слова», безумоўна, быў геніяльным творцам, добра знаёмым з вусна-паэтычнай народнай творчасцю. Можна прывесці шмат прыкладаў запазычаных ім з фальклору вобразаў, мастацкіх прыёмаў. Шматлікія ўстойлівыя эпітэты, разгорнутыя параўнанні ўпрыгожваюць мастацкую тканіну гэтага твора. У мове «Слова» мы сустрэнем нямала слоў, якія да сёння захаваліся ў нашай мове: «шызы», «аксаміты», «кажухі», «клёкат», «шаломы», «сцягі», «брэшуць», «харалужныя», «чаіцы» і інш.

Пра знаходку «Слова» было абвешчана ў 90-я гады XVIII ст. Яго паэзія, самабытныя вобразы захаплялі А. Міцкевіча і А. Пушкіна, Т. Шаўчэнку і У. Сыракомлю, І. Франко і Я. Купалу, Р. М. Рыльке і М. Багдановіча. Апошні ў 1910 г. пераклаў на беларускую мову фрагмент «Слова» пад назвай «*Песня пра князя Ізяслава Полацкага*». Поўныя пераклады твора на сучасную беларускую мову належаць Янку Купалу (празаічны ў 1919 г., вершаваны ў 1921), Максіму Гарэцкаму (1922), Рыгору Барадуліну (1984), Івану Чыгрынаву (1990), Уладзіміру Каялу (пачатак 2000-х гг.). Вольны паэтычны пераклад «Слова» ў канцы 1960-х гадоў зрабіў Яўген Кругенька.

Невядомы аўтар. Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова

Не лѣпо ли ны бѣшетъ, братіе, начяти старыми словесы трудныхъ повѣстїей о плъку Игоревѣ, Игоря Святъславлича? Начати же ся тѣмъ пѣсни // по былинамъ сего времени, а не по замышленію Бояню!

Боянъ бо вѣщїй, // аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашется мыслію по древу, сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ об-

лаки, помняшеть бо речь първыхъ временъ усобицѣ. Тогда пушашеть 10 соколовъ на стадо лебедѣй, который дотечаше, та преди пѣсь пояше старому Ярославу, храброму Мстиславу, иже зарѣза Редедю предъ // плѣкы касожьскими, красному Романови Святѣславличю. Боянъ же, братіе, не 10 соколовъ на стадо лебедѣй пушаше, нѣ своя вѣщія прѣсты на живая струны вѣскладаше, они же сами княземъ славу рокотаху.

Почнемъ же, братіе, повѣсть сію отъ старого Владимира до нынѣшняго Игоря, иже истягну умъ крѣпостію своею и поостри сердца своего мужествомъ, наплѣнився ратнаго духа, наведе своя храбрыя плѣкы на землю Половѣцькую за землю Руськую. Тогда Игорь вѣзрѣ на свѣтлое солнце и видѣ отъ него тьмою вся своя воя прикрыты. И рече Игорь къ дружинѣ своей: «Братіе и дружино! Луце жѣ бы потяту быти, неже полонену быти, а всядемъ, братіе, на свои брѣзья комони да // позримъ синего Дону». Спала князю умъ похоти, и жалость ему знаменіе заступи искусити Дону Великаго. «Хощу бо, – рече, – копіе приломити конецъ поля Половецкаго, съ вами, русици, хощу главу свою приложити, а любо испити шеломомъ Дону».

О Бояне, соловію старого времени! Абы ты сіа плѣкы ущекоталь, скача, славію, по мыслену древу, летая умомъ подъ облакы, свивая славы оба полы сего времени, рища въ тропу Трояню чресъ поля на горы! [...]

На седьмомъ вѣцѣ Трояни врѣже Всеславъ жребій о дѣвицю себѣ любу. Тѣй клюками подпрѣся о кони, и скочи къ граду Киеву, и дотчесь стружіемъ злата стола кіевскаго. Скочи отъ нихъ лютымъ звѣремъ въ плѣночи изъ Бѣла-града, обѣсися синѣ мыглѣ, утрѣ же воззны стрікусы, врата Нову-граду, разшибе славу Ярославу, скочи влѣкомъ до Немиги съ Дудутокъ. [...]

На Немизѣ снопы стелють головами, молотять чепи харалужными, на тоцѣ животь кладуть, вѣють душу отъ тѣла. Немизѣ кровави брезѣ не бологомъ бяхуть посѣяни, посѣяни костыми рускихъ сыновъ.

Всеславъ князь людемъ судяше, княземъ грады рядяше, а самъ въ ночь влѣкомъ рыскаше: изъ Києва дорискаше до куръ Тматороканя, великому Хрѣсови влѣкомъ путь прерыскаше. Тому въ Полотскѣ позвониша заутреню рано у святыхъ Софеи въ колоколы, а онъ въ Киевѣ звонъ слыша. Аще и вѣща душа // въ друзѣ тѣлѣ, нѣ часто бѣды страдаше. Тому вѣщей Боянъ и прѣвое припѣвку, смысленый, рече: «Ни хытру, ни горазду, ни птицю горазду суда Божія не минути!» [...].

***Слова пра паход Ігаравы, Ігара,
сына Святаслаўля, унука Алегава***

А ці не лепей, братове,
пачаць у спрадвечным слове
мужны спеў пра паход Ігара,
Святаславава сына?
І пачаць спеў гэты нашча
па былах дня нашага,
а не па надуме Баяна!
Бо вешчы Баян,
калі хацеў каго ўзнесці ў спеве,
дык расцякаўся вавёркай па дрэве,
шэрым ваўком па зямлі,
шызым арлом пад аблокамі.
Бо, казаў, памятаць собіла
першых часін усобіцы.
Тады выпускаў
а чараду лябёдак дзесяць сокалаў,
якую лябёдку даганялі,
тая першая песню слала
старому Яраславу,
харобраму Мсціславу,
што зарэзаў Радзедзю
перад палкамі касожскімі.
Раману слыннаму,
Святаславава сыну.
Баян жа, братове,
не дзесяць сокалаў
выпускаў па чараду лябёдак высока,
а свае ксты вешчыя
клаў на струны жывыя, вечныя;
яны ж самі ў далі
славу князям ракаталі.
Пачнём жа, братове,
аповесць гэтую ад старога
Уладзімера да нашага Ігара,

што розум свой выверыў
цвёрдасцю
і вывастрыў
мужнае сэрца гордасцю;
і ратнага духу поўны,
палкі харобрыя
павёў на зямлю Палавецкую
за зямлю Рускую.
О Баяне, салавею старога часу!
Якую б даў ты паходам акрасу,
скачучы, салавею, па дрэве думкі высока,
залятаючы думкаю пад аблогі,
звіваючы абое сувоі
славы нашага часу,
блукаючы па сцяжыне Траяна
цераз палі на горы.
Так бы ва ўнука Велеса
песня Ігару пелася:
«Не бура занесла сокалаў
цераз палі шырокія –
чароды галак спуджана
ўцякаюць да Дону вялікага».
Ці так бы песню пачаў ты,
вешчы Баяне,
унуча Велесаў:
«Коні іржуць за Сулою,
звініць слава ў Кіеве:
трубяць трубы ў Новагарадзе,
стаяць сцягі ў Пуціўлі!»
Ігар чакае люблага брата Ёсевалада.
І сказаў яму буй тур Усевалад:
«Адзін брат, адзін след,
адзін светлы свет –
ты, Ігару!
Абодва мы – Святаслававічы!
Сядлай, браце,
сваіх борздых коней старанна,

а мае дык гатовы,
ля Курска раней асядланы.
А куране мае – воі бывалыя,
пад трубаі спавіваныя,
пад шаломамі ўзлюляныя,
з канца дзіды ўскормленыя,
шляхі ім вядомыя,
яры ім знаёмыя,
лукі ў іх напята, калчаны адчыненыя,
шаблі навостраны чынна;
ваўкамі шэрымі скачуць
у полі самі,
шукаючы шаны сабе,
а князю – славы».
Тады Ігар зірнуў на светлае сонца
і ўбачыў усіх сваіх вояў,
акрытых цемрай густою.
І казаў тады Ігар
да дружыны свае:
«Братове і дружыне!
Лепей пацятымі быць,
чым паддацца палону;
а ўссядзем, братове,
на сваіх борздіх коней
ды пагляд данясём свой
да сіняга Дону».
Саступіў розум князеў жаданню,
і заслانیла знак накліканы
ахвота дапасці да Дону вялікага.
«Хачу, – кажа, – дзіду пераламіць
на Палавецкім полі шалёным,
з вамі, русічы, хачу сваю галаву злажыць
альбо напіцца шаломам з Дону».

Пераклад Рыгора Барадуліна.

Тады ўступіў Ігар-князь у залатое стрэмя і паехаў па чыстаму полю. Сонца яму цемрай шлях заступала, ноч, навалыніцай стогнучы, птушак пабудзіла, свіст звярыны ўзняўся; узлаваўся Дзіў, крычыць на верхавіне дрэва – наказвае слухаць зямлю незнаёмую: Волзе, і Памор’ю, і Пасулли, і Суражу, і Корсуню, і цябе, ідал Тмутараканскі. А полаўцы непрацярэбленымі дарогамі пабеглі да Дону Вялікага. Крычаць вазы апоўначы, быццам лебядзі спуджаныя. Ігар да Дону вояў вядзе. Ужо птушкі з дрэваў падпільноўваюць ягоную бяду, ваўкі наклікаюць навалыніцу па ярах, арлы клёкатам на косці звяроў клічуць, лісіцы брэшуць на шчыты чырвоныя.

О Руская зямля! Ужо ты за мяжой! Доўга ноч гасне. Ужо зара запалала, імгла палі пазавалакала, спыніўся шчэбет салаўіны, галкаў гоман узбудзіўся. Русічы шырокія палі чырвонымі шчытамі перагарадзілі, шукаючы сабе гонару, а князю – славы. У пятніцу, на досвітку, патапталі паганяны палкі палавецкія і, рассыпаўшыся стрэламі на полі, паімчалі прыгожых дзевак палавецкіх, а з імі золата, і павалакі, і дарагія аксаміты. Шатрамі, і апанчою, і кажухамі пачалі масты наводзіць па балотах і багністых мясцінах, і ўсялякім убраннем палавецкім. Чырвоны сцяг, белая харугва, чырвоны бунчук срэбнае жазло – храбраму Святаслаўлічу! Драмае ў полі Алегава племя харобрае. Далёка заляцела! Не было яно ў крыўду народжана ні сокалу, ні крэчату, ні табе, чорны гругане, паганяны палачанін! Гзак бяжыць шэрым воўкам, Канчак яму след пракладвае да Дону Вялікага. На другі дзень спазаранку крывавыя зоры свет абвяшчаюць, чорныя хмары з мора ідуць, хочуць чатыры сонца прыкрыці, а ў іх мільгаюць сінія маланкі. Быць грому вялікаму, ісці дажджу стрэламі з Дону Вялікага! Тут дзідам пераламацца, тут шаблям прытупіцца аб шаломы палавецкія, на рацэ на Каяле, ля Дону Вялікага. О Руская зямля! Ужо ты за мяжой! Вось ветры, Стрыбожыя ўнукі, веюць з мора стрэламі на харобрыя палкі Ігаравы. Зямля стогне, рэкі мутна цякуць, туман палі пакрывае, сцягі гамоняць: полаўцы ідуць ад Дону, і ад мора, і з усіх бакоў рускія палкі абступілі. Дзеці д’яблавы клікам палі перагарадзілі, а харобрыя русічы – чырвонымі шчытамі. Яр Тур Усеваладзе! Стаіш наперадзе, прышчаш на вояў стрэламі, грыміш аб шаломы мячамі харалужнымі. Куды, Тур, паскачаш, сваім залатым шаломам пасвечваючы, там ляжаць паганяны галовы палавецкія. Пашчапаны шаблямі калёнымі шаломы аварскія табою, Яр Тур Усеваладзе! Якая цана ранам, братове, хто забыўся пра

славу і багацце, і ў горадзе Чарнігаве бацькаў стол залаты і сваю мілую жонку, прыгожую Глебаўну, прыхільную і неспасрэдную! Былі вякі Траянавы, мінулі леты Яраслаўлевы, былі паходы Алегавы, Алега Святаслаўліча. Той бо Алег мячом крамоу каваў і стрэлы па зямлі сеяў. Ступіць у залатое стрэмя ў горадзе Тмутаракамі, звон жа той чуе Усевалад, сын старога вялікага Яраслава, а Уладзімір, кожную раніцу закладваў вушы ў Чарнігаве. Барыса ж Вячаслаўліча слава на суд прывяла і на Канін зялёны мурог паклала за крыўду Алега, храбрага і маладага князя. З той жа Каялы Святаполк клапатліва бацьку свайго [прывёз] паміж ўгорскімі інаходцамі да святой Сафіі ў Кіеве. Тады пры Алезе Гарыслаўлічу сеяліся і раслі ўсобіцы, гінула багацце Даждзбожых унукаў, у княскіх крамолах век чалавечы скарачаўся. Тады па рускай зямлі рэдка ратыя пакрыквалі, затое груганне часта граяла, трупы між сабою дзелячы, а галкі свой гоман заводзілі: хочучь ляцець на здабычу. Было такое і ў тыя раці, і ў тыя паходы, аб гэтакіх бітве не чутна было! З раніцы да вечара, з вечара да світання ляцяць стрэлы калёныя, грываць шаблі аб шаломы, трашчаць дзіды харалужныя ў полі незнаёмым сярод зямлі Палавецкай. Чорная зямля пад капітамі косцямі была ўсеяна і кроўю паліта; туго ўзышла па Рускай зямлі! Што мне шуміць, што мне звініць надоечы рана перад світаннем? Ігар палкі заварочвае: шкада бо яму мілага брата ўсевалада. Біліся дзень, біліся другі, на трэці дзень да палудня палі сцягі Ігравы. Тут два браты разлучыліся на беразе быстрой Каялы; тут крывавага віна не хапала, тут баль закончылі храбрыя русічы: сватоў напаілі, а самыя паляглі за зямлю Рускую. Нікне трава ад жаласці, а дрэва ад смутку да зямлі схілілася. Ужо бо, брацці, невясёлая часіна настала, ужо стэпы сілу прыкрылі. Паўстала крыўда ў войсках Даждзбожага ўнука, ступіла дзевай на зямлю Траянаву, усплэскнула лебядзінымі крыламі на сінім моры ля Дону; плюхаючы, спудзіла спакойныя часіны. Усобіцы княскія з паганымі спыніліся, бо сказаў брат брату: «Гэта маё, і тое ж маё». І пачалі князі пра малое «Гэта вялікае» казаці, а самі на сябе крамолу каваці, а паганяны з усіх бакоў прыходзілі з перамогамі на зямлю Рускую. О, далёка сокал заляцеў, птушак б'ючы, – да мора. А Ігарава харобрага палку не ўваскрэсіць. Па ім загаласіла Карна, і Жля паняслася па Рускай зямлі, смутак людзям сеючы з палымянага рогу. Жонкі рускія, галосаючы, прагаворвалі: «Ужо нам сваіх мілых ладаў ні розумам зразумець, ні думаі здумаці, ні вачыма згледзеці, золата і срэбра таго

нават ні пачапаць!» І застагнаў бо, брацці, Кіеў тугою, а Чарнігаў напасцямі. Жальба разлілася па Рускай зямлі, смутак вялікі ахапіў землі рускія. А князі самі на сябе крамому кавалі, а самыя паганяны, пераможна набягаючы на Рускую зямлю, збіралі даніну па беле ад двара. Тыя бо два храбрых Святаслаўлічы, Ігар і Ёсевалад, ужо бяду задумалі, якую прадухіліў бацька іхні, Святаслаў грозны вялікі кіеўскі, страхам: добра папатрос сваімі дужымі палкамі і мячамі харалужнымі; прыйшоў у зямлю Палавецкую, прытаптаў пагоркі і яры, ускаламуціў рэкі і азёры, высушыў патокі і балоты. А паганага Кабяка з лукамор'я ад жалезных вялікіх палкоў палавецкіх, як віхор, вырваў, і паў Кабяк у горадзе Кіеве, у грыдніцы Святаслаўлевай. Тут немцы і венецыянцы, тут грэкі і маравы пяюць славу Святаславу, дакараюць князя Ігара, што ўтапіў багацце на дне Каялы ракі палавецкай, рускага золата насыпаўшы. Перасеў тут Ігар-князь з сядла залатога ў сядло нявольніцкае. Засмуціліся забралы ў гарадах, а весялосць панікла. А Святаслаў мутны сон бачыў у Кіеве на гарах. «Гэтай ноччу з вечара накрывалі мяне, – кажа, чорным пакрывалам на ложку цісавым; чэрпалі мне сіняе віно, з горам змяшанае, сыпалі мне з пустых калчанаў паганых полаўцаў буйны жэмчуг на грудзі і пясцілі мяне. Ужо дошкі без князька ў маім цераме златаверхім. Усю ноч груганне шэрае граяла ў Плесеньска на займішчы, дзе дуброва Кіянь і няслася да сіняга мора». І казалі баяры князю: «Ужо, княжа, тута розум [твой] замуціла. Вось ужо два сокала зляцелі з бацькоўскага стала залатога здабыць горад Тмутаракань, альбо напіцца шаломам Дону. Ужо сокалам крылі падсеклі шаблі паганых, а саміх аблыталі путамі жалезнымі. Цёмна бо было на трэці дзень: два сонца патухлі, абодва барвовыя слупы згаслі, а з імі маладыя месяцы, Алег і Святаслаў, цемрай пакрыліся і ў мора апусціліся. На рацэ на Каяле цемра святло пакрыла: па Рускай зямлі распаўсюдзіліся полаўцы, як рысінае племя, і бурная весялосць ахапіла качэўнікаў. Ужо ўзнялася ганьба над славай; ужо насілле пабіла волю; ужо ўварваўся Дзіў на зямлю. Вось і готскія прыгажуні заспявалі на беразе сіняга мора; звонячы золатам рускім, апявяюць часы Бусавы, плягуюць помсту за Шарукана. А мы, ужо, дружина, без жаднай весялосці». Тады вялікі Святаслаў вымавіў залатое слова са слязамі змяшанае, і сказаў: «О, сыны мае, Ігар і Усевалад! Рана вы пачалі Палавецкую зямлю мячамі крыўдзіць, а сабе славы шукаць. Але не да гонару адолелі, не да гонару кроў паганую пралілі. Вашы храбрыя сэрцы

з моцнага булата выкаваны і адвагай загартаваны. Што ж учынілі [вы] маёй сярэбранай сівізне? Ужо не бачу я ўлады магутнага, і багатага, і шматвоіннага брата майго Яраслава, з чарнігаўскімі баярамі, з ваяводамі, з татранамі, і з шэльбірамі, і з тапчакамі, і з рэвугамі, і з альберамі. Тыя бо без шчытоў, з нажамі захаляўнымі клікам палкі перамагаюць, звонячы ў прадзедную славу. Але ж казалі: «Пахрабрымося самі: будучую славу сабе возьмем, а мінулую між сабой падзелім». Хіба не дзіва, брацці, старому памаладзецці? Калі сокал пераліньвае, высока птушак ганяе, не дае гнязда свайго ў крыўду. Але вось ліха – князі мне не падмога: надышлі інакшыя часіны. Вось у Рымава крычаць пад шаблямі палавецкімі, а Уладзімір – пад ранами. Туга і гора сыну Глебаву! Вялікі княжа Усевалад! Ці не думаеш ты прыляцець здалёку, бацькаў стол залаты падтрымаць? Ты ж можаш Волгу вёсламі расплюхаць, а Дон шаломамі вычарпаць. Калі б ты быў, дык была б рабыня па нагаце, а раб па рэзані. Ты ж можаш пасуху жывымі самастрэламі страляць – удалымі сынамі Глебавымі. Ты, адважны Рурыча, і Давыдзе! Ці не вашыя воі шаломамі залачонымі па крыві плавалі? Ці не ваша харобрая дружина рыкае, як туры, параненыя шыблямі калёнымі, на полі незнаёмым? Уступіце ж, панове, у залатое стрэмя за крыўду сягачасную, за зямлю Рускую, за раны Ігаравы, адважнага Святаслаўліча! Галіцкі Асмамысл Яраславе! Высока сядзіш на сваім златакованым стале, падпёр горы Угорскія сваімі жалезнымі палкамі, заступіўшы каралю шлях, зачыніўшы Дунаю вароты, кідаючы ношу праз воблакі, справядлівасць наводзячы да Дуная. Грозьбы твае па землям цякуць, адчыняеш Кіеву вароты, страляеш з бацькоўскага стала залатога султанаў па-за землямі. Страляй, панове, Канчака, паганага раба, за зямлю Рускую, за раны Ігаравы, адважнага Святаслаўліча! А ты, смелы Рамане, і Мсціславе! Аважная думка ўзносіць ваш розум на подзвіг. Высока ўзлятаеш на бітву ў ярасці, як сокал на ветрах лунаючы, пражне птушку ў буянстве адолець. Есць бо ў вас жалезныя панцыры над шаломамі лацінскімі. Ад іх зямля уздрыганулася, і многія краіны – хінава, літва, яцвягі, дзерамела і полаўцы – суліцы свае пакідалі, а галовы свае схілілі пад тыя мячы харалужныя. Але ўжо, княжа, пацьмянела Ігару святло сонца, а дрэва не на добрае лісце скінула: па Росі і па Суле гарады падзялілі. А Ігараў адважны полк не ўваскрэсіць! Дон цябе, княжа, кліча і заве князёў на перамогу. Ольгавічы, князі харобрыя, на бітву падаспелі! Ингвар і Усевалад, і ўсе

тры Мсціславічы не благога гнязда сокалы! Не перамогамі частку ўладанняў сабе захапілі! Дзе вашыя залатыя шаломы і суліцы польскія, і шчыты? Загарадзіце Полю вароты сваімі вострымі стрэламі за зямлю Рускую, за раны Ігаравы, адважнага Святаслаўліча! Ужо бо Сула не цячэ сярэбранымі струменямі да горада Пераяслаўля, і Дзвіна балотам цячэ да тых грозных палачанаў пад клікам паганых. Адзін жа Усяслаў, сын Васількаў, пазваніў сваімі вострымі мячамі аб шаломы літоўскія, узняў славу дзеда свайго Усяслава, а сам пад чырвонымі шчытамі на крывавай траве пасечаны літоўскімі мячамі з любімцам акрываўленым, а той сказаў: «Дружыну тваю, княжа, птушкі крыламі апранулі, а звяры кроў злізали». Не было тут брата Брачыслава, ні другога – Усевалада, адзін жа выпусціў жамчужную душу з харобрага цела праз залатое апlechча. Зажурыліся галасы, весялосць панікла, трубы трубяць гарадзенскія. Яраслаўлевы ўсе ўнукі і ўсяслаўлевы! Прыпусціце ўжо сцягі свае, схавайце мячы свае прытупленыя, бо ўжо страцілі дзедаўскую славу. Вы ж сваімі крамоламі пачалі наводзіць паганых на зямлю Рускую, на набытак Усяслававы. З-за ўсобіц бо пайшло насілле ад зямлі Палавецкай!

Пераклад Уладзіміра Каялы.

На сёмым веку Траяна
кінуў жэрабя Усяслаў маўкліва
на любую сваю абраную.
Ды хітрасцю асядлаў коней рана
і скочыў да горада Кіева,
і дакрануўся дзідаю
да залатога прастола кіеўскага.
Скочыў ад іх лютым зверам
апаўночы з Белгорада,
сінім воблакам ахінуўся.
Паспытаў тры разы ён удачы,
адчыніў вароты Ноўгарада,
разбіў славу Яраславу,
скокнуў ваўком хутка
да Нямігі з Дудутак.

На Нямізе галовы сцелюць снапамі,
Харалужнымі малоцяць цапамі,
жыццё кладуць на таку злюцела,
веюць душу ад цела.
Нямігі крывавыя берагі
не збожжам былі засеяны зноў –
засеяны касцёмі рускіх сыноў.

Усяслаў-князь людзям чыніў суды.
Радзіў князям гарады,
А сам уночы ваўком рыскаў,
З Кіева паспяваў да пеўняў
Да Тмутараканя,
Хорсу ў Полацку пазвоняць
Ютрань рана
У званы святое Сафіі.
А ён той звон чуе ў Кіеве.
Хоць і вешчую меў душу
ў дзёрзкім целе,
Ды часта ад бедаў цяпеў ён.
Яму вешчы Баян
прымаўку мудрую даўно склаў:
«Ні хітраму,
ні спрытнаму,
ні чарадзею дасціпнаму
суда Боскага не мінуць».

О, стагнаць Рускай зямлі,
ўспамінаючы часіны мінулыя
і першых князёў!
Таго старога Ўладзімера
нельга было прыкуць да гораў Кіеўскіх:
цяпер жа сталі сцягі Рурыкавы,
а другія – Давыдавы,
ды ў розныя бакі палашчуцца ў іх палотнішчы.
І дзіды пяюць па-рознаму.

На Дунаі чуцен голас Яраслаўны,
самотнай чайкаю кігіча рана:

«Палячу, – кажа, – чайкаю па Дунаю,
абмачу белшаўковы рукаў у Каяле,
абатру князю крывавыя яго раны
на целе яго крамянным».

Яраслаўна рана плача
ў Пуціўлі па забароле, прыгаворваючы:
«О ветру, вятрыла!
Чаму, валадару, вееш проці?
Чаму імкнеш палавецкія стрэлы згубныя
на сваіх лёгкіх крылах
на воінаў майго любага?
Ці ж табе пад аблокамі
не стала прасторы,
караблі люляючы на сінім моры?
Чаму, валадару, весялосць маю
па кавылю развеяў?»

Яраслаўна рана плача
ў Пуціўлі на забароле, прыгаворваючы:
«О Дняпра Славуцічу!
Ты прабіў каменныя горы
праз зямлю Палавецкую.
Ты люляў на сабе насады Святаслававы
да Кабяковага стану.
Дык прылюляй, валадару, да мяне мой лёс,
каб не слала я да яго слёз на мора рана».
Яраслаўна рана плача
ў Пуціўлі на забароле, прыгаворваючы:
«Светлае і трысветлае сонца!
Усім ты цёплае і яснае:
чаму, валадару, паслала
свае гарачыя промні на воінаў любага?
У полі бязводным спёкай
ім лукі сцягнула,
бядою ім калчаны затнула?»
Пырснула мора апаўночы,
хмары ад смерчаў стогнуць.

Ігару-князю Бог шлях кажа
з зямлі Палавецкай
у зямлю Рускую,
да бацькавага залатога прастола.
Пагаслі вечарніцы.
Ігар спіць,
Ігару рупіць,
Ігар думкаю поле мерае
ад вялікага Дону да малога Данца.
Свіснуў Аўлур апаўночы на каня за ракою ледзь:
князю загадаў разумець:
князю Ігару не быць у палоне!

Пераклад Рыгора Барадуліна.

Клікнула, грукнула зямля, зашумела трава, вежы палавецкія зарухаліся. А Ігар-князь паскакаў гарнастаем да трыснягу, і белым гогалем на ваду, ускочыў на хуткага каня і саскочыў з яго шэрым воўкам, і пабег да лукавіны Данца, і паляцеў сокалам пад аблокамі, збіваючы гусей і лебядзяў на сняданне, і абед, і вячэру. Калі Ігар сокалам паляцеў, тады Аўлур ваўком пабег, распырскваючы сабою сцюдзёную расу: пазаганялі сваіх хуткіх коней. Данец кажа: «Княжа Ігару! Нямала табе велічы, а Канчаку нелюбі, а Рускай зямлі весялосці!» Ігар кажа: «О, Донча! Нямала табе велічы, што калыхаў князя на хвалях, слаў яму траву зялёную на сваіх сярэбраных берагах, апранаў яго цёплымі туманамі пад засенню зялёнага дрэва. Сцярог яго гогалем на вадзе, чайкамі на бруях, чэрнедзямі на вятрах». Ці не такая, кажа, рака Стугна: нязначны струмень маючы, паглынула чужыя ручаі і прытокі, пашырылася да вусця, юнака князя Расціслава схавала на дне пры цёмным беразе. Плача маці Расціслаўлева па маладым князю Расціславу. Занылі кветкі жалюбою, і дрэва з тугою да зямлі схілілася. То не сарокі застракаталі – па следу Ігаравым едзе Гзак з Канчаком. Тады вароны не граялі, галкі прымоўклі, сарокі не стракаталі, полазы поўзалі толькі. Дзятлы цокатам шлях да ракі кажуць, салаўі вясельмі песнямі світанак вітаюць. Кажа Гзак Канчаку: «Калі сокал да гнязда ляціць – саколіча расстраляем сваімі залачонымі стрэламі». Кажа Канчак Гзаку: «Калі сокал да гнязда ляціць, дык сакальца апутаем красой-дзеўчынай». І кажа Гзак Канчаку: «Калі яго аблытаем красой-дзеўчынай, не будзе ў нас ні саколіча, ні красы-дзеўчыны,

а пачнуць нас птушкі кляваць у полі Палавецкім». Казалі Баян і Хады-на Святаслаўлевы, песнатворцы старых часоў Яраслава, Алега-ўладыкі любімцы: «Цяжка галаве без плячэй, бяда целу без галавы». [Так] Рускай зямлі без Ігара. Сонца свеціцца ў нябёсах – Ігар-князь у Рускай зямлі. Дзяўчаты пяюць на Дунаі, лунаюць галасы праз мора да Кіева. Ігар едзе па Барычаву да святой багародзіцы Пірагошчай. Землі рады, гарады ў весялосці. Праспяваўшы песню старым князям, а потым – маладым спяваць! Слава Ігару Святаслаўлічу, Буй Туру Ёсваладу, Уладзіміру Ігаравічу! Здавы будзьце, князі і дружина, змагаючыся за хрысціян з паганымі палкамі! Князям слава і дружыне! Амінь.

Пераклад Уладзіміра Каялы.

Сярэднявечная еўрапейская свецкая паэзія

Творчасць трубадураў, трувэраў, мінезінгераў

Рыцарская, іначай кажучы, *куртуазная* (ад *франц.* *courtois* – ветлівы, шляхетны), літаратура дасягнула сваіх вяршыняў усё-такі ў паэзіі. Вершы выконваліся пад музыку, якую складалі самі ж паэты.

Лірыка трубадураў і трувэраў узнікла на тэрыторыі сучаснай Францыі. На яе поўдні, у Правансе, на правансальскай мове стваралі свае *кансоны* (вершы, прысвечаныя каханню), *альбы* (ранішнія песні), *сірвенты* (песні на палітычныя і маральныя тэмы) славуць у свой час трубадуры (праванс. *troubar* – складаць, вынаходзіць, імправізаваць) – *Бертран дэ Борн* (каля 1140–1215), *Пэйрэ Відаль* (каля 1175–1215), *Гірайт дэ Барнэйль* (пасля 1150– пасля 1220), *Джаўфрэ Рудэль* (каля 1140–1170), *Бернарт дэ Вентадорн* (гады творчасці 1150–1180) і інш.

Рыцар Бертран дэ Борн.
З рукапіснай кнігі XIII ст.

Бертран дэ Борн. Плач

Час гэты поўны смутку і бяды,
А цяжкіх стратаў нам не падлічыць
На свеце гэтым аніколі. Ды
Бяда найгоршая ў дзвярах стаіць –
То гібель маладога караля.
І так душа па ім баліць ва ўсіх,
што дзень азмрочаны нібы прыціх
і цэлы свет запоўнены тугою.

Вунь ваяры смуткуюць ад бяды,
І сэрца барду слаўнаму баліць.
Цыркач бядуе-тужыць малады,
А Смерць усмешкай радаснай зіхціць –
Дагнаўшы маладога караля,
Што так падданных шанаваў сваіх!
Ніколі больш не знаў пакут такіх
Наш век цяжкі, запоўнены тугою.

Дык цешся ўжо, віноўніца бяды –
Смерць ненажэрная! А свету не забыць
Ахвяры гэткай слаўнай, бо заўжды
Вянок любові прагнуў так абвіць
Чало – у маладога караля.
Ды лёс не смелых беражэ, а тых,
Хто звыкся быць за спінамі другіх,
Харобрым поўнячы душу тугою.

У век, дзе поўна ліха і бяды,
Сышла любоў – і ўцеха ўслед ляціць,
І людзі круцяцца сюды-туды,
Каб неяк выжыць, нават і схлусіць...
Няма больш маладога караля:
Ён таямніцы мужнасці спасціг,
Ды на зямлі пакінуў нас адных –
На свеце, ўшчэнт запоўненым тугою.

Той, хто, ратуючы нас ад бяды,
Сышоў з нябёс, каб смерцю адкупіць
Людзей грахі й на доўгія гады
Збавенне даць нам – спадзяванне вечна жыць –
Хай здыме з маладога караля,
З яго сяброў цяжар грахоў любых,
Каб ім спачын мець вечны там, дзе ўздых
Больш не чуцён, напоўнены тугою.

Пераклад аўтара.

Гіраўт дэ Барнэйль. [Альба]

«Прашу цябе, о слаўны Божа мой,
Каб сябру ласкай дапамог Сваёй –
Жывым-здоровым надалей застацца:
Ён вечарам з каханай меў спаткацца,
А хутка ж развіднее!

Мой сябра, бачыш ззянне зоркі той,
Што Госпад запаліў па-над зямлёй,
Падаўшы знак сьвітанню набліжацца?
Бяжыце! Час даўно вам развітацца,
Бо хутка развіднее!»

Мой сябра! Небяспечны гэты час:
Птушыны спеў ужо ляціць да вас
Цераз лясы, бары, лугі ды нівы –
Заспець супернік можа вас раўнівы –
Ўжо ж хутка развіднее!

Мой сябра! Ноч я цэлую не спаў,
Укленчыўшы, малітвы прамаўляў
Айцу Нябеснаму прад абразамі –
Каб мне навек не развітацца з вамі...
А хутка развіднее.

Мой сябра мілы! Хто ж казаў мне сам,
Каб пільнаваў я, стаў аховай вам?
На гэта згодны я – днём, ноччу кожнай.
Нашто ж вы робіце вось так неасцярожна?
Ах, хутка ж развіднее!»

– Мой сябра слаўны! Каб такой начы
Не скончыцца – й міласці не ўрачы!
Пяшчотаў столькі, што не час палохаць
Супернікам – хоць бы й прыйшоў самохаць...
Хай хутка й развіднее!

Пераклад аўтара.

У Паўночнай Францыі рыцарская паэзія ўзнікла пазней, пад уплывам правансальскай. Французскія паэты – трувэры – таксама стварылі нямала сапраўдных лірычных шэдэўраў. Самыя вядомыя трувэры *Канон дэ Бэцюн*, *Бландэль дэ Нэль* жылі ў другой палове XII – пачатку XIII ст.

Росквіт куртуазнай паэзіі ў Нямеччыне прыпадае таксама на XII–XIII стст. Нямецкія паэты-рыцары называлі сябе *мінезінгерамі* (*старанямецк.* *minne* – каханне, *singer* – пясняр). Сярод іх вылучаліся *Фрыдрых фон Гаўзэн* (каля 1150–1190), *Вольфрам фон Эшэнбах* (каля 1170–1220) і інш. Але першае месца, паводле таленту, бясспрэчна належыць *Вальтэру фон дэр Фогельвейдэ* (каля 1170 – каля 1230). Пра жыццё паэта вядома далёка не ўсё. Месцам яго нараджэння былі або аўстрыйскі Тыроль, або Сярэдняя Нямеччына, або Швейцарыя. Ён быў бедным рыцарам, вёў жыццё вандроўнага актора; магчыма, наведваў духоўную школу. Каля 1190 г. Вальтэр фон дэр Фогельвейдэ далучыўся да кола венскіх мінезінгераў, але пасля смерці ў 1198 г. прыхільнага да яго аўстрыйскага герцага Фрыдрыха VI пакінуў Вenu. Потым мы бачым яго пры двары нямецкага караля Філіпа Швабскага (1198), ландграфа Германа Цюрынгскага (пасля 1200), караля Отана IV (пасля 1208), Фрыдрыха II (пасля 1212). У 1230 г. паэт атрымаў ад апошняга нават маёнтак непадалёк ад Вюрцбурга, але неўзабаве памёр і быў пахаваны пры Вюрцбургскім саборы. У такой сітуацыі Вальтэр фон дэр Фогельвейдэ не мог заставацца ўбаку ад бурлівых палітычных падзей свайго часу: адгукаўся на іх у сваіх творах. Але ўсё-такі найперш ён быў паэтам кахання. Гераіня ягоных вершаў далёка не заўсёды рыцарава Прыўкрасная Пані; часта гэта простая дзяўчына, якая выклікае ў паэта гарачыя і шчырыя пачуцці...

Вальтэр фон дэр Фогельвейдэ. Пад ліпай

Пад голлем ліпы
векавое
тлуміў мне мілы галаву –
і сёння знайшлі б вы,
дзе двое
мы рвалі кветкі і траву.
А з кусточка з-па-над траў –
цёх-цёх-цёх-цёх! –
салавейка нам спяваў.

Я на спатканне
аж ляцела –
пад ліпай міленькі стаіць.
Якое каханне,
святая Дзева,
якое шчасце з мілым быць!
Цалаваў мяне штораз –
цёх-цёх-цёх-цёх! –
губы й сённека гараць.

Ах, як раскошна,
як сучешна
на траўцы кветкамі прыбраў
ён шлюбнае ложа!
Аж глянуць смешна,
калі хто прагне красак-траў:
ён у ружах пазнае –
цёх-цёх-цёх-цёх! –
пух падушачкі мае.

Каб хто дазнаўся,
што рабілі, –
вой сорам, сорам, бедная!
Як ён кахаўся,
як любілі,
хай знаюць толькі ён і я
ды салоўка-баламут –
цёх-цёх-цёх-цёх! –
што спяваў над намі тут!

Пераклад Васіля Сёмухі.

Не абмінаючы дасягненняў сучаснай яму нямецкай паэзіі, Вальтэр фон дэр Фогельвейдэ пашырыў яе магчымасці і далягяды. Ягоныя найлепшыя творы і сёння гучаць свежа і прывабна.

Іншыя эпічныя жанры. Рыцарскі раман

У сярэдзіне XII ст. у Заходняй Еўропе, на скрыжаванні кельцкіх, англа-саксонскіх і французскіх традыцый пачаў развівацца *сярэднявечны рыцарскі раман*. Рыцарства выконвала асаблівую ролю ў сярэднявечным грамадстве. Умацаванню гэтай ролі спрыяла царква, бо кожны рыцар быў найперш ваяром-барацьбітом за ідэалы хрысціянства. Сфарміраваўся асаблівы рыцарскі кодэкс, паводле якога рыцар мусіў быць не толькі харобрым і мужным, але валодаць вытанчанымі манерамі, быць добра адукаваным, шчодрым, далікатным, велікадушным. Ягоным абавязкам было ваяваць з нехрысціямі, аддана служыць свайму сюзерэну і Прыўкраснай Пані. Усе гэтыя якасці ўласцівыя станоўчым героям рыцарскіх раманаў. Свае тэмы і сюжэты аўтары гэтых твораў бралі з антычнасці («*Раман пра Аляксандра*», «*Раман пра Энея*»), а таксама з кельцкай міфалогіі і фальклору (цыкл *раманаў пра Грааль*, «*Раман пра Трыстана і Ізольду*» і інш.). Святы Грааль, які сімвалізуе сабою нейкую няўлоўную мэту, няздзейсненае прагненне – аб'ект пошукаў рыцара *Парсіваля* (Парцыфаля), героя некалькіх версій сярэднявечных французскіх і нямецкіх раманаў.

Невядомы аўтар. Парсіваль

(урывак)

Гамурэт і Герцэляіда

Няма на свеце шчаслівейшых людзей, як шукальнікі прыгодаў, якія за нішто маюць сваё жыццё, усё здабытае радасна аддаюць і ў вечнай змене ўчынкаў і прыемнасцяў шукаюць сабе задавальнення. Калі памёр кароль Анжуйскі Гандзін, ён пакінуў свайму старэйшаму сыну Галеэ ўсё, што ён меў – гарады і каралеўскі пасад. Ягонаму малодшаму сыну Гамурэту – не засталася нічога, апрача ўзбраення, каня і адвагі. Дзеля

гэтага Гамурэт пакінуў бацькаўшчыну, брата і прыгожую Анпфлізу, якую ён кахаў і якая выйшла замуж за старога караля Францыі, і паехаў шукаць прыгодаў. Шмат гадоў правёў ён у вандраванні з краю ў край і з лёгкім сэрцам і моцнымі рукамі прыймаў удзел ў бойках і турнірах, здабываючы золата і славу. Ён вызваляў абложаныя гарады і нападаў на добра бароненыя замкі. Ён быў прыяцелем рыцарскіх мужоў і быў каханы прыгожымі жанчынамі. Усюды, дзе патрабавалі ягонай дапамогі, ён яе даваў, не цікавячыся правам. Ён пабываў таксама ў краі паганцаў і чорных. Гавораць, што ён здабыў там каралеўства і руку аднае чорнае каралевы. Але і гэта ён пакінуў і паплыў караблём у Гішпанію, каб прывітаць свайго прыяцеля і сястрыніча Кайлета. Кайлет у гэтым часе, аднак, быў выехаўшы за горы ў Канвалуа, дзе змагаўся за руку маладой каралевы Герцэляіды. Канвалуа – гэта галоўны горад каралеўства Валуа і ляжыць у Брэтоніі, недалёка ад мора. Кароль Валуа памёр і ўсю ўладу пакінуў сваёй дачцэ Герцэляідзе. Шмат шукальнікаў прыгодаў, рыцараў і суседніх каралёў стараліся здабыць руку маладой прыгожай жанчыны. Аднак, сэрца Герцэляіды не належала нікому, і яна адкідала ўсе шлюбныя прапановы. Тады каханне ў многіх змянілася ў нянавісць, і яны пачалі нападаць на безабаронную краіну і адрываць гарады і месцы. Змушаная лёсам каралева абвесціла пасярод каралёў і рыцараў турнір і абяцала сваё сэрца і ўладу пераможніку ў змаганні. Даведаўшыся аб гэтым, з'ехалася шмат шляхотных рыцараў з усіх каралеўстваў: Францыі, Брабанту, Гішпаніі, Партугаліі і здалёку, з-за мора, – з Англіі, Корнуэльсу і Ірландыі. Усе яны спрабавалі сваё шчасце, але заўсёды пераможнік быў пераможаны наступным. У канцы перавага пачала хістацца паміж Кайлетам, сястрынічам Гамурэта, і Утэрам Драконавай Скурай, каралём брытаў, які хацеў здабыць руку каралевы толькі дзеля ейнай прыгожай краіны. Кайлет жа сапраўды кахаў Герцэляіду. Раніцаю таго дня, які быў вызначаны для змагання паміж Кайлетам і Утэрам, Гамурэт прыбыў у места Канвалуа ў пошуках Кайлета, свайго сястрыніча. Народ на вуліцах спатыкаў яго са здзіўленнем, любуючыся ягонай рыцарскай паставай і багатай вопраткай. Ягоны конь быў пакрыты залататканай посцілкаю. Шляхотныя каменні блішчэлі на конскай збруі. Узбраенне ягонае было са срэбра і сталі. Усе на вуліцах радасна віталі яго, жадаючы яму перамогі, бо ўсе думалі, што ён таксама прыехаў на турнір. Калі Гамурэт знайшоў палатку Кайлета, якая знаходзілася пасярод

места, на рынку, ён застаў свайго сястрыніча сумным, не веручым у магчымасць перамогі над Утэрам. – Мяне чакае смерць на турніры, – казаў ён, – і аж страшна падумаць – Герцэляіду здабудзе гэты дзікун. Гамурэт адказаў свайму сястрынічу: «Ніколі нельга губляць надзеі, не паспрабаваўшы змагання.» – Табе добра быць мудрым, – адказаў Кайлет. – У гэтым выпадку адмова ад змагання не з’яўляецца ганьбаю, але розумам. Гэты дзікун можа перамагчы мяне, нават без кап’я, адно сваімі рукамі, але я ўжо паставіў сваё жыццё на карту і згублю яго, бо Утэр не шкадуе нічога і нікога. – Хто сумняваецца, той ніколі не перамога, – адказаў Гамурэт. – Калі хочаш – я займу тваё мейсца ў змаганні супроць Утэра і маю надзею, што яго перамагу. На прапанову Гамурэта Кайлет згадзіўся. Гамурэт выехаў на майдан супроць Утэра і – пасля цяжкага змагання – перамог яго, скінуўшы з каня на зямлю. Усе віталі Гамурэта як пераможніка і прызналі яму абяцаную ўзнагароду. Гамурэт бараніўся, гаворачы: «Узнагарода не належыць мне, бо я здабыў яе не для сябе, а для свайго сястрыніча Кайлета». – Не! – закрычалі прысутныя, Вы з’яўляецеся ўладаром гэтай краіны і нашай каралевы! Гамурэт варочаўся ў сваю палатку злосны, прыракаючы не карыстаць з узнагароды за сваю перамогу. – Як я магу зачыніцца з такім неспакойным сэрцам у гэтых мурох? Як магу я застацца ў гэтым краі, дзе паляванне заступае бойкі. Старэцца ў жаночых абдымках не з’яўляецца маім прывычаеннем і я гэта добра ведаю. Я ўжо чую, як маё сэрца б’ецца, бы птушка ў клетцы, хочучы вырвацца туды далёка, кудысь на край свету... Гамурэт быў яшчэ ў палатцы, калі да яго ўвайшоў святар і прывітаў рыцара: – Валадар, я пазнаў вас сягоння ў бойцы. Ужо доўга з даручэння каралевы Анпфлізы ўсюды шукаем мы вас; яе муж, кароль Францыі, памёр, і каралева мае права на Вашу апеку і ахвяроўвае Вам каралеўства і каханне. Ваш брат Галеэ таксама памёр, і каралеўства Анжуйскае чакае свайго валадара. Чаго шукаеце Вы тут, у Валуа, і чаму вандруеце Вы сярод чужых, быццам бы ў Вас не было сваёй бацькаўшчыны? – Ты гаворыш праўду, – сказаў Гамурэт, – рыхтуйся ў дарогу, мы яшчэ сягоння выедзем адсюль. Як толькі святар выйшаў, заслона адчынілася і ў палатку ўвайшла каралева Герцэляіда са сваімі дамамі. Яна даведалася ўжо аб перамозе рыцара, але не ведала яшчэ аб ягонай пастанове. Гамурэт са здзіўленнем пабачыў, якой прыгожай была каралева і як шляхотна і горда яна захоўвалася. – Пане, – сказала Герцэляіда, – суд рыцараў перадаў мяне і маю краіну ў Вашы рукі.

Пераходзьце ў мой замак і жывіце ў мяне. Мы зладзім вяселле і будзем шчасліва і весела жыць. Ніхто з пераможнікаў не быў бы мне так любімы, як Вы. – Каралева! – сказаў Гамурэт, – Ваша дабрата і ветлівасць знявольваюць мяне. Але Вы павінны ведаць, што я маю нясталае, лёгкамыснае сэрца, якое нідзе не можа знайсці сабе супакою. Не звязвайце свайго лёсу з маім, дазвольце мне выехаць і выбярыце сабе майго сястрыніча. Герцэляіда, думаючы, што гэта толькі сціпласць прамаяўляе праз вусны рыцара, сказала: – Пры мне Вы знойдзеце супакой. Кожны чалавек павінен жа збудаваць дзе-небудзь на зямлі сабе дом, сабраць каля сябе прыяцеляў, мець дзяцей, мець бацькаўшчыну. – Каралева! Вы не ведаеце, што гэта такое – туга за прыгодамі. Каго яна раз апанавала, той ужо нідзе не знойдзе больш супакою і бацькаўшчыны. Без супакою ў сэрцы блукае такі чалавек з краіны ў краіну, шукаючы нямаведама чаго. Бойкі і ўчынкi, здабыча і слава, усё, што ён здабывае, кідае з лёгкім сэрцам і шукае нечага новага. Дамагацца ўсё новага – гэта ягоны лёс, а не валадаць нечым. Так пражывае ён жыццё і памірае дзе-небудзь сярод чужых, працягнуўшы руку да блізкае мэты, апошняе, якой ён ужо не асягне. Так памру і я – не на бацькаўшчыне, не сярод прыяцеляў, не на Вашых руках, каралева... Тады сказала Герцэляіда: «Вас прывёў да мяне лёс, дык заставайцеся тут, пакуль Вам гэта будзе падабацца і едзьце далей, калі гэта Вам зробіцца неабходным, але цяпер я не пушчу Вас»...

Пераклад Леаніда Галыка.

Як правіла, падобныя сюжэты распрацоўваліся шэрагам аўтараў, якія пісалі на розных мовах. Асабліваю вядомасць маюць сёння шматлікія варыянты рамана пра Трыстана і Ізольду, які ў Беларусі з'явіўся ў XVI ст. пад назвай «*Повесць а Трышчане*» – у перакладзе з сербскай мовы.

Харобры рыцар Трыстан, шукаючы нявесту свайму дзядзьку, каралю Марку, трапляе ў Ірландыю, дзе перамагае страшнага люджэра-цмока. За гэта ён атрымлівае каралеўскую дачку Ізольду – каб аддаць яе за жонку Марку. На караблі, што плыве ў Корнуэл, Трыстан і Ізольда выпадкова выпіваюць чароўнага пітва, ад якога яны моцна закахаліся адно ў аднаго. Сваё пачуццё яны не могуць перамагчы. Канфлікты з Маркавымі баронамі змушаюць Трыстана ад'ехаць у Брэтань. Спрабуючы забыць Ізольду Бялявую,

ён жэніцца з Ізольдай Беларускаю. У адным з двубояў Трыстан атрымоўвае смяротныя раны і просіць сябра прывезці да яго сваю каханую. Але жонка падманвае яго, не паведаміўшы, што плыве карабель з Ізольдай Бяляваю. Трыстан памірае, а яго каханая не можа перажыць смерці... За адну ноч на іх магіле вырастаюць два дрэвы, галінкі якіх назаўсёды пераплятаюцца...

Канфлікт твора – у супярэчнасці паміж асвечанымі царквой звычаямі і чалавечымі пачуццямі. Наступны фрагмент «Аповесці», сярод іншага, дае ўяўленне пра багацце і вобразнасць беларускай літаратурнай мовы XVI стагоддзя.

Невядомы аўтар. Повець а[б] Трышчане

(фрагмент)

І калі прыехаў пан Трышчан у Карнаваль са Іжотау ік каралю Марку із сваёю дружнаю, і тут было вялікае вяселле: як малады, так і стары – усі ся весялілі, ігралі. І ў том вяселлю, калі ўжо была ноч, а быў час Іжоце з каралём Маркам пайці да ложы, а Іжота была ў вялікай пячалі, іж не магла забыці таго, каго мілавала. Ракла сама к сабе: «Яшчэ бых вялела ў востраве Арашову быці, гдзе есмі мела Трышчана па сваёй волі». І ў той мыслі лягла на пасцелі. Для ўтрачэння паненства сваяго ўпрасіла Брагіню, абы ўместа ёй з каралём на ложы была тую першую ноч. І кароль Марка, мешкаўшы, прыйшоў да няе ў ложніцу, а ў ложніцы нікога не было, адно Трышчан і Гаварнар а Брагіня. Скор ся кароль разабраў, Трышчан пагасіў свечы. І рэк кароль: «Чаму-сь то ўчыніў?» Рэк Трышчан: «Абычай тот ёсць ув Арленды: калі хочэць вялікі пан на першую ноч лечы з паннаю, свечы ўгашаюць, абы ся панна не стыдзіла. І мяне маці яе заклала, і я ся ёй так абяцаў». Рэк кароль: «Добрэ есі ўчыніў». І затым вышлі вон із ложніцы Трышчан, Іжота і Гаварнар. А Брагіня лягла на пасцелі ўместа Іжоты. А Іжота была на тот час устала напроціў караля, калі кароль увашоў у ложніцу. І стала Іжота ў закрэце¹, покі к ней вышла з каморы Брагіня.

Калі кароль споўніў з Брагіняю – не пазнаў, штобы не Іжота. І скор па спанню вышла Брагіня, а Іжота, ушэдшы, лягла з каралём. І калі

¹ За выступам.

было на заўтрэй – рэк кароль Марка Трышчану: «Трышчане, угоднічэ мой няроджаны, прынёс мі есі чыстае золата». І быў Трышчан а том вельмі вясёлы. І на той радасці вялеў кароль Марка віцязям іспоўніці сэрца вяселлем а гаварыў: «Прывёў мі Трышчан чыстае золата». І казаў прывесці ўсякія гудбы, дуды і бубны, трубы, шахі, варцабы, лютні, органы. Таго дзела ўчыніў такое вяселле, абы ся рыцары ку харобрасці мелі. Відзячы панны такое вяселле, танцавалі гаратанскі танец за добраць пану Трышчану, гаворачы: «Прывёў нам пан Трышчан, у чом нам ёсць печі, іграці да канца дней нашых». І пазірала руса Іжота сваімі яснымі вачыма на асобу пана Трышчана, а Трышчан така-ж на Іжоту пазіраў. Ніхто таго са ўсіх віцязей і паней і панен не знаў, толька Трышчана а Іжота, і Гаварнар, і Брагіня. І прэбываў кароль Марка ў вяселлі з сваімі віцязьмі.

І аднаго часу прыйшоў адзін віцязь караля Марка і рэк яму: «Вяльможны каролю, няхай то будзецц утаёна, што ці хачу паведаці». І пазрэў кароль на віцязя, рэк: «Гавары, што хочаш». Рэк віцязь: «Ты пан моцны, а мне няўдзячна твая лёгкасць. Я ці павем: мілуецц Трышчан Іжоту цялесным учынкам». Кароль рэк: «Можаце-ль таго давесці?» Ён рэк: «Пане, заісьце есмі чуў, іж маюць сыйці ся ў першую старожу ночы ў гарадзец¹ за сеньмі». І кароль Марка, хочачы таго даведаці ся, рэк рыцарам: «Маем ехаці».

Рэк Трышчан: «Каму вяліш з сабою?» Рэк Трышчану: «О пачэсны рыцару Трышчане, не едзь цяпер са мною. Жджы мяне тут заўтра». І ад'ехаў кароль далёка ад двара й вярнуў рыцараў ад сябе, а сам вярнуў ся апяць да двара й ушоў у гарадзец і ўлез на яблань. А тагды была ноч месячна, і для таго не мог скрыці ценю сваяго. А пан Трышчан змовіў быў са Іжотаю, абы вышла ў гарадзец. Яна выйшла й стала блізка тое яблані вельмі вясёла а міласці Трашчанавай. І прыйшоў ка Іжоце блізка й убачыў цень чалавечы на яблыні й паглядзеў ку верху й паклякнуў на калена. Рэк Іжоце: «О вялебная² пані, усім паніям каруна! Для таго есмі цябе прасіў, абы есі вышла ў сесь агародзец, я бых сказаў мыслю маю. Мышлю пайсці па мору й сухам, бо есмі чуў, што рэк кароль Марка: «Пазіраецц Трышчан на Іжоту міласным абычаем». Іно для Бога,

¹ Садок.

² Высокашаноўная.

паведай каралю маю службу, як есмі біў ся з вогненным Бланорам, з найбольшым віцязем, для яго бых яму цябе дастаў. Няхай бы ся кароль на мяне не гневаў». Іжота была вельмі мудра й ка ўсякай рэчы хітра. Пазнала, іж Трышчан нешта відзіць, і пасматрэла на агародцу й абачыла цень чалавечы на зямлі. І не вазрэўшы на дзерава й ракла: «О вялебны віцязю, усім віцязям каруна, каторы мілуеш панства караля Марка, бо ведаець кароль тваю вялікую паслугу, што есі асвабодзіў усю Карнавалю ад мала й да вяліка й усі вакольнія стрэснулі ся для вялікага віцязьства тваяго. То бы меў быці вялікі дзіў, штобы кароль забыў тваё добраці, а меў верыці аднаму віцязю. Буду я а табе мовіці гасудару каралю, надзевай ся, іж кароль мне, малжонцэ сваёй, будзець верыці. А калі есі ўмысліў хадзіці па мору й сухам, яшчэ паняхай¹, пакуль прыйдзець кароль Марка». Пан Трышчан уздаў хвалу Богу й падзякаваў за то краснай Іжоте й пакланіў ся. Шоў у вабецны² палац, а Іжота да ложніцы. І злез кароль Марка ізь дзерава й рэк сам к сабе: «Нет тут Трышчанавы віны. Еслі бы то была праўда, іно то бы цяпер было». Прышло на мысль яму, іж тот віцязь гнеў маець на Трышчана, іж з Трышчанам хадзіў ув Арлендыю па Іжоту. А калі прысталі пад замк Дамалот у Ландрэскім каралеўстве ў дзяржанню караля Дэмагуля, а так к нім прыехалі былі два віцязі – Яшчор і Марганор, роўні сабе пытаючы. А Трышчан вельмі хацеў з німі каштаваці ся. І тот віцязь унімаў яго, мовячы: «Трышчане, не пашлі есма з тымі віцязьмі біці ся, але пашлі есма прынесьці Іжоту із горада Біяна із Арленды, дочку караля Ляньвіза нашаму пану каралю Марку». Тагды яму рэк Трышчан: «Еслі ты баіш ся калоці ў Ландрэшы, тагды не йдзі з намі ўв Арлендыю, занюж там найдзем многа добрых віцязей, а не дадуць нам Іжоты бяз моцнае бітвы». І за тое тот віцязь гневаў ся на Трышчана. І прышоў тот гнеў каралю на вум і не верыў яму.

Прышоў кароль Марка ў палац, і прышла к нямю Іжота й ракла яму: «Вялебны пане, павем ці адну рэч. Калі есі ад'ехаў із сваімі віцязі да другога двара, а тут аставіў Трышчана, ён захацеў паехаці па свету, і я яго пытала: «Чаго дзеля едзеш?» І ён мі рэк: «Пазнаў есмі, што ка-

¹ Устрымайся.

² Агульны.

роль на мя пазіраець гнеўнымі вачыма». І я яго ўняла, даколе ся па табе давам. Прашу ця, гасудару, для таго пазірання, ведаеш сам, яка Карнаваля была паніжона, калі-ж яе Трышчан асвабодзіў. Убіў набольшага рыцара Амурата арляндыйскага ў востраве Самсоне, асвабодзіў Карнавалю ад вялікага й да малаго. А то ўчыніў для таго, абы ты панаваў. А яшчэ пабіў набольшага віцязя – вогненнага Бланора. І то чыніў для цябе, мяне табе дабываючы. І яшчэ: каторы бы кальвек рыцар прыехаў адкуль на твой двор роўні пытаці, а еслі-б ведаў, што Трышчан у вас ёсць – не меці будзецц з ім бітвы. А еслі ся будзецц біці – ты будзеш павышон Трышчанам. Бо, калі прыяжджалі рыцары на атца ма-яго двор, тагды ся не мог найці ні адзін віцязь, каторы бы ся працівіў Паламідэжу. І калі ся зьехаў з Трышчанам, іно Трышчан з каня яго скінуў. Для таго, пане, не дай яму ад сябе проч пайці». І кароль Марка паслухаў яе цудных рэчай і рэк ёй: «Паведана мі на Трышчана, але сам знаю верна яго к сабе й мілую яго сэрцам, яка сам сябе».

Падрыхтоўка да друку (транслітарацыя) Надзеі Старавойтавай.

Тэма кахання Трыстана і Ізольды натхняла ў пазнейшыя часы пісьменнікаў Вальтэра Скота, Лёсю Украінку, Томаса Мана, кампазітара Рыхарда Вагнера, іншых майстроў літаратуры і мастацтваў.

Беларуская «Аповесць аб Трышчане» лічыцца адным з славы-тых літаратурных помнікаў Сярэднявечча. На сучасную беларускую мову яе пераклалі Мікола Раманоўскі і Алесь Бразгуноў, на англійскую – Зора Кіпель (выйшла асобнай кнігай у Нью-Йорку і Лондане ў 1988 г.). Яшчэ раней з’явіліся сербскі пераклад Ірэны Грыцкат (1966) і пераклад на італьянскую мову Эмануэлы Сгамбаці (1983).

Летапісы як жанр сярэднявечнай эпічнай прозы

Летапісамі, або *кронікамі*, называюцца запісы сучаснікаў пра важныя палітычныя, грамадскія і іншыя падзеі жыцця. Летапісанне на Беларусі існавала не пазней як з X ст., але найстарэйшыя беларускія летапісы (як, напрыклад, Полацкі летапіс) загінулі ў віры войнаў і пажараў. Фактычна, аднак, яны часткова ўвайшлі ў іншыя летапісныя зводкі, якія ствараліся, напрыклад, на Кіеўскай Русі.

Летапісы можна разглядаць як літаратурныя помнікі, бо ў шмат якіх месцах яны не застаюцца сухімі гістарычнымі дакументамі, а ўзбагачаюцца мастацкімі дэталямі, эмацыйнымі адступленнямі аўтараў і г. д.

Летапісы складаліся, як правіла, свецкімі або духоўнымі асобамі, якія паходзілі з розных сацыяльна-культурных асяроддзяў. Няма-ла цікавых, выкладзеных у мастацкай форме момантаў жыцця нашых продкаў можна знайсці ў «Аповесці мінулых часоў», складзенай у Кіеве летапісцам, пісьменнікам і мысляром *Нестарам* паміж 1113 і 1118 гг.

Манах Нестар. Аповесць мінулых гадоў

(урывак)

[...] Пасля разбурэння стаўпа і пасля раздзялення народаў прынялі сыны Сіма ўсходнія краіны, а Хамавы сыны – паўднёвыя краіны. Афетавы ж прынялі захад і паўночныя краіны. Ад гэтых жа сямідзесяці і двух народаў і быў народ славянскі, ад племені Афета: зважай, што гэта і ёсць славяны. Калі прайшло шмат часу, селі славяны па Дунаю, дзе цяпер зямля Венгерская і Балгарская. Ад тых славянаў разышліся (славяны) па зямлі і называліся імёнамі сваімі па тых месцах, на якіх селі. Так, тыя, што прыйшлі і селі на рацэ па імені Маравы і назваліся маравамі, а іншыя назваліся чэхамі. А вось яшчэ тыя ж славяны: харваты белыя і сербы, і харутаны. Калі ж валохі напалі на славян дунайскіх і селі пасярод іх і глуміліся з іх, то гэтыя славяны прыйшлі і селі на Вісле, і называліся ляхамі, а ад тых ляхаў назваліся палякі, другія ляхі – луцічы, іншыя – мазаўшаны, іншыя – памараны. Таксама і гэтыя славяны прыйшлі і селі па Дняпры і назваліся паляны, а другія драўляны, бо сядзелі ў лясках, а другія селі паміж Прыпяццю і Дзвіною і назваліся дрыгавічамі, і іншыя селі па Дзвіне і назваліся палачанамі, ад рэчкі, якая ўпадае ў Дзвіну, па імені Палата – ад яе і назваліся. Тыя ж славяны селі каля возера Ільменя, яны назваліся сваім імем і пабудавалі горад, і назвалі яго Ноўгарад. А другія селі па Дзясне і па Сейму, па Суле і назваліся севяране. І так разышоўся славянскі народ, а ад яго імя і грамата назвалася славянская. Калі паляны жылі асобна па гэтых гарах, быў шлях з Варагаў у Грэкі і з Грэкаў па Дняпры, а ў вярхоўях Дняпра – волак да Ловаці, і па Ловаці (мож-

на) увайсці ў Ільмень, возера вялікае, з гэтага ж возера цячэ і ўпадае ў вялікае возера Няво, і вусце таго возера ўпадае ў мора Варажскае. І па тым возеры (можна) плысці да Рыма, а ад Рыма можна прыплысці па тым жа моры да Царграда, а ад Царграда прыплысці ў Понт мора, у якое ўпадае Днепр рака. Днепр жа выцякае з Окаўскага лесу і цячэ на поўдзень, а Дзвіна з таго ж лесу выцякае і ідзе на поўнач, і ўпадае ў мора Варажскае. З таго ж лесу цячэ Волга на ўсход і ўпадае сямюдзсяццю жароламі ў мора Хваліскае. Так жа і з Русі можна плысці па Волзе ў Балгары і ў Хвалісы, і на ўсход – дайсці ў долю Сімаву, а па Дзвіне – у Варагі, з Варагаў – да Рыма, ад Рыма ж і да племені Хамава. А Днепр упадае ў Пантыйскае мора вусцем, якое слыве Рускім; уздоўж яго вучыў святы Андрэй, як гавораць, брат Пятра. Калі Андрэй вучыў у Сінопе і прыйшоў у Корсунь, даведаўся, што недалёка ад Корсуны вусце дняпроўскае, і захацеў пайсці ў Рым, і прайшоў у вусце дняпроўскае, а адтуль пайшоў уверх па Дняпры. І здарылася так, што ён прыйшоў і стаў пад гарамі на беразе. І раніцою падняўся і сказаў вучням, што былі з ім: «Ці бачыце гэтыя горы? На гэтых гарах заззяе ласка Божая, будзе горад вялікі, і ўваздзвігне Бог многа цэркваў». І ўзышоў на гэтыя горы, блаславіў іх, і паставіў крыж, і памаліўся Богу, і сышоў з гары гэтай, дзе апасля ўзнік Кіеў, і пайшоў па Дняпры ўверх. І прыйшоў да славянаў, дзе цяпер Ноўгарад, і ўбачыў людзей, што тут жывуць, якія ў іх звычаі і як мыюцца і хвошчуцца, – і здзівіўся. І пайшоў у Варагі, і прыйшоў у Рым, і паведаў пра тое, колькі навучыў і колькі бачыў, і сказаў ім: «Дзіўнае бачыў у славянскай зямлі, калі ішоў сюды. Бачыў лазні драўляныя, і напалыць іх да чырвані, і распрануцца, і будуць голымі, і абальюцца квасам скураным, і ўзнімуць на сябе маладыя пруты, і б'юць сябе самі, і да таго даб'юцца, што вылезуць ледзь жывыя, і абальюцца вадою сцюдзёнаю, і так ажывуць. І тое твораць ва ўсе дні, ніхто ж іх не мучыць, але самі сябе мучаць, і гэтак твораць амавенне сабе, а не пакуту». Тыя, што слухалі, здзівіліся. Андрэй жа, пасля таго як пабыў у Рыме, прыйшоў у Сіноп. Паляны ж жылі асобна і валодалі сваімі радамі, бо і да гэтай брацці былі паляны, і жылі яны радамі на сваіх месцах, і кожны валодаў родам сваім. І былі тры браты: аднаму імя Кій, а другому – Шчэк, а трэцяму – Харыў і сястра іх – Лыбедзь. Сядзеў Кій на гары, дзе цяпер пад'ём Барычоў, а Шчэк сядзеў на гары, якая цяпер называецца Шчакавіца. А Харыў на трэцяй гары, ад яго ж і празвалася Харавіца. І пабудаваў горад у імя брата свайго ста-

рэйшага, і далі імя яму Кіеў. Быў вакол горада лес і бор вялікі, і лавілі там звяроў; былі мужы мудрымі і разумнымі і называліся палянамі, ад іх жа паляны ў Кіеве і дагэтуль.

[...] Пасля гэтых братоў нашчадкі іх пачалі трымаць княжанне ў палянах, а ў драўлянах сваё (княжэнне), а дрыгавічы – сваё, а славяны сваё, у Ноўгарадзе, а другое на Палаце, дзе палачаны. Ад іх жа крывічы, што сядзяць у вярхоўях Дзвіны, і ў вярхоўях Дняпра, дзе стаіць іх горад Смаленск – вось там сядзяць крывічы. Таксама і север ад іх. На Белым возеры сядзіць весь, а на Растоўскім возеры меры, а на Клешчыне возеры таксама меры. А па рацэ Ацэ, там, дзе яна ўпадае ў Волгу, мурамы – свой народ, і чарамісы – свой народ, мардва – свой народ. Вось бо толькі славянскі народ на Русі: паляны, драўляны, наўгародцы, палачаны, дрыгавічы, север, бужаны, бо сядзяць па Бугу, а потым сталі (звацца) валынянамі. А вось іншыя народы, якія даюць даніну Русі: чудзь, меры, весь, мурамы, чарамісы, мардва, перм, пячэры, ям, літва, зіміголы, корсь, наровы, лівы, – гэтыя маюць свой народ, ад калена Афетавага, і жывуць у паўночных краінах.

[...] У лета 6370 (862). Выгналі варагаў за мора, і не далі ім даніны, і пачалі самі сабою валодаць, і не было сярод іх праўды, і паўстаў род на род, і былі паміж імі ўсобицы, і пачалі ваяваць самі супраць сябе. І сказалі самім сабе: «Пашукаем сабе князя, які б валодаў намі і судзіў па праву». І пайшлі за мора да варагаў, да русі. Тыя бо варагі называліся русь, як другія называюцца шведы, другія ж нарманы, англы, другія готы, так вось і гэтыя. Сказалі русі чудзь, славяны, крывічы і весь: «Зямля наша вялікая і багатая, а парадку ў ёй няма. Прыходзьце княжыць і валодаць намі». І выбраліся трое братоў са сваімі радамі, і ўзялі з сабою ўсю русь, і прыйшлі. Старэйшы, Рурык, сеў у Ноўгарадзе, а другі, Сінеус, на Белым возеры, а трэці – у Ізборску, Трувор. І ад тых варагаў назвалася руская зямля. Наўгародцы, тыя людзі, што ад варажскага роду, раней былі славянамі. Праз два гады памерлі Сінеус і яго брат Трувор. І прыняў уладу Рурык і пачаў раздаваць мужам сваім гарады: гэтаму Полацк, гэтаму Растоў, іншаму Белавозера. І па тых гарадах варагі – прышлыя, а першае насельніцтва ў Ноўгарадзе – славяны, у Полацку – крывічы, у Растове – меры, у Белым возеры – весь, у Мураме – мурамы, і ўсімі тымі валодаў Рурык. І было ў яго два мужы, не з яго племені, але баяры, і адпрасіліся яны ў Царград з родам сваім. І пайшлі па Дняпры, і каліплылі, то ўбачылі на гары гарадок. І распыталі, і цікавіліся: «Чый

гэта гарадок?» Яны ж адказалі: «Былі тры браты, Кій, Шчэк і Харыў, якія пабудавалі гэты гарадок і згінулі, і мы тут сядзім, род іх, плацім даніну хазарам». Аскольд жа і Дзір засталіся ў гэтым горадзе, сабралі многіх варагаў і пачалі валодаць палянскаю зямлёю. Рурык жа княжыў у Ноўгарадзе. [...] У лета 6387 (879). Памёр Рурык, перадаўшы княжанне сваё Алегу, што быў з яго роду, аддаў яму на рукі сына свайго Ігара, бо той быў яшчэ вельмі малы. [...]

У лета 6488 (980). Прышоў Уладзімір з варагамі да Ноўгарада і кажа пасаднікам Яраполкавым: «Ідзіце да брата майго і скажыце яму: «Уладзімір твой ідзе на цябе, рыхтуйся да бітвы з ім». І сеў у Ноўгарадзе. І паслаў да Рагвалода Полацкага, гаворачы: «Хачу ўзяць дачку тваю сабе за жонку». І кажа ён дачцэ свай: «Ці хочаш за Уладзіміра?» Яна ж сказала: «Не хачу разудць рабыніча, але Яраполка хачу». А Рагвалод прышоў калісь з-за мора, і меў уладу сваю ў Полацку, а Туры – у Тураве, ад яго ж і тураўцы празваліся. І прыйшлі юнакі Уладзіміра, і паведамлілі яму ўсю прамову Рагнедзіну, дачкі Рагвалода, князя полацкага. Уладзімір сабраў тады мноства ваяроў, варагаў і славян, чудзі і крывічоў, і пайшоў на Рагвалода. У той жа час хацелі Рагнеду весці за Яраполка. І прышоў Уладзімір на Полацк, і забіў Рагвалода і двух яго сыноў, і дачку яго ўзяў за жонку.

[...] У лета 6575 (1067). Узняў войска Усяслаў, сын Брачыслава, у Полацку, і заняў Ноўгарад. А тры Яраславічы – Ізяслаў, Святаслаў, Усевалад – аб'ядналі сваіх вояў і пайшлі на Усяслава, калі быў люты мороз. І падышлі да Менска, і менцы зачыніліся ў горадзе. Тады тыя браты ўзялі Менск, і перабілі мужоў, а жанчын і дзяцей захапілі ў палон, і пайшлі да Нямігі, і Усяслаў пайшоў супраць іх. І сышліся яны на Нямізе, месяца сакавіка ў трэці дзень; і быў снег вялікі, і пайшлі яны адзін на аднаго. І была лютая сеча, і многія загінулі, і перамаглі Ізяслаў, Святаслаў, Усевалад, а Усяслаў уцёк. Пасля таго, месяца ліпеня ў дзясяты дзень, Ізяслаў, Святаслаў і Усевалад, цалаваўшы крыж святы да Усяслава, сказалі яму: «Прыходзь да нас, і не зробім табе ліха». Ён, паверыўшы цалаванню крыжа, пераплыў на чоўне праз Дняпро. І калі Ізяслаў увайшоў перад ім у шацёр, схпілі тут Усяслава на Ршы каля Смаленска, пераступіўшы крыж. І Ізяслаў, прывёўшы Усяслава ў Кіеў, пасадзіў яго ў поруб разам з двума сынамі. У лета 6576 (1068). Прышлі іншародцы на Рускую зямлю, полаўцы шматлікія. ... Навёў на нас Бог паганых за грахі нашыя, і пабеглі рускія князі, і перамаглі полаўцы. Бо Бог, у гневе сваім,

наводзіць іншародцаў на зямлю, і толькі адоленыя ім, успомняць [людзі] пра Бога. Але ж Бог не жадае людзям ліха, толькі добра; а д'ябал радуецца ліхому забойству і праліццю крыві, ладзячы сваркі і зайздрасць, братаненавісніцтва, паклёпы. Калі ж зямля якая-небудзь саграшыць, карае Бог яе смерцю ці голадам, ці навядзеннем паганых, ці сушаю, ці вусенем, ці іншымі пакараннямі... Мы ж вернемся да ранейшага. Калі Ізяслаў з Усеваладам беглі ў Кіеў, а Святаслаў – у Чарнігаў, то люд кіеўскі прыбег у Кіеў, і ўчынілі веча на торжышчы, і паслалі да князя сказаць: «Вось, полаўцы расселіся па зямлі [нашай]; дай, княжа, зброю і коней, і мы яшчэ паб'ёмся з імі». Ды Ізяслаў не паслухаў гэтага. І пачалі людзі абурацца на ваяводу на Каснячка; пайшлі яны на гару з веча і прыйшлі на двор Каснячкаў, і, не знайшоўшы яго, сталі ля двара Брачыслаўлева і казалі: «Хадзем, вызвалім дружыну сваю са скляпенняў». І раздзяліліся надвое: палова іх пайшла да скляпенняў, а палова іх пайшла па Мосце; гэтыя ж і прыйшлі на князеў двор. І ў той час, як Ізяслаў сядзеў у палатах з дружынай сваёй, пачалі спрацацца з князем тыя, што стаялі долу. І калі князь глядзеў з ваконца, а дружына стаяла ля князя, сказаў Туку, брат Чудзіна, Ізяславу: «Бачыш, княжа, люд узняў галас; пашлі, каб пільнавалі Усяслава». І калі ён гаварыў гэта, другая палова людзей прыйшла ад скляпенняў, адчыніўшы скляпенні. І сказала дружына князю: «Гэта блага; пашлі да Усяслава, каб, паклікаўшы яго змянам да ваконца, працяць яго мечам». І не паслухаў гэтага князь. А людзі закрычалі і пайшлі да порубу Усяслава. А Ізяслаў, бачыўшы гэта, пабег разам з Усеваладам з двара, а людзі высеклі Усяслава з порубу, у 15 дзень верасня, і праславілі яго пасярод княжацкага двара...

[...] У лета 6600 (1092). Вельмі дзіўны чуд быў у Полацку з прывідамі: чуўся па начах грукат, хтосьці стагнаў на вуліцы, мітусіліся бесы, як людзі. Калі хто выходзіў з дому, каб паглядзець, адразу ж нябачна мардаваныя былі бесамі, і ад гэтага паміралі, таму баяліся выходзіць з дамоў. А потым пачалі і ўдзень з'яўляцца на конях, і не было іх саміх відаць, а толькі коней іх відаць капыты; і так нябачна мардавалі людзей полацкіх і навакольных. Таму і людзі гаварылі, што гэта мёртвыя б'юць палачанаў. А пачаўся гэты цудоўны знак з Друцка. І ў той час быў цудоўны знак не небе – быццам круг пасярод неба вялізны. У той самы год суша была, так што выгарала зямля, і многія лясы загараліся самі і балоты; і шмат цудоўных знакаў было па гарадах. [...]

Пераклад Уладзіміра Кароткага і Жанны Некрашэвіч-Кароткай.

Каштоўным творах пра Беларуска-Літоўскую дзяржаву за часамі Вітаўта з'яўляецца «*Летапіс вялікіх князёў літоўскіх*» 1446 г., напісаны на старабеларускай мове. Гэты летапіс уключае ў сябе сапраўды літаратурны твор, запісаны не пазней за 1430 г., – «*Пахвалу вялікаму князю Вітаўту*».

Гэта не традыцыйны аповед пра пэўныя гістарычныя падзеі, а ўсхваляванае лірычнае слова пра славутага князя, апафеоз унушальных вынікаў яго ўладарства. Князь Вітаўт паказаны тут як мудры і ўсёмагутны валадар, якога шануюць у розных краінах свету.

Невядомы аўтар. Пахвала вялікаму князю Вітаўту

(урывак)

Князь вялікі Вітаўт

дзяржаў княства Літоўскае і Рускае
і інныя многія землі.

І будучы яму ў Вялікам Луцку

і хацеў быў на сябе каруну ўзлажыці,
іна непрыяцелі яго палякі таго яму не дапусцілі,
каруны ўзлажыці.

У той час Вітаўт прызваў к сабе

караля польскага Якейла
і цэсара рымскага,
і вялікага князя Васілья маскоўскага, зяця свайго,
і караля вугерскага з каралеваю,
і князь вялікі цвярскі Барыс Аляксандравіч быў,
і містар прускі й інфлянцкі.

А ад іншых зямель паслы вялікія былі:

ад Івана царагародзкага паслы прыходзілі,
ад вялікага князя разанскага паслы прыходзілі,
а Адоеўскія-князі самі былі,
ад Вялікага Навагорада і ад Пскова паслы прыходзілі,
і ад ардынскіх царэй і валохаў ад ваяводы паслы прыходзілі.

І мяшкалі ўсі тыя госці ў вялікага князя Вітаўта сем нядзель,

а аброку ім выходзіла на страву на кожны дзень
па пяцісот бочак мёду,

па пяцісот ялавіц,
па пяцісот бараноў,
па пяцісот вяпроў,
па сту зуброў,
а па сту ласей,
а іных рэчай і чысла не было.

Тагды цэсар рымскі з Вітаўтам у вялікай міласці былі.

І там у Луцку Вітаўт тыя госці частаваў
і дараваў размаітымі дарами каштоўнымі,
ад таго ся была ўцвярдзіла вялікая міласць межы німі,
іж не можаць і выпісаці а[б] чэсці і а[б] дарох
таго вялікага гаспадара слаўнага Вітаўта.

І каторыя землі на вастоцы або на захадзе,
ўсі прыходзячы кланяліся вялікаму князю Вітаўту.

І цар турэцкі даваў яму чэсць вялікую
і дары мнагацэнныя часта прысылываў
к сільнаму гаспадару Вітаўту.

І другі цар, царагародзкі,
і той з ім у вялікай ласцы быў.

І ту[т] тэж Чэскае каралеўства, і Ёгорскае, і Польскае
вялікую чэсць дзяржалі над слаўным гаспадаром Вітаўтам.

І кароль дунскі вялікую славу і дары
даваў слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Вітаўту
і брату яго, вялікаму каралю Якейлу,
дзержачы яму сталец Польскага каралеўства.

Калі слаўны гаспадар Вітаўт на каторую зямлю гнеў меў
і каторую зямлю хацеў казніці,
кароль польскі Якейла заўжды яму помач даваў.

І цары татарскія служылі яму,
і самі сваімі галовамі на помач яму хадзілі й слухалі яго.

Так жа і князь вялікі маскоўскі ў вялікай міласці быў з нім,
і княжаты нямецкія слухалі яго і помач давалі на бітву,
гдзе яму была патрэба.

І яшчэ гаспадар зямлі Малдаўскае і ваявода валоскі
былі яго паслушны ва ўсём.

І князь вялікі разанскі, і князі Адоеўскія
у вялікам паслушэнстве былі,

і Вялікі Ноўгарад, і вялікі Пскоў –
 усі былі паслушны вялікага князя Вітаўта.
 Цары і князі ў вялікай ласцы з ім былі, а іншыя служылі яму
 і чэсць вялікую, і дары многія прыносілі яму
 не толькі па ўсі лета, але на кожны дзень.
 І быў князь вялікі Вітаўт сільны гаспадар
 і славен па ўсім землям,
 і многа царэй і князей служылі ў двару яго.
 А іншыя, прыязджаючы, кланяліся яму,
 просячы сабе ў няго на царства Ардынскае.
 Ён на[й]пярвей даў ім цара да арды Салтана.
 І той Салтан сядзеў на царстве,
 і ніколі не смеў працівіцца сільнаму гаспадару,
 і аставіўшы царства, і ехаў на іншае месца царстваваці. [...]

Старабеларускія летапісы, жыцці, хаджэнні – невычэрпная крыніца тэм, сюжэтаў, вобразаў для пісьменнікаў, мастакоў, музыкантаў. Выдатным знаўцам старабеларускіх летапісаў, жыццй, хаджэнняў быў, напрыклад, Уладзімір Караткевіч, што ён і засведчыў у шмат якіх сваіх творах («Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», «Цыганскі кароль», «Ладдзя Роспачы», шэраг вершаў). Яго традыцыю ў нашай літаратуры плённа працягвалі і працягваюць Кастусь Тарасаў, Уладзімір Арлоў, Леанід Дайнека, Вольга Іпатава, Вітаўт Чаропка, іншыя творцы.

ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ

Масей Сяднёў. Анёл

Упершыню пабачыў гэта быццам:
 над вуліцай – вось зваліцца на дол –
 высока на слупе у золаце зіхціцца,
 злятаючы да нас, Анёл.

У постаці маўклівай і балеснай
 Збавіцель наш і Спас,
 Ён з вышыні той паднябеснай
 крыламі атуляе нас.

Працягвае да нас анёльскія Ён рукі,
і нам здаецца на зямлі –
Ён выстаўляе свае рукі,
кам Яго адтуль знялі.

І Ён сумуе сумам чалавечым:
здаецца, не збаяўся б Ён ані
плашмя ударыцца, абы не вечна
зіхцець у золкай цішыні.

Алесь Звонак. Цень Еўфрасінні

Па руінах разбураных келляў,
Там, дзе зеўраюць з трэшчын вякі,
Я спускаўся ў твае падзямеллі,
І спалохана ў пальцах трымцелі
Свечак доўгія языкі...

Пачарнелыя глыбы скляпенняў,
Лабірынты бясконцых хадоў
Праглыналі дрыготкія цені...
Быў, як мудрасці сімвал нятленны, –
Сцёрты надпіс далёкіх гадоў.

Сустрадакалі няветліва госця,
Не ўставалі з сатлелых грабніц
Мудрых продкаў пажоўклыя косці...
А жылі ж, пракліналі кагосьці,
Перш чым пасці закутымі ніц.

Пахла воскам у прыцемку сінім.
І здавалася, з дна тайнікоў
Свецяць вочы Вялікай Княгіні...
Гэта здань твая, Еўфрасіння,
Мільганула з глыбінь вякоў!

1927

Максім Багдановіч. Кніга

Псалтыр, пакрытую няжорсткай бурай кожай,
Я ўзяў і срэбныя засцёжкі адамкнуў,
Перачытаў радкі кірыліцы прыгожай
І воску з ладанам прыемны пах адчуў.

Вось псальма слічная: «Як той алень шукае
Крыніцы чыстай, так шукаю Бога я».
Як вее свежасцю яе краса жывая!
Як радасна далей спяшыць душа мая!

І бачу я ў канцы няхітрую прыпіску,
Што кнігу гэтую «раб Божы, дзяк Гапон,
Дзеля душы спісаў у месце Ваўкавыску
У рок сем тысяч сто васьмы з пачатку дзён».

Уладзімір Караткевіч. Каложа

Дануце Біцэль

Каложа, туга мая светлая!..
Ў чорны Нёман па чорным шкле
Сіняй кропляй спадае ракета,
Быццам зорка ў ціхі Бетлем.
Ў вокны цёмныя заглядае,
Ззяннем бледным шукае кутка,
Дзе хваіна ў грубцы страляе,
Дзе ў жанчыны дзіцё на руках.
Глян, абраная. Гэта не ў Нёман,
Не ў цямноцце, не ў сон, не ў драму –
Ў веліч падае зорка бяздомная,
Ў снег і ў сэрца сыну твайму.
І ў няпэўным хвілінным блакіце,
Ўся адзіная, ўся са святла,
З небам, з Нёманам, з зямлёю злітая,
З сэрцам нашым – Каложа ўзрасла.
Трохі ў зелень, як пер'е качынае,
Трохі ў бэз і трохі ў гранат,
Уся – крышталь невыказна сіні,
Ўся – як край наш, як сон, як вясна.

Ўскінь далоні тонкія ўгору,
Сыну неба акрэслі шлях,
Каб навекі адбіліся зоры
У тваіх і дзіцячых вачах,
Каб ніколі перуны чужынныя
Не асмеліліся скасіць
Ні цябе, ні Каложы,
дзяўчыны
З ніў і пушчаў Беларусі.
І калі ўзнясе вас над светамі –
Прыгадайце ў вечным святле,
Як самотная зорка – ракета
Ціха падала ў цёмны Бетлем.

Уладзімір Караткевіч. Дзіва на Нярлі

Н. М. Молева

Белая песня ў лугах залацістых,
Кліч адзвінеўшых стагоддзяў зямлі,
Кволая-кволая, чыстая-чыстая,
Быццам дзяўчына, царква на Нярлі.
Кроў і забойствы ў агні і дыме,
Подласць і жорсткасць у лютым баю, –
Нават яны праходзілі міма,
Пашкадаваўшы нявіннасць тваю.
Ўсім, хто на век адыходзіў к ценам,
Снілася ты на райскіх лугах
З яснай журбою па убінным,
З ценем усмешкі ў мокрых вачах.
Любы твой брат загінуў на ловах.
Вочы твае для нас збераглі
Літасць, і слёзы, і цёплыя словы,
Што не заб'еш на грэшнай зямлі.
З далніх стагоддзяў праз цёплыя губы
Чую прызыўны твой галасок:
«Братка мой мілы, братка мой любы,
Выйдзь да мяне на круты беражок».

Рыгор Крушына. Notre Dame

У Парыжы ёсць сабор Нотр-Дам.
Хараство і веліч! Дзіва звышдзівоснае!
Як-жа вам я ў слове перадам
Захапленне, ў вобразы непераноснае?

На сцяну не голуб, не жураў
І не звер, а злосная пачвара ўбілася.
Страх! На Гмах святы я пазіраў,
І душа мая цішком перахрысцілася.

А пачвары – злепкі мастакоў
Прамаўлялі мне, што трэба тут ачысціцца,
Што ўвайсці не проста ў мірны схоў,
Як звычайна зацікаўлены ў турыстыцы.

Не дарэмна з-пад пярэ Гюго
Хараство глядзела вечнай Эсмеральдаю,
І пачварны Квазімода праз яго
Званаром быў, клічам, Божаю прыладаю.

Я ўвайшоў, і адчуваў нутром:
Я пабожным чыстым пачуццём закрануты,
Бо Нотр-Дам не толькі Божы Дом –
Дух Святы, каменнай рызаю апрануты.

Ірына Багдановіч. Кірмаш трубадураў

На кірмашы трубадураў
шыку і бляску нямала,
тропаў ды іншых фігураў,
слоў, пераплецёных дбала,
зорных узораў натхнення,
чынных прычын для кахання,
згубы, самоты, збавення,
пыхі, трыумфу, змагання...
Паміж тых яркіх прылаўкаў
лёгка, бы ў лёхах, зблудзіцца,
між штукароў і штукаркаў,
забаўкай, зброяй зманіцца.

Ходзяць цікаўныя людзі
па кірмашы тым, шукаюць:
хтосьці свядоцтвы аб цудзе,
іншыя праўды чакаюць.
Выстаўлю тут самаробны
свой светамір, бо мне рупіць –
можа, дзівак, мне падобны,
згледзіць яго ў кутку й купіць...

Максім Багдановіч. Касцёл святой Анны

Каб залячыць у сэрцы раны,
Забыць пра долі цяжкі глум,
Прыйдзіце да касцёла Анны,
Там знікнуць сцені цяжкіх дум.

Як лёгка да тары, як красна
Узносіць вежы ён свае!
Іх зарыс стройны ў небе ясна
Ізломам дзіўным устае.

А вастрыі іх так высока,
Так тонка ў вышу неба тнуць:
Што міг – і ўжо, здаецца воку,
Яны ў паветры паплывуць.

Як быццам з грубаю зямлёю
Расстаўся стройны, лёгкі гмах,
І вось, чаруючы красою,
Ўступае на блакітны шлях.

Глядзіш, – і ціхнуць сэрца раны,
І забываеш долі глум.
Прыйдзіце да касцёла Анны,
Там знікне горыч цяжкіх дум.

ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ

- Адамовіч Г. Я. 3 крыніц сусветнай літаратуры: Дапам. для наст. Мн.: БелЭн, 1998. С. 79–147.
- Анталогія беларускай паэзіі. Т. 1 / Укл. А. Мальдзіс і інш. Мн.: Маст. літ., 1993. С. 20–41.
- Арлоў У. Еўфрасіння Полацкая. Мн.: Маст. літ.; МП «Славяне», 1992 (або інш. выд.).
- Баршчэўскі Л. Літаратура ад старажытнасці да пачатку эпохі рамантызму. Мн.: Сэр-Віт, 2003. С. 83–118.
- Беларускі Трышчан / Падрыхт. А. Бразгунова і Н. Старавойтавай, прадм. М. Машкевіча. Уроцлаў: KEW im. J. Nowaka-Jeziorańskiego, 2006.
- Беларускія летапісы і хронікі / Укл. У. Арлова, прадм. В. Чамярыцкага. Мн.: Бел. кнігазбор, 1997. С. 5–68.
- Бэўвульф / Пер. са стараангл. А. Ф. Брыля. Мн.: Зм. Колас, 2013.
- Дубянецкі Э. Асветнікі Беларусі: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Францыск Скарына. Мн.: БелЭн, 2016. С. 4–47.
- Дубянецкі Э. С. Сусветная культура: Ад старажытнасці да нашых дзён. Мн.: БелЭн, 2001. С. 117–141.
- Захарына Ю. Ю., Зелянеўская С. М. Сусветная мастацкая культура. Ч. 1. Ад вытокаў да Сярэднявечча. Ч. 2. Ад Адраджэння да пач. ХХІ ст. Мн.: БДПУ, 2011. С. 105–137.
- Кніга жыццй і хаджэнняў. Мн.: Маст. літ., 1994. С. 3–163.
- Лазука Б. А. Гісторыя беларускага мастацтва. Т. I: Першабытны лад – ХVІІ стагоддзе. Мн.: Беларусь, 2007. С. 30–120.
- Лазука Б. А. Гісторыя сусветнага мастацтва. Ад старажытных часоў па ХVІ стагоддзе. Мн.: Беларусь, 2010. С. 82–136, 223–247.
- Мастацтва. Вучэб. дапам.-хрэстаматыя для 9 кл. / Аўт.-укл. Т. Я. Вазінская. Мн.: Лімарыус, 1997. С. 114–157, 346–371.
- Парсіваль / Пер. Л. Галяка. Прадм. З. Пазыняка. Нью-Ёрк – Вільня – Варшава: Бел. Ведамасыці, ТБК у Летуве, 2009.
- Рагойша В. П., Кабржыцкая Т. В. і інш. Беларуская літаратура: Вучэбн. дапам. для 10 кл. агульнаадукац. шк. з профільн. і паглыбл. вывучэннем бел. літ., ліцэяў, гімназій. Мн.: Нар. асвета, 2001. С. 143–180.
- Разанаў А. Кніга ўзнаўленняў. Мн.: Логвінаў, 2005. С. 5–17.
- Сасноўскі Зм. Гісторыя беларускай музычнай культуры: Ад старажытнасці да канца ХVІІІ стагоддзя. Мн.: Харвест, 2010. С. 27–85.
- Хрэстаматыя па літаратуры народаў свету: Кн. у дапамогу тым, хто вывучае сусветную літаратуру. 9 кл. Ч. 1. Мн.: БГАКЦ, 1995. С. 165–216.

ПАЧАТАК ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ

Протарэнесанс

Для інтэлекту чалавека Сярэднявечча наогул быў характэрны *тэацэнтрызм*.

Тэацэнтрызм – погляд на свет і ўсё існае, заснаваны на рэлігійнай навуцы, паводле якой Бог – цэнтр Сусвету.

Паступова самыя перадавыя людзі, вяртаючыся да філасофіі Платона, Арыстотэля, рымскага аратара і мысляра Цыцэрона, усё большую і пільнейшую ўвагу сталі скіроўваць да чалавечай асобы. Грамадская свядомасць напаўняе зямным зместам абстрактную *ідэю бясконцасці*, выпрацаваную хрысціянствам. У гэтым асабліва праявіў сябе адзін з найбуйнейшых еўрапейскіх мысляроў *Мікалай Кузанскі* (1401–1464). Паводле яго тэорыі, пераход ад Бога да свету адбываецца праз «разгортванне» – г. зн. ніякай розніцы паміж зямлёй і нябеснымі сферамі няма.

Жыццё і людзі зрушваюцца са звыклых месцаў; закаснелыя каноны, формулы, усталяваныя ісціны пачынаюць разбурацца. Яшчэ ў канцы XIII ст. у Паўночнай Італіі (Фларэнцыя, Генуя, Мілан, Венецыя) адбываюцца істотныя змены ў жыцці. Размешчаныя на гандлёвых шляхах з Еўропы ў Сярэднюю Азію, гэтыя гарады выпрацоўваюць новыя формы грамадскага жыцця. Тут развіваецца мясцовае самакіраванне, пашыраецца гандаль, у тым ліку з іншымі гарадамі і краінамі, узнікае значная праслойка сталага гарадскога насельніцтва (рамеснікі, гандляры, свецкія чыноўнікі). Старыя сярэднявечныя вотчыны і дзяржавы ўжо не маглі прэтэндаваць на тое, каб быць асяродкамі грамадскага жыцця людзей. Часіна натуральных гаспадарак, амаль поўнай ізаляванасці арганізмаў грамадскага жыцця прамінала. З'явы ў духоўным жыцці людзей, уласцівыя гэтаму часу, ахоплівае паняцце *Протарэнесанс*.

Адным з найважнейших дасягненняў *выяўленчага мастацтва* Протарэнесансу і ранняга Рэнесансу было адкрыццё мастакамі для сябе *перспектывы*.

Перспектыва – змяненні формаў і памераў аб'ектаў, іх колераў, што ўзнікаюць на адлегласці; сістэма практычных спосабаў і прыёмаў выяўлення гэтых формаў, памераў і колераў на плоскасці або ў прасторы.

Разуменне перспектывы істотным чынам змяніла светабачанне людзей. Гэта прывяло да адкрыцця новых прынцыпаў пабудовы мастацкага твора. Да прыкладу, цяпер на палотнах мастакоў з'явіліся светлацені (сярэднявечныя жывапісцы не паказвалі іх), фігуры набылі аб'ёмнасць.

Італьянскі мастак *Джота ды Бандонэ* (1266–1337) удыхнуў жыццё ў мастацтва, «ажывіў» біблейныя сюжэты, здолеў паказаць герояў сваіх твораў у стане псіхалагічнага напружання.

Традыцыі, закладзеныя Джота, у пэўным сэнсе развівалі такія італьянскія мастакі, як *Дучча* (каля 1255–1319) або *Сімонэ Марціні* (каля 1284–1344).

Архітэктурна Протарэнесансу вызначалася далейшым пашырэннем готыкі і адначасова паступовым усталяваннем прынцыпаў,

Джота. Дабравешчанне Ганне (злева). Нараджэнне Маці Боскай. Роспіс капліцы дэль Арэна ў Падуі (справа). 1303–1306 гг.

што закладалі пачатак Адраджэння. У помніках сакральнай архітэктуры гэтага часу, побач з традыцыйнымі гатычнымі стрэлападобнымі выгбамі, вежачкамі-пінаклямі, пачалі з'яўляцца купалы.

Сярод скульптараў італьянскага Протарэнесансу вылучаецца постаць *Нікола Пізана* (каля 1225–1278 або 1284), які, сярод іншага, стварыў рэльефы для *кафедры хрысціянскай (бантыстэрыя)* у Пізе.

Заходнееўрапейскія рэнесансавыя містэрыі

У раннім Адраджэнні, калі пачаўся бурны росквіт еўрапейскіх гарадоў, прыкметнай з'явай народнай культуры стаў *тэатр містэрыі*. Містэрыя вырасла з літургічнай драмы, але з часоў позняга Сярэднявечча ўсё больш напаўнялася свецкімі элементамі, найперш таму, што цяпер яна мела масавы характар: у паказах часам удзельнічалі сотні гараджан. Арганізацыяй паказаў раннерэнесансавых містэрыяў выступалі не царква, а гарадскія цэхі і муніцыпалітэты. Аўтарамі тэкстаў былі вучоныя-багасловы, а часам, напрыклад, лекары або юрысты. Сярод найбольш вядомых і велізарных сваім аб'ёмам былі «*Містэрыя Старога Запавету*» і «*Містэрыя Пакутаў*».

Пачаткі рэнесансавай літаратуры

Самыя яркія асобы Протарэнесансу ўсё-такі з'явіліся ў мастацтве слова. Адною з такіх асоб быў геніяльны паэт, грамадскі дзеяч і мысляр *Дантэ Аліг'еры* (1265–1321).

Дантэ Аліг'еры і яго «Боская камедыя»

Дантэ Аліг'еры нарадзіўся ў Фларэнцыі. Гэты горад у канцы XIII – пачатку XIV ст. зрабіўся цэнтрам зацятай палітычнай барацьбы паміж шляхецкай партыяй *гібелінаў*, што выступалі за аб'яднанне Італіі пад уладай нямецкага імператара, і партыяй *гвельфаў*, прыхільнікаў рымскага папы, якія адстойвалі інтарэсы гандляроў і рамеснікаў. Яшчэ зусім малады, у 1289 г. Дантэ ўдзельнічае ў бітве на баку гвельфаў. Пасля ён выконвае адказныя дыпламатычныя

даручэнні фларэнтыйскай рэспублікі, выбіраецца ў яе найвышэйшае кіраўніцтва. Тым часам у партыі гвельфаў адбываецца раскол на «белае» і «чорнае» крыло. «Белыя», у тым ліку і Дантэ, былі нязгодныя з дыктатарскай палітыкай тагачаснага папы Баніфацыя VIII, які хацеў цалкам падпарадкаваць сабе Фларэнцыю. Але «чорныя» гвельфы, якія згуртаваліся вакол папы, урэшце перамаглі, і ў 1302 г. Дантэ мусіў пайсці ў выгнанне. Усе астатнія гады свайго жыцця ён жыў у розных гарадах

Паўночнай Італіі. У Фларэнцыю ж яму не дазваляюць вярнуцца аж да самае смерці, якая напаткала паэта 14 верасня 1321 г. у Равене.

Паэтычныя здольнасці Дантэ пачалі выяўляцца досыць рана. У ягоных лірычных творах выразна заўважаецца ўплыў правансальскай паэзіі і італьянскіх паэтаў «новага салодкага стылю», самым вядомым сярод якіх быў *Гвіда Кавальканці* (каля 1260–1300). У гэтым паэтычным асяроддзі сфарміравалася імкненне ствараць паэзію пра ідэальнае каханне выкшталцонай мовай.

Кніга вершаў і прозы Дантэ *«Новае жыццё»* (1295) уяўляе сабою паэтычную гісторыю кахання Дантэ да прыгожай фларэнтыйкі Беатрычэ Партынары, якая памерла зусім маладая.

Галоўны свой твор Дантэ напісаў на чужыне, з 1307 па 1321 г. Гэта – адзін з шэдэўраў літаратуры ўсіх часоў і народаў, паэма *«Камедыя»*. Такую назву ў адным са сваіх лістоў Дантэ Аліг’еры тлумачыў наступным чынам: «...Камедыя пачынаецца сумна, а канец у яе шчаслівы... Калі мы звернемся да зместу твора, дык напачатку ён жахлівы і смуродны, бо гаворка ідзе пра Пекла, а напрыканцы ён шчаслівы, прыемны і дабратворны, бо тут апавядаецца пра Рай...»

Дж. Вазары. Дантэ, Петрарка,
Бакачча пачынальнікі гуманізму
(1544).

Наступнікі Дантэ, пачынаючы з выдатнага пісьменніка-гуманіста *Джавані Бакачча*, дадалі да назвы «Камедыя» яшчэ слова «Боская» – так, як прынята называць гэты твор і цяпер.

Напраўду, у цэнтры сюжэта «Камедыі» – фантастычная гісторыя падарожжа паэта па тым свеце. Падобныя матывы мы знаходзім, дарэчы, і ў аўтараў антычнасці – Авідзія, Вергілія, Стацыя ды інш. «Камедыя» пабудавана на цэлай сістэме сімвалаў – вобразаў, якія зазвычай маюць другі, алегарычны сэнс. Паэма падзеленая на тры часткі – «*Пекла*», «*Чысцей*» і «*Рай*».

Замагільны свет абмаляваны паэтам згодна з уяўленнямі сучаснай Дантэ схаластычнай навукі – касмаграфіі, астраноміі ў пталемееўскім разуменні. Паводле гэтых уяўленняў, Зямля павінна ўтвараць нерухомы цэнтр Сусвету, а ўнутры яе месціцца Пекла. Яно мае форму вялізнай конусападобнай лейкі, у якой ёсць дзевяць колаў. У кожным коле грэшнікі адбываюць кару за свае грахоўныя ўчынкі. У першым коле пакутуюць няхрышчаныя праведнікі, у другім – тыя, хто меў грахоўную любоў; у трэцім – абжоры, у чацвёртым – скнары і марнатраўцы, у пятым – злыя і зайздраслівыя людзі, у шостым – ерэтыкі, у сёмым – тыраны, забойцы і гвалтаўнікі, у восьмым – звадыяшы, двурушнікі, варажбіты, чарадзеі, казнакрады, падбурхторвальнікі грамадзянскіх войнаў.

У апошнім, дзявятым, коле церпяць пакуты здраднікі: яны мерзнуць у ледзяным балоце. У цэнтры Зямлі, самым нізкім месцы Пекла, сядзіць Люцыпар – анёл, які паўстаў супраць Бога. Сярод палоннікаў Пекла Дантэ паказвае шэраг гістарычных асоб – Юлія Цэзара, Эўкліда, Платона, Гарацыя, царыцу Клеопатру, Піра, Атылу, Папу Рымскага Анастасія, Аляксандра Македонскага, Брута і інш.

На супрацьлеглым зямным паўшар’і месціцца Чысцей – у выглядзе гары на выспе, падзеленай на сем выступаў. На кожным выступе адбываецца ачышчэнне ад аднаго з сямі смяротных грахоў: пыхі, зайздрасці, злосці, маркоты, карыслівасці, абжорства і распусці.

Рай складаецца з васьмі нябесных сфер з іх планетамі Месяцам, Меркурыем, Венерай, Сонцам, Марсам, Юпітэрам, Сатурнам, а таксама з зорным небам. Там знаходзяцца праведнікі, сярод якіх мудрацы, змагары за веру, справядліўцы, трыумфатары... Дзя-

вятая сфера – «Ружа Святла» найвышэйшых нябёсаў, месца, дзе знаходзіцца Бог.

Па Пекле, Чыстцы да ўваходу ў Зямны Рай паэта праводзіць яго кумір, Вергілій. Далей яго правадыр – каханая Беатрычэ.

Безумоўна, літаральнае разуменне паэмы і кожнага яе эпизоду не вычэргае глыбіннага зместу. Тут фармуюцца пэўныя маральныя катэгорыі. Так, у першай песні «Пекла» гаворыцца пра тое, як апавядальнік «пасярэдзіне жыцця зямнога» – г. зн. маючы 35 гадоў – заблукаў «у змрочным лесе». Нечакана яму заступілі дарогу тры драпежнікі: пантэра, леў і ваўчыца, ад якіх аўтара ўратаўвае Вергілій, пасланы на Зямлю Беатрычэ. Пры гэтым лес, дзе Дантэ ледзьве не загінуў, сімвалізуе чалавечае жыццё, поўнае розных памылак; пантэра, леў і ваўчыца – гэта людскія заганы, якія Дантэ асабліва ненавідзіць: неўраўнаважанасць, уладальніцтва, прагнасць. У вобразе Вергілія ўвасабляюцца зямная мудрасць, розум, якія бароняць чалавека ад гэтых заганаў. Боскую мудрасць, пазнанне якой для людзей – вечная мілата, сімвалізуе Беатрычэ.

«Боская камедыя» лічыцца не толькі творам з вытанчаным філасофскім зместам. Гэта і своеасаблівая энцыклапедыя італьянскага жыцця на самым пачатку эпохі Адраджэння. Перад чытачом з'яўляецца цэлая галерэя жывых вобразаў – сучаснікаў Дантэ; тут закранаюцца пэўныя палітычныя пытанні.

Дантэ фармулюе ў «Боскай камедыі» *крэда гуманізму* – цікавасць і любоў да чалавека, змаганне за яго свабоду, шчасце і ўсебаковае развіццё. Дантэ паказвае сябе выдатным назіральнікам і знаўцам штодзённага жыцця.

Гуманізм – інтэлектуальны і культурніцкі рух, сутнасцю якога была перакананасць яго прыхільнікаў у тым, што галоўнай мэтай чалавечага жыцця з'яўляецца клопат пра годнасць і шчаслівае існаванне чалавека, а таксама пра яго фізічнае і разумовае развіццё; ідэалам гуманістаў была ўсебакова адукаваная і гарманічна развітая (у адпаведнасці з антычным разуменнем) чалавечая асоба.

Варта зазначыць, што сваю «Боскую камедыю» Дантэ напісаў не на шырока распаўсюджанай тады лаціне, а на жывой італьянскай мове, заклаўшы тым самым трывалы падмурак літаратурнай мовы італьянскага народа. Гэтую тэндэнцыю эпохі Рэнесансу – паступовы пераход на нацыянальныя мовы – працягвалі іншыя тытаны Адраджэння: Франчэска Петрарка і Франсуа Рабле, Ян Гус і Ян Каханоўскі, Марцін Лютэр і Францыск Скарына...

Дантэ Аліг’еры. Боская камедыя

(урыўкі)

Пекла

Песня першая

Я пасярэдзіне жыцця зямнога
Раптоўна ў змрочным лесе апынуўся,
Не ўгледзеўшы, куды вядзе дарога.
І вымавіць язык мой ледзь памкнуўся:
«Які ж дрымучы гэты лес здзічэлы!» –
І я ад жаху ў думках скалануўся,
Ды горыч, горш ад смерці, затрымцела
Ў душы маёй. Я ж добрае ўзгадаю
І раскажу пра ўбачанае смела:
Як трапіў я туды, не памятаю,
Бо ў нейкім сне быў ці ў замарачэнні,
І дзе з дарогі збіўся – не ўяўляю...
Сваё сцяжынка мела заканчэнне,
І я каля Святой гары спыніўся,
А ў сэрцы поўна страху, засмучэння [...].

Пераклад аўтара.

Песня адзінаццатая

Мы падняліся на скалу крутую,
Утвораную з цяжкіх валуноў,
І зазірнуць хацелі ў бездань тую,

Адкуль смурод на могільнік ішоў,
Ды пах смярдзючы зблытаў нашы планы –
І мы вярнуліся назад ізноў.

«Тут Папа Анастасій пахаваны, –
Мы прачыталі на адной з грабніц, –
Дыяканам Фацінам згвалтаваны».

У вочы мне Вергілій паглядзіць
І скажа: «Трэба пачакаць нямнога,
Каб нюх з паганым пахам пагадзіць».

«Мы згубім час!» – прымусіла трывога
Крычаць мяне. «О сын мой дарагі! –
Сказаў паэт. – Каб не згубіць нічога,

Скажу табе, што ўбачым тры кругі
Мы ўнізе – за каменнымі грудамі.
Ніжэйшы – самы цесны і тугі.

Якімі абцяжараны грахамі
Іх жыхары, скажу я. Мо тады
Ты пойдзеш больш упэўнена кругамі.

Зло, небу ненавіснае, заўжды
З'яўляецца ці гвалтам, ці падманам
І прагне ў свет прынесці больш бяды.

Ды ашуканства, што спрактыкаваным,
Нахабным і бяздушным лайдакам
Дае магчымасць жыць нарабаваным,

Больш страшны грэх. Аддаў гвалтаўнікам
Бог сёмы круг і паступіў больш строга,
Прызначыўшы круг восьмы махлярам.

Гвалт часам скіраваны супраць Бога,
Супроць людзей і скарбаў іх парой,
А іншы раз – супроць сябе самога.

Забойства – гвалт над плоццю, а разбой,
Падаткі, вымаганні і пажогі –
Насілле над маёмасцю і ёй.

Таму прысуд забойцу меней строгі.
У сёмы круг за вонкавы абвод
Аднойчы трапіць кожны звер двухногі.

Любы ж самазабойца, як і мот,
Трапляе на абвод сярэдні круга,
Ў якім пакутуе гвалтоўны род.

Хто зацягнуў пятлю на шыі туга
І спадчыну ўсю праматаў, тужыць
Павінен як забойца і зладзюга.

А ўсе, хто не хацеў па-боску жыць, –
Як атэісты, так і садаміты,
Якіх нібыта Бог стварыў грашыць, –

Ва ўнутраным абводзе круга скрыты.
У гурце тым з Кагора ліхвяры
І вымагальнік з каралеўскай світы.

Бываюць розныя і махляры.
Адзін махляр, як ліпку, абдзірае
Таго, хто верыць людзям да пары,

Другі – таго, хто ім не давярае.
У восьмым крузе, дзе наступны роў
Страшней за папярэдні, Бог збірае

Лісліўцаў, крывадушцаў, ведзьмароў,
Майстроў падлогу, злодзеяў царкоўных,
Усякіх зводнікаў і гандляроў.

А здраднікаў адносін палюбоўных
Паміж людзьмі – дзялкоў, што правялі
Даверлівых братоў адзінакроўных, –

Гасподзь ссылае ў самы цэнтр зямлі,
Дзе валадарыць Люцыфер, якога
Нябёсы скінулі і праклялі».

«Цяпер, – сказаў я, – мне вядома многа
Пра той прытон, дзе грэшны люд жыве,
Які нічога не цаніў святога.

Скажы, чаму гурмы варожых дзве
І назаўжды аддадзеныя кланы
На здзек вятрам, залеве і дрыгве

Калі іх Бог не любіць, не сасланы
У гэты спрат, калі ж ён церпіць іх,
Чаму яны так жорстка пакараны?»

«Я ад цябе ніколі слоў такіх
Пачуць не думаў, – адказаў Вергілій. –
Скажы, твой розум у краях якіх?

Мо трапіў ты ў палон якіх ідылій
І Арыстоцелеву «Этыку» забыў?
Бо невядома для адных рэптылій,

Як ён грахі на роды раздрабніў.
Нястрыманасць, злабу і зверскі нораў
Грахамі ён галоўнымі зрабіў.

Пазбаў свой розум ад ганебных шораў –
Адразу зразумееш сам, чаму
Ўсявышняга не гэтак тлусты бораў,

Як злодзей, абражае. І таму
Гвалтаўнікоў на большыя пакуты
Ён аддае, чым першую гурму».

«О сонца праўды! – я сказаў. – Крануты
Я так тваім адказам, што лічу:
Мне быць карысна ў стане вечнай смуты.

Чаму не спагадае багачу,
Які жыве ліхварствам, Бог лагодны,
Я ад цябе даведацца хачу».

«Хай філасофію, што неабходны
Парадак з'яў тлумачыць, розум твой
Стараецца прыняць за пункт зыходны, –

Сказаў Вергілій. – І яшчэ засвой:
За мудраю прыродаю няспынна,
Як Арыстоцель у главе другой

Славутай «Фізікі» сцвярджаў, павінна
Ісці мастацтва, каб яго назваць
Унукам Бога кожны мог бязвінна.

Мастацтва, праца, веды кіраваць
Павінны намі, бо свой хлеб у поце
Чала свайго нам трэба здабываць.

А ліхвяра не ўбачыш у рабоце.
Маглі б, дык абабралі ліхвяры б
Усіх, дыхнуць не даючы галоце.

Але пара! Ужо сузор'е Рыб,
З'явіўшыся, зару на ўсходзе будзіць,
І вецер глушыць Калясніцы рып.

Хадзем хутчэй! Нам некалі марудзіць!»

Рай

Песня трэцяя

О сонца, спапяліўшы ўраз каханнем,
Мне выгляд ісціны адкрыла ты
Сваім надзіва доказным прызнаннем.

Ды толькі я сказаць хацеў аб тым,
Была мая істота ўсхвалявана
З'яўленнем прывідаў да нематы.

Яны з'явіліся так нечакана,
Што на губах маіх не расцвіла
Праніклівымі словамі пашана.

Прыблізна гэтак, як паверхняй шкла
Нярэдка адбіваюцца каралы
І жэмчуг чалавечага чала;

Як зіхацяць агаты і апалы
У моры пад празрыстаю вадой,
Калі адпачываюць недзе шквалы,

Абліччы бліскалі гурмы людской.
Падман мой адваротны быў падману,
Які хлапца зачараваў ракой.

Чарговы прывід да мяне з туману
Падплыў адбіткам люстраным – і, хоць
Я тварам да яго імгненна стану,

Мой позірк не зачэпіцца за плоць.
І я вачамі ў Беатрычэ ўпіўся,
Так і не зняўшы нематы аброць.

«Ты смешным хлопчыкам ізноў зрабіўся, –
Каханая мне кінула папрок. –
На ісціну дагэтуль ты не ўзбіўся,

Таму і спатыкаешся штокрок.
Узяты тут пад Божую ахову
Ўсе тыя, што парушылі зарок.

Пачні лепш з імі шчырую размову.
Як абсалютнай ісціне павер
Іх боскаму даверліваму слову».

Я далікатна – помню як цяпер –
Загаварыў са зданню трапяткою,
Якая той жа песціла намер:

«Дух, створаны для шчасця і спакою,
Які пад небам вечнага жыцця
Струменіцца празрыстаю ракою,

Вярні сваё імя мне з небыцця,
Пра лёс паведай свой». І здань сказала,
Азораная сонцам пачуцця:

«Жаданню шчыраму не закрывала
Ніколі наша міласэрнасць брам,
Бо з міласэрным Богам сябрывала.

Манашкамі быць давялося нам.
Нам сэрцы не разбэсціла пагарда.
Разгледзь уважліва мяне – і сам

Пераканаешся, што я – Пікарда.
Бог перайначыў нас на свой манер –
І я цяпер увагі большай варта.

Цяпер мы ў наймаруднейшай са сфер.
Наш спакушальнік – Дух Святы. І рады
Мы ўсе, што тут знаходзімся цяпер.

Выходзілі мы часам з-пад улады
Прыстойнасці і доўгу на зямлі –
І не жадаем нічыёй спагады».

І я Пікардзе вымавіў: «Знялі
Накідкі вы – і залатыя рызы
Ўсім вам абліччы боскія далі.

Другімі сталі і твае абрысы.
На твары светлым, каб не твой расказ,
Не змог бы я знайсці былыя рысы.

Але скажы: вы хочаце, каб вас
Бог размясціў на сферах больш высокіх?»
Такі Пікарда мне дала адказ,

Зірнуўшы на сябровак яснавокіх
І ярка азарыўшыся агнём
Пачуццяў незабыўных і далёкіх:

«Мы ў згодзе з міласэрнасцю жывём
І задаволеныя тым, што маем,
Бо ўласнай волі волі не даём.

Калі вышэй мы ўзняцца пажадаем,
Абразім і разгневаем Таго,
Хто асабіста ўсім кіруе Раем.

Вялікі грэх аслухацца Яго.
І гэта шчасце, вер, а не спагнанне
Выконваць волю Ўладара свайго.

Наш лёс увесь і наша існаванне –
У Божай волі. Толькі ў ёй адной –
Дазвол на радасць і на хваляванне.

І ты павінен ведаць, браце мой,
Што на прыступках размясціла згода
Нас у дзяржаве гэтай незямной.

У волі Божай – мір наш і лагода,
Яна той акіян, куды цячэ
Ўсё, што стварыла мудрая прырода».

Спасціг я ісціну адну яшчэ:
З'яўляюцца ўсе месцы ў небе Раем,
Хоць Бог у ім не ўсім сутаны тчэ.

Прыблізна так, як часам насычаем
Смажонкай мы сябе, а спадцішка
Ўжо сталі назіраць за караваем,

Мне закарцела, каб мая рука
Тканіну надатканую даткала,
Зматала цалкам нітку з чаўнака.

«Заслугі і жыццё, – яна сказала, –
Вышэй за нас жанчыну паднялі,
Чыё і я насіла пакрывала.

З тым, хто прымае клятвы ўсе, калі
Яны сугучны з вераю святою,
Мяне шляхі жыццёвыя звялі.

Ісці за ім пакорлівай хадою
Мне захацелася – і я тады ж
Ягонай жонкай стала маладою.

Ды іншы мне на долю выпаў крыж
Не захацелі людзі, каб гасціла
Я ў царстве келляў і аціхлых ніш.

І гэтае спакойнае свяціла,
Якое к нам нячутна падплыло, –
Сястра, што Богу думкі прысвяціла.

Ды люд, што сее не дабро, а зло,
Дамогся, каб святое пакрывала
Сарвана з галавы яе было.

Аднак яна набожнасць захавала,
Не зломленая мераю крутой,
І з сэрца пакрывала не сарвала.

Ты бачыш цень Канстанцыі святой,
Што нарадзіла трэці швабскі гонар
Калісь ад швабскай гордасці другой».

Сказала так Пікарда і натхнёна
Спяваць Марыі аве пачала,
Пакуль не знікла ў далечы замглёнай.

Яе, як вадкасць, прыняла імгла.
Мой позірк следам рухаўся за ёю,
Пакуль Пікарда бачная была.

Затым на Беатрычэ з цеплынёю
Я стаў глядзець, але яна мяне
Сляпіла прамяністасцю сваёю,

І я ад ззяння гэтага знямеў.

Пераклад Уладзіміра Скарынкіна.

Творчасць Дантэ глыбока шанавалі, чэрпалі духоўны патэнцы-
ял з яго твораў Ё. В. Гётэ і Дж. Г. Байран, А. Пушкін і В. Гюго, Ф. Ліст
і П. Чайкоўскі, Ул. Караткевіч і Г. Ахматава...

Цыкл вершаў «*Наследаванні Дантэ*» – прыкметная з’ява ў твор-
часці сучаснага беларускага паэта Алега Мінкіна, які таксама пе-
раклаў фрагменты з «Боскай камедыі». Асобныя раздзелы гэта-
га твора на беларускую мову перакладалі таксама Язэп Семяжон
і аўтар гэтай кнігі. Поўны пераклад зрабіў Уладзімір Скарынкін
(апублікаваны ў 1997 г.).

Франчэска Петрарка

Да ранніх прадстаўнікоў італьянскага Адраджэння належыць
і славуты паэт, палітычны дзеяч і вучоны *Франчэска Петрарка*
(1304–1374). Нарадзіўся ён у невялікім гарадку Арэца ў сям’і юры-
ста-фларэнтыйца, які, гэтаксама як і Дантэ, мусіў пакінуць сваю

радзіму ў 1302 г. Наведваў школу ў Авіньёне (Паўднёвая Францыя), потым вучыўся ў Манпэлье і Балонні. Быў добрым знаўцам антычнай літаратуры і філасофіі, першым пераклаў на італьянскую мову эпас Гамера і творы Платона. Напісаў шэраг філасофска-этычных трактатаў на лацінскай мове, лацінскую паэму «Афрыка». Але ў памяці наступных пакаленняў ён застаўся найперш паэтам-лірыкам, аўтарам кнігі песняў «Канцаньерэ», якая складаецца з 365 вершаў.

Большая частка гэтых вершаў – санетаў, канцон, балатаў і мадрыгалаў – прысвечана яго каханай Лаўры. Петрарка паведамляе пра яе толькі тое, што ён спаткаўся з ёю 6 красавіка 1327 г. і што праз 21 год яна памерла.

Слова «санет» паходзіць ад правансальскага sonett «звонкая песенька».

Класічны санет – невялікі, звычайна глыбока лірычны, верш з чатырнаццаці радкоў: першыя восем радкоў маюць апісальны або апавядальны характар, у той час апошнія шэсць – абагульняльна-рэфлексійны. Першыя восем радкоў звязаны між сабой, як правіла, дзвюма рыфмамі (схема абба-абба). Астатнія шэсць радкоў рыфмуюцца папарна або па тры (схемы: ввг-дгд, або вгв-гвг, або вгд-вгд, або інакш).

Любоўныя санеты Петраркі абапіраюцца на традыцыі сярэднявечных (найперш правансальскіх) рыцарскіх песняў з іх культам Прыўкраснай Пані і «кахання здалёк». У гэтых творах ёсць шмат агульнага з санетамі Дантэ, прысвечанымі Беатрычэ. Петрарка не толькі не гаворыць у сваіх вершах пра пачуццё ў адказ з боку Лаўры, але не згадвае нават пра добрае знаёмства з ёю. Лаўра паказаная як ідэал прыгажосці і ў духоўнай дасканаласці.

Пры гэтым яна – зусім не абстрактны вобраз, а самая зямная жанчына. Петрарка ўсцешаны яе прыгажосцю, ён не шкадуе эпітэтаў, іншых паэтычных сродкаў, каб апісаць гэтую прыгажосць у санетах «На жыццё мадонны Лаўры», як і перажыванні, выкліканыя суровай непрыступнасцю каханай і ўсведамленнем

зямнога свайго кахання. У санетах «На смерць мадонны Лаўры» паэт смуткуе аб сваёй страце. Вобраз Лаўры ў яго прыгадках набывае рысы святасці, але адначасова ён больш кранальны: Лаўра тут і дарадчыца, і сучасальніца.

Франчэска Петрарка. 3 кнігі «Канцаньерэ»

I

У песнях, што спяваў я вам, ніколі
Не быў фальшывы нават лёгкі ўздых –
З часоў пакут мілосных, першых тых,
Калі я й не прадбачыў лепшай долі.

Хай верш мой, хоць няроўны ён даволі
І поўны мрояў і надзей пустых
Цяпер заслужыць не дакораў злых
У жарсных закаханых, а – патолі.

Бо сразумеў я, што мяне народ
Даўно ўжо высмеяў, і сам я смешны
Сабе ад вечнай марнай мітусні.

А вынік даўняй пыхі ды турбот –
Я каюся, зняслаўлены ды грэшны,
Бо рай зямных уцех адно прысніў.

VI

І вось я, гнаны сілай неўнікнёнай,
Аддадзены датла мілоснай скрусе,
Няспынна даганяючы, імкнуся
За порсткай, лёткай, нібы мроя, доннай.

Я ў жарсці той сваёй безабароннай
Зусім слабым, нявольнікам раблюся –
Каня прышпорваю, кудысьці мчуся,
А шлях – нібы завешаны заслонай.

Я ліхаманкава хапаю за аброць,
Ды ўжо лячу да прорвы нестрымана,
І мог бы Лаўр маю трывогу супакоіць,

Але яна яшчэ расце шматкроць:
Я адчуваю, што памру ад ранаў,
Якіх плод дрэва кволы не загоіць.

LXI

Дабраслаўляю дзень той, месяц, год,
Часіну і дзівоснае імгненне,
Ды край, дзе бачыў вочы, нібы ў сненні,
І, паланёны, шмат спазнаў турбот...

Дабраслаўляю горыч тых нягод,
Што шле Амур у помслівым памкненні,
Ды лук, чыя страла сустрэне
Мяне й смяротны скончыць свой палёт.

Дабраслаўлю гэты голас мой,
Які імя каханай паўтарае
З уздыхамі й вымовай незямной!

Дабраслаўляю песні, што стварае
Імпэт мой на лістках, бо ёй адной,
І больш нікому, ліра мая грае.

CXVIII

Шаснаццаць год прайшло з пары тае,
Калі пакутліва я закахаўся. Мала
Мне засталося, і цяпер – нібы навала:
Душы спакою, як ніколі, не стае.

Душа міласці слодыч пазнае
І горыч бед; жыццё цяжарам стала;
І Смерць малю я, каб раней спаткала
Мяне, чым – мной апетую – яе.

Хоць сэрца рвецца прэч, на жаль, я тут,
І рады, й не хачу адсюль сыходзіць:
Так узяла мяне туга мая.

І слёзы новыя ўваччу – не цуд,
А знак таго, што не магу, выходзіць,
Што б ні было наўкол, змяніцца я.

ССXXXI

Я жыў, не наракаючы на лёс,
І зайздрасць сэрца мне не працінала.
Хоць іншы заляцаўся больш удала,
Не праліваў па тым я горкіх слёз.

Пагляд, што гэтулькі пакут прынёс
Душы маёй, якая ўсё стрывала, –
Яго імгла навечна пахавала,
І болей ён не ззяе мне з нябёс.

Прырода-матухна, паказвала ты ўсім
І жорсткасць, і спагаду не аднойчы
І несла згубу парасткам сваім.

Усё вытокамі жывіцца адным –
Ды як дазволіў Ты, нябесны Ойча,
Цябе вось так абраваць зусім?

ССCLXV

Так сталася, што ўпадабаў я прах, –
Пра гэта згадаць мне цяпер балюча.
І крылам я не дазваляў рашуча
У неба ўзмыць, зрабіўшы порсткі ўзмах.

Ты, што прадонне бачыш у нагах,
Нябесны Цар нябачны, неўміручы,
Душы знямоглай сродак дай гаючы
І дараванне – у маіх грахах.

Каб – калі я мяжы ўраганаў, войнаў
Не бачыў і маё тут існаванне
Было бясплённым – хоць сысці прыстойна.

Нязай пасланае Табой наканаванне
Памерці дасць сне годна ды спакойна,
Бо на Цябе маё ўсё спадзяванне.

Пераклады аўтара.

Унутраны свет асобы, апаэтызаваны Петраркам, вабіць і сённяшняга чытача, прымушае яго захапляцца хараством, духоўнасцю, ачышчальнай сілай, закладзенымі ў паэтычных радках.

На беларускую мову, акрамя аўтара гэтай кнігі, санеты Петраркі перакладалі Ю. Гаўрук, М. Дуброўскі, У. Скарынкін, Я. Міклашэўскі.

Культура ранняга Адраджэння

Нарадзіўшыся ў Італіі, рэнесансавы рух з часам распаўсюдзіўся і на іншыя краіны Еўропы – Англію, Францыю, Нямеччыну, Нідэрланды, Іспанію, Польшчу, Вялікае Княства Літоўскае і г. д. Гуманісты, тытаны гэтай эпохі, выступалі за свабоду розуму, супраць неабмежаванага і аднабаковага панавання царкоўных догмаў. Выдатны дзеяч італьянскага Рэнесансу, пісьменнік, архітэктар і тэарэтык мастацтва *Леон Батыста Альбэрці* (1404–1472) так сфармуляваў крэда творчасці гуманістаў: «Прырода, гэта значыць БОГ, уклала ў чалавека элемент Боскі і Нябесны, непараўнальна цудоўнейшы за што-небудзь смяротнае. Яна дала яму формы і часткі цела, здольныя да руху. Яна дала яму талент, здольнасць вучыцца, розум, якасці боскія, дзякуючы якім ён можа даследаваць, адрозніваць і пазнаваць.

...Чалавек нараджаецца не дзеля таго, каб сумна і бяздзейна існаваць, а каб рабіць вялікую і грандыёзную справу».

Выяўленчае мастацтва, музыка, архітэктура, літаратура дасягаюць у эпоху Рэнесансу нябачнага дагэтуль росквіту. Тагачаснае мастацтва, цесна звязанае з жыццём, уяўляе сабою неад'емную частку апошняга – не толькі як аб'ект сузірання, але як праца і творчасць. Мастацтва, а разам з ім літаратура, знаходзяць сваё месца як у цэрквах, манастырах ды палацах, так і на гарадскіх пляцах і скрыжаваннях, на *фасадах* і ўнутры дамоў гараджан.

Фасад – вонкавая вертыкальная паверхня будынка, утвораная з дапамогай разнастайных архітэктурных дэталей, фактуры будаўнічых матэрыялаў, іх колеру.

У якасці мецэнатаў мастакоў і паэтаў выяўляюць сябе і рамеснікі, і духавенства, і купцы, і манахі. Пры гэтым цэхавая арганізацыя мастацкай працы дазваляла ў той час навучаць здольную моладзь пачаткам розных умельстваў і мастацтваў. Асабліва багаты плён далі выяўленчае мастацтва і архітэктура. У манументальным жывапісе Італіі вылучалася творчасць *Мазачча* (1401–1428). Яго фрэскі, роспісы сакральных будынкаў маюць багатую і мяккую колеравую гаму, выразную пластыку вобразаў, багацце светлаценняў. Сюжэты твораў хоць і грунтуюцца на біблейнай тэматыцы, але вылучаюцца імкненнем ствараць жыццёвыя тыпажы. Менавіта таму мастацтвазнаўцы называюць Мазачча пачынальнікам *рэнесансавага рэалізму* ў выяўленчым мастацтве.

Рэнесансавы рэалізм – пачатковы этап у развіцці рэалістычнага мастацтва і літаратуры, для якога характэрныя: імкненне ствараць мастацкія вобразы ў адпаведнасці з «праўдай жыцця», маштабнасць гэтых вобразаў, спроба іх тыпізацыі, услаўленне чалавека як найвышэйшага стварэння прыроды, паэтызацыя чалавечай асобы, напружанасць канфлікту (найчасцей трагічнага).

Дакладны малюнак, аб'ёмная (блізкая да скульптурнай) форма, суровасць і стрыманасць каларыту ўласцівыя творчасці мастака з Паўночнай Італіі *Андрэа Мантэні* (1431–1506). Рысы ўзвышанай паэтычнасці і вытанчанасці, лірычнасць і адначасова дэкаратыўнасць вызначаюць творчасць *Сандра Батычэлі* (1445–1510), аўтара такіх су-

С. Батычэлі. Нараджэнне Венеры (1484).

светна вядомых шэдэўраў жывапісу, як «*Нараджэнне Венеры*» і «*Вясна*».

Скульптары Рэнесансу вярнулі ў сваю твор-

часць уласцівае антычным творцам захапленне дасканаласцю і гарманічнасцю чалавечага цела. Да самых вядомых разьбяроў ранняга Адраджэння ў Італіі належаць *Данатэла* (1386–1466) і *Верок'е* (1435–1488).

Дойлідзкі эпохі Рэнесансу адраджае антычнае разуменне архітэктуры, не адмаўляючыся адначасна і ад сярэднявечнай спадчыны. Пачынае панаваць новае, навукова абгрунтаванае разуменне прапорцый, прыкладамі чаго могуць служыць *Выхавальны дом, капэла Пацы, купал сабора Санта-Марыя дэль Ф'ёрэ ў Фларэнцыі* архітэктара *Філіпа Брунэлескі* (1377–1446) або *палац Ручэлай* ці *касяцёл Санта-Марыя Навэла* ў тым жа горадзе, пабудаваныя паводле праектаў вышэйзгаданага *Леона Батысты Альбэрці*.

Данатэла. Давід
(к. 1440–1443).

Ф. Брунэлескі. Купал сабора Санта-Марыя дэль Ф'ёрэ ў Фларэнцыі (1420–1436).

Л. Б. Альбэрці. Палац Ручэлай у Фларэнцыі (1446–1451).

Пачатак Паўночнага Адраджэння

Галоўныя цэнтры Паўночнага Адраджэння знаходзіліся ў Нідэрландах, на поўначы Нямеччыны і Францыі. Развіццё мастацкай культуры тут было своеасаблівым працягам готыкі. У Нідэрландах узніклі свае нацыянальныя школы жывапісу (у межах якіх, сярод іншага, атрымалі развіццё як самастойныя жанры *пейзаж* і *нацюрморт*) і музыкі.

Пейзаж – жанр выяўленчага мастацтва, у якім асноўным аб'ектам мастацкага выяўлення выступае натуральная або пераўтвораная чалавекам прырода.

Нацюрморт – жанр выяўленчага мастацтва, у творах якога выяўленыя прадметы, арганізаваныя ў групу паводле вызначанага адзінства (колера, форма прадметаў, асацыяцыйны змест, фактура і г. д.).

Ян ван Эйк. Партрэт пары Арнальфіні (1434).

Узнікненне і выкарыстанне вялікіх магчымасцяў алейнага жывапісу звязана з імем заснавальнікаў нідэрландскай жывапіснай школы братаў Хюберта і Яна ван Эйкаў. Ян ван Эйк (каля 1390–1441) праславіўся і тым, што ў шэрагу сваіх твораў («Мадонна канцлера Ролена», «Мадонна каноніка ван дэр Пале», «Партрэт пары Арнальфіні») арыгінальным чынам здолеў паяднаць партрэтны жанр з побытавым.

Вытанчаны псіхалагізм, драматызм дзеяння і чалавечай натуры выяўлены ў творах *Рогіра ван дэр*

Вейдэна (1400–1464) «Пакланенне вешчуну», «Зняцце з крыжа», «Пакладзіны ў гроб» і інш.

Побытавы жанр – жанр выяўленчага мастацтва, з дапамогай якога атрымваюць мастацкае ўвасабленне эпізоды штодзённага прыватнага і грамадскага жыцця.

На дасягненні Паўночнага Адраджэння ў музыцы пэўны ўплыў мела творчасць англійскага кампазітара і музычнага тэарэтыка Джона Данстэйбла (каля 1380–1453). Ён развіваў магчымасці трохгалоснага мажорнага спеву. Яго таксама называлі «бацькам кантрапункта».

Мажор – лад у музыцы, які абаяраецца на вялікае (мажорнае) троггучча, што выконвае функцыю тонікі і мае пабудову: тон-тон-паўтон-тон-тон-тон-паўтон. Другім ладам традыцыйнай музычнай сістэмы з’яўляецца мінорны лад.

Мінорны лад у натуральным варыянце стварае гукарад: тон-паўтон-тон-тон-паўтон-тон-тон.

Кантрапункт – адначасовае спалучэнне дзвюх і болей самастойных мелодый у розных галасах шматгалоснага твора.

Багатыя формы харавой поліфаніі вылучаюць творчасць прадстаўнікоў нідэрландскай школы музыкі. Адным з самых вядомых кампазітараў майстроў імітацыйнага музычнага пісьма стаў Ёханэс Окегем (каля 1420–1495). Адметнасць творчасці Якаба Обрэхта (каля 1450–1505) абумоўленая выразнасцю тэматычнага выкладу, выкарыстаннем фрагментаў мелодый народных песень, рытмічнай строгаасцю.

На землях Нямеччыны ў эпоху ранняга Адраджэння рэнесансавыя рысы найбольш яскрава выявіліся ў архітэктуры. Прыкладам у гэтым сэнсе можа служыць будынак *ратушы ў Брэмене*.

Ранняя Адраджэнне ў Францыі

На французскі Рэнесанс ад самага яго пачатку істотны ўплыў мела суседняя Італія. Здабыткі багатай на той час італьянскай культуры творча пераасэнсоўваліся французскімі творцамі ў нацыянальным рэчышчы. Першым значным мастаком французскага Адраджэння быў Жан Фуке, родам з Тура (каля 1420–1481). Такія партрэты яго пэндзля, як «Партрэт караля Карла VII», «Герцаг Бурбонскі перад святым Пятром» і інш., нягледзячы на пэўную штучную велічнасць іх герояў, маюць усе прыкметы рэнесансавага рэалізму.

Французска-фламандскі кампазітар Жаскен Дэпрэ (каля 1450–1521) атрымаў прызнанне дзякуючы сваім месам («Узброены чалавек», «Геркулес» і інш.), кожная з якіх уяўляе сабою шэраг паяднаных паводле прынцыпу кантрасту музычных міні-твораў. Поліфанічнай вынаходлівасцю вылучаюцца і яго матэты, напрыклад, «Ave Maria» або «Плач Давіда».

Найбольш адметнай і яскравай на пачатку эпохі Рэнесансу была французская народна-смахавая культура. Музычныя творы самадзейных кампазітараў, паказы тэатра містэрыі, выступы гістрыёнаў-жанглёраў моцна ўплывалі на атмасферу жыцця людзей, асабліва ў гарадах. Сярод іншага, тут з часоў Сярэднявечча існавала багатая т. зв. гарадская літаратура, якая найбольш яскрава выявіла сябе ў вершаваным жанры сатырычнага характару пад назвай *фабльё*.

Жан Фуке. Партрэт караля
Карла VII (1444–1451).

Фабльё – у гарадской літаратуры французскага Сярэднявечча невялікая забаўляльна-навучальная вершаваная навела, для якой быў характэрны грубаваты гумар.

У народнай драматургіі ў другой палове XV ст. у якасці самастойнага жанру аформіўся *фарс*.

Фарс – разнавіднасць камедыі, для якой характэрныя нескладаны сюжэт, карыкатурнае адлюстраванне злабадзённых падзей, з'едлівыя сатырычныя намёкі, грубаваты гумар, умоўнасць сітуацыі і герояў.

Народнае паходжанне мелі і папулярныя ў той час танцы: *фарандола*, *дуцыя*, *бас-данс*.

Фарандола – карагодны танец французска-правансальскага паходжання памерам 2/4 або 4/8 з характэрным рухам ланцужком.

Дуцыя – познесярэднявечны жаночы танец французскага паходжання.

Бас-данс («нізкі танец») – умерана-хуткі прыдворны танец двухдольнага памеру.

Французская сярэднявечная гарадская літаратура і народна-смежавая культура ў цэлым зрабілі вырашальны ўплыў на творчасць самых яскравых прадстаўнікоў ранняга Адраджэння ў Францыі – Франсуа Віёна і Франсуа Рабле.

Наватарская паэзія Франсуа Віёна

Франсуа Віён (каля 1431 – пасля 1463) нарадзіўся ў Парыжы. Яго сапраўднае імя – *Франсуа дэ Манкарб’е*. Васьмігадовы хлопчык, які страціў бацьку, быў узяты на выхаванне святаром Гіёмам Віёнам з царквы св. Бенядзікта.

Франсуа Віён
(мастак Л. Рульман,
канец XVIII ст.).

У 1443 г. Франсуа паступіў на падрыхтоўчы факультэт Парыжскага ўніверсітэта і, правучыўшыся там агулам 9 гадоў, атрымаў ступень ліцэнцыята і магістра мастацтваў. Гэта дазваляла яму далей рабіць вучоную кар’еру, але Віёна вабіла іншае жыццё. Ён зрабіўся заўсёднікам парыжскіх шынкоў і прытонаў, удзельнічаў у бойках і розных скандальных справах. Хаваючыся ад судовага пераследу, ён некалькі разоў пакідаў Парыж; разам са школярамі і вандроўнымі жанглёрамі блукаў па дарогах Францыі. Пэўны час ён правёў і за кратамі, абвінавачаны ў розных злачынствах. Пасля чарговай вулічнай бойкі ў Парыжы Франсуа Віён быў

асуджаны на смерць праз шыбеніцу, але атрымаў амністыю і быў высланы з французскай сталіцы тэрмінам на 10 гадоў. 8 студзеня 1463 г. ён пакінуў Парыж, і больш нічога пра яго далейшы лёс сёння не вядома.

Як мы бачым, жыццё Франсуа Віёна праходзіла па-за межамі афіцыйных – царкоўных і феадальна-дзяржаўных – культавых формаў і цырыманіялаў. Такая атмасфера і стала асяродкам і крыніцай натхнення для творчасці Франсуа Віёна. Яго паэтычная спадчына не надта вялікая: гэта «*Малы Тэстамент*» (1456), «*Вялікі Тэстамент*» (1461) ды яшчэ некалькі дзясяткаў вершаў. Але яго паэзія – наватарская сваім духам і зместам. Гэтае наватарства выяўляецца ў наўмысным супрацьпастаўленні сябе культурна-паэ-

тычнай традыцыі Сярэднявечча. Віён у сваіх вершах іранічна гуляе з агульнапрынятым, раз і назаўсёды ўсталяваным.

Нават чакаючы выканання (адмененага пасля) смяротнага прысуду ў вязніцы, Віён піша не трагічную элегію, а жартаўлівы верш, у якім няма ніякага страху перад абліччам таго невядомага, што чакае чалавека за парогам жыцця:

Франсуа Віён. Эпітафія Віёна

(Балада шыбенікаў)

Пачцівыя, спагадлівыя людзі,
Браты, што нас перажылі, нябог,
Хто да няшчасных літасцівым будзе,
З таго калісьці злітуецца Бог!
Вось мы ў пятлі ўпяцёх альбо ўшасцёх,
А цела хорам, колісь дагляданы,
Дазвання зруйнаваны, пажыраны
І жменькай пылу зробіцца ў свой час.
Тут не да рэчы здзек і гумар танны:
Маліцеся ўсявышняму за нас!

Няўжо з пагардаю ці ў перапудзе
Забудзеце аб ветраных братоў?
Няхай нас пакарала Правасуддзе,
Ды хто з людзей спакусу перамог?
Пусціце міласэрнасць на парог,
Каб справядлівы сын Марыі Панны
Нам дараваў правіны і заганы
І ўратаванне душаў нам прыпас.
Спакой памерлых варты вашай шаны,
Маліцеся ўсявышняму за нас!

Мы парохнеем у брыдзе і брудзе
На ростанях усіх зямных дарог,
Нам злівы да касцей прамылі грудзі,
Птах выдзеўб нашы вочы, як гарох,
Бароды й бровы скуб, як толькі мог.
Нас не чакае супакой жаданы:

Туды-сюды вятрыска неспіханы
Нас гойдае, астатнім напаказ.
Дык пашкадуйце, людзі, нашы раны,
Маліцеся Ёсявышняму за нас!

Ісусе, Збаўца, ўсімі шанаваны,
Хай лёс пякельны, нам наканаваны,
Ахвяраў абміне на гэты раз!
Хто з нас смяецца, будзе пакараны!
Маліцеся Ёсявышняму за нас!

Пераклад Андрэя Хадановіча.

Сёння паэзію Франсуа Віёна можна разглядаць не толькі як фінал пэўнай сярэднявечнай паэтычнай традыцыі, але і як пачатак вялікай традыцыі *іранічнай бардаўскай песні*, традыцыі *вулічнага (гарадскога) раманса*, якая мае плённы працяг і цяпер – напрыклад, у творчасці сучасных беларускіх бардаў *Віктара Шалкевіча, Змітра Бартосіка, Андрэя Хадановіча* ды інш.

Франсуа Рабле і яго раман «Гаргантиюа і Пантагруэль»

Адным з найбуйнейшых сатырыкаў у гісторыі сусветнай літаратуры быў Франсуа Рабле (1483 або 1494–1553). Рабле нарадзіўся ў правінцыйным французскім мястэчку Шынон. Яго дзядуля быў селянінам, бацька ж меў прафесію адваката, а пасля жаніцбы атрымаў уласны маёнтак. У маладым узросце Франсуа Рабле паступае ў кляштар, але каля 1427 г. пакідае яго. Нейкі час ён вучыцца ў розных універсітэтах (Бэрг, Арлеан, Парыж), потым заканчвае універсітэт у Манпелье са ступенню бакалаўра лекарскіх навук. Пасля гэтага ён працуе лекарам у Ліёне, зноў служыць у кляштары, непадалёк ад Парыжа, атрымлівае званне доктара медыцыны. Двойчы робіць падарожжы ў Рым, працуе гарадскім сакратаром у Мэцы. Урэшце, Рабле вяртаецца да святарскай службы, хоць і выконвае яе не надта дбайна, а незадоўга да смерці і зусім адмаўляецца ад сваіх прыходаў.

Памёр Франсуа Рабле 9 красавіка 1553 г. у Парыжы.

Раман Рабле «*Гарганцюа і Пантагруэль*» стаў вяршыняй рэнесансавай літаратуры Францыі. У 1532 г. выйшла другая яго частка, «*Пантагруэль*», а ў 1534 г. – і першая, пад назвай «*Гарганцюа*». Астатнія тры часткі былі надрукаваны адпаведна ў 1546, 1552 і 1564 гг., прычым аўтарства апошняй, пятай, кнігі дагэтуль няпэўнае. Франсуа Рабле ў гэтым творы яшчэ больш выразна, чым Франсуа Віён, трымаецца традыцыі народнай смехавай культуры Сярэднявечча. Вонкава

Франсуа Рабле
(невядомы мастак XVII ст.).

«Гарганцюа і Пантагруэль» – гэта раман пра розныя «небыліцы», але ў сутнасці ён глыбока гуманістычны і па-свойму дакладна адлюстроўвае тагачасную рэчаіснасць.

Сюжэт для свайго твора, як і ягоных герояў-веліканаў, Рабле запазычыў са старой народнай кнігі пра велікана Гарганцюа, дзе мела месца *пародыя* на некаторыя сярэднявечныя рыцарскія раманы з іх недарэчнымі прыгодамі.

Пародыя – літаратурны твор, які імітуе нейкі першаўзор (канкрэтны твор, стыль якога-небудзь пісьменніка або асаблівасці літаратурнага напрамку) з мэтай дасягнення камічнага эфекту.

Але пад пяром вялікага майстра немудрагелістая гісторыя, народжаная ў нетрах «другога жыцця» сярэднявечных французай, ператвараецца ў філасофскі твор, у якім так ці іначай закрanaюцца найважнейшыя пытанні часу.

Галоўныя дзейныя асобы рамана Франсуа Рабле – кароль-велікан Гарганцюа і яго сын Пантагруэль. Абодва яны сапраўдныя волаты,

перад якімі не ўстояць ніякія перашкоды, ніякія бар'еры. З захапленнем аўтар апісвае кожнага са сваіх герояў, падрабязна спыняецца на дэталях іх матэрыяльна-цяснага жыцця, пералічвае велізарную колькасць ежы, якую яны праглынаюць, і г. д. Гарганцюа, напрыклад, нараджаецца пасля вялікай бяседы, наладжанай дзеля як найхутчэйшага знішчэння вантробаў ад 367 014 быкоў, што былі зарэзаныя на засол.

Такога кшталту гіпербалы сустракаюцца ў рамане Рабле вельмі часта. Яны надаюць твору тон пэўнай гарэзлівасці, дураслівасці, тыповай для смехавай культуры еўрапейскіх народаў эпохі Сярэднявечча. Але за жартаўлівасцю, фантастыкай, блазенствам у рамане праглядаецца іншы, больш глыбокі сэнс: пошук гуманістычнага ідэалу свабоды і шчасця, ідэалу новага, усебакова і гарманічна развітога чалавека.

Асабліва выразна гэтыя ідэі сфармуляваныя аўтарам у першай кнізе рамана. Погляды Рабле на выхаванне чалавечай асобы вызначаюцца своеасаблівым *антрапацэнтрызмам*.

Антрапацэнтрызм – сістэма поглядаў, згодна з якой у цэнтры сусвету знаходзіцца чалавек з яго правам на ўсебаковае бесперашкоднае развіццё.

Рабле, па сутнасці, таксама выкладае цэлую праграму гуманістычнага выхавання асобы. Такое выхаванне робіць героя твора, Гарганцюа, справядлівым і адукаваным манархам.

Апавядаючы ў рамане пра вайну караля Пікрахола, Рабле рэзка крытыкуе сярэднявечных уладароў за іх цягу да кровапралітных, захопніцкіх войнаў.

Акрамя таго, у канцы першай кнігі абмаляваны ідэал шчаслівага грамадства, якім яго бачыў вялікі французскі гуманіст. Гэта – Тэле́мскі кляштар, што быў пабудаваны на загад Гарганцюа для манаха брата Жана. Сама назва «Тэле́ма» па-грэцку значыць «свабоднае жаданне». Насуперак правілам, якія існуюць у манастырах, лад жыцця ў Тэле́мскім кляштары не прызнае ніякіх традыцый і канонаў. Сюды прымаюцца не калекі, або жабракі, а здаровыя

і прыгожыя маладыя людзі. Тут няма манаскіх зарокаў беднасці, цнатлівасці ды пакорлівасці – наадварот, галоўнае правіла «тэле-містаў» – «*рабі што хочаш*», г. зн., яны павінны атрымліваць асалоду ад радасцяў жыцця, памятаючы пры гэтым аб правах іншых людзей. Прыгажосць самога будынка, культура побыту, бібліятэка з кнігамі на розных мовах – усё гэта служыць задавальненню духоўных патрэб чалавека.

І ўсё-такі Рабле на гэтую быццам бы ідылію глядзіць без залішняга захаплення. Так, мы бачым, як імкненне тэлемістаў усё рабіць калектыўна часам ператварае іх у нейкі бяздумны статак, а «бастыён свабоды» – амаль што ў добраахвотную казарму.

Гэтыя і шэраг іншых эпізодаў рамана «Гарганцюа і Пантагруэль» сведчаць, што яго цалкам справядліва можна назваць ці не самым першым літаратурным творам рэнэсансавага рэалізму. Рэалізм Рабле, аднак, мае вельмі спецыфічны змест. Мы ўжо казалі раней, што пісьменнік як бы зашыфроўваў шмат якія свае думкі, іншаказальна гаварыў пра тыя або іншыя падзеі. У часы рэлігійнай неталерантнасці ды інквізіцыі гэта быў для яго, відаць, адзіны спосаб выказаць свае гуманістычныя погляды. Таму Рабле актыўна ўжываў прыём гратэску. І, адпаведным чынам, рэалізм Рабле сёння нярэдка называюць *гратэскавым*.

Франсуа Рабле. Гарганцюа і Пантагруэль

(фрагменты)

Раздзел XXVII

Пра тое, як адзін манах з Сэйе ўратаваў манастырскі сад ад варожага рабунку

Гэтак шалеючы ды лютуючы, крадучы ды рабуючы, дабраліся яны да Сэйе, дзе пачалі абдзіраць ды абабіраць мужчын і жанчын і хапаць усё, што траплялася пад руку: нічога яны не цураліся і нічым не грэбавалі. І нават не зважаючы, што ў большасці дамоў панавала чума, яны ламаліся ва ўсе дзверы, выносілі ўсё, што знаходзілі, і пры гэтым ніхто з іх не заразіўся. А гэта ўжо само па сабе выпадак найдзівоснейшы, бо святары, вікарыі і прапаведнікі, хірургі, лекары ды аптэкары, якія

лячылі, перавязвалі, наведвалі, спавядалі і настаўлялі хворых, усе як адзін заразіліся і загавелі душой. З чаго б гэта магло быць, панове? А вы падумаіце, калі ласка.

Разрабаваўшы такім чынам мястэчка, войска з жудасным грукатам рушыла да манастыра, але манастыр аказаўся з усіх бакоў зачынены на замкі ды запоры, і таму галоўныя сілы выступілі далей, да Вэдскага броду, а сем дружнаў пяхоты і дзвесце коннікаў з дзідамі засталіся, каб праламаць манастырскія мury ды, залезшы ў сад, спляжыць усе вінаграднікі.

Нябогі манахі не ведалі, якому святому маліцца. На ўсякі выпадак яны пачалі званіць *ad capitulum capitulantes*¹. На сходзе было вырашана наладзіць урачыстую працэсію, прыправіўшы яе чароўнымі песнапеннямі ды літаннямі *contra hostium insidias*², а таксама чытаннем біблейскіх выслоўяў *pro pace*³.

Быў на той час у манастыры адзін манах, празываны братчык Жан Бікрышы, чалавек малады, абыходлівы, жыццярадасны, спрытны, адважны, бясстрашны, рашучы, высокі, хударлявы, неабдзелены глоткаю, непакрыўджаны носам, майстар адсмаліць імшу, адчасачь ютрань ды адшпарыць нешпар, – адным словам, самы сапраўдны манах, якога бачыў свет з тае пары, як пачаў па-манаску манахамі абманашвацца. А яшчэ дадамо, што кантычку ён ведаў усю як ёсць назубок.

І вось, калі гэты самы манах пачуў шум, які ўтваралі ў манастырскім садзе ворагі, і выйшаў паглядзець, што ж там такое, ён убачыў, што злодзеі абдзіраюць вінаград, ад якога залежыць увесь гадавы манастырскі запас віна. Тады ён што было духу паляцеў назад да касцёла і заспеў там астатніх манахаў, якія, вылупіўшы вочы як бараны на біблію, цягнулі:

– *Ini nim, re, ne, ne, ne, ne, ne, ne, tum, ne, nup, nup,ini, i, mi, i, mi, co, o, ne, no, o, o, ne, no, ne, no, no, no, nup,ne, nup, nup!*..⁴

– Божа праведны, як чароўна яны пяюць – што сабакі выюць! – сказаў ён. – А чаму б вам лепей не заспяваць:

¹ Усе члены капітула – на капітул (лац.).

² Супраць варожых падкопаў (лац.).

³ На славу міру (лац.).

⁴ *Impesum inimicorum ne timueritis* (лац.) – Варожай навалы не пужайцеся.

Кашы, бывайце, збор мінуўся?

Бо каб мяне чэрці кармілі-паілі, калі яны ўжо не ўлезлі ў наш сад і не рэжуць вінаград разам з лозамі! Дык мы ж гэтак, не давядзі свет, яшчэ чатыры гады за імі адны рэшткі падбіраць будзем! А бадай ты, бадай, што ж мы, нябогі, увесь гэты час будзем піць? Божа літасцівы, *da mihi potum*¹!

Тут наперад выступіў ігумен.

– Што тут робіць гэты п’янюга? – сказаў ён. – Ану, кіньце яго ў вязніцу. Як можа ён замінаць, калі мы славу Богу прием?!

– Але, Вашая прывялебнасць, – адказаў манах, – якраз тады мы, слава богу, пап’ем, калі нам ніхто замінаць не будзе. Бо самі вы, як кожны добры чалавек, любіце добрае вінцо. А ніводзін пачэсны чалавек ніколі добрага віна ганіць не будзе – такая ў нас у манахаў есць апафтэзма. Так што гэтае вашае п’янне тут, далібог, няўчаснае!

З чаго, скажыце, у час жніва і збору вінаграду нашыя набажэнствы кароткія, а ўзімку доўгія? Добрай памяці брат наш Масэ Пэлюс, шчыры руплівец нашае веры (каб мяне чэрці ўбрыкнулі, калі я хлушу), тлумачыў мне, як прыгадваецца, прычыну гэтага тым, што ўлетку і ўвосень мы выціскаем сок і робім віно, а ўзімку гэтым віном частуемся.

Дык слухайце, шаноўныя, усе, хто аматар да выпіўкі: з намі Бог – за мной! Бо шчыра кажу, хай мяне спаліць антонаў агонь, калі хто з вас дакранецца да пляшкі, не схацеўшы цяпер абараніць вінаграднікаў! Ды што я кажу, святыя ўгоднікі, – гэта ж увесь наш царкоўны набытак! Чакай, чакай! Халера! Дык гэта ж за яго ахвяраваў жыццём святы Тамаш Ангельскі: значыць, калі я памру, мяне таксама залічаць у святыя? Ну ўжо не, я не памру – ужо лепш я сам іх да Абрагама па піва адпраўлю.

З гэтымі словамі ён скінуў з сябе габіт і ўхапіў здаравенную пярэчыну ад рабінавага крыжа – яна была даўжэзная, як кап’ё, таўшчэзная, як добры кулак, і сям-там размаляваная лілейкамі, якія, праўда, ужо амаль сцерліся. І так, у адным падрасніку, павязаўшы габіт цераз плячо і патрасаючы пярэчынаю ад крыжа, ён неспадзеўкі рынуўся на ворагаў, якія, страціўшы баявы парадак, без сцягоў, без трубаў ды

¹ Дай мне пітво! (лац.).

бубнаў, абдзіралі сабе ў садзе вінаград: значканосцы са сцяганосцамі папрыпіралі свае значкі ды сцягі да мура, бубначы папрапорвалі з аднаго боку бубны, каб было куды ссыпаць вінаград, а ўсе трубы былі напханыя цэлымі гронкамі – ворагі разбрыліся па садзе, каму куды собіла. І тут на іх без ніякага папярэджання са страшэннаю сілаю наляцеў мамах; асабліва не разводзячы цырымоніяў, ён пачаў пярэсціць злоснікаў па чым давядзеца і раскідаць іх, як куранят.

Адным ён раскавельваў чарапы, другім ламаў рукі ды ногі, трэцім перабіраў пазванкі на карку, чацвёртым пералічваў скабы, квасіў насы, падвешваў пад вачыма ліхтары, зварочваў сківіцы, прарэджаваў зубы, выкручваў лапаткі, адбіваў лыткі, вывіхваў сцёгны, драбіў рэпкі ды локці.

Хто спрабаваў схавацца ў густым вінаградным лісці, таму ён напам перабіваў спіны хрыбет і, як сабаку, растружваў хвасцец.

Хто спрабаваў уратавацца ўцёкамі, таму ён рассаджваў галаву на кавалкі якраз па самым ламбаідальным шве.

Хто залазіў на дрэва, спадзеючыся, што там знойдзе бяспеку, таму ён заганяў пярэчыну якраз у заднепраходную адтуліну.

А калі хто з былых знаёмцаў крычаў:

– Гэй, братка Жан, дружа добры! Братка Жан, я здаюся!

Таму ён адказваў:

– А дзе ты дзенешся! Але здавай ужо разам і душу сваю ўсім чарцяц!

І адным махам яго агаломшваў.

Калі ж раптам трапляўся хто трошкі смялейшы і спрабаваў з ім падухацца, тут ужо ён паказваў усю моц сваіх цягліц і прабіваў яму грудное міжсценне аж да самага сэрца. Каму не ўдавалася паказытаць рэбры, тым ён выварочваў страўнік, і яны на месцы каналі. Другіх ён так моцна акладаў па пупку, што ў іх ажно вывальваліся вантробы. А некаторым ён распанахваў паміж ядрамі ўсё аж да самае кутняе кішкі. Паверце, відовішча было найжахлівейшае з усіх, якія калі-небудзь даводзілася ўбачыць.

Адны крычалі: «Святая Барбара!»

Другія: «Святы Юрый!»

Трэція: «Святая Незачэпа!»

Чацвёртыя: «Маці Боская Кюноская! Ларэцкая! Дабравесніца! Ленуская! Рыўерская!»

Адны прасілі ратунку ў святога Якуба.

Другія – у шамберыйскае плашчаныцы, якая, дарэчы, трымя месяцамі пазней згарэла, так што і нітакі ад яе ўратаваць не ўдалося.

Трэція – у кадуінскіх мошчаў.

Чацвёртыя – у святога Яна Анжэрыйскага.

Пятыя – у святога Эўтропа Сэнцкага, святога Мэсма Шынонскага, святога Мартына Кандскага, святога Клаўдыя Сінэйскага, у жаўрызэйскіх мошчаў і ў тысячы розных іншых святых, рангам драбнейшых.

Адны паміралі, не гаворачы, другія гаварылі, не паміраючы. Адны паміралі і гаварылі, другія гаварылі і паміралі.

А былі такія, хто пачынаў на ўсю глотку крычаць: «Спавядальніка! Спавядальніка! *Confiteor! Miserere! In manus!*»¹

Пачуўшы голасны лямант параненых, ігумен з усімі манахамі выйшлі ў сад, і, убачыўшы бедных-няшчасных, што ляжалі сярод вінаграднікаў і гатовыя ўжо былі выпусціць з цела душу, яны ўзяліся некаторых з іх спавядаць. А пакуль духоўнікі прабаўляліся споведзямі, маладыя паслушнікі пабеглі да братчыка Жана і папыталіся, ці могуць яны чым-небудзь яму дапамагчы. На гэта братчык Жан ім адказаў, што няхай, маўляў, даразаюць тых, хто валяецца на зямлі. Паслушнікі тут жа павесілі свае доўгія хламіды на бліжэйшы жываплот ды пачалі даразаць і дабіваць тых, хто ўжо быў за тры чвэрці ад смерці. І ведаеце, чым яны гэта рабілі? Маленькімі ножычкамі, гэткімі крывенькімі сіцзорыкамі, якімі дзятва ў нашых краях лушчыць злёнае шалупінне з валоскіх арэхаў.

Братчык Жан тым часам са сваёю пярэчынаю дабраўся да пралому, зробленага непрыяцелем. А паслушнікі, хто ўвішнейшы, пачалі расцягваць сцягі па келлях, каб пасля зрабіць сабе з іх падвязкі. Калі ж тыя, хто спавядаўся, хацелі шмыгануць у пралом, братчык Жан адным ударам уходваў іх, прымаўляючы:

– Хто спавядаўся, пакаяўся і дастаў даравання грахоў, таму простая дарога ў рай – нацянькі два дзянькі ды пасля ўлукаткі.

Так дзякуючы яго адвазе была пагалоўна вынішчаная частка варажага войска, якая пранікла ў сад, а было ў ёй трынаццаць тысяч

¹ Каюся! Злітуйся! У рукі [твае перадаю мой дух] (лац.).

шэсцьсот дваццаць два чалавекі, і гэта, як ужо яно павялося, без уліку жанчын і дзяцей.

Сам пустэльнік Мажыс, пра якога пісана ў *Подзвігах чатырох сыноў Эмонавых*, не выявіў такой мужнасці, ідучы са сваім посахам на сарацынаў, якую паказаў братчык Жан, выйшаўшы супраць ворагаў з прырэчынаю ад крыжа [...].

Раздзел XXXIII

*Пра тое, як пэўныя Пікрахолавы начальнікі паставілі яго
сваімі неразважнымі парадамі ў страшную небяспеку*

Калі захоп праснакоў быў закончаны, да Пікрахола прыйшлі герцаг дэ Карантыш, граф Задзірак і военачальнік Блазэн і сказалі:

– Сір! Мы гатовыя зрабіць вас самым удалым і непераможным гаспадаром ад часоў Аляксандра Македонскага!

– Надзеньце, надзеньце капелюшы, – адказаў ім Пікрахол.

– Вельмі ўдзячныя, – сказалі яны. – Сір, мы ведаем сваю справу. Зрабіць трэба вось што: пакіньце тут невялічкі атрад пад камандаю якога-небудзь военачальніка – гэты гарнізон будзе ахоўваць замак, які ўяўляецца нам і так добра ўмацаваным як дзякуючы свайму натуральнаму становішчу, так і тым абарончым будовам, што ўзведзеныя паводле нашых праектаў. Астатняе войска падзяліце надвая – як самі палічыце лепей. Адна частка наваліцца на Грангузье з ягонымі мужыкамі. З першага ж налёту нашы лёгка іх размятуць. І вы зможаце там заграбастаць цэлую кучу грошай – іх у гэтага скнары як гразі; а мы называем яго скнарам, таму што ў сумленнага гаспадара ніколі шэлега за душой не бывае. Толькі скнары грошы й запячаць. Другая частка тым часам рушыць на Аніс, Сэнтонж, Ангумуа і Гасконь, а таксама на Пэрыдор, Мэдок і Ланды. Не сустракаючы ніякага супраціву, яны зоймуць там усе гарады, крэпасці й замкі. У Баёне, Сэн-Жан-дэ-Люсе і Фуэнтарабії вы захопіце ўсе караблі і, трымаючыся берагоў Галісіі і Партугаліі, разрабуеце ўсе прыморскія пасяленні аж да Лісабона, а там ужо ўдосталь прызапасіцеся ўсім, як і належыць пераможцу. Гішпанцы, каб на іх ліха, здадучца, гэта вядомыя цюхція! А тады пройдзеце Сыбільскі праліў і паставіце там сабе на вечную памяць два слупы – яшчэ болей велічныя за Геркулесавы, і будзе з гэтага часу той праліў называцца Пікрахолавым морам. А як пройдзеце Пікрахолава мора, тут вам і Барбароса здасца ў вечнае рабства...

– Я з яго злітуюся, – сказаў Пікрахол.

– Можна і так, – пагадзіліся яны, – толькі няхай спачатку ахрысціцца. Такім чынам вы зваеце каралеўствы Туніскае, Гіпскае, Алжыр, Бону, Карэну і доблесна захопіце ўсю Бэрбэрыю. Потым вы прыбераце да рук Маёрку, Мінорку, Сардынію, Корсіку і іншыя астравы ў Лігурыйскім і Балеарскім морах. Тады, трымаючыся левага берага, возьмеце ўсю Нарбонскую Галію, Праванс, Алаброгію, Геную, Фларэнцыю, Луку, а там ужо – бывай здароў! – і Рым не за гарамі! Няшчасны спадарок папа памрэ са страху.

– Клянуся гонарам, я не буду цалаваць яму ў туфлю, – сказаў Пікрахол.

– А як возьмеце Улохію, тут ужо вам і Неапаль, Калабрыя, Апулія, Сіцылія – рабуй, не хачу, – ды яшчэ Мальта ў дадатак. Ото хацеў бы я паглядзець, як гэтыя гора-рыцарчыкі, якіх турнулі з Радоса, выйдучы з вамі змагацца, – ды яны хутчэй у штаны нацурболяць!

– Адтуль я з ахвотаю рушыў бы на Ларэта, – сказаў Пікрахол.

– Не-не, – казалі яны, – гэта калі будзем вяртацца. А адтуль лепей падбярэм Кандыю, Кіпр, Радос і Кікладскія астравы ды навалімся на Марэю. Вось ужо яна і наша. А цяпер – з намі Бог! – наперад, на Ерусалім: дрыжы султан, бо дзе ўжо яго магутнасці параўнацца з вашай!

– Вось тут ужо я й загадаю, каб адбудаваў Саламонаў храм, – сказаў Пікрахол.

– Не, пакуль рана, пачакайце крыху, – казалі яны. – Ніколі не будзьце такі скоры ў сваіх задумах, Ведаеце, што сказаў Актавіян Аўгуст? *Festina lente*¹. Спачатку вам трэба ўзяць Малую Азію, Карыю, Лікію, Памфілію, Цыліцыю, Лідыю, Фрыгію, Мізію, Бітынію, Сарды, Адалію, Самагарыю, Кастамун, Лугу, Сэбасту – аж да самага Эўфрата.

– А Бабілон і гару Сынайскую мы ўбачым? – спытаў Пікрахол.

– Ну, цяпер якраз няма зусім ніякай патрэбы, – адказалі яны. – Ці мала вам і так было клопату – пераплыць Гіканскае мора ды прагой-саць па дзвюх Арменіях ды трох Аравіях?

– Далібог, мы зусім ашалелі, – сказаў Пікрахол. – А бедныя ж мы, бедныя!

– Што здарылася? – спыталі яны.

¹ Спяшайся паволі (лац.).

– Ды што ж мы піць у гэтых пустэльных будзем? Вунь, Юльян Аўгуст, кажуць, загінуў там ад смагі з усім сваім войскам.

– Ну-у, – казалі яны, – з гэтым у нас усё прадумана. На Сырыйскім моры ў вас дзевяць тысяч чатырнаццаць караблёў з грузам найлепшых у свеце вінаў: усе яны прыбываюць у Яфу. Там ужо чакаюць дваццаць дзве сотні тысяч вярблюдаў і шаснаццаць соцень сланоў, якіх вы ўзялі на паляванні пад Сыджыльмасай, калі ўвайшлі ў Лівію. Апроч таго, можаце лічыць сваім любы караван, які ідзе ў Мэку. Дык няўжо вам мала таго віна, што яны падвозяць?

– Мала дык яно не мала, – сказаў Пікрахол, – але нешта ж нейкае яно не зусім халаднаватае.

– А бадай ты, бадай, каб вам добра жылося! – казалі яны. – Герой, заваёўнік, прэтэндэнт і кандыдат на сусветнае панаванне не можа заўсёды карыстацца ўсімі выгодамі. Яшчэ падзякуйце Богу, што і так са сваім войскам цэлыя ды здаровыя дабраліся да Тыгра!

– Але што ўвесь гэты час робіць другая частка нашага войска – тая, што разбіла гэтага скнарлівага жлукту Грангузье?

– Яны таксама не сядзяць склаўшы рукі, – адказалі дарадцы. – Мы з імі, дарэчы, хутка сустрэнемся. А пакуль яны вам зваявалі Брэтань, Нармандыю, Фландрыю, Эно, Брабант, Артуа, Галяндыю і Зэляндыю, потым па трупах швэйцарцаў і ландскнехтаў пераправіліся цераз Рэйн, а невялікая іх частка скарыла яшчэ Люксэмбург, Латарынгію, Шампань і Савою – аж да Ліёна; і вось тут яны спаткаліся з вашымі дружнамі, якія вярталіся пасля перамог на Міжземным моры.

Пазней, у Багэмii, абодва войскі злучыліся зноў, папярэдне спляжыўшы Швабію, Вюртэнбэрг, Баварыю, Аўстрыю, Маравію і Штырыю. Потым агульнымі сіламі яны ўдарылі на Любек, Нарвэгію, Швэдзію, Данію, Готлянд, Грынляндыю і ганзейскія гарады і выйшлі да Ледавітага акіяна. Пакончыўшы з гэтым, яны захапілі Аркадскія астравы і падпарадкавалі сабе Шатляндыю, Англію і Ірляндыю. Адтуль яны пераплылі Пясчанае мора і, мінуўшы Сарматыю, перамаглі і скарылі Прусію, Польшчу, Літву, Расею, Валахію, Трансільванію, Вугоршчыну, Балгарыю, Турцыю і цяпер знаходзяцца ў Канстантынопаля.

– Давайце і мы хутчэй да іх! – сказаў Пікрахол. – Мне вельмі карціць таксама быць трапезунцкім імператарам. А чаму б нам не перабіць усіх гэтых сабак туркаў і магамецянаў?

– Ну, вядома, – казалі яны, – якога ж чорта нам яшчэ там рабіць!

А пасля вы раздасце іх багацці і землі тым, хто паслужыў вам верай і праўдай.

– Гэтага патрабуе здаровы сэнс, – пагадзіўся ён, – ды і так яно будзе сапраўды справядліва. Дарую вам Караманію, Сырыю і ўсю Паляс-тыну.

– Ах, сір! – сказалі яны. – Вы такі шчодры, вялікі вам дзякуй! Хай Бог пашле вам вечнага дабрабыту!

Пры ўсім гэтым прысутнічаў стары дваранін, на імя Эхэфрон¹, чалавек, выпрабаваны ў розных прыгодах і загартаваны ў шматлікіх бойках; пачуўшы такія прамовы, ён сказаў:

– Баюся я надта, што з усёю гэтай задумай будзе тое самае, што з тым гарлачом малака, дзякуючы якому адзін шавец марыў забaga-цець; той гарлач потым разбіўся, а шавец паклаў зубы на паліцу. На што вы спадзеяеся ва ўсіх гэтых чароўных перамогах? Чым скончацца гэтыя вашыя намаганні і вандраванні?

– А скончацца яны тым, – адказаў Пікрахол, – што мы вернемся і да душы адпачнем.

На гэта Эхэфрон заўважыў:

– А калі раптам не вернецца? Бо дарога будзе доўгая і небяспечная. Ці не лепей адпачыць ужо цяпер і не ўблытвацца ва ўсе гэтыя прыгоды?

– Ну, далібог, – сказаў Задзірак, – вось ужо знайшоў пра што марыць! Зараз мы залезем на печ, зашыемся ў цёплы куток ды ўсё жыццё будзем сядзець і бавіць час з бабамі, нізаючы пацеркі ды сукаючы нітачкі, як той Сарданапал. Хто баіцца рызыкi, той не здабудзе сабе ні каня, ні мула, – казаў Саламон.

– А Маркул яму на гэта адказваў, што той, хто рызыкуе занадта, страчвае сваіх і мула, і каня, – зазначыў Эхэфрон.

– Хопіць! – умяшаўся Пікрахол. – Не звяртайце на яго ўвагі. Я вось толькі чаго баюся: гэтых чартоў з грангузьёўскага войска. Што, калі раптам, пакуль мы будзем у Мэсапатаміі, яны лупануць нам у тыл? Што тады рабіць будзем?

– Усё вельмі проста, – адказаў Блазэн. – Вы пішаце маленькі ўказік, пасылаеце яго да маскалёў, і яны тут жа, як міленькія, даюць у вашае распараджэнне чатырыста сорок тысяч адборных жаўнераў. Гэх, паста-

¹ Абачлівы (грэцк.).

вілі б вы мяне ў іх намеснікам, ужо я там бы ўсім палкі павыдзіраў ды рукі-ногі панаўстаўляў! Ух, як бы я біў, крышыў, кусаў, ламаў, лавіў, лупіў!

– Ну, годзе ўжо, годзе, – сказаў Пікрахол. – Не будзем марудзіць. Усе, хто мне верны, за мной! [...].

Пераклад Зміцера Коласа.

Надзвычай вялікі ўплыў гэты твор зрабіў і на пазнейшую французскую і сусветную літаратуру. Адмысловая сатыра Рабле, арыентацыя на традыцыі народнага гумару былі плённа засвоеныя немцам Гансам Якабам Грымельсгаўзенам, англічанінам Джонатанам Свіфтам, чэхам Яраславам Гашакам, французам Рамэнам Раланам, беларусам Андрэем Мрыем і шмат якімі іншымі майстрамі літаратуры розных часоў і народаў.

Скарочаны пераклад рамана «Гарганцюа і Пантагруэль» на беларускую мову, зроблены Р. Канавалавым і В. Бурносавым, выйшаў у 1940 г.; урыўкі са свайго перакладу поўнага тэксту кнігі ў наш час апублікаваў Зм. Колас.

ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ

Язэп Пушча. Дантэ Аліг'еры

У тую ноч у небе зоры не гарэлі,
Дрымотны бор шумеў, каменні гнеў гартаў;
Сарваўся камень з дзікіх круч, прагрукатаў
Над светлай галавою Дантэ Аліг'еры.

Ідзе паэт у свет дарогаю выгнання,
Над галавой грыміць, не сціхнуў гневу гром.
Фларэнцыя не кліча сына ў родны дом,
Верона падымае ў сэрцы дух змагання.

Нясе паэт у свет народныя цяргенні;
Не лаўры у вянку, гараць жывыя церні,
Гарачым потам абліваецца чало.

Прыслухаўся, пачуў: у падарожжы клічуць
І поплич з ім ідуць Вергілій, Беатрычэ.
Над борами сонца узыходзіць пачало.

Уладзімір Караткевіч. Апошняя песня Дантэ

Арлену Кашкурэвічу

У пошуках да любай і адзінай,
Спазнаўшы круг апошні, мы прыйшлі
Туды, дзе льдзіны адлівалі снім.

У нетры той нязведанай зямлі,
Дзе нават пекла ўлада асяклася,
Дзе павуціння д'яблы не плялі

На душы самых горшых, тых, што гасяць
У чалавеках праўду і любоў,
На душы, дзе кублом гадзюк сплялася

Атрута вераломства. Злосць звяроў
Узганарылася б там поруч з ёю...
І там пабачыў я бяздонны роў.

Бязмежнаю варонкаю крутою
Зрываўся ён ля самых нашых ног
У нетры зла. І гэтаю сцяжэю

Сам Божы Сын – і той прайсці б не змог.
Схіл абрываўся: стромы і смярдзючы,
Схіл зла і слёз, адчаю і трывог,

Пакут і безнадзейнасці пякучай.
І нехта там варочаўся на дне,
Дарэмна поўз на ледзяныя кручы

І ўніз зрываўся, грузны, як свінец.
Ў бяссільнай злосці, ў ярасці пакутах
Ён ланцугамі пачынаў звінец,

Стагнаў і выў раз'юшана і люта,
І роў, як львы і гарпіі, – адзін, –
Як быццам дэман там крычаў прыкуты

Пра ганьбу і пакуты ўсіх краін...
І я пабачыў, што вакол бязодні
Стаяў натоўп занураных мужчын.

Я многіх там пабачыў, блізкіх, родных.
Там быў мой брат з крывёю на губах,
Мой друг, апечаны агнём паходні.

Распятые на болю і дратах,
Яны вакол стаялі і чакалі,
маўклівыя, з гадзюкамі ў руках.

Раз-пораз праз натоўп віхуры гналі
Двуногіх нейкіх, тоўстых ці худых,
Якія скавыталі і стагналі

Аб літасці на розныя лады,
А ураган, імпэтны і імклівы,
Іх кідаў на адхон, на край, на льды.

І вось тады натоўп людзей маўклівы,
Над прорваю схіліўшыся ніжэй,
На гэтых, што спаўзалі па абрыве,

Стаў кідаць срэбных і цякучых змей.
І змеі іх кусалі ў вочы, ў карак,
У кіпці, што чапляліся за глей.

Яны зрываліся. А там пачвара,
Ўздымаючыся змрочнай галавой,
Задыхала атрутнай, мерзлай парай

І забурчэла з радасцю нямой.
І спадарожнік мне сказаў: з трывогай:
«Горш сатаны цырыца прорвы той.

Яе адроддзе пазабыла Бога –
За д'яблаў горш пануе на зямлі,
У вёсках, гарадах і на дарогах.

О справядлівасць, душы іх спалі!
Развей іх попел! Пракляні іх семя!
Да сотага калена спапялі!

Дай сілу іх ахвярам стаць у стрэмя
І зрынуць іх сюды, на дно, на дно,
На схілы прорвы, вострыя, як крэмень!

Каб дзерла твары ім, як бараной,
Каб паспыталі многіх простых мукі
І каб пачвара зжэрла гэты гной,

Як змеянят сваіх жарэ гадзюка...
Хай згубіцца ў бяздонні іхні крык, –
І зацвітуць зямлі пакутнай лукі,

І заплыве правал, як свет стары,
Бо здохне з голаду дракон-пачвара,
Бо злосць яго без паліва згарыць».

.....

...Ён скончыў. І прадбачаннем кашмара
Я ў яме зведаў ворага майго...
Ты, вечная любоў мая і мара,

Загінула ад подыху яго,
Пакінуўшы мяне ў бязгучным крыку,
Пакінуўшы мяне з маёй тугой.

«Настаўнік, – я спытаў (нясцерпна-дзікай
Была здагадка: я хацеў стагнаць), –
Хто там крычыць у ярасці вялікай?»

І ён сказаў: «Не бачыш ты?
Вайна!»

1962

Максім Танк

Аднойчы я ішоў з Дантэ
Па спіралях пекла.
І ён дзівіўся,
Што з часоў апошняе вандроўкі
У царстве ценяў
Прыбавілася столькі новых
І невядомых
Яму кругоў.

1971

ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ

- Адамовіч Г. Я. 3 крыніц сусветнай літаратуры: Дапам. для наст. Мн.: БелЭн, 1998. С. 148–153.
- Баршчэўскі Л. Літаратура ад старажытнасці да пачатку эпохі рамантызму. Мн.: Сэр-Віт, 2003. С. 119–130, 359–371.
- Блохина Л. В., Вазинская Т. Я., Мороз Т. И. Отечественная и мировая художественная культура: Учебн. пособие для 8 кл. Мн.: Беларусь, 2006. С. С. 54–56, 60–62.
- Дантэ Аліг’еры. Боская камедыя / Пер. Ул. Скарынкіна. Мн.: Маст. літ., 1997.
- Дантэ Аліг’еры. Новае жыццё. Франчэска Петрарка. Кніга песень. Мн.: Маст. літ., 2011.
- Захарына Ю. Ю., Зелянеўская С. М. Сусветная мастацкая культура. Ч. 2. Ад Адраджэння да пач. ХХІ ст. Мн.: БДПУ, 2011. С. 6–12.
- І боль, і прыгажосць... Выбр. тв. паэтаў Еўропы і Амерыкі ў перакладах Лявона Баршчэўскага. Мн.: Зміцер Колас, 2016. С. 44–57.
- Лазука Б. А. Гісторыя сусветнага мастацтва. Ад старажытных часоў па XVI стагоддзе. Мн.: Беларусь, 2010. С. 149–163, 188–197, 208–210.
- Мастацтва. Вучэб. дапам.-хрэстаматыя для 9 кл. / Аўт.-укл. Т. Я. Вазінская. Мн.: Лімарыус, 1997. С. 163–164.
- Петрарка Ф. Выбраныя песні з «Канцаньерэ» / Пер. Л. Баршчэўскага. Мн.: Зм. Колас, 2016.
- Рагойша В. П., Кабржыцкая Т. В. і інш. Беларуская літаратура: Вучэбн. дапам. для 10 кл. агульнаадукац. шк. з профільн. і паглыбл. вывучэннем бел. літ., ліцэяў, гімназій. Мн.: Нар. асвета, 2001. С. 199–209.
- Хрэстаматыя па літаратуры народаў свету: Кн. у дапамогу тым, хто вывучае сусветную літаратуру. 9 кл. Ч. 1. Мн.: БГАКЦ, 1995. С. 217–238, 245–272.

СТАЛАЕ ЕЎРАПЕЙСКАЕ АДРАДЖЭННЕ

Рэнесансавы рух, які паступова ахопліваў не толькі Заходнюю, але Цэнтральную і, часткова, Усходнюю ды Паўднёвую Еўропу, прывёў да якасна новай сітуацыі ў культуры адпаведных краін, галоўныя рысы якой можна сфармуляваць наступным чынам:

- існаванне шматлікіх цэнтраў новай культуры;
- наяўнасць велізарнай духоўнай энергіі;
- разнастайнасць праяў творчасці і творчая свабода;
- спалучэнне вітальнасці (жыццёвасці) і эстэтычнасці;
- канцэнтрацыя ў адносна невялікіх часавых і геаграфічных прасторах вялікай колькасці геніяў-універсалаў, якіх прынята называць *тытанамі Адраджэння*.

Філасофія эпохі Адраджэння

У гэты час гуманістычны светапогляд прабівае сабе дарогу ў змаганні з сярэднявечным бачаннем Сусвету. Гэта звязана і з адраджэннем *натурфіласофіі* (*філасофіі прыроды*). Усё большай крытыцы паддаецца схаластычны бок арыстотэлеўскай філасофіі. Вялікія навуковыя адкрыцці *Мікалая Каперніка* (1473–1543), *Галілеа Галілея* (1564–1642) прыводзяць да ўзнікнення пантэістычнай філасофскай тэорыі *Джардана Бруна* (1548–1600). Ён, як і іншыя пантэісты, фактычна атаясамлівае Бога з усёй прыродай і разглядае апошнюю як увасабленне рэлігійнасці. Дагматычная царква, як магла, змагалася з перадавымі мыслямі новай эпохі. Гэтак, Галілей быў змушаны публічна адрачыся ад сваёй тэорыі пабудовы свету, а Бруна быў спалены на вогнішчы інквізіцыі.

Істотнае месца ў рэнесансавай грамадскай думцы займаюць «Эсэ» выдатнага французскага мысляра *Мішэля Мантэня* (1533–1592). Ад назвы гэтага твора паходзіць назва новага сінтэтычнага, літаратурна-філасофскага жанру.

Эсэ – прайзачны твор літаратурнай, публіцыстычнай або філасофскай тэматыкі, які вылучаецца адметнай вобразнай мовай, свабоднай танальнасцю, вольнай кампазіцыяй.

Ідэі гуманізму і вальнадумства заваёўваюць, асабліва ў XVI ст., шмат прыхільнікаў на землях Вялікага Княства Літоўскага. Вялікімі мыслярамі-гуманістамі былі Францыск Скарына (каля 1490 – пасля 1540), Сымон Будны (1530–1593), Васіль Цяпінскі (1540–1603), у творах якіх адлюстраваны ўзаемадачынненні паняццяў Боскага і чалавечага, свабоды і несвабоды, закладзены падмурак нашай нацыянальнай свядомасці. Значнае месца ў тагачаснай філасофскай думцы займае сацыяльна-палітычная філасофія Андрэя Воляна (1530–1610) – аўтара вядомых ва ўсёй Еўропе трактатаў «Пра палітычную або грамадзянскую свабоду» (Кракаў, 1572) і «Пра шчаслівае жыццё або найвышэйшую чалавечую дабрачыннасць» (Вільня, 1596).

Сталае Адраджэнне ў Італіі

Эпоха Адраджэння вылучалася ўніверсальнасцю сваіх тытанаў. Кожны з іх валодаў некалькімі мовамі, меў значныя поспехі ў розных галінах навукі і мастацтва, рабіў шматлікія і часам далёкія падарожжы.

Мікельанджала.
Давід (1504).

Шэдэўры мастацтва, створаныя на мяжы XV – XVI ст., і пазней вылучаюцца сваёй дасканаласцю і спеласцю. Выхадцаў фларэнтыйскай школы Мікельанджала Буанароці (1475–1564), Леанарда да Вінчы (1452–1519), Рафаэля Санці (1483–1520) без перабольшання можна назваць геніямі. Мікельанджала быў выбітным скульптарам, архітэктарам, жывапісцам, паэтам, а таксама філосафам і анатамам. Мікельанджала па-сапраўднаму

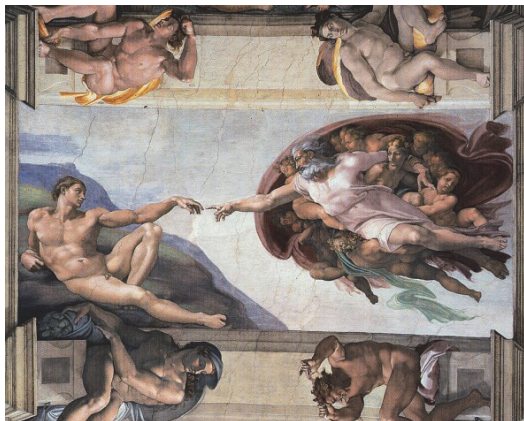
абагаўляў прыгажосць чалавечага цела. Для ўсіх яго скульптурных прац («Давід», «Майсей», «Пахавальня Медычы», «П'ета Ранданіні» і інш.) характэрная маналітнасць, цэласнасць аб'ёму.

***П'ета – у хрысціянскім мастацтве сцэна аплакавання
Маці Боскай знятага з крыжа Хрыста.***

Сусветную славу Мікельанджала-жывапісцу прынёс выкананы ім роспіс Сікстынскай капліцы ў Ватыкане. Галоўныя фрэскі Сікстынскага плафона перадаюць галоўны змест кананічнай Бібліі, ад першых дзён стварэння да Патопу.

***Плафон – твор манументальна-дэкаратыўнага
мастацтва, які ўяўляе сабою столь, дэкаратыўна
аздобленую ляпнінай і роспісамі.***

Апошняй працай Мікельанджала стала праектаванне завяршальнай часткі сабора святога Пятра ў Рыме – яго купала. У гэтай працы майстар здолеў злучыць у адзінае цэлае дынамічныя, прасякнутыя рухам масіўныя дэталі.

Мікельанджала. Стварэнне Адама. Фрагмент
роспісу Сікстынскай капліцы ў Ватыкане,
1508–1512 гг.

Мікельанджала. Купал
сабора св. Пятра ў Рыме.
Пасля 1546 г.

Жывапісныя творы Леанарда да Вінчы складаюць самую значную частку яго творчай спадчыны (ён быў таксама неардынарным скульптарам, архітэктарам, інжынерам). Сярод гэтых твораў безумоўны адбітак геніяльнасці нясуць «Таємная вячэра» і «Мона Ліза (Джаконда)». «Таємная вячэра» – роспіс кляштарэ Святой Марыі дэля Грацыя ў Мілане – уражвае дасканаласцю сваёй кампазіцыі, колеравай гамы і прапорцаў. Партрэт Моны Лізы (Джаконды) паказвае нам маладую жанчыну, выяўленую кампазіцыйна панаватарску на фоне крыху фантастычнага пейзажа. Аўтар выкарыстоўвае тут тэхніку «сфумата».

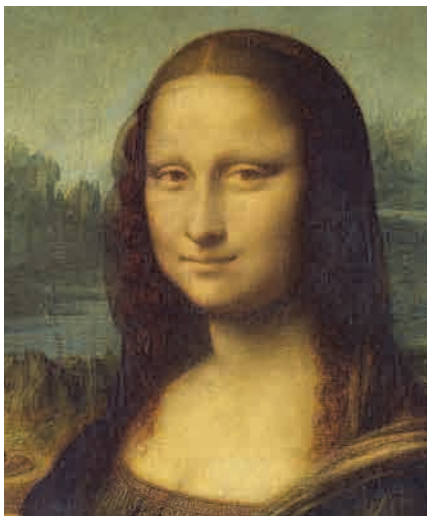
«Сфумата» – прыём у мастацтве жывапісу, які палягае ў адсутнасці выразных абрысаў (контураў) выявы і мяккай градацыі святла.

Пэндзаль Леанарда да Вінчы спрычыніўся да стварэння цыклу выяў іншых мадоннаў, такіх як: «Мадонна ў скалах», «Мадонна Літа», «Мадонна з гразнастасцю», «Мадонна з гваздіком».

Творчасць Леанарда, яго навуковыя і тэарэтычныя даследаванні мелі велізарны ўплыў на мастацтва сталага Адраджэння, але яго вучні і наступнікі так і не здолелі дасягнуць велічы свайго настаўніка.

Леанарда да Вінчы. Таємная вячэра (1495–1497).

*Леонарда да Вінчы. Мона Ліза
(Джаконда). Пасля 1502 г.*

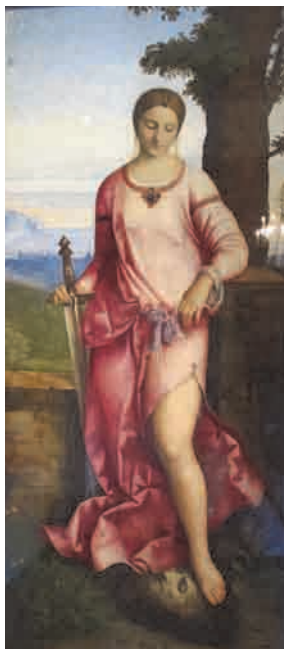
*Рафаэль. Сікстынская мадонна
(1515–1519).*

Найвышэйшай праявай трэцяга італьянскага генія выяўленчага мастацтва эпохі, Рафаэля, бяспрэчна лічыцца напісанае з дачкі рымскага хлебапёка *Фарнарыны* алтарнае палатно «*Сікстынская мадонна*», якое ў сьвядомасці мільёнаў людзей існуе як вечная формула прыгажосці.

Да іншых знакамітых твораў Рафаэля належаць «*Афінская школа*», «*Святая сям'я*» і інш.

Другім, пасля Фларэнцыі, цэнтрам высокага мастацтва Італіі стала *Венецыя*. Сусветную вядомасць гэтаму гораду напачатку прынеслі, сярод іншага, палотны *Джарджонэ* (1477–1510). Да ліку яго самых знакамітых ранніх твораў адносіцца напісаная на старазапаветны сюжэт «*Юдзіф*».

Свайго росквіту выяўленчае мастацтва рэнесансавай Венецыі дасягнула ў творчасці *Тыцыяна* (1485/90–1576). На працягу свайго надзвычай доўгага творчага жыцця ён стварыў такія несляротныя карціны, як «*Любоў зямная і нябесная*», «*Дынарый кесара*», «*Унебайшэсце Марыі Панны*», «*Венера Урбінская*», «*Пакаянне Маг-*

Тыцыян. Даная (1554).

Джарджонэ. Юдзіф (да 1504).

далены», «Святы Себасцыян», «Партрэт Папы Паўла III», «Даная» і шмат якія іншыя.

Сярод выбітных дойлідаў сталага італьянскага Рэнесансу трэба назваць *Даната Брамантэ* (1444–1514), сярод шэдэўраў якога – вышэйзгаданы рымскі сабор св. Пятра, а таксама *капліца-ратонда Тэмп’етэ*, пабудаваная ў 1502 г. тамсама, у Рыме.

**Капліца – невялікая культавая пабудова, якая можа ста-
яць асобна або ўваходзіць склад большага сваімі памерамі
будынка.**

**Ратонда – круглая ў плане пабудова, звычайна накрытая
купалам, якая абпіраецца на мury і калоны.**

Для музыкі італьянскага Адраджэння характэрныя бурнае развіццё поліфаніі, дамінаванне «малых» жанраў. Адзінае выключ-

чэнне – *рэнесансавая мяса*, непераўзідзеным майстрам якой быў *Джавані Палестрына* (каля 1525–1594). У сваіх месгах ён імкнуўся перадаць душэўную чысціню і трываласць чалавечай асобы, веру ў маральныя каштоўнасці быцця. Стыль яго твораў – чыста харавы, а *капэла*.

А капэла – харавыя спевы без суправаджэння музыкі.

Гэты стиль досыць стрыманы, ашчадны, яго мастацкая мэта палягае ва ўраўнаважанасці, сувымернасці. У аснове творчага падыходу Палестрыны ляжыць імкненне дасягаць максімальнай выразнасці толькі з дапамогай вакальных сродкаў: праз супастаўленне дыяпазонаў і тэмбраў галасоў.

У *свецкай* музыцы сталага Адраджэння асабліваю папулярнасць набывае жанр *мадрыгала*.

Мадрыгал – шматгалосная вакальная п’еса, звычайна для чатырох – шасці галасоў (радзей на большую колькасць галасоў, аж да 10-ці), як правіла, у страфічнай форме.

Сярод майстроў гэтага жанру – італьянскі кампазітар, лютніст *Джэзуальда* (каля 1560–1613).

У часы Рэнесансу і крыху пазней па ўсёй Італіі і за яе межамі (у тым ліку і ў ВКЛ) распаўсюдзіліся такія віды *танца*, як *павана*, *гальярда*, *бергамаска*.

Павана – прыдворны павольны танец двухдольнага памеру.

Гальярда – умерана-хуткі прыдворны танец трохдольнага памеру.

Бергамаска – танец (або танцавальная песня) італьянскага паходжання, для якіх характэрны дакладны падзел на васьмітакты.

Літаратурная творчасць Бакачча

Гуманістычныя традыцыі Дантэ і Петраркі мелі працяг у творчасці славутага італьянскага прэзаіка, вучонага філолага *Джавані Бакачча* (1313–1375). Нарадзіўся ён ці ў Парыжы, ці ў Фларэнцыі ў сям’і купца, які паходзіў з плебеяў. Адмовіўшыся ісці ў жыццё бацькавай дарогай, малады Джавані захапіўся лацінскай, італьянскай і французскай паэзіяй. Гэтаму спрыяла яго знаходжанне пры неа-палітанскім двары, вакол якога гуртаваліся гуманістычна настроеныя паэты, жывапісцы, навукоўцы. Вярнуўшыся ў Фларэнцыю, ён піша шэраг раманаў, паэм, але сусветную славу яму прыносяць створаны ў 1349–1353 г. *«Дэкамерон»*. Гэты твор складаецца са ста *навел*, а на самым пачатку змешчана яшчэ адно апавяданне, якое надае ўсяму зборніку пэўную цэласнасць і завершанасць.

Навела – кароткі эпічны (звычайна прэзаічны) твор, які вызначаецца дакладнасцю кампазіцыі, невялікай колькасцю дзейных асоб, выразным кульмінацыйным пунктам і адным аўтарскім поглядам на сутнасць усіх падзей.

Кульмінацыйны пункт (пуэнта) – у эпічным творы момант найвышэйшага напружання, у якім сыходзяцца ўсе сюжэтныя лініі, так ці іначай праяўляюць сябе галоўныя дзейныя сілы твора і выяўляецца істотная сутнасць дзеяння.

Падзеі з героямі-апавядальнікамі адбываюцца ў час вялікай эпідэміі чумы 1348 года. Дзесяць маладых жанчын і мужчын хаваюцца ад навалы ў сельскім маёнтку непадалёк ад Фларэнцыі. Каб веселей прабавіць час, яны расказваюць штодня адно аднаму па дзесяць навел – і так на працягу дзесяці дзён. Кожная навела – гэта самастойны твор, а ў канцы яе ў форме балады робіцца выснова. Апавядальнікі і чытачы папераменна з’яўляюцца ў цэнтры ўвагі аўтара. Праз гэта ствараецца шматаблічная карціна італьянскага

грамадства XIV ст.: людзі ўсіх саслоўяў і розных прафесій, іх грахі і дабрачыннасці, падзеі штодзённага (найперш гарадскога) жыцця. Пры гэтым месцам дзеяння робяцца не толькі гарады Італіі, але таксама Арабскі Усход, Францыя, Англія. Бакачча апісвае сваіх герояў з лёгкай іроніяй, інтэлігентнасцю, спачуваннем. Найбольш выразна і тонка гуманізм Бакачча выяўляецца ў шматлікіх навелах пра каханне. Сапраўднае пачуццё змушае чалавека выяўляць вялікую ахвярнасць. Так, напрыклад, у навеле IX пятага дня малады чалавек Федэрыга дэлі Альберыгі ахвяруе дзеля сваёй каханай, Моны Джаваны, цудоўным сокалам, які быў на гэты час яго адзіным скарбам. Мона Джавана годна ўшанавала яго шырокую натуру і, нягледзячы на беднасць хлопца, вырашыла пайсці за яго замуж. Калі ж браты маладой жанчыны хацелі адгаварыць яе ісці за бедняка, яна адказала ім: «Браты мае, я добра ведаю, што кажаце вы праўду, але мне болей даспадобы муж, якому трэба багацце, чым багацце, якому патрэбен муж» (*пераклад М. Була*).

У «Дэкамероне» выявілася выдатнае літаратурнае майстэрства Бакачча. Менавіта ён і яго бліжэйшыя наступнікі (*Франка Сакеці, Салернітана Мазучча*) увялі ў літаратуру сучаснае разуменне навелы.

Мастацтва і літаратура сталала французскага Адраджэння

Новыя мастацкія дасягненні

У пачатку XVI ст. Францыя зрабілася самай вялікай у Еўропе абсалютысцкай дзяржавай. Буйнымі культурнымі цэнтрамі тут былі Парыж, Тур, Ліён, Пуацье, Бурж і інш. У 1540-я гг. архітэктар *П'ер Леско* пры дапамозе скульптара *Жана Гужона* пабудоваў знакаміты сёння палац *Луўр* у Парыжы, у якім, сярод іншага, упершыню ў французскай гісторыі былі выкарыстаныя антычныя ордары. У значнай ступені арыентаванымі на традыцыі Паўночнага Адраджэння былі працы мастакоў, найперш партрэты, створаныя бацькам і сынам *Жанам і Франсуа Клуэ*.

У *музыцы* шырока вядомымі сталі чатырохгалосныя песні французскага кампазітара *Клемана Жанекена* (каля 1480–1560), такія як «*Паляванне на аленя*», «*Спеў жаўранка*», «*Крыкі Парыжа*» і інш.

Сярод *танцаў* асабліваю папулярнасць тут займеў *курант*.

Курант – французскі прыдворны танец метру 3/2, 6/4 або 3/4, з элементамі скокаў.

Паэты «Плеяды»

У сярэдзіне і другой палове XVI ст. у французскай рэнесансавай культуры, гэтаксама як і ў нашай, узмацніліся контррэфармацыйныя тэндэнцыі. У літаратуры рэвалюцыйную ролю адыгралі прадстаўнікі «Плеяды» – літаратурнай групы з сямі паэтаў (у сузор’і «Плеяды» ўсяго сем зорак): *П. дэ Рансара, Ж. Дзю Бэле, А. дэ Баіфа, П. дэ Тыяра, Рэмі Бэло, Ж. Дар’я, Э. Жадэля.*

Абвясціўшы прынцып наслідавання старажытнасці, стваральнікі «Плеяды» дамагаліся ажыццяўлення трох мэтаў: узвысіць літаратуру, інтэлектуалізаваць яе і імкнуцца да найбольш магчымай эстэтычнай дасканаласці. Жанры, у якіх тварылі паэты «Плеяды» (апроч санета, які паходзіць з Сярэднявечча), былі запазычаныя з антычнасці: ода, элегія, эпіграма, верш-пасланне, эклога.

Пасланне – публіцыстычны верш, напісаны ў форме звароту да нейкай рэальнай асобы ці групы асоб; найчасцей змяшчаецца непасрэдна ў лістах да гэтых асоб.

П’ер дэ Рансар (1524–1585) меў славу «прынца паэтаў» французскага Рэнесансу. Магутны паэтычны тэмперамент, глыбокі лірызм, напор унутранай энергіі вылучаюць яго з грона сучаснікаў.

У зборніках «*Оды*», «*Любоўныя вершы*», «*Гай*», «*Гімны*», «*Санеты да Алены*» і іншых выяўляецца гуманістычнае крэда паэта: вобразы яго лірычных герояў паўнакроўныя і жывыя.

Рансар з захопленнем глядзеў на навакольны свет, які быў для яго заўсёды прыцягальны. Паэт імкнуўся ў вечных формах адлюстраваць хваляючую разнастайнасць жыцця. Сучасную яму французскую мову Рансар узбагачаў рознымі сродкамі: і запазычаннямі са старажытных моў, і архаізмамі, і правінцыялізмамі, і наватворамі.

П'ер дэ Рансар
(невядомы мастак, 1620).

П'ер дэ Рансар

«Заўчасна скроні ўбеляцца твае,
Твой дзень яшчэ да вечара ўчарнее,
Ад мар тваіх адвернецца надзея,
І без пары апошні час праб'е.

Твой спеў не ўскалыхне душы мае,
Усё, чым ты жывы, на пыл развею,
О, ашукаць паэтаў я умею!
– Твой горкі ўздых нашчадак асмяе.

Ты толькі плёткі выклічаш на людзях,
З пяску свае палацы ўзводзіць будзеш,
Дарэмна высяў прагнуць будзеш ты!» –

Так мне сказала німфа-шаляніца,
І ў небе ясным бліснула зігіца –
Як знак яе прарочай праваты.

Пераклад Ніны Мацяш.

П'ер дэ Рансар. Калі ўва мне імпэт Камэна абудзіла...

Калі ўва мне імпэт Камэна абудзіла,
Калі мяне яна адвагай надзяліла,
Маю сагрэла кроў уцеха, весялосць
І запаліла ў ёй шляхетную мілосць,

Якую ўжо спазнаў я дваццацігадовым;
Хацеў яе апець я паэтычным словам,
Ды ўбачыў: маю з тым я цяжкасцяў зашмат,
Што з моваю цяпер французскаю – нялад.
І дзеля Францыі, ў імя айчыннай мовы
Пачаў я працаваць зацята і сурова:
Багацці множыў я – дзе словы прыдумляў,
Дзе запазычваў іх, а дзе іх узнаўляў;
Я старажытны ўзор узяў і – не адразу,
Але даў слову лад і выбудаваў фразу,
Свой верш дастасаваў да іх і – з волі муз –
Як Рымлянін ці Грэк, нароўні стаў Француз.

Пераклад аўтара.

Такім чынам, П'ер дэ Рансар, гэтаксама як і іншыя паэты «Плеяды», ставіў перад сабой задачу – наблізіць літаратуру да французаў, *нашырыць магчымасці роднай мовы.*

Паэты «Плеяды» хацелі ствараць французскую паэзію, роўную антычным і тагачасным італьянскім узорам.

Жаашэн Дзю Бэле (1522–1560) нават напісаў спецыяльны трактат пад назвай «*Абарона і ўслаўленне французскай мовы*» (1549). Галоўная думка гэтага твора – французская мова можа і павінна быць мовай айчыннай літаратуры, бо яна гэткая ж багатая і выразная, як і старажытныя мовы, а паэзія, створаная па-французску, можа перасягнуць антычныя ўзоры. Другая ідэя, на якой засяроджвае ўвагу Дзю Бэле, – гэта асаблівая роля і місія сапраўднага паэта, вуснамі якога прамаўляе праўда, прытым паэзія не проста служыць праўдзе, а сама ўвасабляе глыбокую мудрасць і прыгажосць.

Гістарычна-літаратурная роля «Плеяды» ў тым, што яна распаўсюдзіла ў французскай паэзіі гуманістычныя ўяўленні і ідэалы. Паэты гэтай плыні звярнуліся да традыцый антычнай культуры і паспяхова рэстаўравалі іх на глебе культуры XVI ст. – фактычна абмінуўшы сярэднявечную традыцыю.

На беларускую мову вершы паэтаў «Плеяды» перакладалі Ніна Мацяш (зборнік «Багаславі сустрэчу мне...», 2001), Лявон Баршчэўскі, Зміцер Колас.

Сталае Адраджэнне ў Нідэрландах і Нямецчыне

На мяжы XV і XVI ст. у Нідэрландах творыць адзін з найбольш самабытных мастакоў-жывапісцаў у гісторыі *Еранім Босх* (каля 1460–1516). Яго творы поўныя загадкавасці, іншасказальнасці, маюць дасканаласць колеравае вырашэнне. Карані творчасці Босха – у народнай культуры і ў нацыянальным сярэднявечным мастацтве. Да найбольш вядомых прац Босха належыць *трыптых «Воз сена»*.

Трыптых – тры творы мастацтва, аб'яднаныя адной тэмай; першапачаткова жывапісныя выявы на трохстворкавым алтары.

Карціна Босха фантастычная і адначасна надзіва рэалістычная сваім зместам. Да ідылічнай пары, выяўленай у цэнтры трыпціха, з усіх бакоў імкнуча людзі, прагнучы ўхапіць як найболей. У выніку ўзнікаюць зацятыя бойкі...

Да іншых знакамітых трыпціхаў Босха належаць: «Сад зямных уцех», «Страшны Суд», «Спакушэнне Святога Антонія» і г. д.

Мастаком-філосафам, які інакш зірнуў на рэнесансавую версію светабудовы, быў *Пітэр Брэйгель-старэйшы* (1525/30–1569), празваны «мужыцкім». Паводле яго, прырода – гэта разумны арганізм, які

Еранім Босх. Воз сена (1500–1502).

П. Брэйгель-ст. Сляпцы (1568).

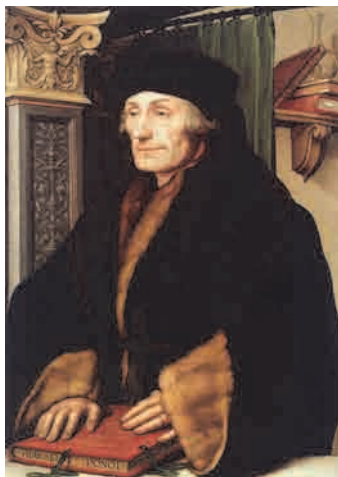
ўяўляе сабою супрацьлегласць мітусліваму і неразумнаму свету чалавека. У аснове карціны Брэйгеля «Сляпцы» ляжыць евангельскі сюжэт, але, па сутнасці, мастак паказвае нам трагедыю недалянабачнасці чалавецтва, якому невядомыя ні яго лёс, ні яго будучыня.

З эпохай сталага Адраджэння звязана творчасць выбітнага французска-фламандскага кампазітара *Арланда Ласа* (каля 1532–1594). Яго найлепшыя творы (песні, *віланэлы*) адносяцца да свецкай музыкі, у якіх выразна праглядаюцца рысы народнай песеннай творчасці.

Віланэла – жанр італьянскай побытавай музыкі, блізкай да вясковых спеваў.

Эразм Ратэрдамскі

Самай значнай постаццю Рэнесансу ў пісьменстве Нідэрландаў і Нямецчыны быў *Дэзідэрыў Эразм Ратэрдамскі* (сапр. *Герт Гертс*; 1469–1536). Эразм нарадзіўся ў Ратэрдаме. Вучыўся ў царкоўнай школе, нейкі час быў манахам, асноўную ж адукацыю атрымаў у Дэ-

Эразм Ратэрдамскі (мастак
Г. Гольбайн, 1523).

вентэры, Гэртогенбосе (Галандыя), а таксама ў Парыжы і італьянскім Турыне. Доўгі час жыў у Англіі, Аўстрыі, Італіі, Германіі.

Эразм Ратэрдамскі вельмі добра ведаў антычную літаратуру і культуру, а пісаў на *лацінскай мове*. Менавіта на лаціне ствараліся ў эпоху Адраджэння творы, у якіх прысутнічаў глыбінны філасофскі падтэкст. Эразм Ратэрдамскі пераклаў з грэцкай новы тэкст *Новага Запавету* (1517) і даў падрабязны гістарычны і моўны каментарый да гэтага тэксту.

Эразм Ратэрдамскі напісаў шэраг трактатаў, сатыр, вершаў. Але галоўны

яго твор – знакамітая сатыра «Пахвала Дурасці», напісаная ў 1509, а выдадзеная ў 1511 г. Твор напісаны ў жанры пародыі на антычны *панегірык* – пахвальнае слова. У «Пахвале Дурасці», паводле ўсіх правілаў красамоўства, сябе хваліць сама спадарыня Дурасць, апісваючы свае заслугі і цноты. Яна называе тых, каго лічыць сваімі вучнямі, улюбёнцамі, няпрямцамі. Аўтар будзе твор на *парадоксах*.

Парадокс – меркаванне, якое прыводзіць да нечаканых вынікоў і паваротаў падзей.

Спадарыня Дурасць, апяваючы сама сябе, лёгка ператвараецца ў мудрасць, самазадаволенасць і пыха – у беспрасветную тупасць, бязмежная ўлада – у найгоршае рабства, знешняя прыгажосць – ва ўнутраную брыдоту і ўбоства. Сваімі каранямі сатыра Эразма мае народную (найперш нямецкую, французскую) смехавую культуру Сярэднявечча.

На беларускую мову твор «Пахвала Дурасці» пераклаў Ул. Шатон.

Эразм Ратэрдамскі. Пахвала Дурасці

(урыўкі)

Гаворыць Дурасць

Раздзел I

Як бы там ні гаварылі пра мяне смертныя (а мне вядома, што Дурасць не ў пашане нават сярод найдурнейшых), усё ж такі я адна, чуюце, я адна самахоць пацяшаю і багоў і людзей. Вось даволі пераканаўчы доказ: ледзь толькі я з'явілася ў гэтым тлумным зборышчы, адразу ж абліччы прысутных пачынаюць свяціцца нейкай новай незвычайнай веселасцю. Чало ваша разгладжваецца, і вы плешчаце мне ў ладкі з прыемнай усмешкаю. На каго б я ні глянула, мне здаецца, што ўсе вы нібыта захмялелі ад нектару гамераўскіх багоў, у які штосьці падмяшалі... Вам дастаткова зірнуць на мяне, і вашыя твары мяняюцца. Так бывае толькі тады, калі залатыя, чароўныя вусны сонца вітаюць зямлю або калі пасля сцюдзёнай зімы ізноў павее сваім лагодным по-

дыхам вясна і ўсё пачынае выглядаць па-новаму, набывае свежыя колеры і проста на вачах маладзее. Вялікія аратары з іх шматслоўнымі доўга думанымі прамовамі наўрад ці змогуць пазбавіць душу чалавека ад цяжкіх турбот. А я раблю гэта адным ужо сваім выглядам. [...]

Раздзел III

Мяне ані не турбуюць мудрагелі, якія кожнага, хто расхвальвае самога сябе, абвяшчаюць нахабным дурнем. Калі ўжо ім вельмі хочацца, то няхай будзе так. Галоўнае, каб яны прызнавалі глупства такое прыстойным. Што, аднак, Дурасці больш да твару, як не роля быць вяшчунняй сваёй жа славы і самой сабе граць туш? Хто пакажа мяне лепш, чым я сама? Хіба што знаўца, які ведае мяне дакладней. Урэшце ўсё гэта, на маю думку, выглядае куды болей сціпла, чый тое, што робіць кампанія арыстакратаў і мудрацоў. З прычыны нейкай недарэчнай сарамлівасці яны за грошы наймаюць якога-небудзь падлізу-рытара або паэта-пустамелю, ад якіх і слухаюць пахвалу, гэта значыць суцэльную хлусню. Сарамлівы ціхоня пачынае, быццам паўлін, тапырыць сваё пер'е, прыпадаймаць свой чубок. А між тым настырны ліслівец прыраўноўвае пахвалёнага амаль што да багоў, лічыць яго ўзорам усіх дабрачыннасцей ды яшчэ заяўляе, што сам да такога свяціла не дацягнецца. Падхалім апраанае варону ў чужое пер'е, выбельвае Эфіюпа, з мухі робіць слана.

Што ж да мяне, то я дзейнічаю згодна з прымаўкай: «Калі цябе не хваляць, дык хвалі сябе сам».

Дарэчы, мне вельмі прыкра сустракаць няўдзячнасць ці абыякавасць людзей. Усе яны старанна шануюць мяне, усе карыстаюцца маім дабрадзействам, але на працягу многіх стагоддзяў не было аніводнага чалавека, які б выступіў з прапановай удзячнасці і выказаў Дурасці пахвалу. І адначасна знаходзяцца людзі, якія, ахвяруючы і маслам свяцільным і сном, начамі складаюць панегірыкі розным Бусірыдам, Фаларыдам, мухам, лысінам, перамежнай ліхаманцы ды іншай падобнай трасцы.

А вось ад мяне вы пачуеце скараспелае, неадшліфаванае, а значыцца, і найболей праўдзівае маўленне. [...]

Раздзел VIII

Калі вас цікавіць месца майго нараджэння (а сёння ж, як лічаць, знатнасць залежыць найбольш ад таго, дзе ўпершыню прагучаў твой першы віск), то ведайце, што я паявілася на свет не на плыву-

чым востраве Дэлас, не сярод бурнага мора, не ў цёмнай пячоры, а на Шчаслівых выспах, дзе ніхто не арэ, не сее, бо ўсё там расце само. На тых выспах няма ні працы, ні старасці, ні хвароб. Не відаць на палях ні асфадэліяў¹, ні мальвы, ні марской цыбулі, ні лубіну, ні бабоў ды іншага падобнага пустазелля. Вока і нос твой лагодзяць моля, панацэя, няпента, маяран, бяссмертнікі, лотасы, ружы, фіялкі, гіяцынты – словам, сады Адоніса. Народжаная сярод гэткай асалоды, я пачала сваё жыццё не з плачу, а з добразычлівай усмешкі, скіраванай да маці. І я не зайздросчу наймагутнейшаму Краніду, што яго карміцелькай была каза. Мяне ўздавалі сваімі грудзьмі дзве чароўныя німфы: Метэ – дачка Вакха і Апедыя – дачка Пана. Вы іх бачыце ў натоўпе маіх спадарожніц і паплечніц. Клянуся Геркулесам, што назаву, калі жадаеце, імёны і ўсіх астатніх, але толькі па-грэцку. [...]

Раздзел XII

Я не толькі прычына і расаднік жыцця. Усё прыемнае ў жыцці ёсць таксама плён маёй чыннасці. Што гэта за жытка без усялякіх асалод? Дый ці можна ўвогуле назваць жыццём існаванне, пазбаўленае ўцехі?

Вы запляскалі ў ладкі. Я ведала, ніхто з вас не будзе гэткім мудрым, або, дакладней, гэткім дурным, ці, усё ж лепей, гэткім разумным, каб адкрыта сказаць аб гэтым. Ад прыемнага не адмаўляюцца нават стоікі. Праўда, і яны цешацца ўпотаі. І ў той жа час на людзях адборнай лаянкай ганяць чалавечыя насалоды, каб яшчэ адпудзіць ад прыемнага іншых і мець паболей жыццёвых радасцей для сябе. Аднак няхай стоікі, пакляўшыся Юпітэрам, адкажуць мне на пытанне: ці магчыма хоць у якой-небудзь меры вясёлае, прыгожае, прывабнае, густоўнае, бяспечнае жыццё без асалодавай дамешкі, гэта значыць без прыправы, якая завецца Дурасцю? Даволі пераканаўчым аўтарытэтам для нас можа быць знакаміты Сафокл. Ёсць у яго цудоўнае выказванне пра мяне, а менавіта, што ў Дурасці і заключаецца самае прыемнае жыццё. [...]

Пераклад Уладзіміра Шатона.

¹ Асфадэлія – від травяністай расліны.

А. Дзюрэр. Аўтапартрэт (1500).

А. Дзюрэр. Рыцар, смерць і д'ябал (1513).

Самым яркім прадстаўніком нямецкага мастацтва мяжы XV і XVI ст. быў, безумоўна, жывапісец і аўтар гравюр Альбрэхт Дзюрэр (1471–1528). На «Аўтапартрэце» сам мастак у нечым нагадвае вобраз Хрыста: за знешнім абліччам хаваюцца праніклівы розум, глыбіня душы.

У майстэрстве гравюры майстра роўнага Дзюрэру ў той час проста не было.

**Гравюра – мастацкая
выява, адбітая з дошкі
або пласціны з дапамогай
друку на паперы.**

Даследчыкі адзначаюць відавочныя ўплывы школы Дзюрэра на гравюры, змешчаныя ў Бібліі Францішка Скарыны.

У мастацтве гравюры, а таксама ў партрэтным жывапісе (гл. змешчаны вышэй партрэт Эразма Ратэрдамскага) адметным чынам праявіў сябе малодшы сучаснік Дзюрэра Ганс Гольбайн (1498–1543), творчасць якога звязана не толькі з Нямеччынай, але і з Англіяй.

Яшчэ адным вядомым мастаком нямецкага Адраджэння быў Лукас Кранах-старэйшы (1472–1533). Яго творам уласцівыя, з ад-

наго боку, дынаміка і напружанасць кампазіцыйных вырашэнняў, а з іншага боку – вытанчаны лірызм і мяккасць пераходаў колераў, як гэта мае месца і ў вядомым *дыптых* «Адам і Ева».

***Дыптых – мастацкі твор з двухчасткавай кампазіцыяй;
напачатку – двухстворкавы абраз.***

Нямецкія землі ў эпоху Адраджэння робяцца цэнтрам *Рэфармацыі*, якая знішчала манаполію адной царкоўнай іерархіі ў грамадскім і духоўным жыцці людзей. Рэфармацыйны рух узначаліў доктар тэалогіі *Марцін Лютэр* (1483–1546), які быў не толькі ідэолагам новага адгалінавання хрысціянства – *п р а т э с т а н т з м у* – але выдатным асветнікам, перакладчыкам Бібліі на жывую нямецкую мову, а таксама паэтам. Ён стварыў славыты харал «Апірышча магутнае – наш Бог», шэраг іншых вершаў, баек у прозе, публіцыстычных твораў.

У XVI ст. краіны Заходняй Еўропы, як вядома з гісторыі, знаходзіліся пад моцным уплывам ідэй Рэфармацыі – арганізаванага супраціўлення засіллю царквы ў найважнейшых сферах грамадскага жыцця. Рэфармацыя не была антырэлігійным рухам, але яна супрацьпастаўляла палітыцы кансерватыўнага духавенства больш сучаснае разуменне ролі рэлігіі ў духоўным жыцці асобы.

Пачаткам заходнееўрапейскай Рэфармацыі лічыцца публічнае выступленне Марціна Лютэра ў канцы 1517 г. супраць індальгенцый папы рымскага. У 95 «тэзісах», а пасля ў Вялікім і Малым катэхізісах Лютэр выклаў сутнасць новай рэлігійнай дактрыны ў сваім (лютэранскім) варыянце.

*Л. Кранах-ст. Адам і Ева.
Дыптых (1526).*

Марцін Лютэр. Вялікі Катэхізіс

(урыўкі)

[З тлумачэння першай Божай заповедзі]

...Часта чалавек мяркуе, што ў яго ёсць Бог і ўсяго іншага хапае, калі ён валодае грашыма і маёмасцю. Ён спадзяецца на гэта і выхваляецца гэтым з такой цвёрдай упэўненасцю, што ў яго няма зацікаўленасці ні да каго.

Такі чалавек таксама мае бога, імя якому – мамона, гэта значыць грошы і набыткі, якім ён аддае ўсё сваё сэрца і якія з'яўляюцца таксама найбольш распаўсюджаным ідалам на зямлі.

Той, хто валодае грашыма і маёмасцю, адчувае сябе ўпэўнена, радуецца і ні аб чым не журыцца – так, нібы ён сядзіць пасярод раю.

З іншага боку, той, хто нічым не валодае, жыве ў сумненнях і прыгнечаны – так, нібы ён не ведае ні пра якога Бога.

Бо не шмат з тых, хто не мае мамоны, жывуць у радасным настроі, не плачуць, не скардзяцца. Гэта (клопат пра грошы і прага грошай) моцна чапляецца да нашай істоты і ўласціва нам да самай смерці.

Такім чынам, усякі, хто выхваляецца тым, што валодае вялікім майстэрствам, разважлівасцю, уладаю, заступніцтвам, сяброўскімі сувязямі і пашанаю, хто давярае гэтаму ўсяму, таксама мае бога, але не Бога праўдзівага і адзінага. Гэта зноў робіцца відавочным, калі вы звяртаеце ўвагу на тое, наколькі самаўпэўненыя, спакойныя і гор-

Марцін Лютэр (мастак Лукас Кранах-ст., 1529).

дзя людзі, якія маюць матэрыяльныя каштоўнасці, і якімі прыгнечанымі яны робяцца, калі гэтыя каштоўнасці знікаюць, ці калі яны страчваюць іх. Вось жа, я паўтараю, што галоўнае тлумачэнне гэтага артыкула пакладаецца ў тым, што словы «мець Бога» азначаюць «мець штосьці такое, чаму цалкам давярае сэрца».

Да таго ж, паглядзіце, як мы раней, пры папстве, рабілі праз сваю слепа-ту. Калі ў каго-небудзь балелі зубы, ён пасціў і славіў Св. Апалонія... Той, хто баяўся пажару, выбіраў сабе заступні-

кам Св. Лаўрэнція... Той, хто баяўся чумы – даваў абяцанне Св. Себасцьяну або Роху... І існавала бясконца колькасць падобнай гідоты, калі кожны выбіраў сабе ўласнага святога, служыў яму і клікаў яго на дапамогу ў журбе..

Пераклад пастара Міколы Бадрусёва.

Выдатнымі нямецкімі сатырыкамі эпохі Адраджэння былі празаік *Ульрых фон Гутэн* (1488–1523) і паэт *Себасцьян Брант* (1457–1521). Сусветную славу займелі таксама ананімныя кнігі, створаныя ў рэчышчы народнай карнавальнай культуры: «*Займальная кніжка пра Тыля Ойленшпигеля*» (1515), «*Гісторыя пра доктара Фаўста*» (1587), «*Шыльдбюргеры*» (1598).

Адраджэнне ў Польшчы

Адраджэнне на заходнеславянскія землі, у т. л. у Польшчу, прыйшло крыху пазней за краіны Заходняй Еўропы, у XVI ст. Шырокія ўзаемныя кантакты палякаў з заходнееўрапейскай культурай абудзілі іх творчы патэнцыял, у тым ліку ў мастацтве і літаратуры. За пачатак Рэнесансу на польскіх землях звычайна прымаюць год 1504, калі быў пабудаваны новы *каралеўскі палац на Вавелі* ў Кракаве, магчыма, мулярамі пад кіраўніцтвам *Эрхарда*. Далейшая забудова прасторы вакол Вавеля, у т. л. знакамітага рэнесансавага *дзядзінца*, звязаная з імёнамі італьянскіх майстроў, архітэктараў і скульптараў *Франчэска Фларэнтынца*, *Б. Берэччы*, *І. Чыні*, *Б. З. дэ Джанотыса*, мясцовага майстра *Яна Міхаловіча з Ужэндова* (паміж 1525 і 1530 – каля 1583).

Дзядзінец – назва ўмацаванага цэнтра сярэднявечнага славянскага горада, да якога належалі вежы, муры і земляныя валы.

У Познані была ўзведзеная рэнесансавая *ратуша* (дойлід *Дж. Б. Куадра*), у Замосці спраектаваная новая забудова цэнтра горада, паводле праекту *Б. Маранда*. У рэнесансавай забудове цэнтра

Франчэска
Фларэнтыец,
Б. Берэччы.
Дзядзінец
на Вавелі
ў Кракаве
(да 1537).
Фота аўтара.

Гданьска ўдзельнічалі нідэрландскія архітэктары *А. ван Опберген*, *А. і В. ван дэн Блоке*.

Сярод твораў польскага рэнесансавага *жывапісу* трэба вылучыць парадныя партрэты пэндзлю *Марціна Кобера* (каля 1550–1598).

У згаданым вышэй кракаўскім Марыяцкім касцёле да сёння захаваўся шэдэўр мастацтва – рухомы алтар, выкананы майстрам з Нямецчыны *Вітам Ствошам* (каля 1448 –1533). Стваральнікам знакамітага *Звона Жыгімонта* ў Кракаве (1520) стаў майстар з Нюрнберга *Ганс Бэгам*.

Таленавітым кампазітарам польскага Рэнесансу быў *Мікалай Гамулка* (каля 1535 – пасля 1591), аўтар зборніка «*Мелодыі польскага Псалтыра*» на словы *Яна Каханоўскага*, створанага для чатырохгалоснага хору.

Ян Каханоўскі

Ян Каханоўскі (1530–1584) і стаў самым знакамітым пісьменнікам польскага Рэнесансу. Нарадзіўся ён у Сыцыне, непадалёк ад Сандаміра, у шляхецкай сям’і. З чатырнаццаці гадоў вучыўся ў Кракаўскай акадэміі. Далей яго сляды губляюцца: вядома, што ў 1551–1552 гг., атрымаўшы пратэкцыю прускага караля Аль-

брэхта, ён вучыўся ва універсітэце ў Кёнігсбергу (Караляўцы). Пасля было падарожжа ў Італію, дзе пяць гадоў ён вучыўся ў Падуанскім універсітэце. Гэтыя жыццёвыя моманты нагадваюць шлях нашага Францішка Скарыны.

У 1557 г. Каханоўскі вярнуўся ў Польшчу, дзе атрымаў у спадчыну па маці маёнтак у Чарналясе. Нейкі час лічыўся на службе сакратаром караля Жыгімонта Аўгуста. Тут ён быў ужо вядомым паэтам, сустракаўся са знакамітымі людзьмі таго часу. З 1571 г. жыў амаль бязвыезна ў сваім маёнтку. Памёр у Любліне.

Вядомы Ян Каханоўскі найперш сваімі «Фрашкамі», «Песнямі» і «Трэнамі».

Ян Каханоўскі
(мастак Ю. Халевінскі,
1885).

Фрашка – акалічнасны верш невялікага памеру, звычайна з жартаўлівым падтэкстам.

Трэн – лірычны твор элегічнай танальнасці, прысвечаны памяці памерлай асобы, з пералікам яе станоўчых і выбітных якасцяў.

Каханоўскі пісаў фрашкі амаль усё жыццё і стварыў іх разам каля трохсот. Гэта своеасаблівы дзённік, галерэя вобразаў шляхціцаў, мяшчан, а галоўны герой – сам паэт. Рэнесансавы характар «Фрашак» у тым, што ў іх выразна адбываецца штодзённае жыццё з радасцямі і засмучэннямі, веселасцю і турботамі. Акрамя ўсяго іншага, «Фрашкі» напісаныя па-майстэрску адшліфаваным вершам, мяккай і багатай на сродкі выразнасці польскай мовай.

«Песні» Яна Каханоўскага не прывязаныя да нейкага вузкага кола тэм. Сярод іх ёсць творы, дзе паэт выказваецца пра тое, што, на яго

думку, найважнейшае і найкаштоўнейшае ў жыцці – а менавіта: сапраўдныя чалавечыя якасці. У іншых песнях апяваюцца радасці жыцця, прыгажосць прыроды, аўтар раздумвае таксама пра капрызы чалавечага лёсу. У «Песнях» найбольш выразна выявілася рэнесансавая пазіцыя паэта, які сфармуляваў пэўныя этычныя прынцыпы, якімі належыць кіравацца ў жыцці. Гэта – дабрадзейнасць, сумленнасць, розум, мужнасць, праца дзеля агульнага добра, памяркоўнасць у карыстанні дабротамі жыцця. Разам да нас дайшло 50 песняў.

Матывам напісання «Трэнаў» (жанр вядомы з часоў антычнасці) была смерць у 1579 г. трохгадовай дачкі паэта Уршулі. Фармальна гэтыя вершы, наследуючы адпаведны жанр антычнай паэзіі, прысвечаныя аплакванню памерлага дзіцяці, расповеду пра яго, пра тое, як яно памерла. Але ў выніку з-пад пера Каханоўскага выйшлі творы, у якіх адлюстроўваецца яго пратэст, бунт супраць несправядлівага свету; распач дашчэнту разбурае ранейшы аптымізм паэта.

Глыбока інтымныя перажыванні і адначасна выразная філасафічнасць «Трэнаў» зрабілі іх з'явай рэнесансавай паэзіі.

Пяру Яна Каханоўскага належыць таксама трагедыя «*Адмова грэцкім паслам*» (1578), дзе гаворка ідзе пра адзін з эпизодаў Траянскай вайны. Форма гэтага твора нагадвае форму старагрэцкай трагедыі: тут ёсць падзел на эпідодыі, у сцэнічным дзеянні ўдзельнічае хор.

Творчасць Яна Каханоўскага мае пераломнае значэнне для літаратуры Польшчы і ўсіх славянскіх народаў. У ёй закладзеныя прынцыпы нацыянальнай паэзіі новага часу, якія грунтуюцца на традыцыі, што ідзе з антычнасці. Варта зазначыць таксама прагрэсіўную пазіцыю творцы ў дачыненні да грамадскіх і палітычных праблем. Да з'яўлення Адама Міцкевіча ў польскай паэзіі не было паэта-лірыка такога ўзроўню.

Ян Каханоўскі. З фрашак

Фанабэрлівы

Як добра, што любіць мяне, мой мілы,
Не маеш ні амбіцый ты, ні сілы,
Паколькі й за тваё сяброўства біцца
Не маю я ні сілы, ні амбіцый.

Пабожнай

Калі ты не грашыш, як пра цябе зласловяць,
Скажы, чаму штодня ты бегаеш на споведзь?

Гаспадару

Мяне за стол саджаеш ты з шацункам,
Вось толькі не спяшаеш з пачастункам:
Перад табой віно і мяса ў місе,
А госць – пустою поліўкай карміся.
На д'ябла мне такі абед няўежны!
Я госць – ці назіральнік незалежны?

Пра мае фрашкі

Між добрых твораў знойдзеш і нягеглы,
Але й муры будуюць з рознай цэглы.
Знадворку – кожны камень абчасаны,
А кепскі – усярэдзіне схаваны.

Дзяўчыне

Дзе ты ходзіш, адзіная ў свеце дзяўчына?
Без цябе хлеб не хлеб, родны край не айчына,
Без цябе як бы й сонейка ўдзень не было,
А з табою і ўночы мне ззяе святло!

Пра ліну

Ці бачыш, як мая, зялёная й густая,
Лістота звяла ўся і хутка аблятае?
І што ж, ты думаеш, прычынаю бяды?
Сцюдзёныя вятры ці злыя халады?
Усеўся графаман свае чытаць мне творы.
...І за лістом лісток жаўцеў і падаў, хворы.

Пераклады Андрэя Хадановіча.

Ян Каханоўскі. Песня

Змагла на сэрца ты маё накласці
Ланцуг. Ды гэта – шчасце,
Што ты сілкі расставіла наўкола –
І я жыву й засмучаны, й вясёлы;
Дае мне й сум натхненне –
І чуткам я не надаю значэння.
Вачэй дзівосных звабы
У сэрцах будзяць водгалас няслабы.
Дзень гэты бласлаўлены,
Калі ў сілках я вашага палону!

Пераклад аўтара.

Ян Каханоўскі. 3 трэнаў

ТРЭН V

Так, як дрэўца-аліўка, што ў садзе зарослым,
Гэтак цягнецца ўгору за маці дарослай,
Ні галінак не даўшы яшчэ, ні лісточкаў,
Толькі выйшла да свету танючкім пруточкам –
А яе тут садоўнік – з усёй крапіваю,
Пустазеллем – зразае касою сваёю;
Тут жа млее яна і, не маючы сілы,
Проста валіцца ў ногі матулечцы мілай.
Вось такая ж Уршулю бяда напаткала:
Дарагая дачушка, пражыўшы так мала,
Подых смерці адчуўшы няўмольна-датклівы,
Ў ногі мёртваю ўпала бацькам нешчаслівым.
Персефона ліхая, о, як жа магла ты
Змусіць слёз праліць мора ад гэткае страты?

ТРЭН VI

Сапфо славянская, п'явуння мая, ўцеха,
Не толькі я сам, а й ад лютні маёй рэха
Табе дастацца ў спадчыну былі павінны.
Я ж на цябе так спадзяваўся, бо няспынна
Напевы новыя сабе ты прыдумляла
І, не стамляючыся, так спявала,
Як той малы салоўка, што ў зялёным садзе
Ўсю ноч спявае з сэрцам са сваім у ладзе.
Як хутка змоўкла ты! як жа смерць сурова
Ў маёй забрала шчабятунні спеў ды слова.
Я імі больш ужо душы сваёй не ўзрушу:
Слязьмі гаручымі плаціць за гэта мушу.
Ты й паміраючы, у вартым жалю стане,
Пацалавала маці, ёй на развітанне
Сказала ціха: «Я, мая матуля, болей
Ужо не сяду за сталом тваім ніколі.
Ключы свае пакласці мушу я й да ночкі
Ад'ехаць ад бацькоў ад родных недзе ўпрочкі...»
Мне болю ў сэрцы анішто ўжо не спатоціць
І голасу дачкі забыцца не дазволіць.
І цяжка мне ўявіць, як удалося матцы,
Пачуўшы тое, на краі жыцця ўтрымацца.

ТРЭН VII

Гаротных колькі строяў ляжаць вось пасля скону
Маёй дачкі ўлюбёнай.
Нашто ж яны так зводзяць мой позірк за сабою,
Напоўнены журбою?
На цельца не надзене яна ўжо тых убранняў –
Няма больш спадзяванняў!
Замружыў сон жалезны дачушкі любай зрэнкі –
Ні летнія сукенкі,
Ні паяска, ні стужак не трэба ўжо дзіцяці –
Дарункаў любай маці.

Не гэткага жадала на шлюб дачушцы ложа
Матулечка, нябожа!
Пасаг сабраць не гэткі табе яна жадала,
Які ты атрымала:
Ў бацькоў знайшлася толькі зямелькі чорнай жменька
Ды простая сукенка.
З пасагам давялося ў той самай цеснай скрынцы
Ляжаць маёй крывінцы.

ТРЭН VIII

Тут у доме маім гэтак пуста нязвыкла,
Як мая дарагая Уршулечка знікла –
Шмат народу, а як бы не было тут нікога:
Ўсё прапала з душою дзіцятка малога.
Ты ўвесь час гаманіла ці нешта спявала,
Ўсе куткі ў маім доме штодня аббягала.
Засмуціць ты матулю не ўмела ніколі,
Бацьку клопат рабіць хоць бы нейкі – тым болей:
Падбягала да нас, абдымала на ўцеху –
Колькі чулася ў доме дзіцячага смеху!
А цяпер дом маўклівым зрабіўся: пустэча,
І нікому ўжо больш не ўсміхнецца малеча.
Ва ўсім доме жалоба, паўсюль засмучэнне,
Сэрца марна шукае цяпер суцяшэння..
І што лепш – жаль, што са мной заўсёды,
Ці вайна адчайная супроць прыроды?

Пераклады аўтара.

Творчасць Каханоўскага была даўно вядомая і ў Беларусі. На сучасную беларускую мову яго вершы перакладалі Уладзімір Мархель, Андрэй Хадановіч, а таксама аўтар гэтай кнігі.

Адраджэнне ў мастацтве і літаратуры Вялікага Княства Літоўскага

Пачынаючы ад XIII–XIV стст. беларускія землі сталі асновай новай поліэтнічнай еўрапейскай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. Больш развітая грамадзянская супольнасць, эканамічны і культурны ўзровень славянскіх земляў спрыялі іх дамінаванню ў культурным жыцці дзяржавы. Значны ўплыў на гэта мела адносная дэмакратычнасць дзяржаўнага ладу ВКЛ у параўнанні не толькі з Маскоўскай дзяржавай, але і з шэрагам краін Цэнтральнай і Заходняй Еўропы. Дух вольнасці заўсёды быў уласцівы беларускаму і літоўскаму народам. Праявай яго ў рэалізацыі дзяржаўнай ідэі былі магдэбургскае права (самакіраванне) у гарадах і наяўнасць Статута ВКЛ як фактычнай канстытуцыі. Грамадзяне Вялікага Княства маглі свабодна выязджаць у іншыя краіны, у тым ліку і на вучобу ў заходнееўрапейскія універсітэты. Беларускія купцы-камерсанта бывалі са сваім таварам таксама ў шмат якіх краінах свету. Гэта спрыяла пашырэнню міжлюдскіх кантактаў і, безумоўна, узбагачэнню спрадвечнай народнай культуры.

Высокага ўзроўню ў гэты час сярод нашых продкаў дасягнула *мастацтва рамёстваў*. Ужо ў XVI ст. налічвалася каля пяцідзiesiąці рамесніцкіх спецыяльнасцяў, у тым ліку творчых. Рамеснікі будавалі і ўпрыгожвалі замкі, ратушы, цэрквы, касцёлы; друкавалі кнігі.

Вызначальнай галіной у тагачаснай *архітэктуры* ВКЛ стала гатычнае культываванне дойлідства. Сярод славурых помнікаў беларускай готыкі гэтага часу – *Троіцкі касцёл* у Ішкалдзі (цяпер Баранавіцкі р-н), *Барысаглебская царква* ў Наваградку, *касцёл у Гнезна* (цяпер Ваўкавыскі р-н), *кальвінскія зборы*¹ ў Асташыне і Смаргоні на Гродзеншчыне, *рэфармацкі збор* у Койданаве на Міншчыне. Рысы новай, рэнесансавай культуры асабліва выразна выяўляюцца

¹ Рэфармацкая царква, тып культавай пабудовы, якая ўзводзілася ў стылі позняй готыкі і / або рэнесансу, як правіла, з каменю або цэглы.

Мірскі замак
(пасля 1506).
Сучасны выгляд.

ў архітэктуры *Спаса-Праабражэнскай царквы ў Заслаўі, абарончых храмаў у Клецку, у вёсцы Камаі на Мастоўшчыне, у вёсцы Дзераўной, што на Стаўбцоўшчыне...* Элементы рэнесансавага стылю прасочваюцца ў палацавых будынках і дэкоры *Мірскага замка*.

Узорам велікасвецкага замка з'яўляецца пабудаваны ў канцы XVI ст. *Нясвіжскі замак Радзівілаў*.

У рэнесансавым стылі на загад караля Стэфана Баторыя ў 1580-я гг. быў перабудаваны старадаўні *замак у Горадні*.

Пад уплывам Рэнесансу ў ВКЛ складаецца і свая школа *жывапісу*. Беларускія іканапісцы адыходзяць ад старажытнарускіх і візантыйскіх канонаў у кампазіцыйнай пабудове абразоў і выбары выяўленчых сродкаў. Беларускім абразам уласцівыя: мяккі светлы каларыт, перавага графічных сродкаў, пэўная ўраўнаважанасць

Замак Радзівілаў у Нясвіжы (пасля 1582). Сучасны выгляд.

і адноснась у мадэляванні формаў (абразы «Пакланенне вешчаноў» з Браслаўшчыны, «Нараджэньне Марыі» з Ляхаўцаў каля Маларыты, «Апосталы Лука і Сімяон» з Кажан-Гарадка на Лунінецчыне, «Параскева з дзіцем» з Бездзежа на Драгічыншчыне, «Святая Параскева» са Слуцкыны).

У XVI ст. развіваецца і свецкі жывапіс, пераважна жанр параднага сармацкага партрэта (партрэты князя Міхаіла Барысавіча, гетмана Юрыя Радзівіла, княгіні Кацярыны Слуцкай, кардынала Юрыя III Радзівіла і інш.).

Сармацкі партрэт – жывапісны твор, які вызначаецца спалучэннем уласцівай параднаму магнацкаму партрэту прадстаўнічасці, урачыстасці, амаль поўнай адсутнасці ідэалізацыі выяўленага вобраза.

Намаганнямі Францыска Скарыны і яго наступнікаў, пачынальнікаў кнігадруку ў ВКЛ, імкліва развіваецца мастацтва кніжнай графікі.

На развіццё беларускай скульптуры асабліва вялікі ўплыў зрабілі традыцыі заходняга Адраджэння: тут адчуваецца цікавасць да навакольнай рэчаіснасці, рэальнага

Пакланенне вешчаноў (абраз з Дрысвятаў, Браслаўшчыны).

Партрэт Юрыя Радзівіла (невядомы мастак, 1580-я гг.).

Скульптура Святога Рыгора
(Гжэгажа) з Полацка
(пач. XVI ст.).

чалавека (напрыклад, скульптуры «Святы Рыгор» з Полацка, «Кацярына Александрыйская» і «Лізавета Венгерская» з Шарашова на Пружаншчыне, кампазіцыя «Марыя з дзіцем» з Нясвіжа) і інш.

У музыцы ВКЛ эпохі Рэнэсансу вылучалася культаванае музычна-спеўнае мастацтва (царкоўны беларускі знаменны распеў), з сярэдзіны XVI ст. вядомыя першыя друкаваныя нотныя зборнікі. Развіваецца таксама кантавая музычная творчасць, а дзейнасць нацыянальнага ляльнага тэатра, батлейкі, суправаджалася граннем інструментальных ансамбляў.

З другой паловы XVI ст. па нашых землях пачаў імкліва пашырацца жанр канта.

Кант – від шматгалоснай песні, для якой характэрны трохгалосны выклад з паралельным рухам у тэрыцыю двух верхніх галасоў і баса; тэматыка тэкстаў кантаў эвалюцыянавала ад духоўных да свецкіх.

Тэматыка свецкіх кантаў вызначалася вялікай разнастайнасцю: яны маглі быць лірычнымі, сатырычнымі, жартаўлівымі, а нават маралізатарскімі і філасофскімі.

У XVI ст. з ВКЛ звязваюць сваю дзейнасць кампазітары самага рознага паходжання: палякі Вацлаў з Шамотулаў (1526/29/37–1567/68), Цырмян Базылік (1535– каля 1600), Крыштаф Клабан (1550– пасля 1616), Войцех Длугарай (паміж 1550 і 1558– пасля 1619), італьянцы Дыямед Като (каля 1570– пасля 1607) і Францішак Мафон, мадзьяр Валянцін Бакфарк (1506–1567), немец Ян Брант

і інш. Яны працавалі ў самых розных жанрах музыкі – і вакальнай, і танцавальнай, і інструментальнай (канцэртнай).

Моцны штуршок развіццю прафесійнай музыкі ў ВКЛ дала Рэфармацыя. Пад апекай яе актыўнага дзеяча, віленскага ваяводы Мікалая Радзівіла Чорнага ў 1558 г. у Берасці быў выдадзены першы ва Усходняй Еўропе друкаваны нотны зборнік са словамі *«Песні хвал Боскіх»* (*«Берасцейскі канцыянал»*), укладальнікам якога быў Ян Зарэмба, а адным з галоўных аўтараў – вышэйзгаданы Цыпрыян Базылік. У 1563 г. пры падтрымцы таго самага магната выйшаў *«Нясвіжскі канцыянал»*, які склаў Даніэль Лянчыцкі. *«Віленскі шчытак»*, да стварэння якога актыўна спрычыніўся таксама вышэйпамянёны Дыямед Като, выйшаў з друку ў 1598 г.

Падагульняючы гэты падраздзел, можна сказаць, што рэнесансавая мастацкая культура не толькі прышчапілася на беларускай глебе, але і выпрацавала пэўныя школы і традыцыі.

Літаратура Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу

Старабеларуская мова, якая паспяхова функцыянавала ў XV–XVI і пазнейшых стагоддзях у розных сферах жыцця Вялікага Княства Літоўскага, з пэўных прычын не распрацавала ў той час свайго дасканаллага паэтычна-мастацкага стылю. Таму шэдэўры беларускага прыгожага пісьменства гэтай пары былі створаныя на лацінскай мове – у працяг традыцыі Эразма Ратэрдамскага і іншых славутых пісьменнікаў-лаціністаў Адраджэння.

Мікола Гусоўскі і лацінамоўная паэзія ВКЛ першай паловы XVI стагоддзя

Наш зямляк Мікола Гусоўскі, несумненна, належыць да паэтаў еўрапейскага маштабу. Ён аўтар шэрагу твораў, з якіх да нас дайшлі паэмы *«Новая і слаўная перамога над туркамі»*, *«Жыццё і подзвігі Святога Гіяцынта»*, вершы *«Суцяшэнне»*, *«Да Святога Себасцяна»*.

Тытульны аркуш
першага выдання
«Песні пра зубра»
Міколы Гусоўскага
(Кракаў, 1523).

Але сапраўдную славу яму прынесла напісаная каля 1522 г. «Песня пра выгляд, лютасць зубра і паляванне на яго» («*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*»), якую звычайна называюць скарочана – «Песня пра зубра».

Пра жыццё Міколы Гусоўскага нам вядома няшмат. Мяркуецца, што ён нарадзіўся ў 70–80-я гады XV ст. У творах ён называе сябе Hussovianus або Usovius – відаць, ад назвы Гусаў, Гусава або Усава. Так называліся некалькі вёсак і мястэчак на Беларусі. З адной з іх, магчыма, і паходзіў Мікола Гусоўскі. Бацька яго быў, мяркуючы па ўсім, вялікакняскім лоўчым. У той час гэта былі вольныя людзі, шляхецкага стану. Княскія паляўнічыя дружны, на чале якіх стаяў лоўчы, ад ранку да вечара кружылі па лясх

і пушчах, здабываючы князям і магнатам дзічыну. Напэўна, і Мікола Гусоўскі разам з бацькам з малых гадоў удзельнічаў у гэтых паляўнічых паходах. Надышоў час, калі сына лоўчага прыкмеціў сакратар вялікакняскай канцылярыі Эразм Цёлак (Вітэлій), які заапекаваўся адукацыяй хлопца. У 1518–1522 гг. Мікола Гусоўскі суправаджаў Эразма Цёлка ў пасольскай місіі Вялікага Княства і Польскага каралеўства, якая прыбыла ў Рым, каб пераканаць Папу Лявона X у неабходнасці аб'яднання намаганняў еўрапейскіх дзяржаў у барацьбе супраць Турцыі і Крымскага ханства. Якраз на просьбу Рымскага Папы Мікола Гусоўскі і стварае тут «Песню пра зубра».

Уважліва чытаючы паэму, можна заўважыць, што аўтар як бы параўноўвае мужа і моцнага духам князя Вітаўта з зубрам. Зубр,

князь і народ нашай зямлі цудоўным чынам пераплятаюцца ў паэме. Звер набывае чалавечыя і княскія рысы: ён – валадар пушчы і адначасна яе сын. Ён велікадушна адпускае з мірам таго, хто не ўзнімае на яго зброю, і сурова помсціць таму, хто ідзе на яго з мечам. З гэтым вобразам асацыююцца радкі, у якіх Мікола Гусоўскі ўслаўляе непасрэдна вялікага князя Вітаўта.

Але Вітаўт выступае ў паэме не проста як дваінік зубра або сам па сабе. Ён рэпрэзентуе сваю зямлю і той працавіты і мужны народ, якім пастаўлены кіраваць.

На працягу ўсяго твора мы выразна бачым гуманістычны пачатак, уласцівы Міколе Гусоўскаму, як і іншым тытанам Адраджэння. Паэт не ўхваляе няроўнага змагання гурмы людзей з адной жывёлінай у паляванні. Ён лічыць вайну праявай маральнага заняпаду грамадства, яго ўнутранай раз'яднанасці. У заключнай малітве да Маці Боскай Мікола Гусоўскі просіць міру, ладу і шчасця для сваёй пакутнай краіны...

У арыгінале «Песня пра зубра» напісаная *элегічным двувершам* – памерам, які ў антычнай паэзіі спачатку выкарыстоўваўся для перадачы сумнага або трагічнага настрою лірычнага суб'екта.

Элегічны двуверш (дыстых) – страфа, у якой чаргуюцца гекзаметр і пентаметр; традыцыйна ўжывалася пры напісанні твораў элегічнага або жалобнага характару.

Мікола Гусоўскі. Песня пра зубра

(ва ўрыўках)

Неяк у тлуме людскім відовішча шумнае ў Рыме
Я і мае сябры блізка пабачыць маглі.
Жорсткая бойка ішла між быкамі й людзьмі на арэне:
Торгала ў цэле жывёл коп'яў асцё, і быкі
З гневаў, які нарастаў ад новых балючых удараў,
Порсткіх ганялі мужоў, носячы смерць на рагах.
Прагна калі я глядзеў, як многа той лютасці мела
Злосць, што ўскіпала ад ран, галасу, воплескаў рук,

Пушчу прыпомніў тады. Сябры мае, чуючы гэта,
Сталі пытацца, дык я колькі быліц прыгадаў.
Вось і пра ловы кажу, пра моц і вялікую сілу
Зубра, ды раптам язык мой гаваркі і падвёў.
З ходу ж далі мне загад, каб сказ мой пра волата-звера
Песняй зрабіў і яе каб неадкладна пісаў.
Шчыра калі гаварыць, то я не з вялікай ахвотай
Баяў пра звера, які самы пачварны з усіх.
Кроўю забойца людской і званні і тытулы нішчыць,
Лютымі бойкамі ён славен на поўначы ў нас.
Часта й самога мяне апаноўваў страх той ганебны,
Хоць баязліўцаў такіх просты народ аплюе:
Недрут – дык поўняй, сябры – дык і менш. Але з рызыкай большай
Перад мужамі навук трэба цяпер выступаць.
Мо дзе пад ношай цяжкой нянацкам звалюся, а можа,
Буду пісаць і далей, хоць і не надта хачу. [...].
Звычайку я некалі меў насіцца па дзікіх мясцінах,
Нетраў паўночных абшар вабіць мяне і цяпер;
Побач са мной увесь час (і ў лесе ж сустрэнеш заганы);
Хай мне рыкае ў верш грозны пачварысты звер.
Водгалас рыку таго загучыць у мелодыі песні,
Песня ж раскажа аб тым, што я калісь перажыў.
Водзіцца зубр у дрымучых лясках на землях літоўскіх,
Ён аграмадны і ў рост, і ўпапярочкі, і ўдоўж.
Так што калі сканае ад ран, унурыўшы голаў,
Сядуць да трох малайцоў купай адной між рагоў.
Дый галава можа здацца каму не задужа вялікай,
Як параўнаць з галавой частак астатніх памер.
Поўсць у яго памялом, барада вытыркае пагрозна,
Чырванню злоснай гараць зрэнкі, наводзячы жах.
Ўюцца на ім касмылі ад карка да самых лапатак,
Лоб закрываюць, паўзуць аж да грудзей і калень.
Далей хачу параўнаць малое з вялікім для праўды,
Звесткі прыводзячы вам ад паляўнічых былых [...].
Шмат я чаго прачытаў аб мінуўшчыне ў кнігах славянскіх,
Мову прачытаных кніг літары грэкаў нясучы.
Знакі чужыя народ запазычыў для ўласнай карысці,

З імі пасля стасаваў бацькавай мовы лады.
 Многае, што я чытаў, – гэта памяткі даўняга часу:
 Там і прырода, і быт розных зямель і краін [...].
 Хоць я і шмат што чытаў, не знайшоў анічога пра зубра.
 Мушу прывизнаць, у лясках покуль хаваецца ён.
 Хіба што Павел Дыякан у сваіх «Лангабардаўскіх дзеях»
 Кажа дарэчы, што зубр – гэта лясны велікан [...].
 Тое, што я раскажу, гэта ўсё шматгадовы мой вопыт,
 Праца мая і жыццё многіх турботлівых дзён.
 Хоць я зусім не раўня пісьменнікам даўняга Рыма,
 Нетры ж паўночных лясоў ведаю, быццам паляк.
 Бацька мяне навучыў цікаваць асцярожнага звера,
 Ціха, нячутна ступаць, крокам бясшумным ісці; [...]
 Ў нетрах лясных на Літве калі адбываліся ловы,
 Часта і я быў раўнёй мажным у справе сябрам.
 Лёс мой каню давяраў, кідаўся ў Дняпро мнагаводны,
 Ў рэчак віры, калі звер знікнуць хацеў па вадзе [...].
 Зараз паведаю вам пра нораў звярыны і звычкі –
 Трэба ж складаць і далей песню, якую пачаў.
 Зубр сярод іншых звяроў у лютасці роўны ці вышай,
 Зло чалавеку нясе, зведаўшы боль ад яго.
 Рупіць найперш лесуну бяспека свайго існавання,
 Мабыць, не можа ніхто гэтулькі дбаць аб сабе.
 Водзіць наўкола вачмі ды скоса ў бакі пазірае:
 Ўсё на ягоным шляху можа убачыць здалёк [...].
 Мне невядома, на жаль, зубра даўгалецце наогул,
 Пэўна сказаць не магу, колькі ён часу жыве.
 Пішуць між тым: недзе ў статку зубрыным важак-пераможца
 Жыў – гэта з мецін відно – ажна дзве сотні гадоў;
 Хваляй паўзла да вачэй сівая блішчастая грыва –
 Так вось праз гэты касмыль зубрам назвалі яго.
 Можа, каб зменлівы час асілка таго не бянтэжыў,
 Страціў ён вока адно, бойку як з ворагам веў.
 Тое ж здараецца ў нас, калі за вяршэнства і ўладу,
 Быццам якое звяр'ё, бойкі ўсчынаюць паны.
 Доказы спрэчак былых засталіся рубцамі на целе –
 Прыйдзецца год не адзін знакі ад здаваў насіць [...].

Права на ўладу бярэ, хто самы прыгожы і моцны,
 Зверхнасьць такую быкі мусяць крывёю набыць.
 Бойкі адну за адной вядуць важакі-бедалагі,
 Часу ім нават няма на перадых і спачын.
 Прага ўладу займець у ярасны гнеў пераходзіць,
 Часта кіпучую злосць толіць смяротны выход.
 Скончыўся жорсткі турнір з яго непрадбачаным лёсам,
 Стане цяпер важаком той, хто ў баі перамог [...].
 Грозны указ ашчаджае зубрыц ад ярыг-ліхадзеяў,
 Так найвышэйшы эдыкт скарбы лясоў беражэ.
 Гэтыя скарбы народ больш за золата нават шануе,
 Лепшых багаццяў няма, слухна гаворыць і князь.
 Хай прыплываюць да нас караблі адусюль па набытак –
 Поўныя ўсе берагі мноствам тавараў любых.
 Рэкі, якія нясучь багацці на цэлыя землі,
 Лайбы прыводзяць купцоў з кайстрай набітаю ўшчэнт.
 Мернаю працай людзей спатоліцца шчодрая глеба,
 Шчодры затым ураджай добрая ніва дае [...].
 Як не згадаеш сабе пра цуды сучаснага веку,
 Хрысталюбіўцы, аднак, хочуць усё заказаць.
 Схопяць і ўраз валакуць на касцёр чалавека любога,
 Як пагалоска аб ім дойдзе да іхніх вушэй [...].
 Можа, не верыце мне? Тады самі ў Літве пабывайце,
 Зведаўшы наша быццё, сцвердзіце словы мае.
 Блуду вядзьмарства, аднак, часцей аддаюцца жанчыны –
 Хіба што з кволых якіх стрэнеш мужчын-ведзьмакоў.
 Досыць, змаўчу я далей. Адзначу вось толькі, што ў пушчы
 Сілы нячыстае плён мае нямнога вагі [...].
 Войнаў бясконцых віхор улетку нас круціць, шматае,
 Ловамі ж бавімся мы, як залютуе мароз.
 Пэўна, разбэшчаны Марс пераняў гэту нашу звычку –
 Войны і ўзімку яму хутка прыйшліся пад густ.
 Мушу пра войны пісаць. Маўчанне было б тут ганебным:
 Бедства людзей вымагло словы і слёзы мае.
 Бойкі мы разам вядзём, хоць воямі кожны сваімі,
 Каб як мага адстаяць веру святую братоў.
 Вораг жа ў наступ ідзе, няшчадна ён ломіць і крышыць –

Нават пакляўся ужо знішчыць Хрыстова імя [...].
Скажа сёй-той, што зуброў паляваць – неразумны занятак:
Ловы такія нясуць згубу для многіх людзей.
Ды пахвалу ці віну апраўдае зачынца суровы –
Храбрага мужа імя славяць і ў нашыя дні.
Гэтай задумай адной адважнага Вітаўта розум
Сілу радзіме вярнуў, княствам вялікім зрабіў.
Ловамі ў нашых лясках рыхтаваў ён ваяцкую моладзь
Тою парою, калі быў князем літоўскіх зямель.
Вораг каб не шаламіў, літвін у зацішку між войнаў
Раці свае прымушаў цяжкасці перамагаць
Любячы мір на зямлі, палымнеў ваяўнічым запалам,
Дзе ўжо клінок агаліць мусіў для бітвы на смерць.
Лук свой татарын зламаў і яго працягнуў пераможцу,
Долу схіліў галаву, страхам ахоплены ўвесь.
Хто йшчэ нядаўна збіраў з фанабэрыстай пыхай здабычу,
Сам жа здабычаю стаў, ганьбай акрыўшы сябе.
Вітаўт апекаваў тых, каму дазваляў уладарыць,
Воляю князя васал жыў або траціў жыццё.
Быццам нявольнік які, маскавіт яго зваў уладыкам,
Хоць і магутным царом быў сярод многіх цароў.
Турак, мацак і тады, прысылаў дарагія дарункі,
Сведчыў здалёку, што ён князю скарыцца гатоў.
Трое вось гэтых, што жах на цэлы сусвет наганялі.
Моўкнулі ўраз перад ім, рот баючыся адкрыць.
Воі адвагу і спрыт не толькі ў баях здабывалі,
Ўсюды і як толькі мог Вітаўт кагорты вучыў.
Зборні літвінаў калісь ажно віравалі ад войска,
Мірны для ратніка час быў нібы часам вайны.
Каб і страла і кап'ё пацэлілі трапна і моцна,
Воін удзень і ўначы працай сябе гартаваў.
Лукі з тугой цецівой спявалі ў нястрымным харале,
Гэтакі спеў азначаў трапнае вока й руку.
Верхнікі, творачы круг, стралою дзіравілі з ходу
Шапкі-лямцоўкі, што ім шчодро кідалі ўгару.
Часта ляцелі ўгару таксама і шапкі-кучомкі,
Зноў як валіліся ўніз, дзюрак на іх не злічыць.

Ў небе высока стралой крыло жураву падсякалі,
Падаў курлыка з нябёс, іншых не маючы ран.
Птушку ніяк не маглі ўратаваць ні дрэва, ні крылы,
Нават кудысь па вадзе ёй не схавацца было.
Вітаўту дзіч прынясеш, аддзячыць табе, абы толькі
Ты яму птушку здабыў лоўкай, умелай рукой;
Дужа хвалілі таго, хто ловамі стала займаўся, –
Так што ішлі на звяроў цэлыя процьмы вяк.
Хмарышчы коп'яў і стрэл, галёканне, крыкі і посвіст
Збеглага ў самы гушчар гналі са схову далей.
З восцем жалезным мядзведзь ці нехта другі уцякае,
Зваліцца потым ад ран і застаецца ляжаць.
Лоўчых пялегаваў князь. Але вайскаводцу-літвіну
Больш даспадобы былі гонкі на конях ліхіх.
Скачаш туды, дзе паставілі знак, можа, стадыяў сотню,
Шлях немалы дый к таму надта складаны й цяжкі.
Раці імчалі гурмой, наколькі хапала ім сілы,
Пырхалі коні ў галоп, ноздраў ашчэрыўшы зеў.
Сіўка не выцягне гон паасобку, і з гэтай прычыны
Разам з канём седака бег табунок запасных.
Жвавы рысак атрымаць найхутчэй сваю ношу імкнуўся,
Рады, што гаспадару можа падставіць хрыбет. [...].

Пераклад Уладзіміра Шатона.

Тут я, бо зноў захапіўся, а трэба трымацца
Пільна згаданае тэмы – Паўночнай краіны,
Дый пра зуброў быў бы час ужо скончыць спаміны,
Ходзячы ўкола бо, ўшчэнт я ад іх адхіліўся,
А, паміж намі, час быў бы вярнуцца да ловаў!
Крыкам, пагоняй загнаны і стомлены зубар
Здаўся, знясілеў нарэшце, астыгла і знікла
Лютасць, маўляў зразумеў звер, што скон ужо блізка.
Ўвесь упацеў ён і дыхае цяжка, із хрыпам,
Ногі ўжо ледзьве трымаюць і цела абмякла,
Вось-вось, глядзі, спатыкаецца, ўпадзе і сканае,
Гасне злаба уваччу, што яго паланіла...
Коннікі коні вядуць у гушчар, не марудзяць.

Вось смелым крокам, як звычай ім кажа, выходзіць
Сцяг юнакоў скончыць звер ва ўпор, вока ў вока
Ўдарам клінкоў, і стаяць із дзіўною адвагай
Тварам да смерці хлапцы із надзеяй на славу.
Вось узняліся клінкі, рассякаюць паветра:
Кожны заве да сябе спяхмурнелага звера,
Ён жа-ж, знясілены ўшчэнт, а ўсё ж ірвануўся
Слепа на постаць лаўца й той адскочыў за дрэва.
Зубр развярнуўся, нацэліўся й раптам з разгону,
Быццам маланка ў магутнае дрэва ўдарыў.
Голле ляціць у бакі, з трэскам сыплюцца трэскі,
Смерцяй лаўцом пагражае камель надламаны.
Пільна, малойчык, глядзі, уважай, бо нязважным
Гэтае месца наўрад ці на schoў надаецца!
Трапіла бачыць мне: смелы адзін паляўнічы
Меч упусціў, калі звер набліжаўся падскокам
Проста на дрэва, дзе той, скамянеўшы, стаіўся,
І каб сам лёс не прыйшоў бедаку з дапамогай,
Гэны юнак пэўне трапіў бы смерці ў вабдымкі.
Шчасцем, аднак, было гэтае дрэва сасною,
Шапкай вялізнаю снегу прыкрытаю, васьм жа
Як здрыгануўся камель, страсянулася й голле
Й белая снежная хмара згары сыпанула.
Смелы лавец знік на імгненне, ды зараз
Рынуў наўцёкі паўз белую імглу – ратавацца!
Моцна ўжо ж кпілі сябры з юнака і з нягоды,
Быццам ад смерці ўцякаць – гэта сорам і ганьба,
Як і ў змаганні – да хуткай імкнуць перамогі.
Грымнуў удар – упіліся рогі ў дрэва,
Ўзяўшы ў абоймы камель... Ды стрывала карэнне
Хвоі-асілка у пушчы ўрадлівым суглінку.
А як сасна баравая – быць пэўным яе немагчыма,
Хто за ёй стоіцца, з ёю ж пасполю і рыне.
Гэнае й буры з вятрамі не вывернуць, гэта ж
Гіне парой пад імпэтным зубровым ударам.
Ну ж і відовішча! Мкнецца сасну перакінуць
Зубар, здрыгаецца, кружыць, бадзе, у шаленстве

Слепне й розніцы болей не робіць між дрэвам
І чалавекам, рагамі камель разбівае,
Быццам ён – вораг, і пэўне ж мяркуе: забіты!
Нат не разрозніш у мігусі пары ды снегу,
Дзе паляўнічы, дзе – зубар шалёны – абодвы,
Ёсць аднак розніца ў лютасці кожнага звера:
Шмат з іх і ў бойцы захоўваюць зрок непамыльны.

Ўсе яшчэ, думаю, ў памяці маюць здарэнне
Што тут было за гадоў караля Аляксандра.
Гэта няшчасце магло б патапіць каралеўства
Ў горкіх слязах, ды Бог злітаваўся – гора мінула:
Ў пушчы памост збудаваны быў моцны ў чатыры,
А можа й болей падпораў – сачыць паляванне.
Ў коле магнацтва ды фрэйлін сама каралева
Тамка сядзела, ўнізе ж ледзь трывала юнацтва,
Каб найхутчэй паказаць свае спрыт ды адвагу
Ў бойцы з магутным і дзіка раз'юшаным зверам.
Жэўжык Амур, на старой затаіўшыся хвоі,
Лук нацягнуў і наслепа пацэліў у сэрца.
Што ж, забаўляйся, свавольнік, гуляй у ахвоту,
Толькі не сяння, не ў пушчы! Юнак-паляўнічы
Прыпадабацца каханай сваёй захацеўшы,
Зробіць мо рыцарскі гэст і напэўна загіне
Тут празь цябе нечаканай, бяздумнаю смерцяй!
Вось і зубры паказаліся з лоўчых ганнёю.
Ўсе на памосце замерлі і з месца ўзняліся.
Колерам зыркай вясёлкі бліснулі апраткі,
Золатам тканы вузор па чырвоным і белым.
Ледзь гэта зыркасць у вочы дзікія шугнула
Правадыра, ён прыстаў і ўпіліся паглядам
У варагоў. І загасла увомірг цікавасць,
Бо не скажу, каб відовішчам цешыцца гэткім
Тыя маглі, што злабою звяроў не кіруюць,
Гэта – нязвычайна. Тут тупат пачуўся здалёку
І паміж дрэваў, падскокам, праймчаўся, як вецер
Статак зубровы, цяляючы ў гурт паляўнічых.
Раптам на луг, у няпамяці гневу, ўварваўся

Зубар-асілак, жажлівай крываваычы ранай.
Ён прыпыніўся, затрос галавою, прыкмеціў
Зыркасць страёў на памосце й пачаў прыглядацца,
Быццам пазнаць намагаўся асобныя твары:
– Цешыцца смерцям маёю зыйшліся? Чакайце ж,
Вось пакажу я вам смерць, што й вякі не забудуць!
Тутка зароў ён, дзьмучы у магутныя храпы
(Гэта сігнал небяспекі для кожнага ў статку),
Скончыў, ударыў рагамі і выбіў падпору.
Мост затрашчаў і каб, воляю кону, ударыў
Зубар яшчэ, ўсё бы рынула, шчодрай крывёю
Зліўшы зямлю ды хварбуючы стромыя рогі.
Не, не магу я ўявіць нат, ушчэнт скамянеўшы,
Што б нарабіць мог звер іжу успененай пысай!

Быў ён загнаны усё-ткі й паранены. Чэзне
Гневу шаленства у ім, хай мо лютасць не згасла:
Сцёбае злосна хвостом, ажно свішча паветра,
З ляпы ж вужакай віецца язык вялізарны
Ды вырываецца хмараю пара із храпаў.
(Моц непаўстрымную сцюжа бадзёрыла пэўне,
Але ж ужо, хай мароз, і яна занікае).
Дыхае важка, трымціць звер, бо гнеўная лютасць
Бродзіць шчэ ўсё-ткі пад скурай, у чэраве спеклым,
Пеністым потам кіпіць, ды прыгледзься – і бачна:
Згоднасці ў рухах нямаш, а ўздыхне і на грыве
Космы падскожаць, – адразу ж іх вырве са злосцяй,
Б'е капытамі па бруху, рве, тузае цела.
Ліст скалынецца пажоўклы на голлі дубовым -
Рыне на дрэва, націсне, паломіць на трэскі,
Сцень мільгане, шугане між галінамі птушка -
Топча, бадзе тое месца, за сцёнем нясецца...
Тысячы розных нягодаў, прыгод, успамінаў
Раптам вяртаюць цябе ў дні твае маладосці!
Чую я хібу у складзе сваім, раз-па-разе
Сказ мой драблю і ў адцягванне быццам, гуляю,
Словам пустым захапляюся... Будзь жа-ж цярплівы
І пачакай абурацца, чытач мой, – развязка

Блізка ўжо: лоўчы за дубам, а зубр наступае.
Вось ён ля дрэва, ўпрытык паляўнічы і зубар,
Ані паўкроку ў бакі, дык трымайся, бо схібіш -
Зразу ж цябе, безбароннага, рогам дастане.
Круцяцца, нібы ў танку, й паляўнічы і зубар,
Скачуць з абодвух старонаў навокала дубу.
Лоўчы мяркуе клінком пад лапатку патрапіць,
Звер языком яго ўчэпістым мацае, ловіць.
Ну, а не дай Бог, падчэпіць за полы – і годзе, -
Скон непазбеглы: памне, забадае, загубіць.
Каб як ад гнуткай змяі языка адкаснуцца,
Спрытны лавец коле звера кароткім ударам -
Захад адзіны, дзе й стрэлы клінку саступаюць -
Бачыць лавец, што з часінаю кожнай слабеюць
Ногі пад зубрам, падцяненасць цела знікае.
Зноўкі, адлі, страпянуўся, бадзе звер – хавайся!
Чуеш, як духам гарачым цябе прыпякае з-за дубу,
Бі! І клінок яшчэ раз патрапляе бясхібна.
Важка, ахутаны парай, асеў звер, канае.
Недзе ўжо іншы раве й каб з ахвяраю скончыць,
Трэ праявіць літасцівасць – дабіць не чакаўшы,
Спрытным, апошнім ударам, наблізіўшы гэтым развязку.

Рог затрубіў. Пераможца у коле сяброўскім.
Жарты, уцеха. Ля ног звер, ужо ўтаймаваны.
Ў пушчы хаваецца іншы ды я не прабую
Рынуць пагоняй за гэным, бо час падганяе.
Годзе забойстваў! Разбуджаны розум трывогу
Кажа ўладарна мне ўзняць, развітацца з разбоем.
Дось ужо Марсу ў крыві тапіць свет хрысціянскі,
Веры асновы ўстрасаючы скрозь і усюдых.
Сяння хісткая яна, нат на полі змагання,
Губяць яе варагі, ці свой меч рассякае,
Даўшы чужынцам на здзек, на загін. Застаецца
Толькі ўсяго, што на літасць нябёс спадзявацца.
Ды, патануўшы ў злачынствах, ці нам даваць веры
Ў хуткую змену, ратунак, – не смеем нат думаць!
Спіць бо сумленне зямлі ўладароў непрабудна,

Іхныя ўчынкі, на жаль, не клопаты аб свеце.
Рупіць балей ім за ўсё, каб мячы баявыя
Лепш нагайстрыць, як мага больш пазносіць галоваў.
Бойкі, напады, усобіцы, братазабойствы –
Вось іх заняткі й сапраўдная ўцеха для духа.
Гінуць з абодвух бакоў воі ў гэткіх сутычках,
Што бо князём слёзы людзкія, кроў і пакуты,
Ім – панаваць каб адно, захаваць сваю ўладу,
Вось і злачынцаў, із лёсам падданных гуляюць.
Ворагі, бачачы гэткае, кпіны з нас строяць:
Княжы высокі пасады ёсць зарукай апекі,
Ну, а яны, як ваўкі, йрвуць і катуюць ніцых.
Вось да чаго можа лютасць сляпая давесці,
Глыбака ў сэрцы з зялеза злаба ўкараніцца!
Лютыя сваркі ды бойкі, злабу, варажнечу
Ўцяміць нялёгка, ў адказнасці ж, горы – народы.
Але бяды ўладаром да спакою людзкога!
Ёсць ці на свеце хто гэткі чулівы, каб меч свой
Нашай крывёй не мачыў ужо, толькі ж у Княстве
Гора дагэтуль пануе й скрозь нішчацца людзі.
Туркам бязлітасным цэрквы ганьбуюцца, месцы
Паляцца й вёскі, і горды чужыя палоняць
Нашу зямлю, гасяць смагу бязвіннай крывёю
І сысункоў, і старых, ды агіднасці чыняць:
Ўлонне цяжарных жанок успароць ятаганам -
Гэта забава для вылюдкаў, што ж ты ім зробіш,
Як, абарону зламаўшы, забраўшы ў нас зброю,
Ім ці ж баяцца, што голы паўстанеш нявольнік!
Ой, як сляпы наш народ, як бяздольныя людзі!
Мы – яшчэ натаўп, князі ж па-даўнейшаму душаць
Кожную, дробную нават, праяву бунтарства,
Імкнуцца, ці гэтак, ці так знесці кожнаму голаў,
Хто за правы свае ўстаць і за Бога патрапіць.
Як толькі Госпад, наш Збаўца, у ззянні нябёсаў
Бачачы гэткія з'явы зямныя, знаходзіць
Гэтта пабожных, што вераць у Богае слова!

Панна Марыя, калі Тваё ймя я накрэсліць
Тутка наважыў, рука затрымцела у жаху.
Ніцы нявольнік Твой, я прад Табой із маленнем
Кленчу, не знаючы, што мне сказаць, а што змоўчаць.
Вось, я маўчу, але знаю – гаднейшая ўсіх Ты,
Каб галасамі стварэнняў зямных маліцвенна
Свет зазвінеў, пеючы Табе вечную славу.
Розум не знойдзе, язык наш не вымавіць словаў
Пышных удось, да Цябе каб належна звярнуцца!
Верачы ў любасць Тваю, разумеючы ўсёдараванне,
Панна, Тваё, прад Табою згінаю калены,
З сэрцам трапёткім, збялелым, зламаны бярэмам
Важкіх грахоў, і з пакораю ніцай прабую
Вымаліць, Панна, Тваю я над намі апеку.
Знаю, ці ж мне да Цябе з гэтай просьбай звяртацца,
Толькі ж маю – заступіся, бо ж Бог чалавеку
Ўзвышнай Цябе Апякункай прызначыў. Як сонца
Свяціць паставіў і Ты нам – памога й апека.
Як пад матулі крылём мае схоў птушанятка,
Гэтак звяртаемся й мы пад Тваё апякунства,
І як дзіця – немаўля маці туліць і песціць,
Так утулі Ты і нас, Твае дзеці, што гінуць.
О, найсвяцейшая, чыстая Панна Марыя!
Послух дай нашым маленням, ратуй нешчаслівых!
Зрок свой звярні на палі нашы й нівы, дзе войны
Жорсткія ймкнуць быццам хваля марская па хвалі,
Глянй Ты, якое бясчынства мячы нам спраўляюць
Над хрысціянамі, хай вера іхная ў згодзе
З Сынам Тваім, хай жадаюць яны супакою.
Розум здаровы вярні ўладаром нашым, Панна,
Каб абавязкі забытыя ўспомнілі знову.
Ўсе ж яны ў гэтым вар'яцкім, разбэшчаным свеце
Ў словах адно міратворцы, ваўкі жа-ж ва ўчынках.
Не прычакаць нам, пакуль яны працверазяцца,
Край наш тым часам злы вораг палоніць і гоніць
Бедных людзёў безбаронных на здзек і пакуты.
О, запыні пал варожы няхай бы на ймгненне!

Час не стаіць і адцягванне горшае смерці!
Папскі пасада Адріяна быць можа памогай,
Дык не чакай, о, Марыя, хай з ветрам паверне
Ветразі ён і прыпыніць мячы варажнечы,
Хай ён пакажа сляпым і дурным небяспеку
Ды пакарае ўсіх вінных уладай закону,
Гэтак, каб той, хто не спэцкаў яшчэ сваё йменне.
Меч наш усюды й заўжды кіраваў справядліва
І ўладара ўздаваў бы з сябе, што патрэбны
Кожнаму конча сягоння ў хаосе сусветным.

Пераклад Наталлі Арсенневай.

Усхваленне свабоднай і дзейснай чалавечай асобы, антываенны, гуманістычны пафас, абарона першастваральнай моцы прыроды – усё вышэйпералічанае мы знаходзім у «Песні пра зубра». Гэта якраз і ўзвышае асобу Міколы Гусоўскага да ўзроўню найлепшых еўрапейскіх паэтаў Адраджэння. Нездарма рашэннем міжнароднай арганізацыі ЮНЕСКО імя нашага паэта, побач з імем Францыска Скарыны, занесена ў спіс самых выдатных дзеячаў сусветнай культуры. Помнік Міколу Гусоўскаму ўстаноўлены ў двары галоўнага корпуса БДУ ў Мінску, яго імем названая адна з вуліц беларускай сталіцы.

Першы пераклад «Песні пра зубра» на беларускую мову, зроблены ў 60-я гады ХХ ст., належыць Язэпу Семяжону. У 80–90-я гады ХХ ст. гады з’явіліся новыя пераклады Уладзіміра Шатона і Наталлі Арсенневай.

У лацінамоўнай паэзіі ВКЛ і Кароны Мікола Гусоўскі меў сваіх калег.

Ян Вісліцкі (1480? – пасля 1516) таксама ў Кракаве выдаў у 1516 г. зборнік сваіх лацінамоўных твораў. Сярод іх галоўнае месца займае паэма «*Пруская вайна*», у якой аўтар апісвае і дае ацэнку дзейнасці вялікага князя літоўскага, а потым польскага караля Ягайлы і яго нашчадкаў, уключна з каралём Жыгімонтам І. Ягайла паказаны моцным і часам жорсткім уладаром. Ян Вісліцкі праслаўляе Грунвальдскую перамогу 1410 года, паказвае жывыя малюнкі слаўтай бітвы.

У якасці безумоўна станоўчага вобраза Ян Вісліцкі разглядае не толькі Ягайлу – у якім бачыць і ваенны талент, і, з іншага боку, міралюбнасць, дыпламатычныя здольнасці – але і яго жонку, колішнюю беларускую князеўну Соф’ю Гальшанскую, якую ён апісвае як прыгажуню і разумніцу. «Цудоўная панна», Соф’я дае пачатак роду слаўтых польскіх каралёў. Каханне Соф’і і Ягайлы Ян Вісліцкі ставіць у прыклад тым дынастычным шлюбам, што заключаліся зусім іначай, без узаемнай згоды маладых.

Шэраг радкоў паэмы Ян Вісліцкі прысвячае важнай гістарычнай падзеі, сучаснікам якой ён быў сам – Аршанскай бітве 1514 года. Маскоўскага князя Васілія, які рушыў паходам на Вялікае Княства і атрымаў паразу ў гэтай бітве, Ян Вісліцкі называе «небяспечным заваёўнікам скіфскага краю».

На беларускую мову «Прускую вайну» пераклала Жанна Некрашэвіч-Кароткая.

Францыск Скарына

Нягледзячы на тое, што лаціна ў цэлым паспяхова выконвала функцыю агульнаеўрапейскай мовы адукаваных людзей, у XV–XVI стст. і надалей узмацнялася цяга да пашырэння мастацкага слова на жывых мовах сваіх народаў. Пачаты ў Сярэднявеччы працэс фарміравання нацыянальных літаратурных моў паглыбляўся і развіваўся. Нешта падобнае адбывалася і ў тых рэгіёнах Еўропы, дзе лаціна, найперш з канфесійных прычын, шырока не вывучалася. Ва Усходняй і Паўднёвай Русі, у паўднёваславянскіх краінах кніжная царкоўнаславянская мова, шмат у чым не зразумелая людзям гэтай эпохі, выцяснялася ў мастацкай літаратуры і афіцыйнай пісьмовасці жывымі рускай, украінскай, балгарскай, сербскай, македонскай і іншымі мовамі. У Грэцыі развівалася навагрэцкая мова, якая істотна адрознівалася ад грэцкай мовы часоў антычнасці і стварэння Новага Запавету. Гэты працэс не мог абмінуць і беларускіх земляў Вялікага Княства Літоўскага, дзе ў якасці мовы дзелаўых зносінаў выпрацавала свае нормы старабеларуская мова. Вялізны штуршок пашырэнню выкарыстання жывой беларускай мовы

ў літаратуры розных жанраў дала творчасць генія беларускага Адраджэння, асветніка, першавыдаўца, філосафа, паэта і навукоўца Францыска (Францішка) Скарыны.

Хоць імя Скарыны вядомае сёння адукаваным людзям далёка за межамі Беларусі, у яго жыцці для нас застаецца шмат няяснасцяў. Нарадзіўся Францыск Скарына паміж 1480 і 1490 гг. у сям'і полацкага купца Лукаша Скарыны, які вёў свой гандаль у розных гарадах Еўропы – Рызе, Познані, Гданьску, Вільні. Менавіта ў Полацку, у доме бацькоў, Францыск мог атрымаць першапачатковую адукацыю: відаць, там і навучыўся пісаць кірыліцай. З канца XV ст. на радзіме Скарыны пачалася дзейнасць *ордена бернардынаў*, якія стваралі свае навучальныя ўстановы. Магчыма, у адной з гэтых устаноў Францыск Скарына вывучыў лаціну і атрымаў далейшую адукацыю. Гэта дазваляе яму ў 1504 г. паступіць у Кракаўскі ўніверсітэт. Тут Скарына вывучае філасофію і праз два гады атрымлівае першую вучоную ступень бакалаўра. На гэтым ён не спыніўся і прадоўжыў сваю адукацыю, каб атрымаць ступень магістра. На жаль, мы дакладна не ведаем, у якім горадзе Еўропы гэта адбылося.

Ёсць звесткі, што пасля 1508 г. ён служыў пры двары караля Даніі. У 1512 г. мы сустракаем Скарыну ў італьянскай Падуі, дзе наш зямляк бліскуча абараняе ступень доктара лекарскіх навук. Гэты вучоны тытул прыраўноўваўся ў некаторых еўрапейскіх краінах да шляхецкага звання.

Знаходжанне Скарыны ў Заходняй Еўропе дазволіла яму не толькі атрымаць высокую адукацыю, але і пазнаёміцца з еўрапейскай дру-

Францыск Скарына (выява са Скарынаўскай Бібліі, 1517).

каванай кнігай. У яго, відавочна, выспела ідэя данесці друкаванае слова на роднай мове да сваіх землякоў. Дзеля здзяйснення гэтай задумы была выбрана сталіца Чэшскага каралеўства Прага, дзе ўжо выдаваліся першыя славянскія друкаваныя кнігі: у 1506 г., напрыклад, выйшаў пераклад Бібліі на чэшскую мову.

Карыстаючыся геаграфічнай блізкасцю і да Вялікага Княства, і да такіх вядомых тагачасных цэнтраў еўрапейскага кнігадрукавання, як Аўгсбург, Нюрнберг, Венецыя, Скарына наладжвае ў Празе выпуск друкаваных кніг. За два з паловай гады з яго друкарні выходзяць 23 кнігі агульнай колькасцю каля 2400 старонак: «*Псалтыр*» (6 жніўня 1517 г.), «*Іоў*» (10 верасня), «*Прытывесці наймудрэйшага Саламона*» (6 кастрычніка), «*Ісус Сірахаў*» (2 студзеня 1518 г.) і г. д.

Невядомыя нам цяпер прычыны змусілі Скарыну недзе ў пачатку 1520 г. пакінуць Прагу і перасяліцца ў Вільню. Тут, у сталіцы ВКЛ, ён працягвае сваю кнігавыдавецкую дзейнасць. У доме віленскага бургамістра Якуба Бабіча ён арганізуе першую на тэрыторыі Вялікага Княства друкарню, і ў другой палове 1522 г. з яе выходзіць «*Малая падарожная кніжка*». Закончыўся віленскі перыяд кнігавыдавецкай дзейнасці Скарыны выданнем у сакавіку 1525 г. кнігі «*Апостал*». Далейшыя шляхі, магчыма, вялі Скарыну ў нямецкі горад Вітэнберг, дзе магла адбыцца яго сустрэча з пачынальнікам нямецкай Рэфармацыі Марцінам Лютэрам, а таксама ў Каралевец (Кёнігсберг) і Прагу. Ёсць звесткі, што Скарына меў намер наладзіць выпуск друкаваных кніг у Маскве, але прывезеныя туды Скарынавы выданні, відаць, на загад вялікага князя маскоўскага Васілія Іванавіча, былі знішчаныя.

У другой палове 1530-х гг. Скарына знаходзіцца ў Празе, дзе працуе каралеўскім медыкам і вучоным-батанікам у садзе караля Фердынанда Габсбурга. Дакладны год смерці Скарыны нам дагэтуль невядомы: паводле адных звестак, ён памёр да 1541 г., паводле іншых – прыкладна ў 1551 г.

Францыск Скарына жыў у эпоху, калі інакш, чым цяпер, глядзелі на свет, на ўзаемадачынненні дзяржавы і грамадства, штодзённага чалавечага жыцця і хрысціянскай маралі. Але менавіта рэнесансавыя ідэі дазвалялі яму бачыць у грамадстве рухомую структуру,

якая можа, гэтаксама як чалавек, рабіцца лепшай, а можа і псавацца пад уплывам акалічнасцяў. У чалавецтва да таго часу ўжо быў назапашаны пэўны досвед, якім чынам удасканалваць грамадства, выхоўваць у грамадзян і ўладароў павагу да Бога і пісанага чалавечага законаў. Галоўнай скарбніцай гэтага досведу Скарына лічыў біблійныя кнігі. Але ён не проста перакладаў іх, паколькі бачыў «у сей кнізе ўсяе прыроджанае мудрасці зачала (пачатак) і канец». Скарына пісаў да гэтых кніг свае *прадмовы і пасляслоўі*. Біблія для яго – гэта ўніверсальны кодэкс, дзе змяшчаюцца «ўсі законы і права, імі ж¹ людзі на зямлі справаваціся ймаюць». Скарына ставіць Божы і чалавечы законы на адзін узровень. У *прадмове да «Другога паслання апостала Паўла да Цімафея»* вялікі гуманіст гаворыць: «Закон Хрыстовы не ў словах любых, а ў чыстых справах пастаўлены». І ён ухваляе асоб дзейных, актыўных – герояў эпохі Адраджэння.

Правёўшы шмат часу на чужыне, Скарына застаўся патрыётам сваёй Бацькаўшчыны. Патрыятычныя пачуцці ён разглядае як самыя натуральныя і ўніверсальныя ад нараджэння якасці ўсяго жывога. У *прадмове да кнігі «Юдзіф»* Скарына ўслаўляе гераіню, якая выратавала свой народ, забіўшы правадыра чужаземнага войска Алафэрна. Тут і прамаўляе ён свае славутыя словы пра патрыятычны абавязак кожнага чалавека перад сваім народам, пра глыбокую прывязанасць да роднага кутка зямлі. Трэба зазначыць, што скарынаўскі патрыятызм адрозніваецца ад патрыятызму тагачаснай шляхты, якая бачыла патрэбу ў ім толькі дзеля вайскавай справы, дзеля функцыі абароны, а таксама і захопу чужых земляў. У вялікага гуманіста галоўнае – гэта адданасць роднай зямлі і любоў да яе, сцвярджэнне, што роднаму краю можна служыць па-рознаму – у тым ліку несучы свайму народу святло навукі і культуры.

Скарынава *прадмова да «Прытавесцяў (прытчаў) Саламонавых»* – гэта своеасаблівы хваласпеў чалавечай мудрасці: «Ёсць бо ў сіх прытчах сакрыта мудрасць, як бы моц у дарагом камені і як

¹ Якімі.

злата ў зямлі і ядро ў арэху». Цягу да набыцця мудрасці да спазнання свету Скарына супрацьпастаўляе імкненню шмат якіх сваіх сучаснікаў бачыць сэнс жыцця ў ядзе, пітве, багацці, пералюбе...

У прадмове да «Псалтыра» Францыск Скарына выказвае свае эстэтычныя погляды. З'яўляючыся чалавекам больш рацыянальнага складу, ён тым не менш глыбока разумее хараство, эмацыянальную шчырасць шэрагу псальмаў: «Псалом жастокае сэрца мягчыць і слёзы з няго, як бы са істочніка, ізводзіць». Гаворачы пра ўсю кнігу «Псалтыр», ён зазначае: «Суць бо ў ней псалмы, як бы сакровішча ўсіх дарагіх скарбаў, усякія немачы, духоўныя і цялесныя ўздараўляюць, мір і ўпакой чыняць, смутак і пячаль адганяюць, чуўсцвіе ў малітвах даюць, людзей у прыязнь зводзяць, ласку і міласць украпляюць». Эстэтычныя погляды Скарыны ўвасабляюцца і ў тым, што яго прадмовы ў некалькіх месцах змяшчаюць вершаваныя радкі.

Вершы Скарыны з біблейных прадмоў, нягледзячы на іх невялікі памер, маюць значную гістарычна-культурную каштоўнасць. Вялікі гуманіст выступае ў іх наватарам, які паклаў пачатак новаму напрамку – арыгінальнаму беларускаму вершаскладанню. Вершаваныя спробы Скарыны паказалі шлях развіццю нашай паэзіі ўжо не на царкоўнаславянскай мове беларускай рэдакцыі, а на жывой мове беларускага народа. Гэтая паэзія пэўным чынам дапаўняла тое, што стваралі Мікола Гусоўскі або Ян Вісліцкі на лацінскай мове.

Францыск Скарына. 3 прадмовы да ўсёй Бібліі

Напісана гэтая кніга дваіста

1

Біблія – слова,
узятая з грэцкай мовы,
І азначае,
калі яго перакласці: кніга.
Напрыклад, святы Мацвей
кнігаю радаводу
Ісуса Хрыста

пачынае Хрыстова Евангелле.
У ім
першы радок па-грэцку
так і чытаецца:
«Біблос генесеос Ісу Хрысту».

2

Гэтая назва таксама
стасуецца да ўсяго
Святога Пісьма – да кніг,
якія змяшчае ў зборы сваім Стары
і Новы Закон: праз вартасць,
ім уласціваю, і яна
сама набывае
адметную вартасць і адмысловы сэнс.

3

Піша пра гэтую кнігу
евангеліст, спадарожца Хрыстовы,
у сваім аб'яўленні:
«І бачыў я ў правай руцэ ў Таго,
Хто сядзіць на пасадзе,
кнігу, напісаную знутры і знадворку».

4

І праўда,
напісана гэтая кніга дваіста:
знутры для тых,
хто мае духоўныя вочы
і можа ўбачыць
вялікія Божыя таямніцы,
што запячатаны ў ёй.
Апостал Павел уражваецца:
«О, бяздонне багацця і ведаў
і мудрасці Божай!
Як неспасціжны яго суды
і як неспаследны яго дарогі!»

5

Для ўсіх астатніх
напісана гэтая кніга знадворку,
каб не адны дактары
і людзі вучоныя
ў ёй разумеліся,
а каб усякі
зямны чалавек, што будзе
яе чытаць альбо слухаць – добра
змог зразумець, што трэба
рабіць для збавення душы.

6

Сам Збаўца
сведчыць, гаворачы:
«Ойча, Госпадзе неба й зямлі,
услаўляю цябе,
што гэта схаваў ты
ад мудрых і ад разумных,
а дзецям малым адкрыў».

7

Адмыслова пра гэтую кнігу піша
Грыгоры Вялікі, настаўнік усечалавечы:
«Святое Пісанне пераўзыходзіць
іншыя ўсе навукі,
бо пад звычайнымі словамі
зберагае вялікія таямніцы».

8

Гэтая кніга
дзецям і простым людзям навучае,
а мудрацам і вучоным – дык дзіваванне.
Яна, як рака цудадзейная,
адначасова плыткая –
можна па ёй і дзіцяці брысці,
і незвычайна глыбокая –
слон плысці мусіць.

9

У гэтай кнізе
пачатак і завяршэнне
усёй чалавечай мудрасці:
Бог-уладар у ёй адкрываецца
для спазнання,
і ўсе законы, якімі людзі
у жыцці кіравацца мусяць,
напісаны ў ёй,
і ўсе лекі, якія голяць душу
і ацяляюць цела, у ёй сабраны.

10

Тут – філасофія,
што падымае пытанне
і на пытанне шукае адказу:
як маеш дзеля самога сябе
любіць Бога
і блізкага – дзеля Бога.

11

Тут – права і правіла
для ўсялякай
людской грамады і ўсялякай
людской сялібы,
каб людзі, якія ўваходзяць у грамаду
і насяляюць сялібу, дбала
супольнаю згодаю, вераю
і любоўю дабро паспалітае памнажалі.

12

Сем вызваленых навук
тут маюць сваё карэнне
і ўвасабленне сваё,
і калі ты хочаш валодаць граматыкай,
ці, папросту кажучы, граматай,

каб адмыслова
умець чытаць, гаварыць і пісаць, –
спаткаеш увогуле ў Бібліі ўсёй,
і ў Псалтыры прынамсі, належныя ўзоры.

13

Калі ты хочаш спаразумецца ў логіцы,
што навучае адрозніваць праўду ад крыўды
пры дапамозе доказаў і развагаў,
тады чытай кнігу святога Іова
ў Законе Старым,
а ў Законе Новым – пасланні
святога апостала Паўла.

14

Ну а калі надумаешся практыкавацца
ў рыторыцы, што інакш называецца красамоўства
і вучыць прыгожа і складна перад людзьмі
прамаўляць, –
чытай Саламонавы кнігі.
Разам гэтыя тры навукі –
граматыка, логіка і рыторыка – прыналежаць
да слоўных навук.

15

Калі ж вабіць душу тваю музыка –
ці, інакш, пеўніца, альбо гудзьба –
знойдзеш усцяж у кнізе
вялікае мноства вершаў натхнёных
і песняў святых, якімі
усцешаны будзеш.

16

Калі ж у цябе наўме арыфметыка,
каб навучыцца хутка і непамыльна лічыць –
чытай чацвертую кнігу Майсееву:
мае яна адпаведную назву – «Лічбы».

17

Калі даспадобы тваім вачам
геаметрыя – ці навука, якая інакш
называецца землямер’е, – глядзі кнігу Ісуса Навіна.

18

Калі ж займае твой розум
і вабіць твой позірк звяздарства,
ці астраномія, –
у гэтай кнізе знойдзеш багата сведчанняў
і назіранняў:
так, на пачатку кнігі Быцця
пішацца пра стварэнне
сонца, месяца, зорак,
а ў кнізе Ісуса Навіна
гаворыцца, як стаяла
сонца на месцы адным нерухома
і не магла настаць ноч.

19

Натрапіш у кнізе Царстваў на распаведзь,
як адступіла сонца па Божым загадзе
на колькі ўступцаў назад,
а ў Святым Евангеллі знойдзеш
звестку пра новую зорку,
якая заззяла ярка,
калі нарадзіўся наш Збаўца
Ісус Хрыстос.

20

Далібог, чытаючы гэтыя звесткі,
распаведзі, назіранні,
урэшце, больш дзівавацца мусіш
моцы бязмернай Божай,
чым навучацца.
А гэта ў зборы –
сем вызваленых навук,
пра якія я скоратку распавёў.

21

Калі ж маеш ахвоту ўведаць
пра справы ваярскія
і волатаўскія ўчынкі – чытай
Макавейскія кнігі і кнігу Суддзяў:
у іх адшукаеш выдатнейшае ваярства
і справядлівейшае валатоўства,
чым нават у «Троі»,
чым нават у «Александрыі».

22

Калі захочацца распазнаць,
што было на зямлі
у колішнія часы,
якія людзі жылі, што рабілі,
што мелі мэтай –
чытай кнігі летапісу «Параліпаменон».
У іх, пачынаючы ад Адама,
самага першага чалавека,
і завяршаючы Седэкіяй,
апошнім царом Іудзейскім,
распавядаецца – род за родам –
пра чалавечы шлях.

23

Калі ж ты аматар вучонасці,
любіш мудрасць і добрыя норавы паважаеш,
вазьмі, разгарні і чытай
кнігу Ісуса Сірахава і «Прыпавесці» Саламона.

24

Але перш за ўсё
мы, хрысціяне, прагнем
справы збавення
і ставім навуку Хрыстову
вышэй за ўсё іншае,
ведаем бо,

што ўсе справы
і ўсе навукі,
якімі багаты свет,
немінуча
мінаюць
разам з уявай свету.

25

Чытайма ж, браты, заўсёды
Святое Евангелле
і пераймайма,
чытаючы, справы
нашага Збаўцы Ісуса Хрыста!
І гэтак, з яго дапамогай,
увойдзем
у вечна жывое жыццё
і ў Нябеснае Царства,
што ўгатавана
абранцам Божым.

*Перастварэнне на сучаснай
беларускай мове Алеся Разанава.*

Францыск Скарына. 3 прадмовы да кнігі «Юдзіф»

...Панежа¹ ад прыраджэння зверы, хадзяшчыя ў пустыні, знаюць ямы свая; пціцы, лятаюшчыя па возыдуху, ведаюць гнёзды свая; рыбы, плываюшчыя па моры і ў рэках, чуюць віры свая; пчолы і тым падобная бароняць вулляў сваіх – така ж і людзі, ігдзе зрадзіліся і ўскормлены суць па Бозе, к таму месту вялікую ласку ймаюць.

¹ Паколькі (ст.-бел.).

Францыск Скарына. [Вершаваныя творы]

- [1.] Богу ў Троіцы ядзінаму ка чці і ка славе,
Мацеры яго прачыстае Марыі к пахвале,
Усем нябесным сілам і святым яго к вяселію,
Людзям паспалітым к добраму наўчэнню.
- [2.] Веруй у Бога ядзінаго,
А не бяры надарма імені яго.
Помні дні святых свяціці,
Айца і матку чціці.
Не забівай ні ядзіна,
І не дзelay грэху блудна.
Не ўкрадзі што дружнага,
А не давай сьвядэцтва лжываго.
Не пажадай жаны бліжняго,
Ні імені, йлі рэчы яго.
- [3.] Не капай пад другам сваім ямы,
Сам увалішся ў ню.
Не стаў Амане Мардахею шыбеніцу,
Сам павіснеш на неі.

Францыск Скарына стварыў і пакінуў сваім нашчадкам кнігі, у якіх засталіся яго глыбокія, выпакутаваныя думкі. Сёння гэтыя кнігі сталі нашай нацыянальнай рэліквіяй, духоўным скарбам, сведчаннем магутнасці нашай старажытнай культуры. «Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі, лекі для душы», – такі заповіт пакінуў нам вялікі палачанін. Беспрэцэдэнтным сёння выглядае і той факт, што да свайго перакладу Святога Пісьма Францішак Скарына два разы смела дадаў уласны партрэт.

Велічная постаць Скарыны здаўна вабіла да сябе беларускіх дзеячаў мастацтва і літаратуры. Яна паўстае перад намі ў палотнах мастакоў Я. Драздовіча, П. Сергіевіча, А. Марачкіна... На радзіме нашага славутага асветніка ў Полацку ўстаноўлены помнік работы скульптара А. Глебава. Помнікі ўстаноўлены таксама ў Лідзе і ў Мінску, каля будынка Нацыянальнай бібліятэкі і ў двары га-

лоўнага корпуса БДУ. Вобраз Скарыны своеасабліва асэнсаваны Алегам Лойкам у яго рамане «*Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае*», Міколам Арочкам у драматычнай паэме «*Судны дзень Скарыны*», Янкам Юхнаўцом у лірычнай споведзі «*Калумбы*», Рыго-рам Барадуліным у «лера-паэме» «*Самота паломніцтва*», Алесем Петрашкевічам у п'есе «*Напісанае застаецца*»...

Немагчыма нават пералічыць імёны тых беларускіх паэтаў, якія зрабілі сваімі вершамі ўклад у паэтычную Скарыніну. У 1990 г., паводле рашэння ЮНЕСКО, у розных краінах свету адбыліся ўрачыстасці, прысвечаныя 500-годдзю з дня нараджэння славнага сына беларускай зямлі. У Полацку з гэтай нагоды быў адчынены *музей беларускага кнігадрукавання*. Тры вялізныя тамы складаюць перавыдадзеныя факсімільным спосабам у пачатку 90-х гг. 23 кнігі Бібліі ў перакладзе і з прадмовамі і пасляслоўямі Скарыны (новае выданне з'явілася ў 2017 г.).

Рэфармацыйны рух і культура ВКЛ

Ідэі пратэстантызму, напачатку ў версіі *кальвінізму*, адсярэдзіны XVI ст. пачалі распаўсюджвацца і на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага.

Спрыяльна ўздзейнічалі на іх пашырэнне рост гарадоў, фарміраванне трэцяга саслоўя, у асяроддзі якога – таксама як і ў асяроддзі перадавой часткі шляхты – рэфармацыйныя ідэі выглядалі найбольш прыцягальна. Падтрымлівала рэфармацыйныя ідэі і частка магнатаў, якая бачыла свае палітычныя і матэрыяльныя выгоды ў абмежаванні ўплыву царкоўнай і касцельнай іерархіі.

У гэты перыяд не магло не ажывіцца выданне царкоўнай, рэлігійна-маральнай, навучальнай літаратуры. Супрацьстаянне розных плыняў у царкве, натуральна, вяло да ўзнікнення новых жанраў *палемічнай публіцыстыкі*. Разам з тым, Рэфармацыя выявіла на беларуска-літоўскіх землях і вельмі цікавую з'яву. Калі ў самой Польшчы ў гэты час у розных сферах жыцця дамінавала лацінская мова, дык тут на першы план стала выходзіць не стара-

беларуская, а польская. Гэта, відаць, было абумоўлена тым, што польская мова карысталася лацінскім алфавітам, як і ўсе пісьмовыя мовы рэфармацыйных краін (Нямеччыны, Галандыі, Швейцарыі, Швецыі і г. д.) Заходняй Еўропы, а з іншага боку, яна была больш зразумелая для трэцяга саслоўя і дробнай шляхты, чым тая ж лаціна. Кніжная старабеларуская мова, абапіраючыся на традыцыі Скарыны, паступова таксама займала прыкметныя пазіцыі.

Самымі выдатнымі прадстаўнікамі рэфармацыйнай думкі на беларускіх землях былі *Сымон Будны і Васіль Цяпінскі*.

Сымон Будны

Нарадзіўся Сымон Будны каля 1530 г. у маёнтку з назвай Буда. Дакладна невядома, ці была гэта вёска Буда ў Польшчы (Мазовія), ці то было адно з некалькіх беларускіх паселішчаў, што маюць такую ж назву. Вучыўся ён, відаць, у Кракаўскім універсітэце, а пасля – у Італіі і Швейцарыі. У канцы 1557 ці пачатку 1558 г. Сымон Будны прыехаў у Вільню, дзе выкладаў асновы тэалогіі ў пратэстанцкім зборы. Каля 1560 г. ён пераехаў у Клецк, дзе служыў прапаведнікам. 10 чэрвеня 1562 г. у Нясвіжскай друкарні выйшаў яго славуты «*Катэхізіс*», «*Прысвячэнне*» да якога Сымон Будны напісаў разам з клецкім намеснікам Мацеем Кавячынскім і пратэстанцкім дзеячам Лаўрэнам Крышкоўскім. Праз чатыры месяцы, 11 кастрычніка 1562 г., там жа выйшла на беларускай мове і другая кніга Сымона Буднага «*Пра апраўданне грэшнага чалавека перад Богам*», якая да нас не дайшла.

Сымон Будны. 3 прадмовы да «Катэхізіса»

Слова, што ў назве прыводзіцца: катэхізіс, – узятае з грэцкай мовы; яно азначае, калі перакласці яго на славянскую мову, агалашэнне, ці навучанне ўголас.

[...]

Спадзеючыся, што ўзнагароджаны будуць, што ўратаванне займеюць, што Божае царства здабудуць і ў вечным жыцці сабе месца знойдуць, заможныя людзі адпісвалі вёскі, мястэчкі, маёнткі, засноўвалі

манастиры, будавалі цэрквы, стаўлялі званіцы, куплялі паціры, дыскасы, рызы, свяцільні ды абразы.

Усё гэта, пэўна, таму і ўвайшло ў Хрыстову царкву, што звычай святы, ад Хрыста пачаты, якога трымаліся пільна першыя цэрквы, парушыўся; што насеяў д'ябал на ніве пшанічнай шкоднага пустазелля і што хрысціяне дазволілі добраму згінуць, а кепскаму прышчапіцца.

Хрыстос вучням сваім казаў: «Ідзіце і навучыце ўсе народы, хрысціячы іх!..» А цяпер святары не толькі не навучаюць іншых, але і самі не ведаюць праўды, а тым, што маглі б і хацелі б людзей навучаць, затыкаюць раты – як гэта рабілі законнікі-святары ў колішнія часіны.

Гэта пра іх зазначаючы, кажа Гасподзь: «Гора, законнікі, вам, бо ўзялі вы ключ разумення; і самі, аднак, не ўвайшлі, і тым, хто ўвайшоў бы, забаранілі».

[...] Вось жа гаворыць, загадваючы, Гасподзь апосталам – гэта значыць вучыцелям хрысціянскім: «Вы – соль зямлі! Калі ж соль спятрэе, чым зробіш яе салёнай?! Ужо яна ні на што не прыдатна і будзе ссыпана прэч і стаптана людзьмі». Соллю Гасподзь называе настаўнікаў-вучыцельёў, бо, як соль захоўвае ўсё, што пасоліцца ёю, не дазваляючы, каб яно псавалася і смярдзела, гэтак вучыцель растлумачэннем, вучэннем і напамінам захоўвае і зберагае людзей ад гнілечы духоўнай. Калі ж таго не чыніць ён, дык належыць яго, нібы соль, што сапсела і страціла сілу, выкінуць і стаптаць.

Чаму ж не слухаемся загаду самога Божлага Сына? Папраўдзе, не варта было б недаважваць ці абмінаць увагай гэтае слова. І пра другое Гасподняе слова павінны былі б заўсёды мы памятаць добра: калі сляпы водзіць сляпога – абодва зваляцца ў яму.

[...] Злітуйся дзеля Бога сам над сабой, чалавеча! Устань, ад сну абудзіўшыся: ці не пара наўкола агледзецца і пабачыць, дзе ты, які ты, хто?! Мы і так спалі даволі і, сіле сляпых падначаліўшы свае душы, не ведалі Бога, не разумелі ратунку свайго і таго, на чым ён грунтуецца, не ўсведамлялі.

Няхай быў гэта час адпомсты, няхай быў гэта вынік гневу Божлага за грахі нашых продкаў, якія, паддаўшыся забабонам, ці, можа, дакладней, снам і старэчым выдумкам-байкам, пакінулі, самі не ўбачыўшы як, Божае слова.

[...] Немагчыма інакшым чынам яму спакусіць чалавека: дакуль чалавек трымаецца Божлага слова, датуль заблудзіцца не можа, бо мае

з сабою свечку, якой сабе свеціць; і гэта – закон Твой: сонца маім вачам, маім нагам сцежка.

[...] Таму неабходна і нам усім старацца самааддана, каб мы былі варты тае невыказнае ласкі, каб Божае слова рукамі абедзвюма прынялі, каб моцна трымалі яго, каб жылі паводле яго і прыводзілі да яго іншых людзей.

Па прычыне, што многа жніва, а рупліўцаў мала, і я, недастойны, найменшы служка Святое царквы, напісаў, згодна з Пісаннямі Божымі, гэтую кніжку, каб кожны, хто прагне Божага слова і зразумець ісціну хоча, меў, з чаго навучацца самому і дзетак сваіх навучаць.

Грунтоўней, я ведаю, гэту навуку мне варта было б апісаць, ды няхай будзе ўжо так, як зрабілася, як спарадзілі, што напісалася мною, уменне маё і час.

Прытым цешуся думкай, што потым, калі будзе Божая воля на тое, пэўна, змагу напісаць і паўней, і шырэй, змагу нанава выкласці, што ўжо выклаў. І асабліва тычыцца гэта чацвертае часткі – пра святы хрост і вячэру Божага Сына. Парупіцца варта было б, каб выдаць гэтую частку асобнаю кніжкай.

Ласка Госпада нашага Ісуса Хрыста з усімі вернікамі.

Амін.

Пісана ў Клецку ад нараджэння Госпада й Збаўцы
і нашага Бога Ісуса Хрыста лета 1562, месяца чэрвеня, дзясятага дня.

Пераклад Алеся Разанава.

«Катэхізіс» Сымона Буднага прыцягнуў увагу адукаваных людзей не толькі ў Беларусі. Напрыклад, у 1628 г. гэтая кніга была перавыдадзена ў Швецыі для тамтэйшых перасяленцаў-пратэстантаў усходнеславянскага паходжання.

Назваваючы сябе сціплым служкам хрысціянскай навукі, Сымон Будны імкнуўся данесці да людзей на іх роднай мове свае гуманістычныя погляды на жыццё. Востра крытыкуючы невуцтва і абмежаванасць прадстаўнікоў як праваслаўнага, так і каталіцкага духавенства, ён звяртаў увагу на этычную дактрыну хрысціянства, на неабходнасць сапраўднай адукацыі для людзей. Сымон Будны рашуча выступаў у абарону роднай мовы, «абы ся вашы міласці не толькі ў чужаземскіх языках кахалі, але бы ся тэж і таго здаўна

слаўнага языка славенскага размілавалі й оным ся бавіці рачылі¹. Слушная бо рэч ёсць, абы вашы міласці таго народу язык мілаваці² рачылі, у каторым даўныя прэдкі і іх княжацкія міласці панове айцы вашых міласці слаўне пераднейшыя пралажэньствы³ нясуць...»

Паступова погляды Сымона Буднага ўсё болей і болей разыходзіліся з пастулатамі кальвінісцкай навукі. У 1567 г. ён канчаткова адыходзіць ад кальвіністаў і далучаецца да іншай пратэстанцкай плыні – сацыніян. У гэты час Будны жыве ў Холхаве, маёнтку віцебскай ваяводчыхі Ганны Юшкі-Радзівіл, а каля 1570 г. пераязджае ў Заслаўе да мінскага кашталяна і земскага падскарбія ВКЛ Яна Глябовіча. Тут ён заканчвае працу над перакладамі Бібліі на польскую мову. Новы Запавет выходзіць у Нясвіжскай друкарні ў 1570 г., а Стары – у 1572 г. ва Уздзе, куды тым часам была перанесеная Нясвіжская друкарня.

Залатой парой у творчасці Сымона Буднага лічацца 1573–1583 гг., калі ён жыў у Лоску, у доме вядомага дзяржаўнага і культурнага дзеяча Яна Кішкі. Тут адна за адной выходзяць на польскай і лацінскай мовах некалькі яго кніг. Найважнейшыя з іх – палемічныя трактаты *«Кароткі доказ таго, што Ісус Хрыстос не ёсць такім самым богам,*

Помнік Сымону Буднаму у Нясвіжы
(скульптар С. Гарбунова, 1982).

¹ Мелі ласку.

² Любіць.

³ Найважнейшыя ўстанаўленні.

як сам Айцец» (1574), «Абвяржэнне аргументаў Марціна Чаховіца» (1574), «Пра дзве сутнасці Хрыста» (1575), «Пра асноўныя артыкулы хрысціянскай веры» (1576), «Просты і добрасумленны адказ Буднага» (1578) і інш. Ужо з назваў гэтых трактатаў відаць, што Сымон Будны востра выступаў супраць пэўных догматаў хрысціянскай навукі. За гэта пратэстанцкія тэолагі на сваім сінодзе ў 1582 г. сурова асудзілі яго і пазбавілі права прапаведаваць.

Настроі ліберальна зарыентаванай шляхты, яе стаўленне да дзяржаўнага і грамадскага ладу Сымон Будны адлюстравалі ў сваёй галоўнай кнізе на польскай мове «Пра свецкую ўладу», што выйшла ў Лоску ў 1583 г. Апошнія гады жыцця Буднага прайшлі ў Вішневе, на Ашмяншчыне. Тут ён і памёр 13 студзеня 1593 г. у цяжкіх цялесных пакутах.

У цэнтры Нясвіжа ў 1982 г. Сымону Буднаму быў устаноўлены помнік – плён ахвярнай працы скульптара Святланы Гарбуновай.

Васіль Цяпінскі

Васіль Амельяновіч-Цяпінскі (каля 1540 – каля 1604) быў сучаснікам і аднадумцам Сымона Буднага. Паходзіў ён з небагатай шляхты, меў свой маёнтак у Цяпіне, што на Полаччыне. Сёння мы

Васіль Цяпінскі (маст. Л. і В. Варэцы, 1990-я гг.).

не маем звестак пра шмат якія перыяды жыцця Васіля Цяпінскага. Наўрад ці ён мог атрымаць высокую адукацыю дзе-небудзь у Заходняй Еўропе. Гэтак сама, як Будны, Васіль Цяпінскі далучыўся да пратэстанцкай плыні сацыніян і прысвяціў сваю практычную дзейнасць найперш справе асветы народа. Дзеля гэтага Цяпінскі ўзяўся перакладаць Евангелле на родную, беларускую

мову. Надаючы важнае значэнне развіццю культуры на сваёй мове, ён у сваёй прадмове заклікае браць прыклад з «нам недалёкіх улохаў (італьянцаў – Л. Б.), немцаў, палякаў, французаў, англікаў, гішпанаў, а каротка мовячы... усіх на свеце хрысціянскіх народаў». У цэлым «Прадмова» Васіля Цяпінскага – гэта гімн беларускаму патрыятызму, працяг слаўнай традыцыі Скарыны. У пэўным сэнсе Цяпінскі пайшоў і далей за свайго вялікага папярэдніка. Напрыклад, ён больш выразна і рашуча падтрымаў ідэю стварэння нацыянальнай школы, смялей уводзіў у мову свайго перакладу элементы жывой народнай мовы. У Евангеллі (а яно было выдадзена ў 70-я гг. XVI ст.) ён змясціў тэкст свайго перакладу паралельна з царкоўна-славянскім тэкстам, дэманструючы як здольнасці перакладчыка, так і магчымасці роднай мовы.

Васіль Цяпінскі. 3 прадмовы да перакладу Евангелля

3 маёмасці ўбогай сваёй слугую свайму народу

[...]

Зроднены з абавязкам,
які зрабіўся
прычынай маіх вымогаў,
я сёння
рады не за сябе,
а за справу,
якую, урэшце,
падняў не хто-небудзь –
не ўлох, не немец,
не пасвячэнец папоўскі, –
а с в о й чалавек.
Але з чаго б гэта
раптам людзі
хваліць пачалі
свайго чалавека
і радавацца з ім разам,
што з іхняга асяродку
узяўся русін,

якому Русі сваёй закарцела
карысць прынесці?!
Як тое зазвычай бывае,
не помаччу і падзякай,
а зайздрасцю і пагардай
і іншай няўдзячнасцю
не адзін раз браліся мне
аддаваць адплату.
Можа, і крыўдна было б
мне за гэtkі вынік,
можа, і прыкра было б
за такую ўвагу,
калі б я не ведаў,
што не адно толькі людзям,
але і Богу працай сваёй слугую.
Дык з Божае ласкі, для славы Божай,
дбаючы аб збавенні
людскім і памкненне
сэрца свайго выяўляючы,
працу
сваю канчаю.
Мушу зазначыць,
што на старонках
кнігі сваёй,
хоць гэта нам каштавала нямала,
мы адначасна змясцілі
евангельскае пісьмо тое самае
на дзвюх мовах –
на мове славянскай,
а побач з ёю на русінскай:
слова за словам,
радок за радком, –
як прынята ўсюды
і як чытаецца ў цэрквах [...].
Я гэта кажу нездарма
і кнігу ў свет выпускаю
з патрэбы пільнай –

бо мудрасць сярод людзей
нібы знемаглася цяпер,
нібы згінула ці заснула.
Дзіўлюся на скрушныя справы,
што чыняцца ў свеце, –
і словы самохаць
бягуць да вуснаў. Хто з людцаў,
што вераць у Бога
і маюць розум, застаўся б, як рэч,
абыякавым і безуважным,
гледзячы на такую
Божую кару?!
Хто з дабрадзеяў,
што зычаць дабра айчыне,
не мусіў бы плакаць,
бачачы многіх князёў вялікіх,
многіх паноў знакамітых,
многіх мужчынаў дужых,
гожых жанчын
ды беспавінных дзетак,
што ўпалі ў яму няпамяці;
бачачы здатны,
яшчэ нядаўна вучоны,
яшчэ нядаўна свядомы
народ свой русінскі,
што адцураецца ад сваёй,
слаўнай спрадвеку, мовы?! [...]
І ў недалёкіх ад нас народаў:
немцаў, улохаў, палякаў, французаў,
ангельцаў, гішпанцаў, –
а карацей, ва ўсіх
хрысціянскіх народаў на свеце
можна той прыклад
угледзець вокам.
Самі сабе і ўсім яны паказалі,
што ў слове Божым
відушчымі сталі і, як апосталы

запавядалі,
мовай сваёю
выклалі, захавалі
і перадалі наступнікам
Божае слова.
На іх іншыя ўсе народы гледзячы
як на прыклад,
прыйшлі яшчэ ў тыя вякі да намеру –
хоць гэта і выклікала ўзбурэнне,
і прывяло да пярэчання немалого –
Божае слова з лацінскіх ды іншых пісьмаў
на мову сваю перакласці,
каб людзі самі
яго чытаць пачалі.
Дай Бог, каб і вы, паны-дабрадзеі,
стаўшы нібыта бацькамі справы,
што засталася ад папярэднікаў знакамітых,
і нібы ўзышоўшы на іхняе месца,
рабілі так, як яны, –
бо не ў тым жа грэх,
што ахвоча людзям,
чым можаш, дапамагаеш,
а ў тым, што, маючы можнасць
дапамагчы, дапамагчы не хочаш.
Вось жа, з любасці да айчыны
убачце і паспалітага чалавека:
ён выглядам просты,
маёмасцю – ўбогі,
ды вочы яго заўсёды
скіроўваюцца да вас
і ўслед, куды вы ідзяце,
неадступна за вамі ідуць [...].
Няхай, чуючы вашы просьбы,
мітрапаліт, уладыкі й вучыцялі,
што дужа ад вашага слова залежаць,
гэтак сябе павядуць,
пакіруюцца гэтак,

каб не было між імі
ні подкупу, ні падману,
каб спрытам і хабарам,
напярэймы адно аднаму,
прыбытковых месцаў
і стольных пасадаў
не дамагаліся, а рупліва
вучыліся Божаму слову
і іншых вучылі,
бо тою маёмасцю,
тымі маёнткамі, што перайшлі
вам, спадкаемцам, ад продкаў вашых,
вы надзяляеце, мусібыць,
не абы-каго,
а каго надзяляеце,
дык жа не для таго,
каб, займеўшы, іх марнавалі
сабе на аздобы, на ўборы
альбо на пацеху цела,
а – каб дасканаліліся
ў навуцы і падавалі
астатнім прыклад. Гэта б
ды для навукі!..
Але не для гэтакай,
што цяпер, на вечны свой сорам,
маюць, – калі прачытаць,
і то ледзьве-ледзь,
на мове сваёй
два-тры словы ўмеюць.
Не – каб жа школы
імкнуліся адчыняць
і навуку Божага слова,
што безліч гадоў
заставалася занядбанай,
рупіліся данесці сваім братам.
Усім вам, а не аднаму каму-небудзь,
спадзеючыся на вашу разумнасць,

богаадданую дбайнасць ды клапацлінасць,
у пільнай патрэбе айчыны вашай
я даручаю і пакідаю справу айчыны
і ў Пана Бога прашу,
каб я з ёю – калі яна згіне –
згінуў, калі акрыяе – з ёй акрыяў.
Ужо да канца набліжаю сваю гаворку,
але перад тым,
як закончыцца ёй,
азначаю з глыбокім смуткам:
калі б не было міласэрнасці Божай
на нашу няўдзячнасць,
гадзіна кары не адалілася б,
а цяпер настала б ужо [...].

*Перастварэнне на сучаснай
беларускай мове Алеся Разанава.*

Літаратурна-публіцыстычная дзейнасць Васіля Цяпінскага – надзвычай яркая з’ява ў нашай літаратуры. Яго радкі прасякнутыя гуманістычнымі ідэямі, шчырым і глыбокім патрыятызмам, клопатам пра будучыню свайго народа.

Панегірычная паэзія

Колькасна найбольш прадстаўнічым жанрам эпохі Рэфармацыі і Контррэфармацыі ў паэзіі Беларусі быў панегірычны жанр *эпіграм* («эпикграм»). Эпіграма (у перакладзе з грэцкай мовы «надпіс») мае працяглую гісторыю. Добра вядома яна была ў антычнай літаратуры: самыя слынным майстры антычнай эпіграмы – грэк Сіманід з Кеоса і рымлянін Гай Валерый Марцыял.

Эпіграма ў традыцыйным разуменні – невялікага памеру верш, найчасцей дасціпны, які характарызуецца афарыстычнасцю, выразным кульмінацыйным пунктам, часта з элементамі кантрасту або парадоксу.

Эпіграмы беларускіх аўтараў эпохі Адраджэння (а пазней і барока) мелі іншы характар: яны, як правіла, суправаджалі выявы гербаў уплывовых магнатаў і гарадоў. Эпіграмы стваралі амаль усе беларускія паэты таго часу. Аўтарамі паасобных эпіграм былі вышэйзгаданыя Сымон Будны («*Эпіграма на герб Яна Кішкі*» на лацінскай мове) і Мялецкі Сматрыцкі («*На старажытныя кляйноты¹ княжат Агінскіх і паноў Валовічаў*», «*На старажытныя кляйнот іх міласцей паноў Хадкевічаў*»). Сярод іншых паэтаў-эпіграматыстаў былі вядомыя асветнікі і кнігадрукары першай паловы XVII ст. *Спірыдон Собаль*, *Іосіф Палоўка*, грамадскі, культурны і царкоўны дзеяч *Іаіль Труцэвіч* і шэраг іншых аўтараў, чых імёнаў мы сёння не ведаем.

Але заснавальнікам і найбольш вядомым прадстаўніком гэтага жанру ў беларускай паэзіі быў *Андрэй Рымша*.

Андрэй Рымша і яго творчасць

Звестак пра жыццёвы шлях і род заняткаў Андрэя Рымшы захавалася няшмат. Нарадзіўся ён каля 1550 г. у вёсцы Пянчын на Наваградчыне ў шляхецкай сям'і. З 1572 г. яго жыццё было звязана з дваром князя Крыштафа Радзівіла. У 1581 г. Рымша ўдзельнічаў у паходзе апошняга на Масковію, потым суправаджаў Крыштафа Радзівіла ў падарожжы ў Лівонію. У 90-х гадах ён быў падстарстам Біржаў – родавага маёнтка Радзівілаў. Паводле веравызнання Андрэй Рымша належаў да кальвіністаў. Пісаў ён на старабеларускай, польскай і лацінскай мовах, што адлюстроўвала ў цэлым *шматмоўны характар* тагачаснай нашай літаратуры.

Істотны ўклад у развіццё вершаскладання на старабеларускай мове Андрэй Рымша ўнёс менавіта сваімі эпіграмамі, з якіх да нас дайшлі тры: «*На герб яснавяльможнага пана Астафея Валовіча*», «*На праслаўныя а старавечныя кляйноты ілі гербы яснавяльможнага пана, пана Льва Сапегі*» і «*На гербы яснавяль-*

¹ Гербы (ст.-бел. і польск.).

можнага пана Тэадора Скуміна». Паводле пабудовы яго вершы сілабічныя, маюць форму трынаццаціскадовага верша з парнай рыфмоўкай.

Сілабічнае вершаванне – сістэма вершавання, у аснове якой ляжыць ужыванне ў парах радкоў аднолькавай колькасці складоў, незалежна ад размеркавання націскаў у іх.

Андрэй Рымша. Эпіграмы

**На герб ясневяльможнага Пана, пана Астафея Валовіча,
пана Віленскага і прочых**

Што дзве стралы, што ўрубывы¹, што лілеі значаць,
то ўсі людзі мудрыя вельмі гаразд² бачаць,
каторых зацны той дом за герб ужывае,
вер мне, іж там Гасподу цнота сваю мае.

**На праслаўныя а старавечныя кляйноты, ілі гербы,
ясневяльможнага Пана, пана Льва Сапегі,
падканцлерага Вялікага Княства Літоўскага, Слонімскага,
Мядзелскага, Маркаўскага і прочых старасты, эпіграма**

Усё можам сваім вокам лацна³ абачыці,
Даўжыню і шырокасць шнурам пазначыці.
І чалавека можам пазнаці па твары,
Еслі ў сабе ня маець лішнія прывары⁴.
Але гдзе цнота сабе абрала аселасць,
Там рострап⁵ ёсць да ўсяго і мужская смеласць,

¹ Тут: наканечнікі стрэлаў.

² Ахвотна.

³ Лёгка.

⁴ Недахоп.

⁵ Кемлівасць.

Каторая зацныя заўжды дома будзі
І кляйноты¹ раздаець, тымі слынуць людзі.
Бо такія ніколі з света не ісходзяць,
Але адны па другом ў векі славу плодзяць.
Хочаш жа ся прысматрэць, гербам праве значным,
Зараз можаш пазнаці, іж суць ў дому зацным.
Здаўна слаўных Сапегаў, тыя з прэдкаў сваіх
Заквітывалі ў цнотах, знаць у ліліях траіх.
Пры каторых з аружжам конны воін стаіць,
Знаком таго, іж ся з ніх ні адзін не баіць.
Служыць сваім спадарам ку кождай патрэбе,
Не літуючы скарбаў, ні самога себе.
К таму відзіш, як ў локаць пастрэлена рука,
Відзіш, іж ўскрозь із туга з пастрэльнага лука.
Такі пастрэл нікога дома не паткаець,
Адно хто паганьскія палкі разрываець.
Ў тых жа гербех пасрэдку ёсць страла з крэстамі
Дзвема, а трэці бліска, асажонам лунамі.
Тые знакам, іж яны больш для хрысціянства
Клалі здароўе сваё, нясмотрачы паньства.
Сматры ж вышай, узрыш там над гэльмам² каруну,
Каторая даець знаць, іж там Бог фортуны
І цноту з сільным мужством спольна карануе,
Чаго ў ніх ані моль, ані ржа не папсёе.
Жывіце ж, Сапегаве, ўсі ў многія леты,
Ваша слава слыць будзець, покуль станець света.
Падавайце ж патомкам, што маеце з прэдкаў,
Ведзь жа ваших цных спраў ўвесь свет повен сведкаў.

У сваіх эпіграмах Андрэй Рымша шырока карыстаецца эпітэтамі, вобразнымі параўнаннямі, гіпербаламі.

Творчасць Рымшы не абмяжоўваецца панегірычнымі творами.

¹ Гербы.

² Шаломам.

Ён вядомы таксама як аўтар верша «Храналогія», дзе, у працяг традыцыі Скарынавай «Малой падарожнай кніжкі», у рыфмаванай форме даюцца назвы дванаццаці месяцаў года, прывязаныя да галоўных падзей Святога Пісання.

Гераічна-эпічная паэзія **Вялікага Княства Літоўскага**

Вельмі плённа Андрэй Рымша працаваў і ў жанры *гераічна-эпічнай* паэмы. У 1583 г. ён напісаў, а праз два гады выдаў на польскай мове вялікую (каля 2200 радкоў) паэму «*Дэкатэрас акраама, або Дзесяцігадовая аповесць вайсковых спраў князя Крыштафа Радзівіла*». Паэма ахоплівае падзеі Лівонскай вайны з 1572 па 1582 г., у якой чынны ўдзел браў польны гетман літоўскі Крыштаф Радзівіл-Пярун, але большасць радкоў прысвечана аднаму эпізоду – рэйду радзівілаўскага аддзела па тылах маскоўскіх войскаў увосень 1581 г.

Андрэй Рымша. Дэкатэрас акраама, або **Дзесяцігадовая аповесць вайсковых спраў** **князя Крыштафа Радзівіла** *(фрагменты)*

Року ад нараджэння Пана, Збаўцы-Бога,
Тысяца пяцьсот пісана семдзсят другога,
Як без літасці паркі караля святога
Ад жывых адабралі; меў ён ласку ў Бога -
На нябёсы патрапіў, цела ж тленам стала,
Каб у прышласці часу да жыцця паўстала [...].
[Ён] памёр, Радзівіла гетманствам узяўшы,
А падданым нямала клопату задаўшы,
У Літве мо' найболей, асмялеў бо вораг
З каралеўскае смерці – прэцца ў край напорам.
Князь вялікі маскоўскі ў Вільні жыць жадае
І, як Вільню захопіць, то ліцвін сканае:
Вышле нас у пустэльні ці ў пустое поле,

Хай там б'юць нас татары – прамінецца воля.
Ды Гасподзь сіраціны ў бядзе не пакіне:
Хто памёр – і таго моцаю падыме [...].
Бо Літва не жадае сіратою застацца,
Разумеюць ліцвіны: трэба пастарацца
І знайсці ўладара ім аднога з Каронай,
Ад Масквы хто паслужыць моцнай абаронай
З волі ўласнай, бо й самі мужна ваявалі
І варожыя зграі з Княства выганялі.

Пана з Францыі, Генры, выбралі па згодзе –
Пестуна немалога – у вялікім родзе.
Ён, пражыўшы ў Польшчы нядоўга між палякаў,
Ліцвінам іх пашаны выказваў адзнакі,
Годных рыцараў званне часта надаваўшы,
І вялікую мужнасць яўна выслаўляўшы [...].
Пан прыехаў – трасецца, як пячкур у меху,
Што казаці – было тут пану не да смеху:
Затушыў дождж кастрышчы, дровы не прасохлі,
І ляжаў у адзенні, да касцей прамоклы.
І назаўтра ўжо толькі, як агонь займелі,
Накармілі Крыштофа ды цяплом сагрэлі [...].
Годна рыцары дзячаць пану за прамову,
На Кярпецкі той замак рушаць адмыслова
З мужным сэрцам. І войска неба разбудзіла;
Змоўкнуць мусіла Рэха – дыху не хапіла.
Дзіды мечуць пад дахі смяляныя копы,
Ад мяча ў замку гінуць гордыя халопы.
Валіць дым там клубамі – вока не працерці,
І агню ў задушшы ўсё далі пажэрці.
Цягнуць скарбы, рабуюць, як немцы, так нашы,
Кожны вой маскавітаў выглядам застрашыў.

Вось вядуць ваяводаў, ціхіх і пакорных,
І няма ім фартуны, ані словаў «горних»,
Гетман, пан міласэрны, у палон прымае;
Потым дзячыць жаўнерам, для якіх жадае,
Каб з іх кожны з паходу ўжо дамоў вяртаўся

Жыў-здароў, хто пад замкам дужа спрацаваўся.
Загадаў зняць гарматы ён з мура крутога:
Больших мелася мала, а гакаўніц – многа.
З імі ўехаў у Вільню з немалым трыумфам,
Вязняў, свету й атрады выстаіўшы гуфам [...].

Тут хто дрэвы рубас сажні з тры ў абхваце,
Хто трысцём тую багну на балоце гаціць.
Іншы дрэва, што накрыж на другім ляжала,
Коціць, каб для праходу не перашкаджала.
Не пазнаць было, хто там гетман, хто паняты:
У гразі ўсе таўкліся, быццам парасяты.
Фаўн і Пан, і Сільванус, і сатыры разам
Рады вельмі, што панства ў лесе тым загразла.
Крыкі: «Браце, дай рады – абняло па шыю!»,
Той, хто збыўся балота, гразь гразёю мые.
Думаў, пэўне, што ўмыўся, аж глядзіць, нябога, –
Поўна гразі; смяецца ўсё адно з другога [...].

Зноў прыгожае поле – ну нібыта ў раю,
Вёсак поўна паўсюдна і не бачна гаю.
Вось вяночак Цэрэры каласамі ўбраўся,
Селянін, серп узяўшы, жыта жаць падаўся.
Бог Сільванус з Цэрэрай жытнім полем ходзіць,
Пастухоў да авечак спешна Пан падводзіць:
«Смела статкі пасіце – не кране ліхое,
Вам Вулкан тут не страшны – крэсліва сырое...» [...].

Раніцою намёты сонца абагрэла,
Холад згінуў, удзячна сонцу кожна цела,
Зброю ў кроплях халодных ужо паабціралі,
Трубы цемру начную ў гушчары загналі [...].
Смела рушылі, страху ў сэрцы не займелі,
Маскаля ў бітве спляжыць як хутчэй хацелі.
Рушаць проста на лагер, дзе намёты ўзняліся,
Каб напэўна ў сутычцы з ворагам сысціся.
Як прыйшлі ў тое месца, мелі што з выведу,
Маскаля не знайшоўшы, рушылі па следу.
А маскава, зразумеўшы быць выкрытай шанцы,

З месца спешна знялася на самай заранцы:
 Хто пад Ноўгарад рушыў, іншыя – да Ржова,
 Бо такая была ўжо між імі дамова.
 Нашы, іх не знайшоўшы, да сваіх спяшаюць,
 Самі цэлы, без ранаў, а навін не маюць.
 Зрэшты, з гэтай выправы ім добра прыстала:
 З гневу люд парубалі ды ўзялі нямала.
 Пану вестку прынеслі, што Масква ўцякае,
 Той: «Бяжыць хай да лесу, страх бо вочы мае.
 За ваўком цяжка гнацца нам па зеляніне:
 Прыйдзе час, то пад шабляю нашай загіне».
 Шчыра дзячыў за працу, слоў не шкадаваўшы,
 Потым рушыў, начлегу войску зноў шукаўшы.

Пераклад Алеся Бразгунова.

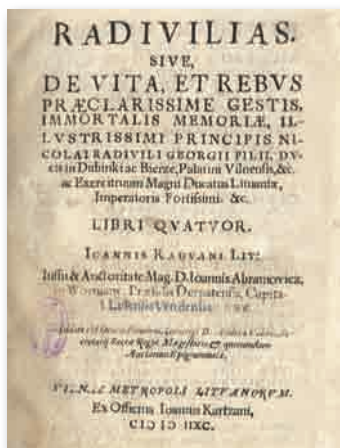
Сканчваецца твор светлым, жыццясцвярджальным гімнам міру,
 што яшчэ раз падкрэслівае гуманістычны пачатак творчасці аднаго
 з першых прафесійных беларускіх паэтаў Андрэя Рымшы.

На герб Льва Сапегі.

Панегірык Андрэя Рымшы з III Статута ВКЛ (1588).

Рымша быў не адзіны, хто ў другой палове XVI ст. уславіў у гераічна-эпічным творы вайсковыя подзвігі нашых продкаў-землякоў. Дакладна на тую ж, што і ён, тэму напісаў паэму Францішак Градоўскі (каля 1545 – пасля 1599). Яна называецца «Апісанне маскоўскага паходу Крыштафа Радзівіла». У сваю чаргу, Ян Радван (пам. каля 1592), які паходзіў з Вільні, напісаў на лацінскай мове паэму «Радзівіліяда, або Пра жыццё і ўчынкі князя Мікалая Радзівіла», галоўны герой якой – бацька Крыштафа Радзівіла, пераможца маскоўскага войска на рацэ Вуле, на гістарычнай Полаччыне.

Тытульны аркуш першага выдання «Радзівіліяды» (Вільня, 1592).

Ян Радван. Радзівіліяда, або Пра жыццё і дзеі, слаўныя подзвігі бессмяротнай памяці найсвятлейшага пана Мікалая Радзівіла, князя ў Дубінках і Біржы <...>, наймацнейшага ваяводы войскаў Вялікага Княства Літоўскага
(урыўкі)

[3 кнігі I]

[...] Я апяваю цябе, Радзівіл, твае слаўныя дзеі,
Вартыя памяці і піэрыйска¹ вянок ускладаю.
Чутка пра гэтку твой подзвіг дайшла да Еўропы, да самых
Нават далёкіх краін, о Трырожац², аднак пачынаю
Я аздабляць сваім словам імя тваё, Старча вялікі,
Марса твайго, а таксама тваю пракаветную славу.

¹ Піэрыіскі – паэтычны.

² Трырожац – метанімічны перыфраз у дачыненні да Мікалая Радзівіла. Цэнтральны сімвал родавага герба Радзівілаў – тры ражкі («Трубы»).

О, Каліюпа з Эратай, да нас павярніцесья тварам,
Подзвіг літоўскага правадыра вы ўслаўляйце шматгучна –
Подзвіг, што ззяе да неба: герой той і ў міры, і з Марсам
Родны свой край умацоўваў; успомніце пра навальніцу,
Што праз Улу, па Іванавых землях ляцела шырока.
Хай яго слава паблякла ў бясконцых нарадах лівонцаў –
Можна лічыць, што ён сам зваяваў усю Скіфію цалкам.
Слаўце ж героя, Багіні, а вы, грамадзяне, жадайце
Поспехаў мне. Гэты твор я МАГУТНАЙ ЛІТВЕ прысвячаю.

[...] Цяжка цяпер, сапраўды, прыгадаць усё тое, што здзейсніў
Мужны твой Марс, Радзівіл, бо мury і цвярдзіні дашчэнт
Ты зруйнаваў ды вярнуў у дзяржаву Літоўскую Гомель;
Вывеў з палону паноў, іх з кайданаў вярнуў на свабоду.
Вельмі баяцца цябе і мардоўцы, і нават таўрыйцы,
Скіфскае мора трымціць, апусцелы Манкоп¹, а таксама,
Смелы жыхар Танаіса ды з Волгі далёкай народы.
Значыць, пакуль сваім курсам цякуць серабрыстыя рэкі,
Значыць, пакуль ваяўніча трывае Літва ў небяспецы,
Вечная слава твая не змарнее на многа стагоддзяў.
О Мікалай, ты паходзіш з айчыннага слаўнага роду,
О Мікалай, дасягнеш сваім подзвігам брамы нябеснай,
Ты – для Радзімы калона, на ёй будзе вечна трымацца
Маці-Літва: ты адзін самы смелы і мужны. Нябёсы!
Што за надзея на мужа такога! Якая ў ім веліч!
Колькі ўхваленняў яму ды бясконца пашана і гонар.

[3 кнігі IV]

Як для мяне, Радзівіл – наш фундамент, і Муза не спыніць
Спеў пра яго. Дык у чым для той панны з палёў Елісейскіх²

¹ У гістарычных крыніцах XVI стагоддзя («Пра дзве Сарматыі» Мацея Мяхоўскага, «Хроніка» Мацея Стрыйкоўскага) Манкоп узгадваецца як апошняя цвярдзіня готаў у Крыме, якая засталася там з часоў вялікага перасялення народаў.

² Панна з палёў Елісейскіх – Празерпіна, багіня падземнага каралеўства ў старажытнарымскай міфалогіі.

Лепшым ён стаўся ўва ўсім, Радзівіл: і ў жыцці, і ў спакоі?
Што ж за падзяка, скажыце, яму за святую адвагу,
Чым ён, якім рамяством, вартым памяці, вечнасць уславіў?
Ён па дарозе ідзе, што вядзе да вяршыняў Алімпа.
Высіцца толькі яна для мізэрных смяротных паўсюдна,
Дзе бессмяротныя дзеі. Ён крочыў за зменлівай славай,
Імем высокім сваім гэткім велічным подзвігам роўны.
Ён, як ніхто, у душы меў павагу да Боскае волі,
Словы Евангельскіх кніг шанаваў, і спрадвечная вера
Зноў ажывала ў радках і ў пашане ішла да народаў. [...]
Разным манархам чужым не прадаў ён за золата-срэбра
Маці-Радзіму сваю. За прывабны дарунак, за грошы
Сілаю ўладу змяніць не памог ён ніколі нікому.
Ведаў, што люд – легкадумны, а гэта – загана, таму ён
Сам не ўступаў у інтрыгі – ні з людям, ні з панскаю радай.
Прага да ўлады яго не душыла, як сквапная жаба,
Пыха, мярзотная немач, яго не з’ядала заўчасна,
Пыха – вялізны магільнік дзяржаў і найлепшых законаў.
Варта здзіўлення найперш справядлівасць яго і да міру
Прага душэўная: ён сам не клікаў вайну у Айчыну
Дый не хацеў парушаць дабрадатны спакой у краіне;
Лёгкіх да звадкі паноў заклікаў прымірыцца і разам
Стаць пад адныя сцягі. Навальніцу, якую шалёна
Хуткі Эол закруціў, наляцеўшы на нашыя землі,
Гетман магутны прагнаў і парадай, і справай найлепшай.
Ён, патрыёт, не цярэў крывадушных прысяг ды вайсковых
Хітрыкаў розных, ліхіх да ўзаемных сутычак памкненняў.
Толькі святы дагавор ды нязломнай прысягі кляйноты
Ён шанаваў, наш герой, бессмяротная слава ліцвінаў. [...]

Пераклад Жанны Некрашэвіч-Кароткай.

Сапраўдны гераічны эпас народаў Вялікага Княства Літоўскага у 25-ці раздзелах («кнігах») пад назвай *«Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсяе Русі»* ў 1582 г. надрукаваў *Мацей Стрыйкоўскі* (1547 – пасля 1590). Народжаны ў польскім Стрыкаве, ён у 17-гадовым узросце трапіў у ВКЛ і, паводле ўласнага прызнання, «зрабіўся літвінам».

Мацей Стрыйкоўскі.

Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсяе Русі

(урыўкі з кнігі XXIV)

ПРА СЛАЎНУЮ ПЕРАМОГУ ЛІТВЫ І РУСІ ПАД ОРШАЙ
З ДАПАМОГАЙ ПАЛЯКАЎ НАД 80 000 МАСКОЎСКАГА
ВОЙСКА ГОДУ 1514 МЕСЯЦА ВЕРАСНЯ 8 ДНЯ

[...] Тыя гетманы нашы, польскі і літоўскі¹,
Моц з'яднаўшы, на бітву прыцягнулі войскі
Міль з чатыры за Оршу, дзе цячэ Крапіўна,
Дзе пагром быў маскоўскі, помны незабыўна.
А калі тры гадзіны папаўдні настала,
Фэб, свой твар паказаўшы, засвяціў ласкава,
Раць маскоўскую гетман Чалядзін пастроіў –
Цэлых восем дзясяткаў тых тысяч – да бою;
А паколькі нас меней за маскву сышлося,
З тылу ўдарыць найлепей – так яму здалася;
Два палкі пасылае нам у тыл адразу,
У надзеі раптоўна нанесці паразу.
Вось масква, знак да бітвы ў сурмы затрубіўшы
Ды сцягі і харугвы пышна распусціўшы,
На літву наступае; Канстанцін адважна
Даў адпор ім рашучы, бо чыніў разважна.
Так натхніў ён да бою вояў красамоўна,
Што масква прэч пабегла ў сорама раптоўна.
А палякі працуюць дзідамі заўзята,
Стрэлаў посвіст нясецца і бразганне латаў.
Гэтак нашым фартуна ў бітве паспрыяла,
Чым літве перамогі радасць прадвяшчала.
За масквой, адпусціўшы коням лейцы, мчалі,
Дзе дагналі, там люта, як звяроў, рубалі;
Хто застаўся – да войска вальнага мчацца,
І дарма ім загадваў Чалядзін узняцца

¹ Маюцца на ўвазе, адпаведна, Ян Сварчоўскі і Канстанцін Астрожскі.

Зноў да бітвы, ды мусіў даць падмацаванне –
Конны полк следам рушыць – працягваць змаганне.
Вось маскоўскі полк свежы бой пачаў нанова,
А літва б'е рашуча, да ўсяго гатова;
Добра ёй пешых вояў раць дапамагала,
Бо маскоўцаў з рушніцаў вельмі шмат паклала.
Канстанцін – як убачыў, лёс як павярнуўся,
Што масква ўся ў трывозе, – так да іх звярнуўся,
І літве, і палякам адвагі дадаўшы:
«Гэй, давайце! ну ж, дзеці!» І, каня стрымаўшы,
Мовіў ім у падтрымку гэтакія словы:
«Вось яна, перамога, і трыумф гатовы!» [...]
Чалядзін, гетман, у бітву зноў рвецца смела,
Не баіцца ні драбаў¹, ні грымучых дзелаў²;
Тут палякі раптоўна з дзідамі даўгімі
Наляцелі (і Юры Радзівіл быў з імі,
Разам з сотняй казацкай) ды маскву грамілі,
Ёй ранейшую пыху неўзабаве збілі.
Бо яны, каб змаглі нас, то б на ўсход пагналі –
Аж праз нашу мужнасць самі ў яму ўпалі.

Уцякаюць! Прэч жарты ў гэткай цяжкай хвілі!
А літва і палякі на чатыры мілі
Гоняць, рубяць – ніводны з літасцю не знаўся,
Хіба толькі ў гушчарах збеглы ўратаваўся.

Цэлы дзень тая лютая бітва трывала,
Аж пакуль тых маскоўцаў ноч пашкадавала –
Дзень у змроку ўтапіла, а з тым і сонца
Не схацела крыві той залаціць бясконца.

Хоць масковец быў у цёмначы ўратаваны,
Дух раз'ятраны ў нашых 'шчэ не ўтаймаваны:
Аж да самай паўночы маскву даганялі,
Шмат забітых у полі і ў раллю паклалі.

¹ Пешыя ваяры.

² Гарматы.

Хто вяртаўся назаўтра з гэтага пагрому,
З іх здабычы лёс шчасны не адпрэчыў нікому
Ад маскоўцаў пабітых: і даспехі, і коні,
Грошы, золата й зброі размаітай бяздонне;
Да таго ж, і абозаў, на скарбы багатых,
Ежы, стрэльбаў і скарбаў, і футраў калматых
Захапілі так многа, што ў павозкі не лезлі,
Праз цяжар іх палову ледзь-ледзь перавезлі. [...]

Так літва і палякі мужа ваявалі,
Славе продкаў адважных гонар аказалі;
Кожны з вояў пасільна ў бітве мог змагацца,
З Ахілесам мог кожны ў адвазе зраўняцца.

Пераклад Алеся Бразгунова.

Творчая спадчына Льва Сапегі

Адзін з самых буйных дзеячаў палітычнага і грамадскага жыцця ВКЛ *Леў Сапега* (1557–1633), родам з Віцебшчыны, пакінуў пасля сябе значную эпістальную і публіцыстычную спадчыну. Ідэі, выказаныя ім, у прыватнасці, у прадмовах да Трэцяга Статута Вялікага Княства Літоўскага (1588), у пэўным сэнсе застаюцца актуальнымі і па сёння.

Леў Сапега. Зварот да ўсіх саслоўяў Вялікага Княства Літоўскага

Усім саслоўям Вялікага княства Літоўскага *Леў Сапега*, падканцлер Вялікага княства Літоўскага, староста слоніўскі, маркаўскі і мядзельскі, пакорныя і добразычлівыя паслугі свае прапаную.

Бачылі тое ўсіх стагоддзяў людзі мудрыя, што ў кожнай рэчы паспалітай прыстойнаму чалавеку няма нічога даражэйшага за свабоду. А няволя так павінна быць агідная, што не толькі скарбамі, але і смерцю яе ад сябе адганяць абавязаны. А таму прыстойныя людзі не толькі маёмасці, але і жыццяў сваіх супраць кожнага непрыяцеля выносіць не шкадуюць, каб пад іх жорсткую ўладу не патрапіць.

А будучы пазбаўленымі свабоды сваёй, згодна з воляй і думкамі іх, як нявольнікі не хацелі жыць. Аднак ужо мала б і на тым было, каб чалавек ад няволі ад пабочнага непрыяцеля быў свабодны, калі б дамашняга непрыяцеля над сабой павінен быў цяпець. Тады той муштук, або цуглі, на стрымліванне кожнага нахабніка быў прыдуманы, каб, баючыся права, ад ўсякага гвалту і самавольства стрымліваўся, а з больш слабага і горшага не здэкаваўся і прыгнятаць яго не мог, бо для таго правы ўстаноўлены, каб багатаму і моцнаму не ўсё можна было рабіць. Як Цыцэрон казаў, што з'яўляемся нявольнікамі правоў для таго, каб карыстацца свабодай маглі. А калі ж прыстойнаму чалавеку нічога няма мілейшага за тое, калі ў айчыне сваёй, бяспечна жывучы, не баяцца, каб хто добрую славу яго зняславіць або яго целу і здароўю нанесці пашкоджанне, або таксама на ўласнай маёмасці яго пакрыўдзіць мог, тады нічому іншаму, толькі праву павінен быць удзячны, пры якім ад кожнага ў спакоі жыве і ніякага гвалту, паклёпу і крыўды для сябе не трывае таму, што тая мэта і вынік усіх правоў ёсць і павінны быць на свеце, каб кожны добрую славу сваю, здароўе і маёмасць у цэласці меў, а на тым усім ніякага ўрон не трываў. І тое ёсць наша свабода, якой усе мы між іншымі народамі хрысціянскімі хвалімся, каб пана, які б згодна з воляй сваёй, а не згодна з правамі нашымі кіраваў, над сабой не маем, а як славай добрапрыстойнай, так жыццём і маёмасцю свабодна карыстаемся. Таму, што хто-небудзь з трох тых рэчаў у чым нас пакрыўдзіў і па сваім капрызе, а не згодна з правамі нашымі, з нас здэкавацца асмеліўся, той ужо не панам нашым, але парушальнікам правоў і вольнасцей нашых быў бы, а мы стаць нявольнікамі яго былі б павінны. І правільна за праўду маем, за што Госпаду Богу ўдзячны, што пад уладай каралёў іх міласці і вялікіх князёў, паноў нашых тую ўладу і вольнасць у руках сваіх маем, а правы самі сабе ствараем, як найбольш можам вольнасць сваю ва ўсім ахоўваем. Бо не толькі сусед і любы наш абывацель у айчыне, але і сам гаспадар пан наш ніякага вяршэнства над намі выкарыстоўваць не можа, аднак столькі, колькі яму права дапускае. Таму маем такі скарб у руках нашых, які ніякай сумай пераплачаны быць не можа. Патрэбна кожнаму прыстойнаму чалавеку, каб пра яго ведаў, а будучы добра дасведчаным, каб як сам сябе і сваю запальчывасць стрымліваў і згодна з правам пісаным дзейнічаў і нікога не крыўдзіў, так быццам бы кім-небудзь быў пакрыўджаны, каб ведаў, дзе абарону і лекі ў крыўдзе сваёй павінен шукаць. Бо як

адзін сенатар рымскі іншага штрафаваў, што правоў айчыны сваёй не ведаў, так кожны жыхар заслугоўвае ганьбавання, каторы свабодай выхваляецца, а правоў умець і разумець не хоча, каторым правам усю свабоду сваю абароненую мае. А калі якому народу сорамна права свайго не ведаць, асабліва нам, якія не чужой якой мовай, але сваёй уласнай правы запісаныя маем і ў любы час, што нам неабходна да адбіцця ўсякай крыўды, можам ведаць. А паколькі такая цяжкасць да таго нямала таму перашкаджала, што статут не кожны мог мець з прычыны цяжкага і доўгага перапісвання, тады і ў тым патрэбы кожнага абывацеля палягчаючы і крысці рэчы паспалітай служачы, рашыўся на тое, тую працу на сябе ўзяць, а кошту і выдаткаў сваіх не шкадуючы, тое ў друк перадаў і дарогу зручную і лёгкаю кожнаму да вывучэння права паказаў, калі ж ужо ў руках сваіх кожны, калі захоча, мець можа.

Шчыра прашу, васпане, тую працу ад мяне ўдзячна прыняць, а маючы свабоды свае, правам добра абароненыя, тое ахоўваць, каб вы ў суды і ў трыбуналы выбіралі не толькі людзей добрых, якія гэтыя правы нашы добра ведаюць, але богабязных і дабрадзеяў, якія б не для карысці сваёй і на шкоду бліжняга праз сквапнасць сваю і для падарункаў правы скажалі, але, простым парадкам ідучы, святой праўды і справядлівасці прытрымліваліся, а тую свабоду, якой карыстаемся, у цэласці нам захавалі. З тым прыязнасці і ласкавасці братэрскай ваших міласцей даручаю.

Пераклад са старабеларускай А. Шагун.

Мастацтва і літаратура позняга Адраджэння ў Іспаніі і Англіі

У параўнанні з суседнімі да сябе краінамі Іспанія і Англія крыху пазней аддалі перавагу рэнесансавым ідэалам. Прычыны гэтага трэба шукаць найперш у сферы палітыкі, прычым для кожнай з названых краін яны былі розныя. Іспанія толькі ў самым канцы XV ст. пераможна для сябе завяршыла нацыянальна-вызваленчую вайну супраць арабскага дамінавання (*Рэканкіста*). У гэтай барацьбе яе духоўным правадыром у значнай ступені была каталіцкая царква, якая захоўвала надалей моцны ўплыў на думкі і паводзіны абсалютнай большасці іспанцаў. Дзеля змагання з іншадумствам яна за-

снавала ў 1480 г. інстытут «*святой інквізіцыі*». Да таго ж, уладары Іспаніі самі пачалі весці рабаўніцкія захопніцкія войны на наноў адкрытых тэрыторыях у Амерыцы і іншых рэгіёнах зямнога шару. Усё гэта замаруджвала пашырэнне гуманістычных, рэнесансавых ідэй.

У сваю чаргу дынастыя Цюдараў, што прыйшла да ўлады ў Англіі ў 1485 г., усяляк спрыяла ўмацаванню абсалютызму ў гэтай краіне, дзе і так, напрыклад, традыцыі мясцовага самакіравання не сфарміраваліся. Кароль Генрых VIII у 1534 г. ажыццявіў у Англіі Рэфармацыю «зверху», ужываючы гвалт супраць тых, хто хацеў застацца верным каталіцкай царкве. «Жалезнай рукой» ажыццяўлялі ў гэтай краіне сваю ўладу на працягу 50 гадоў, да 1603 г., і Марыя «Крываваая», і Елізавета Першая.

Адраджэнне ў Іспаніі

Культура Рэнесансу ў Іспаніі напачатку выявіла сябе ў *архітэктуры*. З аднаго боку, уплыў італьянскіх і, часткова, французскіх

Эль Грэка. Святыя апосталы
Пётр і Павел (1592).

традыцый адбіўся на характары такіх манументальных пабудов, як *палац Эскарыял* непадалёк ад Мадрыда або будынак *калегіума Панны Марыі ў Манфортэ-дэ-Лемасе*. Рэнесансавыя рысы меў «неаздоблены стыль», заснаваны архітэктарам, між іншага, і аўтарам праекта вышэйзгаданага Эскарыяла, *Хуанам дэ Эрэрам* (1530–1593). З іншага боку, сфарміраваўся і *своеасаблівы іспанскі каланіяльны стыль*, які дойдзі экспартаваў у калоніі Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі, а таксама на Філіпіны.

Самыя значныя дасягненні іспанская культура позняга

Рэнесансу мела ў *жывапісе* – і гэтыя дасягненні найперш звязаныя з асобай *Эль Грэка* (1541–1614). Гэты мастак ствараў палотны, у якіх перапляталіся рэальнасць і містыка, мары і расчараванні, зямное і ўзвышанае. Да яго самых знакамітых твораў належаць: «Тройца», «Пахаванне графа Оргаса», «Марыя Магдалена каецца», «Пакутніцтва святога Маўрыкія», «Святыя апосталы Пётр і Павел», «Партрэт інквізітара Нінье дэ Гевара» ды інш.

Найбуйнейшым іспанскім скульптарам Рэнесансу быў *Алонса Беругетэ* (1468 – сярэдзіна 1550-х), для прац якога характэрныя асаблівы дынамізм, выразнасць жэстаў герояў.

Іспанія здаўна славілася сваім майстэрствам *танца*. У згаданую эпоху тут, напрыклад, набыла папулярнасць *сарабанда*.

Сарабанда – іспанскі павольны танец трохдольнага памеру; паходзіў з танцаў свята ўраджаю.

Сервантэс

Сярод тых творцаў, што прынеслі славу іспанскаму Адраджэнню, асаблівае месца займае майстар мастацкага слова *Мігель дэ Сервантэс Сааведра* (1547–1616).

Нарадзіўся будучы пісьменнік ва ўніверсітэцкім горадзе Алькала ў сям’і збяднелага рыцара (*ідальга*). Бацька Мігеля вандраваў па ўсёй Іспаніі, зарабляючы на жыццё медыцынскай практыкай. Ніякай навучальнай установы Мігель дэ Сервантэс не закончыў, але вядома, што ў Мадрыдзе ён вучыўся ў вядомага тады прафесара Хуана Лопеса. Пазней ён служыць сакратаром пасланніка

Мігель дэ Сервантэс (мастак Х. дэ Хаўрэгі, 1 пал. XVII ст.).

Папы Рымскага ў Іспаніі, а пасля ідзе на вайсковую службу. У бітве пад Лепанта (1571) Сервантэс быў цяжка паранены; яго левая рука на ўсё жыццё засталася скалечанаю. У 1575 г. ён трапіў у палон да алжырскіх піратаў, з якога яго ўдалося выкупіць толькі праз пяць гадоў. Рэшту жыцця Сервантэс зарабляў на пражытак літаратурнай працай (найперш стварэннем п'ес) і чыноўніцкай службай у якасці закупшчыка збожжа і алею, зборшчыка нядоімак.

Актыўная літаратурная дзейнасць Сервантэса пачалася ў сярэдзіне 1580-х гг., калі на сцэнах розных іспанскіх тэатраў з'явілася каля дваццаці ягоных п'ес. Але па-сапраўднаму яго талент раскрыўся ў пражытных творах – найперш у «*Павучальных навелах*» (1613) і асабліва ў сусветна вядомым цяпер рамане «*Хітрамудры ідалыга Дон Кіхот з Ла Манчы*» (I частка – 1605, II частка – 1615).

Гэты раман Сервантэса належыць да помнікаў сусветнай літаратуры, што сімвалізуюць сабою цэлую эпоху, замацоўваючы ў свядомасці чытачоў наступных пакаленняў непаўторныя вобразы.

Напачатку задумай аўтара было стварыць пародыю на тыя рыцарскія раманы Сярэднявечча, якія будаваліся на штучных пачуццях і былі мала звязаныя з рэальным жыццём. Сваёй мэты Сервантэс дасягнуў: пародыя сапраўды атрымалася. Але «Дон Кіхот» чытаецца сёння не проста як пародыя, а як своеасаблівая *энцыклапедыя жыцця Іспаніі* канца XVI – пачатку XVII ст., выдатны твор рэнесансавага рэалізму.

У сваю чаргу, вобраз Дон Кіхота, бескарыслівага і трагічна не зразуметага сучаснікамі змагара, застаўся актуальным і па-за межамі сваёй эпохі, і нездарма яго прылічваюць да «вечных вобразаў» сусветнай літаратуры.

Ідэйна-эстэтычная пазіцыя самога Сервантэса ў рамане пра Дон Кіхота не ляжыць на паверхні. Відавочна, што пісьменнік не гаворыць вуснамі ні Дон Кіхота, ні каго-небудзь з іншых персанажаў, ні нават вуснамі апавядальніка твора. Гэта патрабуе ад чытача ўмення чытаць «паміж радкоў», задумвацца над сапраўдным сэнсам нават самых простых на першы погляд фраз і абзацаў.

Мігель дэ Сервантэс. Хітрамудры ідальга Дон Кіхот з Ла Манчы (урывак)

Раздзел I

*у якім апавядаецца пра тое, як жыў і чым займаўся славуты ідальга
Дон Кіхот з Ла Манчы*

У адной з вёсак Ла Манчы, назву якой прыпамінаць у мяне няма аховоты, не так даўно жыў адзін ідальга. Усё багацце нашага героя складалася са старой дзіды і такога ж старога шчыта, якія дасталіся яму ад продкаў, старой клячы і аднаго харта. Харчаваўся ён звычайна поліўкай, дзе часцей была ялавічына, чым бараніна, на вячэру меў мясную салату, у пятніцы пасціўся, але затое ў нядзелю, у дадатак да ўсяго, частаваўся смажаным голубам, і на гэта трацілася каля дзвюх трэціх ягоных даходаў. Астатняе трацілася на святочнае адзенне з тонкага сукна і аксаміту з добрымі пантофлямі, у будзённых дні ён апранаўся ў камізэльку цёмнага колеру, але таксама з добрай тканіны. Разам з ім у доме жылі ахмістрыня, жанчына гадоў за сорок, пляменніца, якой не было яшчэ і дваццаці, ды служка, што даволі спрытна ўвіхаўся па гаспадарцы, на полі, на канюшні і ў садзе. Меў наш ідальга гадоў гэтак пад пяцьдзесят, быў высокі, сухарлявы, даволі моцнага складу, з тонкім прадаўгаватым тварам. Ён любіў прачынацца з сонцам і быў вялікім аматарам палявання. Адны кажуць, што прозвішча ягонае было Кіхада, іншыя сцвярджаюць, што Кесада, тут у розных аўтараў, якія пісалі пра гэта, няма поўнай згоды, але ёсць падставы лічыць, што прозвішча нашага ідальга было Кехана, што не мае аніякага значэння для нашага апаведу. Галоўнае – гэта ні на крок не адступіць ад праўды, апісваючы прыгоды героя.

Увесь свой вольны час, а вольны час у яго быў амаль што ўвесь год, дон Кехана прысвячаў чытанню рыцарскіх раманаў, ды гэтак захапіўся імі, што зусім закінуў паляванне, забыўся на гаспадарку, нават дайшоў да таго, што прадаў значны кавалак сваёй зямлі, каб набыць якія толькі можна раманы пра вандроўных рыцараў. Яму вельмі падабаліся мудрагелістыя выказванні герояў, асабліва, што тычылася розных любоўных пасланняў або выклікаў на двубой, як напрыклад: «Разумнасць вашай неразумнасці, якая на мой разумны погляд заслабляе мой розум так, што я лічу разумным паскардзіцца на вашу веліч».

Альбо такое: «...высокія нябёсы, якія ўздымаюць багавейна вашу багавейнасць пры дапамозе зорак нябесных, робяць вас вартымі ўсіх тых вартасцяў, якія вартыя вашай велічы».

Бедалага-кабальера ажно дурнеў, імкнучыся дапаць да сэнсу таго, што чытаў, хаця сам вялікі Арыстотэль, калі б ён нават знарок уваскрос дзеля гэтага, не змог бы зразумець нічога. Не лепей было і з тымі ўдарамі, якія наносіў і атрымліваў славыты рыцар дон Бельяніс, таму што на думку нашага героя, якія б добрыя лекары ні лячылі вандроўнага рыцара, усё цела і ўвесь ягоны твар павінны былі пакрыцца шнарамі і драпінамі. Аднак ён ухваляў аўтара за тое, што той закончыў кнігу абяцаннем напісаць працяг гэтай і без таго даўгой гісторыі. Часам ён сам хацеў узяцца за пяро і дакончыць за аўтара гэты раман і, напэўна, ён так і зрабіў бы, каб увагу яго не адцягнулі іншыя, не меней значныя справы і задумы. Шмат разоў яму даводзілася ўступаць у спрэчкі з мясцовым святаром – а той быў чалавек адукаваны, бо атрымаў сваю вучоную ступень ва ўніверсітэце Сігуэнсы¹ – аб тым, які рыцар лепшы: Пальмэрын Ангельскі² або Амадыс Гальскі³. Акрамя таго, мясцовы цырульнік, маэстра Нікалас, часта цвердзіў, што ім абодвум яшчэ далёка да Рыцара Фэба, а калі хто і можа з ім параўнацца, дык гэта дон Галаор, брат Амадыса Гальскага, бо ён хлопец хоць куды, не такі манерны і ўжо зусім не такі плакса, як ягоны брат, а па мужнасці і адвазе ніколькі нікому не саступае.

У выніку ён так захапіўся гэтым чытаннем, што чытаў дзень і ноч без перапынку, і ад таго, што шмат чытаў ды мала спаў, мазгі ягоныя пачалі высахць, а ўрэшце ён і зусім глуздануўся. Бедалага верыў, што ўсё прачытанае ім – гэта святая праўда, а таму галава ягоная была

¹ Сігуэнса – аўтар іранізуе над вучонасцю святара, бо ў горадзе Сігуэнса знаходзіўся невялікі дзюгаразрадны ўніверсітэт, дзе было лёгка атрымаць любую вучоную ступень.

² Пальмэрын Ангельскі – герой аднайменнага рыцарскага рамана. Імітацыя рамана пра Амадыса Гальскага. Герой вандруе па свеце, змагаецца з чарадзеямі, волатамі і г. д. у гонар сваёй дамы сэрца.

³ Амадыс Гальскі – герой рыцарскага рамана, напісанага на гішпанскай мове. Першае выданне было ў 1508 годзе, у Сарагосе. Карыстаўся вялізнай папулярнасцю ў XVI стагоддзі.

поўная ўсялякай лухты накшталт чарадзеястваў, выклікаў на двубой, любоўных прыгодаў, сардэчных пакутаў ды іншых недарэчнасцяў, прычым ён лічыў, што няма на свеце нічога болей важнага і праўдзівага. Ён казаў, што Сід Руй Дыяс¹ вельмі добры рыцар, але яго нават і параўнаць нельга з Рыцарам Палымянага Мяча², які адным ударам рассек надвое аж двух пачварных волатаў. Крыху лепей ён ставіўся да Бернарда дэль Карпія³, які абхітрыў і перамог у Рансэвальскай цясніне славутага Раланда. Казаў ён добрыя словы і пра Маргантэ⁴, хаця той і паходзіў з пыхлівага і дзёрзкага роду волатаў, але адзін з усіх волатаў быў добра выхаваны і паважлівы. Аднак болей ад усіх ён паважаў Рэйнальда Мантальбанскага⁵, асабліва, калі той выязджаў з замка і пачынаў рабаваць усіх, хто толькі трапляўся пад руку, ды яшчэ за тое, што гэты Рэйнальд выкраў з-за мора статую Магамета, якая была (так запэўніваў аўтар) з чыстага золата. А за тое, каб адлупіць як след здрадніка Ганэлона, ён аддаў бы сваю ахмістрыню, ды яшчэ і пляменніцу ў дадатак.

Нарэшце, калі ён ужо канчаткова паехаў з глуздоў, у галаву яму прыйшла самая дуркаватая думка, якая ніколі не ўзбрыдала ніводнаму вар'яту на свеце. Наш герой палічыў за самае разумнае і нават неабходнае зрабіцца вандроўным рыцарам дзеля карысці сваёй дзяржавы і ўласнага гонару. Ён вырашыў узброіцца, сесці на каня і падацца ў свет шукаць прыгодаў ды рабіць тое ж, што і вандроўныя рыцары, пра якіх ён вычытаў у кнігах: змагацца з несправядлівасцю, абараняць слабых і пакрыўджаных і здабыць сабе ў гэтых змаганнях бессмяротную сла-

¹ Сід Руй Дыяс (1043–1099), або Сід Кампеадор – гістарычная асоба. Сапраўднае імя – Руй Дыяс Бівар. Праславіўся ў войнах супраць маўраў падчас Рэканкісты, тады ж і атрымаў імя Сід Кампеадор, што азначае: Сід – па-арабску «валадар», Кампеадор – па-іспанску «ваяр».

² Рыцар Палымянага Мяча – мянушка Амадыса Грэцкага, героя аднайменнага рыцарскага рамана.

³ Бернарда дэль Карпія – легендарны іспанскі герой, удзельнік бітвы ў Рансэвальскай даліне ў 778 г.

⁴ Прастадушны герой-велікан з паэмы італьянскага паэта XV ст. Луіджы Пульчы «Вялікі Маргантэ».

⁵ Рэйнальд Мантальбанскі – пэр Францыі, герой славурых твораў сярэднявечных аўтараў.

ву і пашану. Небарака нават уяўляў сябе, самае малое, з каронай Трапезундскага царства на галаве за свае подзвігі і ўчынкi. І вось, захоплены цалкам такімі прыемнымі мроямі, якія прыносілі яму вялізную асалоду, наш герой паспяшаўся ажыццявіць свае намеры. Першым чынам ён узяўся чысціць свае даспехі, якія дасталіся яму ад прадзедаў і валяліся недзе ў куце з незапамятных часоў, пакрытыя іржой і пылам. Пасля таго як ён старанна вычысціў і давеў іх да ладу, то ўбачыў, што не хапае сапраўднага рыцарскага шалома з забралам і напатыльнікам. Замест яго быў адкрыты шалом, які прыкрываў толькі макаўку. Наш герой напружыў усю сваю вынаходлівасць і зрабіў з кардону ўсё тое, чаго не хапала ў ягоным узбраенні. Атрымаўся добры закрыты шалом. Потым ён захацеў паглядзець, наколькі гэты шалом надзейны і моцны і як добра ён паслужыць у бітве. Але аднаго ўдару мяча хапіла, каб забрала разляцелася ўшчэнт, і такім чынам загінула ўся праца, зробленая за тыдзень. Лёгкасць, з якой забрала разляцелася на кавалкі, асаблівага задавальнення яму не прынесла, аднак ён зноў узяўся за працу і змайстраваў новае забрала, падклаўшы знізу металёвыя пласцінкі, пасля чаго, задаволіўшыся вынікам, палічыў, што новыя выпрабаванні зусім не патрэбныя, а таму вырашыў, што шалом абсалютна прыдатны для бітвы і выглядае вельмі прывабна.

Затым ён падаўся на канюшню, каб агледзець свайго баявога каня, і, хаця старая кляча кульгала на ўсе чатыры нагі, вырашыў, што ні Буцафал Аляксандра Македонскага, ні Баб'ека¹ славутага Сіда параўнацца з ёй не могуць. Трэба было толькі прыдумаць адпаведнае высакароднае імя. Ён думаў над тым дні чатыры і вырашыў назваць свайго каня Расінантам. Гэта сапраўды было добрае імя, таму што ўвогуле азначала «былая кляча» або «кляча, якая выперадзіла ўсіх».

Назваўшы гэтак удала каня, ён вырашыў, што трэба памяняць імя і самому сабе. На гэта ў яго пайшло яшчэ восем дзён, і ён нарэшце назваўся Дон Кіхотам, а гэта значыць, што сапраўднае яго імя было Кіхада, як сцвярджаюць аўтары гэтай праўдзівай гісторыі, а зусім не Кесада, як гэтага хацелася б некаторым. Аднак потым ён успомніў, што адважны

¹ Баб'ека – конь славутага Сіда. Як і Буцафал, конь Аляксандра Македонскага, быў вельмі смелы і не раз ратаваў жыццё свайго гаспадара ў бітвах з маўрамі.

рыцар Амадыс не схацеў звацца проста Амадысам, а дадаў да імя яшчэ і назву сваёй айчыны, каб сваімі подзвігамі ўславіць яе, і пачаў звацца Амадысам Гальскім, таму наш герой вырашыў, што і яму таксама трэба дадаць да імя назву сваёй радзімы, як гэта і належыць сапраўднаму рыцару, каб кожны, пачуўшы імя Дон Кіхота Ламанчаскага, адразу ведаў, што гэты высакародны рыцар са слаўтай зямлі Ла Манчы.

Пасля таго як ён пачысціў даспехі, адрамантаваў шалом, даў мянушку каню і ахрысціў сябе на новы лад, ён прыйшоў да высновы, што цяпер яму трэба знайсці даму, у якую ён мог бы закахацца, бо які ж вандроўны рыцар без кахання, гэта ўсё роўна што дрэва без плодоў і лісця або цела без душы. Ён казаў сабе:

– Калі за мае грахі або на шчасце мне давядзецца сустрэцца з волатам, а такое звычайна здараецца з вандроўнымі рыцарамі, і я звалю яго на зямлю або рассяку напалам, перамагу яго і прымушу прасіць літасці, дык зусім нядрэнна будзе мець на гэты выпадак тую, якой можна паслаць гэтага волата ў падарунак, каб той, прыйшоўшы, схіліўся перад маёй прыгажуняй і рахманым жаласным голасам сказаў: «Паненка, я волат Каракуліямбра, валадар выспы Маліндранія, мяне перамог у баі высокаўхвальны рыцар Дон Кіхот Ламанчаскі, які загадаў мне паўстаць перад вачыма вашай міласці, каб ваша веліч распараджалася мною на свой добраўхвальны розум».

О, як радаваўся наш слаўны рыцар, прамаўляючы гэтыя словы, асабліва ж калі знайшоў, каго назваць дамай свайго сэрца! А жыла, наколькі нам вядома, у адным месцы даволі прыгожая сялянская дзяўчына, у якую ён адным часам быў закаханы, але, вядома ж, яна пратое нават не падазрвала, як гэта і належыць, а таму не звяртала на яго аніякай увагі. Яе звалі Альдонса Ларэнса і, калі наш герой вырашыў зрабіць яе валадаркай сваіх думак, ён палічыў за лепшае памяняць ёй імя, ды так, каб яно не вельмі рознілася ад сапраўднага, але ў той жа час набліжалася б да імя якой-небудзь прынцэсы або высакароднай дамы, а таму імя Дульсінеі Табоскай¹ як мага болей падыходзіла ёй, бо жыла тая дзяўчына ў гарадку Табоса, і гучала гэта прыемна, значна і выразліва, як і ўсе астатнія імёны, раней прыдуманых.

Пераклад Якуба Лапаткі.

¹ Дульсінея – ад гішпанскага слова *dulce* – салодкі. Трэба разумець як «салодкая» або «пяшчотная». Табоса – горад у Іспаніі.

Раман Сервантэса «Дон Кіхот» зрабіў велізарны ўплыў на далейшае развіццё літаратуры. Гэты ўплыў адчуваецца ў творчасці Вальтэра Скота і Чарльза Дыкенса, Мікалая Гогаля і Фёдора Дастаеўскага, Гюстава Флабэра і Уладзіміра Караткевіча...

Адраджэнне ў Англіі

Рэнесанс прыйшоў у Англію, як і ў Іспанію, крыху пазней, чым у Італію і Францыю, доўжыўся менш часу, чым там, але быў больш інтэнсіўны. Галоўным чыннікам тут было творчае засваенне тых здабыткаў, што ўжо назапасіла заходнееўрапейская культура.

На змену папулярнаму да тае пары *цюдараўскаму стылю* ў архітэктуры, які ўсё ж шмат у чым захоўваў рысы сярэднявечнай готыкі, у другой палове XVI ст. прыйшоў *елізавецінскі стыль*, для якога характэрныя «*галандскія*» *франтоны* будынкаў, своеасаблівыя арнаменты, квадратная ў плане форма пабудовы; часам некалькі сіметрычна размешчаных вежаў.

«Галандскі» фронтон – дэкаратыўны ступенепадобны фронтон над фасадам дома.

Да знакамітых пабудов елізавецінскага стылю належаць: *Лонгліт-хаўс* у Ўілтшыры (1568–1580, архітэктары *Р. Смітсан і Дж. Цін*), *Кербі-хол* у Нортгемптаншыры (1570–1575, архітэктар *Дж. Торн*), *Ўолатан-хол* у Нотынгемшыры (каля 1580–1588, архітэктар *Смітсан*).

У *жыванісе* найбольш арыгінальнымі былі творы ў жанры *мініяцюры*, аўтарамі якіх былі *Нікалас Хільярд* (1547–1619) і *Ісак Олівер* (каля 1562–1617).

Мініяцюра – мастацкі твор малых памераў; галоўныя яе віды – партрэтная і кніжная мініяцюра.

Своеасаблівасць англійскага Адраджэння ў *літаратуры* – вялікая роля *драматургіі*. Англійскі *тэатр* Адраджэння вырас з на-

роднага сярэднявечнага тэатра, які ў Англіі быў асабліва папулярны. Туманны і вільготны клімат Брытанскіх астравоў спрыяў таму, што людзі шукалі месца гуртавання і прытулку там, дзе ладзіліся відовішчы, найлепш калі пад дахам. Тэатр зрабіўся як бы рупарам новага ўспрымання жыцця, у якім спалучаліся матэрыяльная забяспечанасць і лішак у багатых, змякчэнне галечы у працаўнікоў, велізарны аптымізм ва ўсіх. Гэта патрабавала новай мовы і падказвала новыя словы. Тэатр стаў месцам, дзе гэтыя новыя словы загучалі гэтак, што іх пачулі і зразумелі ўсе, бо толькі яны давалі выхад таму, што ўсе паспелі адчуць самі. Тэатр стаў нечым нахштальт штодзённай газеты для непісьменнага ў большасці народа. Папулярнасць тэатральнага мастацтва ў другой палове XVI ст. хутка расла: гэта стымулявала ўзнікненне новых акторскіх прафесійных труп і будаванне спецыяльных тэатральных будынкаў. Першым сярод іх быў «Тэатр», створаны ў 1576 г. *Джэймсам Бэрбеджам*.

Самымі выдатнымі *драматургамі* англійскага Рэнесансу былі *Томас Кід*, *Крыстафер Марлаў*, а найперш – *Ўільям Шэкспір*.

Ўільям Шэкспір

Шэкспір нарадзіўся 23 красавіка 1564 г. у гарадку Стратфард-на-Эйване ў сям’і майстра-рукавічніка. Вучыўся ён у граматычнай школе, дзе выкладаліся грэцкая мова, лаціна, а таксама літаратура і гісторыя. У 1582 г. ён ажаніўся з Эн Хэтэўэй; яны мелі траіх дзяцей. З 1587 г. Шэкспір у Лондане. Пачынаецца яго акторская дзейнасць, хоць напачатку без вялікага поспеху. З 1593 г. ён працуе ў Бэрбеджскім тэатры як актор, рэжысёр, драматург. У 1599 г. Шэкспір разам з іншымі пайшчыкамі засноўвае ў Лондане *тэатр «Глобус»*.

У 1612 г. ён, відаць, з прычыны нездароўя пакідае тэатр, больш не

Ўільям Шэкспір (мастак
Дж. Тэйлар, да 1652).

піша п'ес і жыве на радзіме, у Стратфардзе-на-Эйване, аж да самае смерці ў 52-гі год свайго нараджэння, 23 красавіка 1616 г.

Творчы шлях Шэкспіра можна падзяліць на тры перыяды. У першы перыяд (1591–1601) былі напісаныя паэмы «*Венера і Адоніс*» і «*Лукрэцыя*», санеты і амаль усе гістарычныя хронікі, а таксама тры трагедыі: «*Ціт Андронік*», «*Рамэа і Джульета*» і «*Юлій Цэзар*». Але найбольш плённа ў гэты час Шэкспір працаваў у жанры камедыі, стварыўшы такія вясёлыя і светлыя творы, як «*Утаймаванне свавольніцы*», «*Сон у Іванаву ноч*», «*Венецыянскі купец*», «*Віндзарскія пасміхачкі*», «*Многа шуму з нічога*», «*Дванаццатая ноч*», «*Як вам гэта даспадобы?*» ды інш.

Другі перыяд Шэкспіравай творчасці (1601–1608) вылучаецца асаблівай цікавасцю аўтара да трагічных канфліктаў і герояў. Менавіта ў гэтыя гады ствараюцца яго найлепшыя трагедыі «*Гамлет*», «*Атэла*», «*Кароль Лір*», «*Макбет*», а таксама: «*Антоній і Клеопатра*», «*Карыялан*».

Да трэцяга перыяду (1608–1612) належаць алегарычна-фантастычныя трагікамедыі «*Перыкл*», «*Зімяная казка*», «*Бура*», «*Цымбелін*».

Трагедыя «Гамлет»

Створаная ў 1601 г., гэтая п'еса пазначае сабою пачатак другога перыяду шэкспіраўскай творчасці. Гуманізм як абсалютная ідэя, мы ведаем, перажывае ў гэты час, эпоху *Контррэфармацыі*, пэўны крызіс. І Шэкспір, і іншыя тытаны Адраджэння паступова пачынаюць усведамляць, што сусветнае зло мае свой пачатак не толькі ў недасканаласці і неўладкаванасці свету, але і ў самім чалавеку, у ягонай натуре. Тры стагоддзі ў Еўропе развіваўся гуманізм і, здавалася, вынікі гэтага павінны былі заўважацца ў штодзённым жыцці. Але так не здарылася: справядлівейшым, чалавечнейшым яно, па сутнасці, не зрабілася. Гэты настрой адлюстроўваецца і ў радках славутага 66 санета Шэкспіра: відаць, гэты санет быў напісаны ў канцы 1590-х гадоў, калі ў Шэкспіра спела задума «Гамлета».

Сюжэт гэтай трагеды ўпершыню запісаны *Саксонам Граматыкам* у ягонай лацінамоўнай «*Гісторыі Даніі*» ў канцы XII ст. Старажытная легенда апавядае пра прынца Амлета, чый бацька быў забіты сваім братам. Забойца ажаніўся з удавою забітага, а сын пакляўся адпомсціць забойцу бацькі. На гэты сюжэт у 90-х гадах XVI ст., як мяркуюць, была напісана адна з трагедый Томаса Кіда, якая, аднак, да нас не дайшла.

Шэкспір, як і ў іншых сваіх п'есах, выкарыстаў гатовы сюжэт з гісторыі, але пад ягоным пяром звычайная гісторыя пра кроўную помсту ператварылася ў мастацкі твор з глыбокім гуманістычнымсэнсам. У трагедыі Шэкспіра дацкі прынец Гамлет бачыць помсту за смерць свайго бацькі-караля не проста як помсту, а як абавязак змагання з тым амаральным светам, увасабленнем якога выступаюць дзейны кароль Клаўдзій, каралева Гертруда, маці Гамлета, і некаторыя іншыя асобы – такія, як Палоній, Разенкранц, Гільдэнстэрн і інш. Развіццё падзей падпарадкавана найперш руху думкі галоўнага героя. Гамлет ідзе ад ілюзій ва ўяўленнях пра навакольны свет да расчаравання ў ім. Ён усё глыбей пазнае рэчаіснасць; хоць і робіць шмат памылак на сваім шляху.

Шэкспір выкарыстоўвае прыём літаратурнага паралелізму, ствараючы шэраг падобных між сабою дзейных асоб, што ўвасабляюць тыя ці іншыя чалавечыя якасці, але розніцца характарам і ўспрыманням рэчаіснасці. Прыклады такіх пар – Гамлет і яго бацька (узвышаны гуманістычны ідэал), кароль Клаўдзій і каралева Гертруда (эгаізм, амаральнасць, падступнасць, жорсткасць), Фарцінбрас і яго нябожчык бацька (суровая мужнасць, дзяржаўніцкія памкненні), Разенкранц і Гільдэнстэрн (падступнасць, імкненне заўсёды дагадзіць мацнейшым) і г. д.

Майстэрства Шэкспіра-драматурга якраз і выяўляецца ў тым, што ён пранікае ў шматгранную сутнасць чалавечай натуры, паказваючы, як розныя людзі паводзяць сябе ў падобных сітуацыях. Твор, гэтакім чынам, адлюстроўвае не набор нейкіх прыватных выпадкаў, а агульныя з'явы, заканамернасці. «Быць» або «не быць» для Гамлета не значыць проста жыць увагуле або загінуць. Дылема тут больш складаная: «быць» – значыць паўстаць супраць заганаў

людзей і перамагчы іх, «не быць» – значыць скарыцца наканаванню, свайму лёсу. І Гамлет выбірае першы шлях – змаганне. Ён робіцца рашучым, мэтанакіраваным, упэўненым у высакароднасці сваіх учынкаў.

Ці здолеў Гамлет выканаць задачу, пастаўленую яму самой эпохай – зрабіць людзей лепшымі? Безумоўна, што не. Ён толькі змог пакараць найбольш адыёзных прадстаўнікоў антыгуманнага свету і захаваць свае ідэалы. За гэта ў канцы трагедыі Фарцінбрас ушаноўвае памяць прынца...

Гамлет не здолеў выправіць «вывіхнутыя суставы» свайму часу, але ягоная гібель сведчыць пра маральную перамогу, бо ён не здрадзіў сваім гуманістычным перакананням. На працягу трагедыі Гамлету давялося шмат пацярпець ад суровых жыццёвых акалічнасцяў, і толькі пад канец ён напоўніцу выяўляе свой гуманістычны пафас.

Уільям Шэкспір. Гамлет, прынец Дацкі

(урыўкі)

Асобы:

К л а ў д з і й, кароль Дацкі
Г а м л е т, сын ранейшага і пляменнік цяперашняга караля
Ф а р ц і н б р а с, прынец Нарвежскі
П а л о н і й, міністр двара
Г а р а ц ы а, друг Гамлета
Л а э р т, сын Палонія
В а л ь ц і м а н д, К а р н е л і й, Р а з е н к р а н ц,
Г і л ь д э н с т э р н, О з р ы к, прыдворныя
П р ы д в о р н ы с в я ш ч э н н і к
М а р ц э л, Б е р н а р д а, афіцэры
Ф р а н с і с к а, салдат
Р э й н а л ь д а, слуга Палонія
А к т о р ы
Д в а б л а з н ы-м а г і л ь ш ч ы к і
К а п і т а н
А н г л і й с к і я п а с л ы

Гертруда, Каралева Дацкая, маці Гамлета
Афелія, дачка Палонія
Вяльможы, дамы, афіцэры, салдаты, матросы,
пасланцы і слугі
Зданьбацькі Гамлета

Месца дзеі – Эльсінор.

АКТ ПЕРШЫ

Сцэна першая

Эльсінор. Пляцоўка перад замкам.

Франсіска на варце. Уваходзіць Бернарда.

БЕРНАРДА. Хто тут?

ФРАНСІСКА. Адказвай першы; стой і адзавіся.

БЕРНАРДА. Няхай жыве кароль!

ФРАНСІСКА. Бернарда?

БЕРНАРДА. Ён.

ФРАНСІСКА. Вы трапілі у самую пару.

БЕРНАРДА. Прабіла поўнач. Спаць ідзі, Франсіска.

ФРАНСІСКА. Удзячны за дазвол. Сабачы холад,

І нездаровіцца.

БЕРНАРДА. Усё спакойна?

ФРАНСІСКА. І мыш не перабегла.

БЕРНАРДА. Ну, дабранац;

Сустрэнуцца Гарацыя і Марцэл,

Скажы ім, каб ішлі хутчэй на варту.

Уваходзяць Гарацыя і Марцэл.

ФРАНСІСКА. Ідуць. Яны, здаецца. Стой! Хто там?

ГАРАЦЫЯ. Сыны айчыны.

МАРЦЭЛ. Дацкія васалы.

ФРАНСІСКА. Дабранац вам усім.

МАРЦЭЛ. Бывай, службака.

Хто заступіў?

ФРАНСІСКА. Бернарда заступіў.

Дабранац. *(Выходзіць.)*

МАРЦЭЛ. Гэй, Бернарда!

БЕРНАРДА. Што, прыйшоў

Гарацыя?

ГАРАЦЫЯ. Адной нагою тут.

БЕРНАРДА. Здароў, Гарацыя! Здароў, Марцэл!

ГАРАЦЫЯ. Ну што, ізноў з'яўляўся гэты самы?

БЕРНАРДА. Не, не было.

МАРЦЭЛ. Гарацыя гаворыць,

Што гэта выдумка. Не верыць ён,

Што два разы такі нам выпаў страх.

Вось я і запрасіў яго к нам нанач,

Каб ён пераканаўся. Калі зноў

Пакажацца жажлівы гэты прывід,

Хай паглядзіць і сам з ім пагаворыць.

ГАРАЦЫЯ. Ну, глупства! Не пакажацца.

БЕРНАРДА. Прысядзем

І будзем твае вушы штурмаваць,

Бо ты глухі да нашага расказа.

Дык вось, дзве ночы ўзапар...

ГАРАЦЫЯ. Добра, сядзем,

Паслухаем, што нам Бернарда скажа.

БЕРНАРДА. У тую ноч, калі вунь тая зорка,

Каторая ад полюса на захад,

Нябесным шляхам адышла туды,

Дзе зараз свеціцца, Марцэл і я,

Як толькі празваніла – раз!..

МАРЦЭЛ. Маўчы! Глядзі, ён зноў ідзе сюды!

Уваходзіць з д а н ь .

БЕРНАРДА. Якраз такі, як наш кароль-нябожчык.

МАРЦЭЛ. Гарацыя, ты – вучоны, гавары.

БЕРНАРДА. Якраз як наш кароль. Заўваж, Гарацыя.

ГАРАЦЫЯ. Падобны вельмі. Дзіўна мне і страшна.

БЕРНАРДА. Ён слоў чакае.

МАРЦЭЛ. Гавары, Гарацыя.

ГАРАЦЫЯ. Хто ты, што заўладаў парою гэтай

І постаццю прыгожа-ваяўнічай

Старога караля краіны дацкай?

Я небам заклінаю, гавары.

МАРЦЭЛ. Пакрыўдзіўся.

БЕРНАРДА. Глядзі, пайшоў назад.

ГАРАЦЫА. Стой, гавары, я небам заклінаю.

З д а н ь в ы х о д з і ц ь.

МАРЦЭЛ. Пайшоў і не адказвае нічога.

БЕРНАРДА. Ну як, Гарацыа? Збялеў, дрыжыш?

Што – выдумка ці, можа, трошкі болей?

Як думаеш?

ГАРАЦЫА. Ніколі б не паверыў,

Калі б не бачыў сам на свае вочы.

МАРЦЭЛ. Жывы кароль-нябожчык.

ГАРАЦЫА. Акурат;

Такія ж самыя на ім даспехі,

Як і ў той дзень, калі ён біў Нарвежца,

І так жа бровы хмурыць, як тады,

Калі ён вывернуў з саней Паляка.

Так, дзіўна!

МАРЦЭЛ. Вось гэтак два разы ў глухую ноч

Праходзіў ён, узброены, паўз варту.

ГАРАЦЫА. Дакладна растлумачыць не магу,

Але наогул думаю, што будзе

Вялікая ў дзяржаве перамена.

МАРЦЭЛ. Давайце сядзем. Ці не скажа хто,

Нашто такая пільнасць? Кожну ноч

Пакутуюць падданыя на варце,

І кожны дзень ліюць гарматы з медзі,

Купляюць узбраенне за мяжой,

А карабельнікаў нагналі колькі! –

Працуюць так: ні свята ім, ні будняў.

Што мае быць? Такая ўсюды спешка, –

І дзень і ноч людскім абліты потам.

Ну, хто адкажа мне?

ГАРАЦЫА. Я адкажу;

Такое чуў я: наш кароль-нябожчык,

Той самы, што нам толькі што з'яўляўся,
Быў, як вядома, выклікан на бойку
Нарвежскім задавакам Фарцінбрасам;
І наш адважны Гамлет (за адвагу
Яго шануе ўся наша краіна)
У бойцы Фарцінбраса закалоў;
А мелася умова пры пячаці,
Пацверджаная гербам і законам,
Што, калі ён памрэ, яго зямля
У спадчыну да Гамлета праройдзе;
Таксама і сваёй зямлі часціну
Кароль наш залажыў для Фарцінбраса,
Калі б адолеў той. Паводле ўмовы
Зямлю ўзяў Гамлет. Але ж, трэба ведаць,
Малодшы Фарцінбрас, запалу поўны,
Навербаваў гуляшчых малайцоў
За голы харч, абы была прыгода
(Дзяржаве нашай добра ўсё вядома),
І пачынаць збіраецца вайну,
Каб адхапіць ад нас зямліцу тую,
З якою прагарэў ягоны бацька.
І гэта ёсць галоўнаю прычынай
Усіх турбот і варты надзвычайнай,
Аснова ўсіх асноў: і спешкі гэтай,
І ўсёй трывогі ў нашым каралеўстве.

БЕРНАРДА. Я думаю, што так яно і будзе;
Напэўна, гэта жудасная здань
Не без прычыны ходзіць каля замка.
Кароль-нябожчык нам прарочыць войны.
ГАРАЦЫЯ. Начны матыль, каб затлуміць нам розум.
У добрыя шчаслівыя дні Рыма,
Незадаўга да Цэзаравай смерці,
Раскрыліся магілы, паўставалі
І сталі выць на плошчах мерцвякі,
З'явіліся хвастатыя каметы,
Закапала крывакая раса,
Счарнела сонца, і вільготны месяц,

Нептунавай дзяржавы уладар,
Зацьміўся, як перад сканчэннем свету.
Бяда ідзе. Жажлівыя прыметы,
Як пасланцы, што абганяюць лёс
І папярэджваюць аб нёбяспецы,
Нам яўлены і небам і зямлёй.

З д а н ь вяртаецца.

Цішэй! Глядзіце! Вось ізноў ён тут.
Хай губіць, затрымаю. Стой, наява!
Калі ты маеш мову, маеш голас, –
Адказвай мне!
Калі учынак ёсць такі, што можа
Табе палёгку даць, а мне збавенне, –
Адказвай мне!
Калі табе вядомы лёс краіны
І ёсць магчымасць адхіліць няшчасце, –
Адказвай!
А можа, пры жыцці хаваў ты скарбы,
Няпраўдаю здабытыя, бо, кажуць,
Душа тады блукае. Гавары!

Спявае певень.

Стой! Гавары! Спыні яго, Марцэл.

МАРЦЭЛ. Хіба яго ударыць алебардай?

ГАРАЦЫА. Дай так, каб стаў.

БЕРНАРДА. Ён тут!

ГАРАЦЫА. Ён тут.

З д а н ь выходзіць.

МАРЦЭЛ. Пайшоў;

Абразілі. Ён гэтакі паважны,

А мы напалі, нарабілі гвалту.

Ці біць паветра, ці яго – ўсё роўна;

Удары нашыя – дарэмны здзек.

БЕРНАРДА. Ён гаварыў бы, але крыкнуў певень.

ГАРАЦЫА. І ён затросся, нібы той злачынец

Пры страшным поклічы. Я чуў, што певень,

Трубач світання, будзіць бога дня
 Сваёю звонкай, галасістай песняй;
 І ўсякая блукаючая здань,
 Што у вадзе, ў агні, ў зямлі, ў паветры,
 Пры гэтым напамінку уцякае,
 І гэта праўда: вось вам яўны доказ.
 МАРЦЭЛ. Як певень заспяваў, ён знік адразу.
 Гавораць людзі, што ў калядны вечар,
 Пад самае Хрыстова нараджэнне,
 Пявун світання проста не сціхае;
 Тады і здань сядзіць, ані кранецца,
 І ноч здаровая, і добрыя планеты,
 Не ловіць фея, ведзьма не чаруе,—
 Такі святы, такі выдатны час. [...]

Выходзяць.

Сцэна другая

Парадны пакой у замку.

*Трубы. Уваходзяць кароль, каралева, Гамлет, Палоніі,
 Лэрт, Вальціманд, Карнеліі, вяльможы і світа.*

КАРОЛЬ. Хаця нябожчык Гамлет, любы брат наш,
 Пакінуў нас нядаўна і нам след
 Яшчэ трымаць у сэрцы нашым смутак,
 Аплакваць прах яго ўсім каралеўствам,
 Аднак наш розум перамог прыроду;
 У мудрым горы спалучылі мы
 І памяць брата, і свае патрэбы:
 Мы нашую сястру і каралеву,
 Наследніцу дзяржавы ваяўнічай,
 У радасці, разбаўленай маркотай,
 І смех і слёзы сумясціўшы разам,
 Хаўтуры і вяселле аб'яднаўшы,
 Каб пораўну было таго й таго,
 Ўзялі за жонку. Не хацелі ў гэтым
 Пярэчыць вашай мудрасці, якая
 Дапамагала нам у справе нашай.

За ўсё падзяка наша. А цяпер:
Як вам вядома, Фарцінбрас-малодшы,
Неважаючы на нашу годнасць
Альбо мяркуючы, што калі нас
Пакінуў любы брат наш, дык ужо
Ў дзяржаве нашай і няма парадку,
Кіруемы карысным летуценнем,
Адважыўся лістамі нас трывожыць
З хадайніцтвам звароту ўсіх зямель,
Законна страчаным ягоным бацькам
І нам прыдбаных нашым любым братам.
Вось гэта пра яго. Цяпер пра нас
І пра нараду нашу. Справа ў тым,
Што намі ўжо учынена пасланне
Нарвежцу, Фарцінбрасаваму дзядзьку:
Ён ледзь жывы, наўрад ці ён дачуўся
Аб замыслах пляменніка; мы пішам,
Каб ён суняў яго далейшы наступ
І абіранне дзядзькавых васалаў
Падаткамі, вярбоўкай войск ды іншым;
І даручаем мы табе, Карнелій,
І Вальціманду перадаць прывет наш
Старому каралю Нарвежцу; мы
Абмежавалі вашу ўладу
Дакладна пунктамі ў пасланні нашым.
Дык едзьце ў добры час. Да пабачэння.
Спяшайцеся явіць сваю услужнасць.

КАРНЕЛІЙ і ВАЛЬЦІМАНД. Ва ўсім гатовы праявіць услужнасць.
[...]

КАРОЛЬ. О любы сыне,

Ты ўсё яшчэ, як хмара ў небе нашым.

ГАМЛЕТ. Няпраўда, сонца свеціць – любя, сіне.

КАРАЛЕВА. Мой мілы Гамлет, скінь свой чорны колер,
Са шчырасцю зірні на караля.
І не пытай, павекі апусціўшы,
Куды сышоў, куды падзеўся бацька.
Ты ведаеш, такая наша доля:

Жывое ўсё, нарэшце, памірае,
Цераз прыроду ў вечнасць адлятае.

ГАМЛЕТ. Так, рэч звычайная.

КАРАЛЕВА. А калі так,

То што табе здаецца незвычайным?

ГАМЛЕТ. Здаецца? Не, так ёсць. Не прызнаю
Я гэтага «здаецца». Маці, маці!
Ні чорны плашч, ні мой убор жалобны,
Ні уздыханне цяжкае з грудзей,
Ні рэкі слёз, ні сумнае аблічча,
Ніякі знак, ніякі доказ гора
Мяне не выявляць. Здаецца той,
Хто ўмее прытварацца, хто няшчыры.
У сэрцы праўда, праўда не відна,
А іншае ўсё – выгляд і мана. [...]

КАРАЛЕВА. Будзь ласкаў, Гамлет, заставайся тут,
Не едзь у Вітэнберг, паслухай маці.

ГАМЛЕТ. Вас, маці, я паслухаю ахвотна.

КАРОЛЬ. Прыемна чуць такі адказ сардэчны.
Дык будзь у Даніі, як дома; будзь,
Як мы. Хадзем, Гертруда. Сын наш Гамлет
Уцешыў наша сэрца шчырай згодай,
І ў гонар гэтага патрэбна выпіць.
Як будзем піць, то каб з гармат стралялі,
Каб наша каралеўскае здароўе
Дайшло да неба і грымела. Пойдзем.

Трубы.

Выходзяць усе, апроч Гамлета.

ГАМЛЕТ. О, растаўчы б крутое цела гэта,
Разбіць ушчэнт, рассыпаць, як расу!
Чаму нам забаронена спрадвечным
Дарога самагубства? Божа, божа!
Якім пустым, і нудным, і нікчэмным
Здаецца мне парадак свету! Дрэнь!
Брыдота! Гэта – дзікі сад, які
Расце у корань, плодзіць пустазелле,

І толькі. Каб да гэтага дайсці!
Два месяцы, як ён памёр! – не, – меней,
Не будзе двух! Такі кароль выдатны, –
Гіперыён, а гэта хто? – сатыр.
А як любіў ён маці! – нават ветру
Не дазваляў ён твар яе абвеяць!
Ці варта ўспамінаць? Зямля і неба!
Яна ж яго больш за жыццё кахала,
Жыла яго каханнем. А праз месяц? –
Падумаць страшна, толькі месяц! Слабасць
Тваё імя, жанчына! Не паспела
Стаптаць і чаравікаў, у якіх
Ішла на могілкі, як Ніабея,
Заліўшыся слязьмі, а ўжо яна, –
О неба! – нават неразумны звер
Даўжэй бы смуткаваў, – а ўжо яна
Выходзіць замуж, за каго? – за дзядзьку,
За бацькавага брата, што падобен
На бацьку так, як я на Геркулеса. [...]

Сцэна трэцяя

Пакой у доме Палонія. Уваходзяць Лаэрт і Афелія.

ЛАЭРТ. Ну, рэчы ўжо мае на караблі;
Бывай, Афелія, бывай, сястра!
Калі ў мой бок павее вецер, – ты
Не спі, дай вестачку.

АФЕЛІЯ. Ты мне не верыш?

ЛАЭРТ. А Гамлет і яго прыхільнасць – гэта
Капрыз гуляшчы, жыўчыкі ў крыві,
Фіялка, што цвіце вясною раннай,
Салодкая, нясталая, слабая;
Прыемны пах, забава на хвіліну –
І толькі. [...]

АФЕЛІЯ. Тваю навуку я прыстаўлю, братка,
Вартаўніком да сэрца. Толькі ты
Не будзь і сам, як той двудушны пастыр,

Што раіць нам ісці цярністым шляхам,
А сам, як фанабэрысты свавольнік,
Бяжыць хутчэй на сцежку асалоды,
Забыўшыся на тое, што казаў.
Мой братка родненькі!..

ЛАЭРТ.

Не клапаціся.

Ну, я забавіўся. Прыйшоў наш бацька.

Уваходзіць Палоній. [...]

ЛАЭРТ.

Бывай, Афелія, не забывай таго, што я сказаў.

АФЕЛІЯ.

Замкнута ў сэрцы,

А ключ ты ў мора павязеш з сабою.

ЛАЭРТ.

Бывай!

(Выходзіць.)

ПАЛОНІЙ. Афелія, што ён сказаў табе?

АФЕЛІЯ. Ён, з вашай ласкі, гаварыў аб прынцу.

ПАЛОНІЙ. Аб Гамлеце? Якраз дарэчы гэта;

Бо маю весткі, што апошнім часам

У вас былі таемныя спатканні.

І ты яму давала вольны доступ.

А калі так (а мне ўсё даказалі

Ў парадку асцярогі), то павінен

А калі так (а мне ўсё даказалі

Ў парадку асцярогі), то павінен

Табе заўважыць, – ты не разумееш

Дакладна, хто ты, і чыя дачка ты,

І чый ты маеш гонар. Што у вас?

Прызнайся зараз жа.

АФЕЛІЯ.

Ён, мілы татка,

Дарыў мне знакі шчырасці сардэчнай.

ПАЛОНІЙ. Ах, ах, ах, шчырасць! – Ты зусім дурная,

Не маеш практыкі ў такіх выпадках.

Як ты назвала? Знакі? І ты верыш?

АФЕЛІЯ.

Не ведаю, што думаць, мілы татка.

ПАЛОНІЙ.

Ну, то я навучу. Стань тут і думай,

Што ты дзіця малое. Знакі – цацкі.

Знак – не чырвонец, вось што я адзначу. [...]

Я гавару, – з сягонняшняга дня
Раз назаўсёды, – прыпыніць гулянку,
Размоў не весці з Гамлетам. Ты чуеш?
Я патрабую! Ну, ідзі сабе.
АФЕЛІЯ. Пакорна слухаюся, мілы татка.

(Выходзіць.)

Сцэна чацвёртая

Пляцоўка. Уваходзяць Гамлет, Гарацыя і Марцэл.

ГАМЛЕТ. Паветра золкае. Ну і мароз!
ГАРАЦЫЯ. Кусаецца, аж рукі дубянеюць.
ГАМЛЕТ. Каторая гадзіна?
ГАРАЦЫЯ. Скора поўнач.
МАРЦЭЛ. Прабіла ўжо.
ГАРАЦЫЯ. Ужо? А я не чуў.
Час блізіцца, калі прыходзіць здань. [...]

Уваходзіць здань.

ГАРАЦЫЯ. Прынц, глядзіце, – ён!
ГАМЛЕТ. Ратуйце нас, о серафімы неба!
Хто б ты ні быў: ці светлы дух, ці чорт,
Ці з райскім спевам, ці з пякельным энкам,
З намерам літасці ці утраплення, –
Выходзіш ты у вобразе даступным,
І я скажу табе. Я клічу: Гамлет,
Кароль, Датчанін, бацька, дай адповедзь!
Адказвай мне, ў няведанні не муч,
Чаму твае пахованыя косці
Магільны саван разадралі раптам?
Чаму той помнік, пад якім ляжаў ты,
Раскрыў свой цяжкі мармуровы зеў
І выкінуў цябе наверх яшчэ раз?
Як разумець, што ты, мярцвяк, ізноў
Пад месяцам блукаеш у жалезе
І страшыш ноч, а нам, прыроды блазнам,
Жахліва ўзрушваеш істоту думкай,

Якая па-за межамі душы?
Скажы, чаму? Навошта? Што рабіць нам?
ГАРАЦЫЯ. Ён знак дае, каб вы ішлі за ім,
Нібы жадае нешта растлумачыць
Вам аднаму. [...]
ГАМЛЕТ. Мой лёс мяне паклікаў,
І цела поўніцца маё адвагай,
І сілы прыбываюць, як у льва.

Здань вабіць.

Ён кліча зноў. Прэч рукі! – Бо, клянуся
(*вырываючыся*),
Той стане ценом сам, хто мне пашкодзіць.
Кажу вам, прэч! – Ідзі, я за табою.
Здань і Гамлет выходзяць. [...]

Сцэна пятая

Другі бок пляцоўкі.

Уваходзяць здань і Гамлет.

ГАМЛЕТ. Куды вядзеш? Далей я не пайду.
ЗДАНЬ. Зважай!
ГАМЛЕТ. Я слухаю.
ЗДАНЬ. О, хутка, хутка
Надыдзе час, калі ў агонь пякельны
Я акунуся.
ГАМЛЕТ. О няшчасны дух!
ЗДАНЬ. Не спачувай, а выслухай уважна,
Што я табе адкрыю. [...]
Я твайго бацькі дух,
Асуджаны уночы на блуканне,
А днём датуль у полымі палаць,
Пакуль зямныя ўсе мае злачынствы
Не выгараць, не выйдучь з мяне вон.
Каб мне не забаронена было
Апавяшчаць аб тайнах таго свету,
Я б расказаў табе такія страхі,

Што разадралася б душа твая,
Замерзла б маладая кроў твая
І вочы, павылазіўшы з вачніц,
Упалі б і разбіліся, як зічкі;
І кожны волас стаў бы паасобку,
Як іглы на ўсшалелым дзікабразе, –
Але явіць адвечнае мне нельга
Вушам з крыві і мяса. Слухай, слухай,
О, слухай, калі бацьку ты любіў! [...]
Калі б не страсянуўся ў бурным гневе.
Дык слухай, Гамлет: ходзіць пагалоска,
Што соннага мяне аднойчы ў садзе
Змяя ўкусіла, – перадчасны скон мой
Ад Даніі уккрыты ашуканствам.
Дык ведай, верны сын мой: люты змей,
Каторы укусіў мяне насмерць,
Цяпер надзеў маю карону.

ГАМЛЕТ. Дзядзька!

Мая душа, ты прадчувала ўсё.

ЗДАНЬ. І ты адпомсціш за яго забойства.

ГАМЛЕТ. Забойства?

ЗДАНЬ. Нялюдскае і подлае забойства,

Такое подлае, якіх няма. [...]

О дзікі жах! О жудасць, жудасць, жудасць!

Калі натуру маеш, не сцярпі,

Не дапусці, каб каралеўскі ложак –

Ператварыўся у свіны бярог.

Але глядзі, калі ты будзеш помсціць, –

Рук не гнюсі, не замышляй нічога

На маці родную. Няхай яе

Рук не гнюсі, не замышляй нічога

На маці родную. Няхай яе

Карае неба! Хай ёй сэрца колюць,

Хай джаляць сэрца ёй калючкі здрады!

А ты шчаслівы будзь; жыві, бывай.

Святляк паказвае, што блізка ранне,

І кволы свой агенчык загасіў.
Бывай, бывай! – і помні пра мяне.
(*Выходзіць.*) [...]

АКТ ТРЭЦІ

Сцэна першая

Пакой у замку.

*Уваходзяць кароль, каралева, Палоній, Афелія,
Разенкранц і Гільдэнстэрн.*

КАРОЛЬ. І вы ніяк не можаце дазнацца,
Што значыць гэты бунт, што затрымала
Так раптам плынь яго спакойных дзён
І ўкінула яго у вір шаленства?

РАЗЕНКРАНЦ. Ён прызнаецца, што яму нядобра;
Але, чаму нядобра, не гаворыць.

ГІЛЬДЭНСТЭРН. І нельга выведаць; як толькі мы
Яго на шлях прызнання накіруем,
Ён ухіляецца з вар'яцкім спрытам
У іншы бок.

КАРАЛЕВА. А як ён вас прыняў?

РАЗЕНКРАНЦ. Зусім прыстойна.

ГІЛЬДЭНСТЭРН. Але занадта стрымліваў сябе.

РАЗЕНКРАНЦ. Пытаўся мала: больш адказваў сам,
І вельмі востра.

КАРАЛЕВА. А вы не прабавалі намякнуць
Яму на гульні?

РАЗЕНКРАНЦ. Вашая вялікасць,
Дарогай нам сустрэліся акцёры,
Аб гэтым мы паведамілі прынцу;
І ён адразу нейк павесялеў.
Яны ўжо тут, і ён ім загадаў
Увечары паставіць п'есу.

ПАЛОНІЙ. Так.

І праз мяне ён запрашае вас
З'явіцца на спектакль.

КАРОЛЬ. Приемна чуць;
Згаджаюся і вельмі задаволен
Падобным намярэннем.
Панове, я прашу вас, і далей
Уцягвайце яго ў свае забавы. [...]

*Кароль і Палоніі выходзяць.
Уваходзіць Гамлет.*

ГАМЛЕТ. Пытанне: быць альбо не быць? Што лепей,
Што разумней: альбо цяпець удары,
Каменні, стрэлы яраснага лёсу,
Альбо узброіцца на мора крыўд
І знішчыць іх змаганнем. Смерць і сон –
Адно і тое ж; і сказаць, што сном
Канчаюцца туга, і боль, і крыўды,
І тысячы пакут, што чалавеку
Канчаюцца туга, і боль, і крыўды,
І тысячы пакут, што чалавеку
Дала прырода ў дар, – такі канец
Сустрэў бы з радасцю. Смерць – сон, заснуць,
Заснуць і марыць. Так. Але пытанне:
Якія мары поўняць сон смяротны,
Калі пакінеш гэты шумны свет? –
Вось што трымае нас, вось дзе прычына
Таго, што гора гэтак даўгавечна.
Бо хто цяпеў бы злыя здзекі часу,
Прымус тыранаў і знявагу гордых,
Самотны стогн разбітага кахання,
Марудны суд, чыноўнікаў нахабнасць,
Пляўкі на галаву заслуге скромнай,
Каб мог нас вызваліць ад усяго
Удар кінжалам? Хто б валок ярмо,
Пацеў бы, ньючы ў нудзе жыццёвай?
Але мы ўсё ж баімся паміраць;
Таемны край, адкуль няма зварту,
Пужае нас, і воля наша слабне,
Таемны край, адкуль няма зварту,

Пужае нас, і воля наша слабне,
І мірымся мы з нашаю нядоляй:
Хто ведае, што нас чакае там?
Задумаешся так – і страх агорне.
І павядае яркі квет адвагі
Пад бледнай хваткай непазбыўных дум,
І пачынанні буйнага размаху
Без рэчышча сплываюць у нябыт,
Няспраўджанымі застаюцца. Ціха!
Афелія?.. О німфа, памяні
Мае грахі ў тваіх малітвах.

АФЕЛІЯ. Прынц,
Хацела запытаць вас аб здароўі.

ГАМЛЕТ. Я вельмі дзякую.

АФЕЛІЯ. Прынц, у мяне ёсць памятка ад вас,
Я ўсё збіралася іх вам вярнуць,
Дык вось, вазьміце, я прашу вас.

ГАМЛЕТ. Не.
Я вам нічога не даваў.

АФЕЛІЯ. Мой прынц, вы мне давалі і з дарамі
Паднеслі мілае суквецце слоў,
Няма ў іх арамату больш, вазьміце.
Прыстойная дзяўчына не жадае
Дары мець ад таго, хто не кахае.
Вазьміце, прынц.

ГАМЛЕТ. Ха, ха! Ты нявінная?

АФЕЛІЯ. Прынц?

ГАМЛЕТ. Ты прыгожая?

АФЕЛІЯ. Ваша высокасць, што вы маеце на ўвазе?

ГАМЛЕТ. А вось што: калі ты нявінная і прыгожая, то не задавайся
сваім хараством.

АФЕЛІЯ. Прынц, хіба ж хараство перашкаджае нявіннасці?

ГАМЛЕТ. О не. Пакуль сіла нявіннасці ачысціць хараство, улада хара-
ства змяшае нявіннасць з гразёю. Раней гэта быў парадокс, а цяпер
гэта пацвярджаецца практыкай. Я цябе кахаў калісьці.

АФЕЛІЯ. І я гэтаму верыла, прынц.

ГАМЛЕТ. А не трэба было верыць. Як ты ні прышчапляй нявіннасць

на наш стары ствол, усё роўна паракня будзе сыпацца. Я цябе не кахаў.

АФЕЛІЯ. Падманулі мяне, ашукалі.

ГАМЛЕТ. Ідзі ў манастыр. Нашто табе пладзіць грэшнікаў. [...]

(Гамлет выходзіць.)

АФЕЛІЯ. Які выдатны розум заняпаў!

Язык вучонага, вяльможы вока,

Меч воіна, акраса і надзея

Усёй дзяржавы, люстра далікацтва,

Узор узорным, – згінула усё.

А я адна, усіх жанчын няшчасней,

Пакаштаваўшы мёду абяцанняў,

Цяпер гляджу, як гэты волат мыслі,

Нібы зламаны звон, скрыгіча страшна.

О квет юнацтва, светач маладосці,

Чаму адцвіў так рана? Гора мне! [...]

Сцэна другая

Пакой у замку.

Уваходзяць Г а м л е т і а к т о р ы.

ГАМЛЕТ. Вымаўляй маналог, калі ласка, так, як я табе паказваў: лёгка і жвава, а калі ты будзеш драць горла, як гэта робяць многія нашы акцёры, тады я мог бы даручыць чытаць мае вершы гарадскому клікуну. Не пілуй паветра рукамі, так; рабі ўсё далікатна. У патоках, у буры і, так сказаць, у завіхрэнні свайго запалу, ты павінен заўсёды трымацца меры, якая згладзіць яго рэзкасць. Я цярэць не магу, калі які-небудзь здаравенны доўгавалосы дзяцюк ірве пачуцці на кавалкі, на шматкі, і гвалціць вушы партэра, які, у большасці выпадкаў, нічога не разумее, апроч невыразных нямых сцэн і калатні. Я б ахотна высек такога дзецюка. Ён табе выйдзе такім ліхадзеям, якім і Тэрмагант не быў, ён табе Ірада пераірадіць. Калі ласка, каб гэтага не было.

ПЕРШЫ АКТОР. Даю гарантыю вашай высокасці.

ГАМЛЕТ. Не будзь таксама і занадта вялым; хай тваім настаўнікам будзе твая крытычная думка. Дапасоўвай дзею да слова, слова да дзеі; а галоўнае, старайся не выходзіць за межы прыроднай пра-

статы. Бо ўсё, што гэтак перабольшана, не адпавядае сутнасці ігры, канчатковая мэта якой, раней і цяпер, была і ёсць – трымаць як бы люстра перад прыродай; паказваць дабраце яе рысы, пагардзе яе вобраз і, у адпаведнасці з часам, кожнаму стану і ўзросту – яго форму і адбітак. Калі ж перабольшыць альбо не дацягнуць, то хоць невука і пасмяецца, але знаўцу будзе сумна, а вы павінны згадзіцца, што ацэнка знаўцы пераважае думку цэлага тэатра іншых. О, ёсць акцёры, і я бачыў іх ігру і чуў, як іх хвалілі, нават вельмі хвалілі, якія, каб не ска-заць груба, не мелі ні голасу, ні фігуры, ні наогул людскага аблічча; крыўляліся і завывалі так, што я думаў: ёсць жа на свеце такія падзёншчыкі прыроды, якія бяруцца ляпіць людзей і псуюць іх – так бяздарна яны паказвалі чалавека.

ПЕРШЫ АКТОР. Спадзяюся, што мы гэтага ў асноўным пазбавіліся.

ГАМЛЕТ. Знішчайце, каб і знаку не было. І хай тыя, што іграюць у вас блазнаў, не гавораць больш, чым гэта для іх напісана. Бываюць сярод іх такія, што смяюцца самі, каб насмяшыць пустых гледачоў, хаця ў гэтую хвіліну ўвага павінна быць сканцэнтравана на якім-небудзь важным моманце п’есы. Гэта брыдка і паказвае нікчэмнае зазнайства таго блазна, які так робіць. Ідзіце падрыхтуйцеся.

А к т о р ы выходзяць. [...]

Трубныя гукі. Нямы паказ.

Уваходзяць кароль і каралева, няшчотна абдымаючыся. Яна становіцца на калені і гарача завярае яго. Ён яе падымае і туліцца галавой да яе пляча. Кладзецца на лаву з кветак. Яна, бачачы, што ён заснуў, пакідае яго. Тады з’яўляецца чалавек, здымае з яго карону, цалуе яе, налівае атруты ў вушы каралю і выходзіць. Каралева вяртаецца, знаходзіць караля мёртвым і разыгрывае адчай. Труціцель і некалькі статыстаў з’яўляюцца і робяць выгляд, што лямантуюць разам з ёю. Нябожчыка выносяць. Труціцель прапанава падарунку; спачатку яна нібыта не задаволена, не згаджаецца, але, нарэшце, прымае яго любоў.

Выходзяць.

АФЕЛІЯ. Як гэта разумець, мой прынец?

ГАМЛЕТ. Вельмі проста: тут хаваецца «малечо», гэта значыць – злачынства.

АФЕЛІЯ. Як відаць, гэты нямы паказ перадае сюжэт п’есы? [...]

Уваходзяць д в а а к т о р ы: кароль і каралева.

АКТОР-КАРОЛЬ. Ёжо трыццаць раз як калясніца Феба
Павольным бегам залаціла неба,
І трыццаць на дванаццаць – маладзік
І поўніўся, і шчэрбіўся, і нік.
А мы з табою ўсё жывём у пары,
А шчасця нашага не засцяць хмары.

АКТОР-КАРАЛЕВА. Мы можам налічыць яшчэ не столькі,–
Любоў жа не паменшыцца нікольні.
Але, о гора мне, мой мілы муж,
Апошнім часам нешта ты нядуж,
І ў сэрца мне закралася трывога
За нашую любоў. Але нічога,
Мой страх цябе не можа турбаваць:
Жаночы страх ёсць вернасці пячаць;
Мы любім – мы баімся, так бывае,
Жанчына ў гэтым крайнасць праяўляе.
Мой мілы муж, табою даражу,
Цябе кахаю, за цябе дрыжу,
Расце і шырыцца мая трывога,
Дзе страх вялікі – там кахання многа.

АКТОР-КАРОЛЬ. Так, любая, цябе пакіну я,
Прадказвае канец душа мая.
Ты не гаруй, жыві, красуйся краскай,
І, можа, хто-небудзь з такой жа ласкай
Мяне заменіць.

АКТОР-КАРАЛЕВА. Нізашто. Маўчы!
За здрадніцу мяне ты не лічы.
Не выйду я ніколі за другога [...]

КАРОЛЬ. А як называецца п'еса?

ГАМЛЕТ. «Пастка». Але ў якім сэнсе? У пераносным. У гэтай п'есе паказваецца забойства, якое адбылося ў Вене. Імя герцага – Ганзага, а яго жонкі – Баптыста, вы зараз убачыце, ну і подлая гісторыя! Але ўсё роўна вашай вялікасці і нас, людзей з чыстаю душой, гэта не датычыцца. Няхай выкручваецца кляча, наш карак не намулены.

Уваходзіць Лу ц ы я н.

А вось гэта Луцыян, пляменнік караля.

АФЕЛІЯ. Вы добра замяняеце хор, мой прынц.

ГАМЛЕТ. Калі вы будзеце абдымацца з вашым каханкам, вазьміце мяне за тлумача.

АФЕЛІЯ. Прынц, вы як тая калючка.

ГАМЛЕТ. Мая калючка не сора тупіцца, прыйшлося б пастагнаць.

АФЕЛІЯ. І лепш, і горш.

ГАМЛЕТ. Якраз так, як вы сабе мужоў выбіраеце. Пачынай, забойца!
Досыць табе корчыць страхоце. Пачынай: «Да помсты заклікаюць груганы».

ЛУЦЫЯН. Змрок душ, спрыт рук і шклянка, – ўсё ў парадку;

Спрые час, прыступім да пачатку.

Забойчы сок, з начнога зеля ўзяты,

Гекатай тройчы тручаны і кляты,

Прыроды моц і сілу чар яві,

Кроў замарозь і цела знежыві!

(Ліе атруту ў вуха соннаму каралю.)

ГАМЛЕТ. Ён атручвае яго ў садзе, каб заўладаць яго дзяржавай. Яго прозвішча – Ганзага. Ёсць такая навела, вельмі складана напісана па-італьянску. Вы зараз убачыце, як забойца пойдзе дабівацца кахання да жонкі Ганзага, і, мушу вам сказаць, ён свайго даб'ецца.

АФЕЛІЯ. Кароль устае.

ГАМЛЕТ. Што, спалохаўся халастога стрэлу?

КАРАЛЕВА. Што з табою, мой друг?

ПАЛОНІЙ. Спыніце спектакль!

КАРОЛЬ. Пасвяціце мне – прэч!

ПАЛОНІЙ. Святла, святла, святла!

Выходзяць усе, за выключэннем Гамлета і Гарацыя.

ГАМЛЕТ. Хай ранены алень сумуе,

Лань ведае, дзе дзецца;

Адзін заснуў, другі вартуе –

Так на зямлі вядзецца.[...]

Уваходзіць Палоній.

Добры вечар, пане.

ПАЛОНІЙ. Мой прынц, каралева жадае мець з вамі гутарку, і каб раз жа.

ГАМЛЕТ. Паглядзіце вунь на тую хмарку, яна вельмі падобна на вяр-
блюда, што, мо няпраўда? Як вы мяркуеце, пане? [...]

ГАМЛЕТ. Скажыце маці, што я зараз прыйду. – Яны строяць з мяне
дурня, я не вытрываю. – Я зараз прыйду.

ПАЛОНІЙ. Я так і далажу.

П а л о н і й выходзіць

ГАМЛЕТ. Лёгка сказаць – «зараз». Пакіньце мяне аднаго, сябры мае.

*Р а з е н к р а н ц , Г і л ь д э н с т э р н , Г а р а ц ы а
ды іныя выходзяць.*

Глухая ноч; разаяўлены магілы:
І пекла дыхае на свет заражай.
Цяпер упіцца б кроўю. Распачаць
Расправу лютую, зрабіць такое,
Каб здрыгануўся дзень. Пайду да маці.
О сэрца, будзь жа сэрцам! Хай ніколі
Душа Нерона у мяне не ўвойдзе!
Я буду жорсткім, але чалавечным,
З кінжаламі на вуснах, не ў руках.
Няхай язык мой супярэчыць сэрцу:
Я вострым словам ёй душу параню,
Але забойствам рук не апаганю.

(Выходзіць.)

Сцэна трэцяя

Пакой у замку.

Уваходзяць к а р о л ь , Р а з е н к р а н ц і Г і л ь д э н с т э р н .

КАРОЛЬ. Я не люблю яго. Дый небяспечна
Даваць вар'яту волю. А таму
Рыхтуйцеся. Я безадкладна выдам
Вам паўнамоцтвы. Ён паедзе з вамі
У Англію. Дзяржаўныя законы
Не дазваляюць нам рызыкаваць
Спакоем нашым.

ГІЛЬДЭНСТЭРН. Вашая вялікасць,
Мы падрыхтуемся. Ваш страх свяшчэнны:

Вы думаеце аб жыцці падданных,
Што кормяцца ад ласкі каралеўскай. [...]
КАРОЛЬ. [...] Смурод майго граху ідзе да неба,
На мне ляжыць старэйшае пракляцце –
Забойства брата. Не магу маліцца,
Хоць і хачу і воля прымушае,
Аднак віна мая мяне трымае.
Як той, што ў два бакі глядзіць, стаю
І думаю, з чаго цяпер пачаць:
З таго ці з гэтага? Нейк не выходзіць.
Няўжо, калі рука мая ў крыві
Па самы локаць, дык няма дажджу
У неба міласэрнага, каб вымыць
І абяліць яе? Навошта літасць,
Як не затым, каб выратоўваць грэшных? [...]
...Што рабіць?
Хіба пакаяцца, – мо што і выйдзе.
Ой, не магу я каяцца! Ой, страшна!
Ах, бедны я!.. Змрок у грудзях, як смерць.
Куды ўцячы?.. Папаўся дык папаўся.
Анёлы светлыя, дапамажыце!
Калені, гніцеся! Размякні, сэрца,
Не будзь як камень, будзь як у дзіцяці!
Ўсё будзе добра.

(Адыходзіць і становіцца на калені.)

Уваходзіць Г а м л е т.

ГАМЛЕТ. Цяпер у самы раз рабіць справу, –
Ён моліцца, і я зраблю. І ён
На неба пападзе. І гэта помста?
Абдумаю спачатку. Ліхадзей
Забіў мне бацьку, і за гэта я,
Адзіны сын у бацькі, ліхадзея
Сам адсылаю ў рай. Хіба я найміт,
Каб гэтак помсціцца? У сытым сне
Быў той забіты, калі ўсе грахі

Былі на ім. Вядома толькі богу,
Ці лёгка была яго расплата,–
Відаць, пакутуе там небарака,
Ці ж гэта помста на той свет адправіць
Яго цяпер, калі душу ён чысціць,
Калі ён сам рыхтуецца ў дарогу? Не,
Схавайся, меч! – яшчэ надыдзе час;
Калі ён будзе п'яны, альбо ў гневе,
Альбо палезе на распусны ложак,
Тады сячы. У брудзе, у гнюсоце,
Сярод пацех агідных гада знішчыць,
Каб ён не спадзяваўся на збавенне,
А каб ляцеў, задраўшы пяты к небу,
У зубы к чорту, чорны, як смала,
На векі вечныя. Хай будзе так.
Жыві яшчэ, але ты ўжо мярцвяк.
Пайду да маці.

(Выходзіць.)

КАРОЛЬ *(устаючы)*. Без думак словы, як без духу цела,–
Мая малітва к небу не ўзляцела.

(Выходзіць.)

Сцэна чацвёртая

Другі пакой у замку.

Уваходзяць каралева і Палоній. [...]

Палоній хаваецца за дыван.

Уваходзіць Гамлет.

ГАМЛЕТ. Ну, маці, што мне скажаш?

КАРАЛЕВА. Гамлет, бацька твой пакрыўджаны табою.

ГАМЛЕТ. Маці, бацька мой пакрыўджаны табою.

КАРАЛЕВА. Прашу вас, не мяліце языком.

ГАМЛЕТ. Прашу вас, не блудзіце языком.

КАРАЛЕВА. Што гэта значыць, Гамлет?

ГАМЛЕТ. Што вам трэба?

КАРАЛЕВА. Ты забываеш, хто я?

ГАМЛЕТ. Не, вось крыж:
Вы – каралева, дзеве́рава жонка,
І мая маці, на вялікі жаль.

КАРАЛЕВА. Тады з табой другія пагавораць.

ГАМЛЕТ. Сядзь, сядзь, не ўстанеш, не скранешся з месца,
Пакуль, як у люстэрку, не пабачыш
Сваё нутро.

КАРАЛЕВА. Што ты надумаў, Гамлет?
Ты хочаш загубіць мяне? Ратуйце!

ПАЛОНІЙ (за дываном). Гэй, гэі, ратуйце!

ГАМЛЕТ. Ага, пацук! (*Вымае шпагу.*) Даю дукат, забіты.

(*Пратыкае дыван.*)

ПАЛОНІЙ (за дываном). Ой, паміраю.

(*Падае і памірае.*)

КАРАЛЕВА. Што ты нарабіў?

ГАМЛЕТ. Я сам не ведаю. Там быў кароль?

КАРАЛЕВА. Якое зверства! Ах, якое зверства!

ГАМЛЕТ. Не большае, чым караля забіць
І жонкаю стаць мужавага брата. [...]

КАРАЛЕВА. Даволі!
Ты вочы павярнуў мне у нутро:
Набралася там столькі чорных плям,
Што іх не вынесці.

ГАМЛЕТ. Не тое кажаш;
Жыць у гнаі, ў тухліне, на пасцелі,
І лашчыцца, і цешыцца любоўю
Ў хляве на кучы...

КАРАЛЕВА. О, даволі, Гамлет!
Твая гаворка катэе мне вуха.
О, злітуйся!

ГАМЛЕТ. Забойца! Душагуб!
Халоп, не варты і двухсотай часці
Твайго былога мужа! Блазен тронны!
Кароль-каме́дыянт! Зладзюга! Жулік!

Сцягнуў з паліцы царскую карону
І сунуў у кішэню.

КАРАЛЕВА. Хопіць, хопіць!

ГАМЛЕТ. Кароль з ануч...

Уваходзіць з д а н ь.

Ратуй і ахіні мяне ускрыллем,
Святое воінства! Чаго ты хочаш,
Благаславёны вобраз?

КАРАЛЕВА. А божа, ён – вар’ят!

ГАМЛЕТ. Ты хочаш папракнуць маруду-сына,
Які, дабраўшы зручны час, не змог
Зрабіць адразу тое, ў чым пакляўся;
Скажы!

ЗДАНЬ. Не забывай. Сюды прыйшоў я,
Каб навастрыць нажы твайго намеру;
Але зважай, лунае жах над маці.
Стань паміж ёю і яе змаганнем:
Магутна уяўленне у слабых.
Скажы ёй што-небудзь.

ГАМЛЕТ. Што з вамі, мама? [...]

КАРАЛЕВА. З кім ты гаворыш?

ГАМЛЕТ. Нічога ты не бачыш?

КАРАЛЕВА. Не, нічога;

Усё, што ёсць, я бачу.

ГАМЛЕТ. Ты нічога
Не чула?

КАРАЛЕВА. Не, нічога; толькі нас.

ГАМЛЕТ. Глядзі туды! Глядзі, ён адыходзіць!
Мой бацька, бацька мой, жывы, жывы!
Глядзі, вось ён ідзе; знікае, знік.

З д а н ь выходзіць.

КАРАЛЕВА. Сыночак мой, ты трызніш. Гэта – мары.
Пры непрытомнасці усякае зданне
Вярзецца чалавеку.

ГАМЛЕТ. Непрытомнасць?
Мой пульс, як твой, нармальны і здаровы,

Музычна адбівае такт. Не мары
Мая гаворка. Апытай мяне,
І я даслоўна паўтару усё,
Чаго вар'ят не зробіць. Слухай, маці,
Не маж душы уцешнаю масцікай,
Што гэта шал, а не твая віна:
Балячка не загоіцца пад струпам,
Зараза ціха ўсочыцца ў нутро
І з'есць цябе. Пакайся перад небам,
Прызнай свой грэх і болей не грашы;
Не падкладай пад пустазелле гною,
Каб лепш расло. Прабач на добрым слове.
У наш адкормлены надзьмуты век
Дабро павінна кленчыць перад ліхам,
Само прапанаваць свае паслугі.

КАРАЛЕВА. Гамлет, Гамлет, ты разбіў мне сэрца! [...]

ГАМЛЕТ. [...] Я выцягну адгэтуль мерцвяка. –
Дабранач, маці! – Ціхі і паважны
Ляжыць міністр, спакойнае чало,
А пры жыцці быў шэльма і трапло. –
Дазвольце услужыць вам, ваша светласць. –
Дабранач, маці.

Выходзяць кожны асобна; Гамлет выцягвае Палонію. [...]

АКТ ПЯТЫ

Сцэна першая

Могілка.

Уваходзяць два блазны з рыдлёўкамі ды іншым.

ПЕРШЫ БЛАЗЕН. Ці ж можна хаваць па-хрысціянску таго, хто
самаўпраўна шукае сабе збавення?

ДРУГІ БЛАЗЕН. Я табе кажу, што можна; капай хутчэй яму; было
следства, і вырашылі хаваць яе па-хрысціянску.

ПЕРШЫ БЛАЗЕН. Як гэта так, раз яна ўтапілася не ў парадку самаа-
бароны?

ДРУГІ БЛАЗЕН. А табе што? Такое рашэнне.

ПЕРШЫ БЛАЗЕН. Але ж трэба, каб нехта нападаў. У гэтым жа ўся штука. Бо калі я таплюся наўмысна, – гэта азначае дзею, а ўсякая дзея мае тры галіны, а іменна: дзею, учынак і выкананне; выходзіць, што яна ўтапілася з намерам. [...]

Уваходзяць Гамлет і Гарацыя, наводдаль.

ПЕРШЫ БЛАЗЕН. Не ламай дурное галавы. Колькі ты асла ні бі, усё роўна кроку не набавіць. А калі хто ў другі раз будзе ў цябе пытацца, адказвай – магільшчык; яго хаты стаяць да страшнага суда. Вось што, схадзі лепш да Ёгена, прынясі мне кварту гарэлкі. (*Капае і п'яе.*)

Любіўся я, кахаўся я,
Калі быў малады,
Быў дужы я, ух, сіла мая!
Не ведаў я бяды.

ГАМЛЕТ. Няўжо гэты чалавек не адчувае, што ён робіць? Капае магілу і п'яе.

ГАРАЦЫЯ. Прывычка, прынц.

ГАМЛЕТ. Заўсёды так. Чым менш рука працуе, тым больш у яе чуласці.

ПЕРШЫ БЛАЗЕН (*спявае*). Але старасць-зладзейка прыйшла

І вытрасла сілу з мяне;
І шчасце мінула, як сон,
І я апынуўся ў труне.

(Выкідвае чэрап.)

ГАМЛЕТ. Калісьці ў гэтым чэрапе быў язык, і ён мог спяваць; а гэты мужык шпурнуў яго вобземлю, нібы сквіцу Каіна, першага забойцы. Быць можа, гэта галава належала якому-небудзь палітыку, які збіраўся перахітрыць самога госпада бога, а цяпер яе перахітрыў гэты асёл. Як ты думаеш?

ГАРАЦЫЯ. Магчыма, прынц. [...]

ПЕРШЫ БЛАЗЕН. Каб на яго чорная немач, на паскудніка гэтага кручанага! Ён мне некалі выліў на галаву бутэлькі рэйнвейну. Гэта чэрап Ёрыка, каралеўскага блазна.

ГАМЛЕТ. Гэты?

ПЕРШЫ БЛАЗЕН. Гэты самы.

ГАМЛЕТ. Пакажы мне. (*Бярэ чэрап.*) Бедны Ёорык! Я ведаў яго, Гарацыя; гэта быў чалавек вельмі вясёлы, з невычэрпнай фантазіяй, тысячу разоў ён насіў мяне на сабе; а цяпер – як агідна мне глядзець на гэта! Мяне нудзіць, мне робіцца млосна. Тут былі вусны, якія я цалаваў так часта. Дзе цяпер твае тонкія кпіны? Твае скокі? Твае песні? Дзе выбухі іскрыстых жартаў, ад якіх рагатаў увесь стол? Няма ніводнага, каб паздекавацца з тваіх уласных выскальных зубоў. Адвісла сківіца. Зайдзі цяпер у спальню да якой-небудзь дамы і скажы ёй: няхай яна наложыць фарбы на цэлы палец, усё роўна нарэшце будзе такою ж; пасмяшы яе гэтым. – Калі ласка, Гарацыя, скажы мне...

ГАРАЦЫЯ. Што, мой прынец?

ГАМЛЕТ. Як ты думаеш, Аляксандр у зямлі ляжаў такі самы?

ГАРАЦЫЯ. Такі самы.

ГАМЛЕТ. І гэтак жа пахнуў? Фэ! (*Кідае чэрап.*) [...]

Сцэна другая

Зала ў замку.

Уваходзяць Гамлет і Гарацыя. [...]

ГАМЛЕТ. Скажы, ці ж не павінен я паўстаць
Супроць таго, хто атруціў мне бацьку,
Зняславіў маці мне, убіўся клінам
Паміж абраннем і маёй надзеяй,
Жыццё маё на вудачку лавіў
З такою хітрасцю? Ці ж я не ў праве
З ім расквітацца гэтаю рукою?
Ці ж не пракляты буду я навек,
Калі дазволю чарвяку ліхому
Прыроду нашу грызці?

ГАРАЦЫЯ. Мабыць, хутка
Ён атрымае весткі аб падзеях,
Што адбыліся ў Англіі. [...]

*Уваходзяць кароль, каралева, Лаэрт і вяльможы,
Озрык ды іншыя прыдворныя з рапірамі і рукавіцамі; стол, на ім
гладышы з віном.*

КАРОЛЬ. Прымі ад нас руку Лаэрта, Гамлет.

Кароль кладзе руку Лаэрта ў руку Гамлета.

ГАМЛЕТ. Прабач, Лаэрт, цябе пакрыўдзіў я;
Ты мне прабач, як дваранін і рыцар.
Вядома ўсім прысутным, ды і ты
Напэўна чуў, як цяжка пакарала
Мяне хвароба.
Учынак мой, які абразіў груба
Тваю прыроду, гонар і пачуцці,
Я ў гэтым прызнаюся, быў вар'яцтвам.
Каб Гамлет крыўдзіў друга? Не, ніколі.
Лаэрта Гамлет не хацеў пакрыўдзіць.
Калі, разлучаны з сабою, Гамлет
Лаэрта нечакана крыўдзіць, – гэта
Не Гамлет робіць; Гамлет адмаўляе.
А хто? Яго вар'яцтва. Калі так,
Сам Гамлет з ліку тых, хто быў пакрыўджан,-
Вар'яцтвам быў пакрыўджан бедны Гамлет. [...]

ЛАЭРТ. Злосці я не маю,
Адбушавала помста у душы.
Я – чалавек. Але мой гонар вольны;
Не прымірыўся, пакуль хто старэйшы,
Спрактыкаваны у пытаннях чэсці,
Нас не рассудзіць і не скажа – мір,
Каб я быў чысты. Да тае пары
Любоў я вашу як любоў прымаю
І не пакрыўджу вас.

ГАМЛЕТ. Я цалкам згодзен
І буду біцца ў братнім паядынку.
Падайце нам рапіры. [...]

ЛАЭРТ. Мне адну.

ГАМЛЕТ. Табе маё няўменне будзе грунтам.
Як зорка на пустынным фоне ночы,
Лаэртава майстэрства заблішчыць.

ЛАЭРТ. Насмешка, прынц?

ГАМЛЕТ. О не, рукой клянуся. [...]

КАРОЛЬ. Віно на стол пастаўце. Калі Гамлет
Яго кране адзін раз і другі
Альбо на трэцім разе адаб'ецца,
Давайце гучны залп з усіх гармат;
Кароль за Гамлета падыме кубак
І кіне ў кубак неацэнны жэмчуг,
Каштоўнейшы, чым той, які насілі
Чатыры дацкіх каралі. Віна!
І хай літаўры знак даюць фанфарам,
Фанфары канваірам на байніцах
І гром з зямлі турэе грому з неба,
Што п'е за Гамлета кароль.
Пачніце. А вы уважна прымячайце, суддзі.
ГАМЛЕТ. Пачнём.
ЛАЭРТ. Пачнём, мой прынц.

Б'юцца. [...]

ЛАЭРТ. Так, так, крануты; прызнаю.
КАРОЛЬ. Наш сын напэўна выйграе.
КАРАЛЕВА. Ён цяжкі
І задыхаецца. – Хадзі сюды,
Вось хустачка, – утрыся, Гамлет. П'е
За поспех сына каралева.
ГАМЛЕТ. Дзякуй.
КАРОЛЬ. Не пі, Гертруда!
КАРАЛЕВА. Выбачай, мой друг.
Я вып'ю.

КАРОЛЬ (убок). У келіху атрута. Позна, позна.
ГАМЛЕТ. Цяпер яшчэ не буду піць, пасля.
КАРАЛЕВА. Хадзі сюды, я абатру твой лоб.
ЛАЭРТ. А зараз я крану яго.
КАРОЛЬ. Наўрад.
ЛАЭРТ (убок). Нядобра на душы, сумленне мучыць.
[...] Гэй, сцеражыся!

*Лаэрт раніць Гамлета; пасля, у разгары бою, яны мяняюцца рапірамі,
і Гамлет раніць Лаэрта.*

КАРОЛЬ. Яны забыліся. Разняць.

ГАМЛЕТ. О не, Давай яшчэ.

Каралева падае. [...]

ГАМЛЕТ. Што з каралевай?

КАРОЛЬ. Яна самлела, гледзячы на кроў.

КАРАЛЕВА. Не, не, пітво, пітво. – Сыноч мой родны,
Мяне атрутай напаілі... О! (*Памірае.*)

ГАМЛЕТ. Злачынства! Гэй! Замкніце дзверы! Здрада!
Шукайце, дзе яна!

Лаэрт падае.

ЛАЭРТ. Яна тут, Гамлет. Гамлет, ты забіты,
Ніхто нічым не вылечыць цябе,
І паўгадзіны ты не пражывеш;
Мая рапіра у тваёй руцэ,
Атручаная, вострая; за грэх
За свой я заплаціў; глядзі,
Вось я ляжу і больш не ўстану; маці
Твая не ўстане больш; я не магу...
Кароль... кароль падстроіў.

ГАМЛЕТ. А! І тут?
Дык давяршай, атручанае джала!
(*Коле караля.*)

УСЕ. Здрада! Здрада!

КАРОЛЬ. Я толькі ранены. Сябры, ратуйце!

ГАМЛЕТ. Дык вось табе,
Забойца, блудадзей, кароль пракляты!
Пітво тваё! І жэмчуг твой! Напіся!
Ідзі за маткай.

К а р о л ь п а м і р а е.

ЛАЭРТ. Кара па заслугах;
Ён сам складаў атруту. Чэсны Гамлет,
Даруй жа мне, як я табе дарую.
Хай кроў мая і бацькава не пляміць
Тваёй душы, як і маёй – твая.
(*Памірае.*)

ГАМЛЕТ. Няхай табе прабачыць неба. Следам

Іду і я. Гарацыа, я гіну.–
Бывай, няшчасная царыца! – Вы,
Збялелыя і ўзрушаныя сведкі
Падзей трагічных, о, каб меў я час
(Бязлітасная смерць хапае хутка),
Я раскажаў бы вам. Але ўсё роўна, –
Гарацыа, я гіну, ты живеш.
Дык раскажы ўсю праўду пра мяне
Тым, хто не ведае.

ГАРАЦЫА. Ніколі;

Я рымлянін душой, а не датчанін;
Яшчэ не ўсё дапіта.

ГАМЛЕТ.

Мужным будзь,
Дай кубак мне; пусці; я так хачу.
О друг, якая раненая слава,
Калі ты змоўчыш, ляжа на мяне!
Калі мяне любіў ты, ухіліся
Часова ад збавення, пагаруй
На свеце жорсткім, каб вядомай стала
Мая гісторыя.
Далёкі марш і стрэлы за сцяной.
Што там за стрэлы?

ОЗРЫК.

Прынц Фарцінбрас нарвежскі з перамогай
Вярнуўся з Польшчы, аддае салют
Англійскаму пасольству.

ГАМЛЕТ.

Гарацыа, я паміраю.
Магутная атрута цісне дух.
Не прыйдзеца мне чуць навін англійскіх,
Але кажу наперад, – каралём
Абраны будзе Фарцінбрас, Яму –
Перадсмяротны голас мой. Скажы
Яму аб гэтым; выяві прычыны
Усіх здарэнняў. Цішыня – канец.
(Памірае.)

ГАРАЦЫА.

Пагас вялікі сэрцам. Спі, мой прынц,
Адпачывай сярод мелодый райскіх.
Хто там ідзе пад барабан?

Марш за сцэнай.

*Уваходзяць Ф а р ц і н б р а с і а н г л і й с к і я п а с л ы,
з барабанным боем, са сцягамі і з дружнынай.*

ФАРЦІНБРАС. Дзе гэтае відовішча?

[...]

Паслухаем; сабраць

На сход усіх магнатаў. Засмучоны,

Я сустракаю свой шчаслівы лёс;

Я маю права на дзяржаву гэту,

Аб чым і абвяшчаю ўсенародна.

ГАРАЦЫА. Мне і аб гэтым прыйдзеца сказаць

Таксама; ад імя таго, чый голас

Прывабіць многіх. Злосць бушуе ў людзях;

Прыступім зараз жа, каб не было

Памылак, змоў і новае бяды.

ФАРЦІНБРАС. Хай Гамлета выносяць на памост,

Як змагара, чатыры капітаны;

Напэўна, калі б ён быў каралём,

Ён даў бы прыклады вялікіх спраў;

Хай музыка і воінскі абрад

Яго суправаджаюць урачыста.

Бярыце трупы, тут не месца ім,

Лепш паміраць на полі баявым.

Загадаваю страляць.

Жалобны марш.

Выходзяць, выносячы нябожчыкаў, пасля чаго даецца залп з гармат.

Пераклад Юркі Гаўрука.

Санеты Шэкспіра

Як і шмат якія іншыя паэты Адраджэння, Шэкспір захапляўся стварэннем санетаў. Усяго разам іх дайшло да нас 154. Першае кніжнае выданне было ажыццёўлена ў 1609 г.

Шэкспіраўскія санеты шмат у чым наслідуюць традыцыі ўзорных санетаў італьянскіх майстроў: галоўныя тэмы ў іх – каханне

і роздум пра мастацкую творчасць, пра вечнасць жывога. Шэкспір па-свойму бачыць жыццё і смерць, часовасць і вечнасць, каханне і нянавісць. Разам з тым, шэкспіраўскі санет мае іншую пабудову, чым класічны італьянскі. Экспазіцыя санета расцягваецца да 12 радкоў (3 страфы па 4 радкі), а абгульняльна-рэфлексійная частка канцэнтруецца ў двух апошніх радках. Іншая і сістэма рыфмоўкі: аднолькавыя рыфмы, як правіла, сустракаюцца па адным разе.

Уільям Шэкспір. 3 санетаў

1

З найпрыгажэйшых мы чакаем плёну,
Каб не марнела ружа хараства,
Каб, узмацнеўшы, парастак зялёны
Па ссохлай кветцы памяць захаваў.
А ты прысвоіў сам сябе раўніва,
Ты сыціш свой агонь адным сабой.
Пустэчу робячы са шчодрай нівы,
Ва ўласным скарбе чыніш ты разбой.
Цяпер ты ўцеха і аздоба свету,
Пасланнік вёснаў, вольных ад тугі.
Няўжо змарнуеш падарунак гэты,
Каб не дзяліцца, скнара дарагі?
Свет не рабуй! Яму належыць тое,
Што хочаш з'есці ты ўдваіх з труною.

Пераклад Антона Францішка Брыля.

66

Зняможаны, маю ратунку ў смерці,
Бо ходзіць варты долі ў жабраках,
І ўсё як ёсць нікчэмнасць прагне сцерці,
І вера ўся ў знявераных руках.
І ганьбу пакрывае пазалота,
І цноту грубасць на таргі вядзе,
І слаўная зняслаўлена істота,
І сілу немац ссільвае ў бядзе,

І затыкае рот мастацтву ўлада,
І цёмны вучыць, як знябыць імглу,
І праўда быць прасцячай шчыра рада,
І годнае дабро слугуе злу.
Зняможаны, зірнуў бы ў вочы смерці,
Ды як любоў самотна жыцьме ў свеце?

Пераклад Рыгора Барадуліна.

90

Захочаш – кінь мяне, але цяпер,
Цяпер, калі ўвесць свет мяне пакінуў,
Ламай – як лёс, што паказаў ашчэр,
Не адкладай да будучых часінаў.
Калі ж душа здалее ацалець,
Не будзь апошняй кропляй: бі адразу,
Не дай начную перажыць макрэдзь,
Каб золкім ранкам пацярпець паразу.
Калі ты сыдзеш – дык хутчэй сыходзь,
Пакуль я іншых мук яшчэ не зведаў,
Каб першы ўдар, магутнейшы стакроць,
Быў самай злой з наканаваных бедаў.
Найгоршай стратай будзеш ты маёй:
Я рэшту не заўважу побач з ёй.

Пераклад Ганны Янкуты.

91

Той ганарыцца талентам, багаццем,
Паходжаннем, той – знатным сваяком,
Той модна скроеным дзівосным плаццем,
Той сокалам, стаеннікам ці псом.
І кожны так: шукаючы, знаходзіць
Усё, што радасць для яго нясе.
Маё ўсё шчасце ў гэткай асалодзе,
Ў якой сабраны іншыя усе.
Твая любоў мілей мне ад багацця

І гонару вяльможнага мілей.
З ёй не зраўняцца самай пышнай шаце,
Яна за слодыч нават прыямней.
Ты, адабраўшы гэты скарб знянацку,
Мяне заручыш з доляю жабрацкай.

Пераклад Уладзіміра Дубоўкі.

П'есы Шэкспіра ставіліся на Беларусі пачынаючы з першай паловы XIX ст. Першая пастаноўка «Гамлета» ў Мінскім гарадскім тэатры адбылася ў сезоне 1864/65 гг. На беларускай мове першы шэкспіраўскі спектакль (камедыя «Сон у летнюю ноч» у перакладзе Ю. Гаўрука) глядачы ўбачылі ў Маскве ў пастаноўцы Беларускай драматычнай студыі. Адбылася гэтая падзея ў 1925 г. Папулярнасць мелі пастаноўкі «Гамлета» Віцебскім тэатрам імя Я. Коласа (1946, 1955), Рускім тэатрам у Мінску (1984). Коласаўцы ажыццявілі таксама пастаноўкі «Караля Ліра» (1965), «Рамэа і Джульеты» (1986); у тэатры імя Я. Купалы «Рамэа і Джульета» ставілася на 20 гадоў раней. Рускі тэатр зрабіў у 70-я гады мінулага стагоддзя ўдалую пастаноўку «Макбета»...

Сярод перакладчыкаў шэкспіраўскіх твораў на беларускую мову – Уладзімір Дубоўка (пераклаў усе 154 санеты), Юрка Гаўрук (пераклаў, акрамя «Гамлета», і камедыі «Сон у летнюю ноч», трагедыі «Кароль Лір», «Антоній і Клеапатра», «Атэла»), Кандрат Крапіва («Рамэа і Джульета»), Уладзімір Шахавец («Макбет»), Язэп Семяжон («Кароль Лір», «Утаймаванне свавольніцы»), Віталь і Артур Вольскія («Гамлет»), Алесь Разанаў («Сон у Іванаву ноч»), Уладзімір Някляеў («Бура») і інш.

Творчасць Ёільяма Шэкспіра – гэта цэлая эпоха ў сусветнай літаратуры. Шмат у чым ён здолеў перасягнуць усіх сваіх папярэднікаў. Майстэрства паказу чалавечай асобы, псіхалагічнага раскрыцця чалавечых пачуццяў было ўзнятае ім на новую, вышэйшую ступень.

ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ

Уладзімір Караткевіч. Прарок Геронім Босх

Н. М. Молева

«Увага! Увага! Увага!
Рыхтуецца атамны выбух.
Хавайце дзяцей!
Хавайце вучоных і кнігі!
Хавайце ў зямлю партытуры
Бетховена і Гуно!
Хавайце карціны Босха:
Ён ведаў пра гэта даўно».
Дзіўны, дзіўны мастак!
У цемры сярэднявечча
Сядзеў ён перад мальбертам,
Які асвятлялі свечы.
Цень у кутах пакоя.
Цені па фарбах бягуць,
Цень над роднай краінай,
Змрочныя цені ў мазгу.
Іспанцы край захапілі,
Палілі людзей без жалю,
Жыць не давалі нікому,
Існаваць – рабам дазвалялі.
Плакалі дзеці малыя,
Ўміраючы на нажы,
І нельга было смяцца
Мастаку, што з праўдай дружыў.
Таму ў грудзях такога
Не сэрца, а галавешка,
Таму ў Героніма Босха
Памерла на вуснах усмешка.
Ён бачыў, што душы прыгнечаных
Не сталь, а бязвольны воск,
І прарочыў дрэнным людзям
Геній Геронім Босх.
Сваёй неўтаймоўнай фантазіяй

Выклікаў ён пачварныя здані...
Праз трэшчыны на палотнах
Чуюцца гукі рыданняў.
Лётаюць мёртвыя птушкі,
Палаюць жывыя кусты,
Пачвары з галовамі грыфаў
Рэжуць сабе жываты.
У адных галовы без ног,
У другіх пад задам калені.
Кідаюцца ў пажарах
Маўклівыя голыя цені.
Праз дымнае і чырвонае,
Праз попельнае святло
Танкі ідуць магутныя,
Якіх тады не было,
Ці мог ён тады прадбачыць,
Што пройдзе сто пакаленняў
І ажывуць наяве
Пачвары яго ўяўленняў?
Што будуць з акопаў людзі
Дзерціся на накат
І кідацца ім пад ногі
З цяжкай вязкай гранат.
Вы, васковыя душы,
З ланцугоў кашмары спусцілі,
Вы над роснай зямлёю
Смерці грыбы ўзрасцілі...
Даўно прарочыў такое
Босха трывожны мозг.
І ўсё ж аднаго ты не ведаў,
Вялікі Геронім Босх.
Зведаўшы чалавека,
Зведаўшы мора і сушу,
Не мог ты ведаць, што ў свеце
Стальныя вырастуць душы,
Што на хлуслівых і хцівых
Узнімецца іх рука

І вытрасе іх са скуры,
Як бульбу гнілую з мяшка.
«Увага! Увага! Увага!
Выбухаў больш не будзе!
Выносьце скульптуры і кнігі,
Спявайце і смейцеся, людзі!
Выносьце дзяцей заспанных
Пад сонечных гукаў прыбой!
Выносьце карціны Босха!
Адбой! Вечны адбой!»

Уладзімір Арлоў. Час чумы

(заклучны раздзел апавесці)

За два дні да ад'езду Франчэска адмовілася ад вячэры. Ён [Мікола Гусоўскі] прыклаў ёй да лоба далонь і здрыгануўся: хвароба падпільнавала і яе.

Раніцою заявіўся па задатак возчык. Пачуўшы, што, напэўна, давядзецца ехаць пазней, ён глянуў на жанчыну пад дзвюма коўдрамі і нахабна папярэдзіў, што вярнуць задатак не зможа.

Хвароба перамагала яе з незвычайнай хуткасцю. Наступнага дня Франчэска ўжо не падымалася. Поячы яе мятаю, ён змеціў на дзяснах вузельчыкі, якія ператвараліся ў язвы. Апошнія надзеі зніклі: гэта была чума.

Ён адыходзіў ад ложка толькі дзеля таго, каб пагрэць мятавы настой і падкласці ў кадзільніцу зёлак. Хвароба падавала яму балючую і грахоўную радасць доўгіх гутарак з Франчэскаю.

Яна зноў і зноў прасіла яго расказаць пра радзіму. У ціх прасьбах не было нават водценню колішняй уладнасці, і гэта рабіла ягоны боль яшчэ вастрэйшым.

Ён апавядаў пра доўгую марозную зіму і дуйкі, што заносцяць бацькаў дом вышэй вокнаў, пра тое, як аднае раніцы ён адкапаў ад дзвярэй снег і, выбраўшыся на падворак, убачыў на замеценай да самага вільчака страсе трох ваўкоў. Яна слухала, як разліваецца ўвесну Нёман і як буслы збіраюцца перад выраем у чароды і, кругамі набіраючы вышыню, падымаюцца так высока, што знікаюць з вачэй.

– Мы паедзем туды, і ты ўсё гэта ўбачыш, – казаў ён, папраўляючы падушку.

– І я ўсё гэта ўбачу, – гаварыла Франчэска, і вочы яе глядзелі ўдалеч, нібы яна ўжо бачыла далёкую зямлю, дзе ён нарадзіўся.

– Я навучу цябе страляць з лука і хадзіць на іртах...

Ён сам трапляў у палон свайго ўяўлення, і яны з Франчэскаю пазіралі на вясёлы агонь у грубцы і моўчкі слухалі, як шалеюць у коміне дэманны завірухі, або ішлі па цаліку на іртах-снегаступах. Франчэска была ў лёгкім белым кашушку з ірхою; яна ціха і шчасна смяялася, а воддаль, атрасаючы з галінаў зіхоткі снег, пералятала з хваіны на хваіну цікаўная сакатлівая сарока, за якой гнаўся яе блакітны цень...

І раптам сэрца абрывалася, і ён вяртаўся назад і замаўкаў. Але яна, відаць, баючыся цішыні, пыталася пра Кракаў, пра каралеўскі палац, і іхняя гульня ў будучыню працягвалася.

– Ты адрэкамендуеш мяне каралеве, – сказала яна, і ён, нібыта каронны маршалак, дакляраваў, што зробіць гэта ў той самы дзень, калі яны прыедуць у сталіцу.

Часам Франчэска пачынала трызніць. Найчасцей яна клікала пакаёўку і загадвала ёй прынесці цаколі і бэзавую сукенку. Гусоўскі згадаў іхнюю першую размову, калі Франчэска была ў такой самай сукенцы, і яму хацелася верыць, што гэта не проста трызненне. Можа, раней ён быў несправядлівы да яе?

На чацвёрты дзень ёй зрабілася зусім блага. Франчэска ўжо маўчала, напэўна, ён было цяжка гаварыць. Але яна глядзела на яго і не адпускала ягонай рукі, і Гусоўскі ўзіраўся ў яе вочы, намагаючыся прачытаць там усё тое, што не маглі вымавіць яе асмяглыя вусны. Ён пакутаваў, што не можа зразумець застылага ў агатавых вачах здзіўлення. Мо перад ёю паўставалі ўжо нейкія іншыя, невідочныя сферы? Ці гэтае здзіўленне было яшчэ зямное і датычыла яго, Гусоўскага, нібыта яна толькі зараз упершыню ўбачыла яго?

Але вось яе вочы заплюшчыліся, і Франчэску агарнуў сон. Смерць забрала Эразма, а цяпер прыйшла па яе, каб ператварыць гэтую прыгажосць, гэтае зведанае, бясконца дарагое цела з сузор'ямі радзімак у спажыву чарвям.

Шукаючы нейкага апірышча, ён абвёў вачыма пакой. Позірк спыніўся на ацалелых Босхавых гравюрах. Яго скаланула. Малюнкi ажывалі, на іх пачынаўся таемны вусцішны рух. На сярэдняй гравюры

шалёным намётам неслася па крузе фантастычная кавалькада, а праваруч разгаралася паланіца пажараў і ішлі ў наступ пачвары. Свет, у якім ён жыў, як ніколі раней, здаўся яму падобным да створанага мастаком крывавага хаосу. Ён схапіў свечку і падбег да гравюраў зусім блізка.

Рух на карцінах замёр, але пакутлівае пачуццё хаосу не міналася. У Гусоўскага з'явілася адчуванне, што ён трапіў у вялізныя цяжкія жорны, якія з кожным новым імгненнем усё глыбей зацягваюць яго ў сваё каменнае чэрава.

Ратуючыся, ён запаліў усе свечкі і вярнуўся да Франчэскі. Яе дыханне зрабілася рэдка, адначасна з выдыхам з грудзей вырываўся хрыплаваты прысвіст. Ён маліўся, каб хоць у астатнюю хвілю Бог дазволіў ім паглядзець адно аднаму ў вочы. Смерць стаяла ўжо каля самага ложка. Яму здалася, што ён змеціў яе бледны прывід. Вось смерць нахілілася над Франчэскаю для апошняга пацалунка, і яна пачала задыхацца. Ён скінуў з Франчэскі коўдры і ўбачыў, як яе грудзі падняліся і ўжо не апусціліся. Яна разлучылася з душой, так і не расплюшчыўшы вачэй.

Свет вакол яго рушыўся. У гэтым свеце панавалі пачвары.

«Дзверы адчыненыя, можаш пайсці», – загарэліся ў свядомасці словы Сенекі.

Розум дзейнічаў успышкамі, у святле якіх уваччу ўзнікалі абліччы людзей, малюнкi рымскіх вуліц і храмаў.

І раптам ён убачыў зусім іншае. Бацькаў дом пад саламянай страхою, чарада дубоў, Нёман. І яшчэ сляды на плітах калумбарыя.

Божая маці, прачыстая Дзева Марыя,
Чуеш імя сваё ў песні і бачыш, напэўна,
Як затрымцела ад страху рука вершатворцы?
Раб твой пакорлівы слёзную гэту малітву
Шле да цябе, баючыся: а можа, не прымеш?
О, заступіся за нас! Праз любоў к чалавеку
Бацька наш Бог і абраў цябе сам, і паставіў
Першай заступніцай людю, і ты заступіся!..

Ён чытаў і не бачыў, што на парозе схлупілася купка ўзброеных людзей. Зыркае святло ў вакне прывабіла начны дазор. Вартавы прынюхваліся да палыновага дыму і ніякавата аглядаліся. Хтосьці моўчкі паказваў на ложак з незварушнаю жанчынаю, не могучы зразу-

мець: спіць тая ці ўжо заснула давеку? А ў пакоі ўсё мацней гучаў голас чалавека, што сядзеў пры сталe з кнігамі.

– Ён моліцца, – прыслухаўшыся, сказаў нехта. Варта ўбачыла, як чалавек кінуў на стол нейкія паперы і чытаў далей па памяці.

– Яго апанаваў д’ябал, – са страхам прамовіў начальнік дазору, і ягоныя людзі, паспешліва жагнаючыся, зніклі ў мораку галерэі.

У насычаным смерцю паветры, над Франчэскаю, над цёмнымі вуліцамі Вечнага горада, дзе ўладарыла чума, гучаў Голас.

Янка Юхнавец. Калумбы

(урывак)

...– Мне, як Чорту, цяжка размаўляць з людзьмі.
Навучаць: падстаў свой твар камусьці іншаму –
я не умею. Усё балюча мне! Хай грамадзянінам сытым
гульні цыркавыя моршчацца ў нервах, як неспадзеўны вар
Айчыны нейкай вітальнай і здзяйснёнай. [...]

– Учора я напаткаў Скарыну руплівага і задумнага.

Ён бачыў капыты мае.

І чалавек вось гэты не збянтэжыўся.

Ён паквяліў мяне, як каваль спадарны:

– Ты, мабыць, Чорт, стаптаў абцасы каля зямлі,
ніжэй узроўню выкапанай.

Я адказаў: – Уцвеленыя багоў не ведаюць.

Але збянтэжаныя спакусы любяць,

спакусы любяць мяккіх пасцеляў. [...]

Уладзімір Караткевіч. Скарына пакідае радзіму

Ў сялянскіх кривулях-хатах

Зноў сушылі кару.

Знову конік пузаты

Месіць нагамі бруд.

У доктарскай шапцы дзіўнай –

Адзінай на гэтай зямлі –

Коннік мокне пад ліўнем,

Што зноў як з сіта паліў.

Выгнанне. Выгнанне. Выгнанне.
Па волі зямных багоў
Спалілі браты-хрысціяне
Кнігі пра бога свайго.
З адчаем упартым, пахмурым
Людзі ў жорсткіх баях
За цемру сваю і дурасць
Знішчаюць друзі свая,
Зрабілі з Сіная малпоўню,
Й не хочуць бачыць яны,
Што справу іхнюю кроўную
Хаўтурна адплачуць званы.
Яны не даждуць, што Скарына
Зямлю сваю пракляне:
Страціў не я Афіны,
Хутчэй Афіны – мяне.
І горш за пакуты крываваыя,
Што будуць думаць рабы,
Нібыта ў шчасці і славе
Я разам з моцнымі быў.

Людміла Рублеўская. Паляванне каралевы Боны

Паліць вусны пал, як воцат.
Пушча. Коні. Зброі ззянне.
Каралева Бона Сфорца
Пачынае паляванне.

Як палаюць шчокі ярка
І ў вачах пыхліvasць стыне
Белай Русі валадаркі
З валасамі залатымі.

Вось абапал гордай Боны
Рыцары – ліцвінскі з ляшскім,
Закаханыя абодва
Без надзей на дотык ласкі.

І дарма так прагна воі
Позірк ловаць каралевы:
Спеліць плод яе любові
Залатое ўлады дрэва.

Толькі ўлада! Дзеля ўлады
Трубіць рог, палае сэрца
І загнаны звер калматы
Са стралою ў горле б'еца.

Толькі ўлада! І жанчына
Арбалет трымае цвёрда.
І тужлівы рык звярыны
Паляванню –
ўзнагарода.

І – чуйдух!
Ахвярай новай
Будзе воўк і новы рыцар,
І ў кароне яснай Боны
Промнем больш пачне іскрыцца.

Каралева едзе конна
Белавежскаю дарогай,
Не кахаючы нікога,
Не шкадуючы нікога.

Рог турыны – голас боскі.
Вецер шлейф матляе вузкі...
...Справа плача – рыцар польскі,
Злева – рыцар беларускі.

Алег Мінкін. Доказ («Дон Кіхот»)

Зноў чары Фрэстана¹. Падступны тонкі ход:
Злых волатаў зрабіў ён ветракамі.
Махаюць прывіды магутнымі рукамі.
Згатовіўся да бойкі Дон Кіхот.

¹ Імя чараўніка з рыцарскага рамана «Дон Бэльяніс Грэцкі», якім захапляўся Дон Кіхот.

За куст! Хутчэй за куст, адданы Санча!
Зашыйся й цераз голле ў страху глянь
Туды, дзе твой няўрымсны пан на здань
На Расінанце безразважна скача.

Рыпіць вятрак, працяты навывёт.
А ён страшыдлу дзідай дапатоўнай
Малоціць – сам да ветрака падобны,
Высакародны, слаўны Дон Кіхот.

І я быў сведкам, як ён на ламачча
У гневе струшчыў прывід зла – вятрак.
І доказ маю, што там быў – гузак
Ад Дон Кіхота – рыцара з Ла Манчы.

ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ

- Адамовіч Г. Я. 3 крыніц сусветнай літаратуры: Дапам. для наст. Мн.: БелЭн, 1998. С. 153–229.
- Багаславі сустрэчу мне... Выбр. лірыка паэтаў Племяды / Пер. і прадм. Н. Мацяш. Берасце [б. в.], 2001.
- Баршчэўскі Л. Літаратура ад старажытнасці да пачатку эпохі рамантызму. Мн.: Сэр-Віт, 2003. С. 131–210, 375–379.
- Дожджыкава Р. Асветнікі Беларусі: Мікола Гусоўскі, Сімяон Полацкі, Афанасій Філіповіч. Мн.: БелЭн, 2017. С. 4–25.
- Дубянецкі Э. Асветнікі Беларусі: Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Францыск Скарына. Мн.: БелЭн, 2016. С. 48–71.
- Дубянецкі Э. Асветнікі Беларусі: Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Іпацый Пацей. Мн.: БелЭн, 2016. С. 3–45.
- Захарына Ю. Ю., Зелянеўская С. М. Сусветная мастацкая культура. Ч. 2. Ад Адраджэння да пач. XXI ст. Мн.: БДПУ, 2011. С. 12–39.
- І боль, і прыгажосць... Выбр. тв. паэтаў Еўропы і Амерыкі ў перакладах Лявона Баршчэўскага. Мн.: Зміцер Колас, 2016. С. 64–75.
- Каханоўскі Я. Выбранае / Пер. А. Хадановіча, Л. Баршчэўскага. Мн.: Зм. Колас, 2017.
- Лазука Б. А. Гісторыя беларускага мастацтва. Т. I: Першабытны лад – XVII стагоддзе. Мн.: Беларусь, 2007. С. 122–128, 135–143, 150–159, 163–175.

- Лазука Б. А. Гісторыя сусветнага мастацтва. Ад старажытных часоў па XVI стагоддзе. Мн.: Беларусь, 2010. С. 163–214, 247–308.
- Мастацтва. Вучэб. дапам.-хрэстаматыя для 9 кл. / Аўт.-укл. Т. Я. Вазінская. Мн.: Лімарыус, 1997. С. 160–168, 176–219, 231–242, 250–257.
- Рагойша В. П., Кабржыцкая Т. В. і інш. Беларуская літаратура: Вучэбн. дапам. для 10 кл. агульнаадукац. шк. з профільн. і паглыбл. вывучэннем бел. літ., ліцэяў, гімназій. Мн.: Нар. асвета, 2001. С. 209–250.
- Разанаў А. Кніга ўзнаўленняў. Мн.: Логвінаў, 2005. С. 19–86.
- Разанаў А. Маё найбольшае самі. Мн.: Маст. літ., 2017.
- Сасноўскі Зм. Гісторыя беларускай музычнай культуры: Ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. Мн.: Харвест, 2010. С. 86–205.
- Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI – XVIII стст. / Укл., прадм. і камент. А. Бразгунова. Мн.: Бел. навука, 2011. С. 42–55, 185–247, 325–489.
- Харэўскі С. Гісторыя мастацтва і дойлідства Беларусі. Вільня: ЕГУ, 2007. С. 51–67.
- Хрэстаматыя па літаратуры народаў свету: Кн. у дапамогу тым, хто вывучае сусветную літаратуру. 9 кл. Ч. 1. Мн.: БГАКЦ, 1995. С. 273–426.
- Шэкспір У. Санеты, трагедыі. Укл., прадм. В. Небышынца. Мн.: Маст. літ., 1989.

НАЙВАЖНЕЙШЫЯ КРЫНІЦЫ

- Адамовіч Г. Я. Літаратура – кантэкст – тэзаўрус. Мн.: БДПУ, 2003.
- Адамовіч Г. Я. Літаратурная класіка: Дапаможнік. Мн.: БДПУ, 2009.
- Архітэктура Беларусі: Энцыкл. даведн. Мн.: БелЭн, 2003.
- Асветнікі Беларусі, X – пачатак XX ст.: Энцыкл. даведнік. Мн.: БелЭн, 2001.
- Беларуская энцыклапедыя ў 18 т., 19 кн. / Рэдкал.: Б. І. Сачанка, Я. В. Малашэвіч, Г. П. Пашкоў і інш. Мінск: БелЭн, 1996–2004.
- Беларусы. Т. 11: Музыка / Т. Б. Варфаламеева і інш.. Мн.: Бел. навука, 2008.
- Беларусы. Т. 13: Тэатральнае мастацтва / Р. Б. Смольскі і інш.. Мн.: Бел. навука, 2012.
- Бэрк П. Рэнесанс / Пер. з англ. А. Арловай. Мн.: БГАКЦ, 1997.
- Вэйн П. Ці верылі грэкі ў свае міфы? / Пер. з франц. Зм. Коласа. Мн.: Энцыклапедыкс, 2000.
- Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў. Т. 1 / Нав. рэд. тома В. А. Чамярыцкі. Мн.: Бел. навука, 2006.
- Даркевич В. П. Народная культура средневековья. Москва: Наука, 1988.
- Дубянецкі Э. С. Культуралогія: Энцыкл. даведнік. Мн.: БелЭн, 2003.
- Жывапіс Беларусі XII–XVIII стагоддзяў: Фрэска, абраз, партрэт. / Скл. Н. Ф. Высоцкая, Т. А. Карповіч. Мн.: Беларусь, 1980.
- Кавалёў С. Літаратура Вялікага Княства Літоўскага XVI – пачатку XVII ст. Мн.: Кнігазбор, 2011.
- Кавалёў С. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу.. Мн.: Кнігазбор, 2010.
- Каляда А. А. Слоўнік акцёра і рэжысёра. Мн.: Асар, 1995.
- Кірвель Ч. С., Бародзіч А. А., Разенфельд У. Д. і інш. Гісторыя філасофіі. Гродна: ГрДУ, 1997.
- Лазука Б. А. Гісторыя мастацтваў. 2-е выд. Мн.: Беларусь, 2003.
- Лазука Б. А. Слоўнік тэрмінаў: Архітэктура, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. Дапам. для вучняў. Мн.: Беларусь, 2001.
- Музычны слоўнік беларуска-рускі. Музыкальный словарь русско-белорусский / Аўт.-склад.: Г. Р. Куляшова, Т. Г. Мдывані і інш. Мн.: Бел. навука, 1999.
- Пластыка Беларусі XII–XVIII стагоддзяў / [Аўт. і скл. Н. Ф. Высоцкая]. Мн.: Беларусь 1983.

- Рагойша В. П. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах. Мн.: БелЭн, 2001.
- Саверчанка І. В. Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст. Мн.: Навука і тэхніка, 1992.
- Сініла Г. В. Біблія як феномен культуры і літаратуры. Ч. 1: Духоўны і мастацкі свет Торы. Кнігі Быцця. Мн.: Бел. навука, 2003.
- Сініла Г. В. Біблія як феномен культуры і літаратуры. Ч.2: Духоўны і мастацкі свет Торы. Кніга Зыходу. Мн.: Бел. навука, 2004.
- Снапкоўская С. В., Вараб'ёва В. А. і інш. Асновы культуралогіі: Канспект лекцый. Мн.: Асар, 2008.
- Трусаў А. Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі. Мн.: Харвест, 2015.
- Эрш Ж. Філасофскае здумленне: Гісторыя заходняй філасофіі / Пер. з франц. С. Барысевіча. Мн.: ЭўроФорум – БФС, 1996.
- Яцухна В. І. Тэорыя літаратуры: Дапаможнік. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2006.
- Culler, J. Literary Theory. A Very Short Introduction. Oxford University Press 1997.
- Encyklopedia szkolna: Literatura i nauka o języku. Red.: A. Z. Makowiecki i inni. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1999.
- Estreicher, K. Historia sztuki w zarysie. Warszawa: PWN, 1986.
- Głowiński, M.; Kostkiewiczowa, T. i inni. Słownik terminów literackich. Wrocław: Ossolineum, 2008.
- Jaworski, St. Słownik szkolny: Terminy literackie. Warszawa: WSiP, 1991.
- Kassing, G. History of Dance: An Interactive Arts Approach. Champaign, IL.: Human Kinetics, 2007.
- Krywalski, D. Knaurs Lexikon der Weltliteratur: Autoren, Werke, Sachbe-griffe. München: Th. Knaur, 1995.
- Słownik wiedzy o teatrze / Opr. D. Kosiński, A. Wypych-Gawrońska i inni. ParkEdukacja, Bielsko-Biała, 2005.
- The Garland Encyclopedia of World Music. By Bruno Nettl, Ruth M. Stone, James Porter, Timothy Rice. N. Y.: Garland Publishers, 1998–2002 (eBook).
- The Grove Encyclopedia of Classical Art and Architecture / Edited by Gordon Campbell. Oxford University Press 2007. (Online version: <http://www.oxfordreference.com>).

ЗМЕСТ

КУЛЬТУРА Ў ЖЫЦЦІ ЛЮДЗЕЙ.....	5
МАСТАЦТВА ПЕРШАБЫТНАГА СВЕТУ	
І НАЙСТАРАЖЫТНЕЙШЫХ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ	8
Узнікненне літаратуры як мастацтва слова.....	14
З цыкла егіпецкіх гімнаў «Усхваленне Ніла»	15
З «Эпасу пра Гільгамеша».....	18
З «Рыгведы» (хвалебен 77)	21
ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ.....	23
Міхась Чарняўскі. Вогнепаклоннікі (урывак).....	23
Вольга Іпатава. Залатая жрыца Ашвінаў (урывак)	25
ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ.....	28
АНТЫЧНАСЦЬ.....	30
Крыта-мікенская культура	30
Старагрэцкая міфалогія	31
Мастацтва Старажытнай Грэцыі.....	32
Літаратура Старажытнай Грэцыі	39
Эпас старажытных грэкаў.....	40
Гамер.....	40
«Іліяда»	40
Гамер. Іліяда. 3 песні VI.....	41
«Адысея»	45
Старагрэцкая лірыка.....	48
Сапфо.....	48
Сапфо. Гімн Афрадыце.....	49
Сапфо. Дах падымай у дома.	51
Старагрэцкая драма і тэатр	51
Эсхіл.....	54
Сафокл.....	55
Сафокл. Антыгона (фрагмент)	57
Эўрыпід	65
Эўрыпід. Медэя (урыўкі)	65

Старагрэцкая камедыя.....	88
<i>Арыстафан. Жабы (фрагмент)</i>	89
Старагрэцкая філасофія і літаратура.....	102
Арыстотэль і яго «Паэтыка»	103
Старагрэцкая проза.....	104
Мастацтва і літаратура Старажытнага Рыма.....	106
Катул	109
<i>Гай Валерый Катул. Вершы</i>	110
Вергілій.....	112
<i>Вергілій. Энеіда (урыўкі)</i>	113
Гарацый.....	116
<i>Гарацый. Памятнік [Да Мельпамены]</i>	117
Авідзій	117
Філасофія і рымская літаратура.....	119
ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ.....	120
<i>Максім Багдановіч. (** Калі зваліў дужы Геракл</i> <i>у пыл Антэя...)</i>	120
<i>Рыгор Крушына. Лабірынт</i>	120
<i>Максім Танк. (** Старажытныя амфары...)</i>	121
<i>Алесь Салавей. (** Пачні з Гамера, ці пачні з Сакрата...)</i>	121
<i>Валянціна Аксак. Сапфо</i>	122
<i>Ірына Багдановіч. Прыватныя рымляне</i>	123
<i>Рыгор Барадулін. Цень Катула</i>	124
ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ.....	125
БІБЛІЯ ЯК ПОМНІК СТАРАЖЫТНАЙ ЛІТАРАТУРЫ.....	127
Старажытны народ габрэяў	127
Гісторыя ўзнікнення і структура Бібліі.....	129
<i>З першай кнігі Быцця (кнігі Роду)</i>	130
<i>Найвышэйшая Песня Саламонава</i>	132
<i>З Евангелля ад Мацвея</i>	133
ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ	138
<i>Рыгор Барадулін. Перад выходам з Егіпту</i>	138
<i>Ірына Багдановіч. Вавілон</i>	138
<i>Уладзімір Папковіч. Цар Навухаданосар і тры іўдзеі</i>	139
<i>Сяргей Законнікаў. Туман</i>	140
ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ.....	140

3 ЛІТАРАТУРЫ СЯРЭДНЯВЕЧНАГА УСХОДУ	141
Сярэднявечча – эпоха ў развіцці чалавецтва.....	141
Творчасць Умара Хаяма.....	141
<i>Умар Хаям. 3 «Рубаі»</i>	144
ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ	146
<i>Рыгор Крушына. Рубаі</i>	146
<i>Алег Мінкін. Паводле Амара Хаяма [*** Віно такое: варта прыгубіць...]</i>	146
ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ.....	147
ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА СЯРЭДНЯВЕЧЧА Ў ЕЎРОПЕ	148
Культура Візантыі.....	148
Хрысціянская культура земляў раннесярэднявечнай Русі	152
Мастацтва беларускіх земляў Высокага Сярэднявечча	154
Новыя тэндэнцыі ў развіцці культуры ўсходнерускіх земляў.....	157
Мастацтва сярэднявечнай Заходняй Еўропы.....	159
Народная (карнавальная) культура Сярэднявечча.....	168
Філасофія Сярэднявечча.....	170
Еўрапейская літаратура Сярэднявечча	170
Хрысціянская рэлігійная літаратура і яе найважнейшыя жанры	172
<i>Яан Залатавусны. 24 малітвы на кожную гадзіну дня і ночы</i>	173
<i>Невядомы аўтар. Багародзіца</i>	174
<i>Паладый Эленальскі. 3 «Лаўсаіка»</i>	175
«Жыццё Еўфрасінні Полацкай».....	178
<i>Невядомы аўтар (магчыма, Звеніслава Барысаўна). Аповесць жыцця і смерці святой, блажэннай і найпадобнейшай Еўфрасінні</i>	178
Паэтычнае красамоўства Кірылы Тураўскага.....	190
<i>Кірыла Тураўскі. Слова на тыдзень па Вялікадні (урывак)</i>	191
Свецкая літаратура Сярэднявечча	193
Сярэднявечны гераічны эпас.....	193
Ранні еўрапейскі гераічны эпас. Паэма «Бэўвільф»	193
<i>Невядомы аўтар. Бэўвільф (урывак)</i>	194
Скандынаўскія (ісландскія) сагі.....	196
<i>Невядомы аўтар. Сага пра Эймунда Хрынгсана (фрагмент)</i>	197
Старафранцузскі гераічны эпас «Песня пра Раланда»	198
<i>Невядомы аўтар. Песня пра Раланда (ва ўрыўках)</i>	199

Усходнеславянскі гераічны эпас «Слова пра паход Ігаравы».....	215
<i>Невядомы аўтар</i> . Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына	
Святъслава, внука Ольгова	216
Слова пра паход Ігаравы, Ігара, сына Святаслаўля,	
унука Алегава	218
Сярэднявечная еўрапейская свецкая паэзія	229
Творчасць трубадураў, трувэраў, мінезінгераў.....	229
<i>Бертран дэ Борн</i> . Плач	230
<i>Гіраўт дэ Барнэйль</i> . [Альба]	231
<i>Вальтэр фон дэр Фогельвейдэ</i> . Пад ліпай.....	231
Іншыя эпічныя жанры. Рыцарскі раман	234
<i>Невядомы аўтар</i> . Парсіваль (урывак).....	234
<i>Невядомы аўтар</i> . Повесць а[б] Трышчане (фрагмент)	238
Летапісы як жанр сярэднявечнай эпічнай прозы.....	241
<i>Манах Нестар</i> . Аповесць мінулых гадоў (урывак)	242
<i>Невядомы аўтар</i> . Пахвала вялікаму князю Вітаўту (урывак).....	247
ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ.....	249
<i>Масей Сяднёў</i> . Анёл.....	249
<i>Алесь Звонак</i> . Цень Еўфрасінні	250
<i>Максім Багдановіч</i> . Кніга	251
<i>Уладзімір Караткевіч</i> . Каложа.....	251
<i>Уладзімір Караткевіч</i> . Дзіва на Нярлі.....	252
<i>Рыгор Крушына</i> . Notre Dame.....	253
<i>Ірына Багдановіч</i> . Кірмаш трубадураў.....	253
<i>Максім Багдановіч</i> . Касцёл святой Анны	254
ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ.....	255
ПАЧАТАК ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ	256
Пратарэнесанс.....	256
Заходнееўрапейскія рэнесансавыя містэрыі.....	258
Пачаткі рэнесансавай літаратуры.....	258
<i>Дантэ Аліг'еры</i> . Боская камедыя (урыўкі)	262
Франчэска Петрарка	270
<i>Франчэска Петрарка</i> . 3 кнігі «Канцаньерэ»	272
Культура ранняга Адраджэння	275
Пачатак Паўночнага Адраджэння	278
Ранняе Адраджэнне ў Францыі.....	280
Наватарская паэзія Франсуа Віёна	282
<i>Франсуа Віён</i> . Эпітафія Віёна (Балада шыбенікаў).....	283

Франсуа Рабле і яго раман «Гарганцюа і Пантагруэль».....	284
<i>Франсуа Рабле. Гарганцюа і Пантагруэль (фрагменты)</i>	287
ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ.....	296
<i>Язэп Пушча. Дантэ Аліг’еры</i>	296
<i>Уладзімір Караткевіч. Апошняя песня Дантэ</i>	297
<i>Максім Танк (***Аднойчы я ішоў з Дантэ...)</i>	299
ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ.....	300
СТАЛАЕ ЕЎРАПЕЙСКАЕ АДРАДЖЭННЕ	301
Філасофія эпохі Адраджэння.....	301
Сталае Адраджэнне ў Італіі.....	302
Літаратурная творчасць Бакачча	308
Мастацтва і літаратура сталага французскага Адраджэння.....	309
Новыя мастацкія дасягненні.....	309
Паэты «Плеяды».....	310
<i>П’ер дэ Рансар. (***«Заўчасна скроні ўбеляцца твае...»)</i>	311
<i>П’ер дэ Рансар. Калі ўва мне імпэт Камэна абудзіла...</i>	311
Сталае Адраджэнне ў Нідэрландах і Нямецчыне	313
Эразм Ратэрдамскі	314
<i>Эразм Ратэрдамскі. Пахвала Дурасці (урыўкі)</i>	315
<i>Марцін Лютэр. Вялікі Катэхізіс (урыўкі)</i>	320
Адраджэнне ў Польшчы.....	321
Ян Каханоўскі	322
<i>Ян Каханоўскі. З фрашак</i>	324
<i>Ян Каханоўскі. Песня (***Змагла на сэрца ты маё накласці...)</i>	326
<i>Ян Каханоўскі. З трэнаў</i>	326
Адраджэнне ў мастацтве і літаратуры Вялікага	
Княства Літоўскага.....	329
Літаратура Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнесансу.....	333
Мікола Гусоўскі і лацінамоўная паэзія ВКЛ першай паловы	
XVI стагоддзя.....	333
<i>Мікола Гусоўскі. Песня пра зубра (ва ўрыўках)</i>	335
Францыск Скарына	348
<i>Францыск Скарына. З прадмовы да ўсёй Бібліі</i>	352
<i>Францыск Скарына. З прадмовы да кнігі «Юдзіф»</i>	359
<i>Францыск Скарына. [Вершаваныя творы]</i>	360
Рэфармацыйны рух і культура ВКЛ.....	361
Сымон Будны.....	362
<i>Сымон Будны. З прадмовы да «Катэхізіса»</i>	362

Васіль Цяпінскі.....	366
<i>Васіль Цяпінскі. 3 прадмовы да перакладу Евангелля</i>	367
Панегірычная паэзія.....	372
Андрэй Рымша і яго творчасць	373
<i>Андрэй Рымша. Эпіграмы</i>	374
Гераічна-эпічная паэзія Вялікага Княства Літоўскага	376
<i>Андрэй Рымша. Дэкатэрас акраама, або Дзесяцігадовая</i> <i>аповесць вайсковых спраў князя Крыштафа Радзівіла</i> <i>(фрагменты)</i>	376
<i>Ян Радван. Радзівіліяда, або Пра жыццё і дзеі, слаўныя</i> <i>подзвігі бессмяротнай памяці найсвятлейшага пана</i> <i>Мікалая Радзівіла, князя ў Дубінках і Біржы <...>, наймацнейшага</i> <i>ваяводы войскаў Вялікага Княства Літоўскага (урыўкі)</i>	380
<i>Мацей Стрыйкоўскі. Хроніка польская, літоўская,</i> <i>жамоіцкая і ўсяе Русі (урыўкі з кнігі XXIV)</i>	383
Творчая спадчына Льва Сапегі.....	385
<i>Леў Сапега. Зварот да ўсіх саслоўяў Вялікага Княства</i> <i>Літоўскага</i>	385
Мастацтва і літаратура позняга Адраджэння ў Іспаніі і Англіі	387
Адраджэнне ў Іспаніі	388
Сервантэс.....	389
<i>Мігель дэ Сервантэс. Хітрамудры ідальга Дон Кіхот</i> <i>з Ла Манчы (урывак)</i>	391
Адраджэнне ў Англіі	396
Уільям Шэкспір	397
Трагедыя «Гамлет»	398
<i>Уільям Шэкспір. Гамлет, прынц Дацкі (урыўкі)</i>	400
Санеты Шэкспіра	433
<i>Уільям Шэкспір. 3 санетаў</i>	434
ТВОРЫ ДА КАНТЭКСТУ ЭПОХІ.....	437
<i>Уладзімір Караткевіч. Прарок Геронім Босх</i>	437
<i>Уладзімір Арлоў. Час чумы (заклучны раздзел аповесці)</i>	439
<i>Янка Юхнавец. Калумбы (урывак)</i>	442
<i>Уладзімір Караткевіч. Скарына пакідае радзіму</i>	442
<i>Людміла Рублеўская. Паляванне каралевы Боны</i>	443
<i>Алег Мінкін. Доказ («Дон Кіхот»)</i>	444
ШТО ЯШЧЭ ПРАЧЫТАЦЬ.....	445
НАЙВАЖНЕЙШЫЯ КРЫНІЦЫ	447

Баршчэўскі, Л. П.

Б26 Словы і вобразы : літаратура і мастацтва ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. Ч. I. Ад пачаткаў да эпохі Адраджэння / Лявон Баршчэўскі. — Мінск : Зміцер Колас, 2017.— 456 с.

ISBN 978-985-7164-67-7.

На падставе аналізу канкрэтных твораў розных часоў і народаў разглядаюцца найважнейшыя этапы станаўлення літаратуры і мастацтва – ад старажытнасці да канца эпохі Адраджэння. Беларуская літаратурна-мастацкая традыцыя паказваецца як нацыянальнае праяўленне агульнаеўрапейскага культурніцкага руху. У кнізе даецца вызначэнне значнай колькасці найважнейшых тэрмінаў і паняццяў мастацтва- і літаратуразнаўства, філасофіі культуры і некаторых сумежных галін ведаў.

Адрасуецца ўсім, хто цікавіцца пытаннямі гісторыі і тэорыі літаратуры і мастацтва.

УДК [821(100).09+7(100)]“-/15”
ББК 83.3(0)+85(0)

Баршчэўскі Лявон Пятровіч

СЛОВЫ І ВОБРАЗЫ

*Літаратура і мастацтва
ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя*

Частка I

Ад пачаткаў да эпохі Адраджэння

Дызайн вокладкі А. Сычоў

Вёрстка Зм. Колас

Падпісана да друку 08.09.2017. Фармат 60×84 $\frac{1}{16}$.

Папера афсетная. Друк лічбавы.

Ул.-выд. арк. 17,29. Ум. друк. арк. 26,51.

Наклад 300 асобнікаў. Заказ № 33.

Выдавец і паліграфічнае выкананне
індывідуальны прадпрымальнік Зміцер Колас.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі

выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка

друкаваных выданняў № 1/291 ад 17.04.2014.

Пр. Незалежнасці, 105-14, 220023, Мінск.